

AZƏRBAYCAN

8'2023

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

03.08.2023

Sifariş 1887

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:**İNTİQAM QASIMZADƏNİN 80 YAŞI**

ANAR – Teleqram	3
ANAR – Ədəbiyyat Fədaisi	4
ELÇİN – İntiqamın iki missiyası	22
NƏRGİZ CABBARLI – “Bakılı oğlan” görünüşlü Şuşa sevdalisinə	26
MƏMMƏD ORUC – 40 ilin dostuna	117
VÜSAL NURU – Taleyimin adamı	123
VAQİF YUSİFLİ – İntiqam Qasımzadə	126

P O E Z İ Y A

ZABİL PƏRVİZ – Yaşıl simfoniya (poema)	7
ŞAKİR XANHÜSEYNLİ – Şeirlər	36
ANAR SEYİDAĞA – Şeirlər	131
NÜBAR ELDARQIZI – Şeirlər	135
POLAD BİLALOĞLU – Şeirlər	145
QOŞQAR QARAÇAYLI – Şeirlər	148

N Ə S R

FƏXRƏDDİN QASIMOĞLU – İkibaşlı əjdaha (detektiv roman)	42
XUMAR ƏLƏKBƏROVA – Lal şahid (hekayə)	138
ÜLKƏR YUSİFOVA – Atamın böyük oğlu (Hekayə. Debüt)	141

“ A Z Ə R B A Y C A N ” – 1 0 0

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Yüz ilin birinciləri. Məmməd Arif Dadaşzadə	150
ƏZİZ MİRƏHMƏDOV – Bizim “Azərbaycan”ımız	155

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

TƏYYAR SALAMOĞLU, YƏDULLA DADAŞZADƏ – Sufizmə fərqli konseptual tarixi-elmi baxış	158
--	-----

K İ T A B L A R , R Ə Y L Ə R

MƏMMƏD ORUC – Taleyin fədakarlıq qütübü	172
VAQİF OSMANOV – “Azadlığın əzabı da şirindi...”	179
DAYANDUR SEVGİN – Tanrı ənəmi kimi	186

K İ T A B R Ə F İ 1 9 1

İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı

Ədəbiyyatımızın yorulmaz fədaisi, «Azərbaycan» jurnalının ağır yükünü uzun illər boyu çiynində daşıyan, etibarlı dostum İntiqam!

80 yaşını ürəkdən təbrik edirəm!

Uzaq gənclik illərində yazdığın maraqlı şeirləri unutmamışam. Ədəbiyyatımızın bu sahəsində çalışsaydın, daha çox tanınardın.

Amma sən ədəbiyyatda şöhrət qazanmaq yolunu yox, ədəbiyyata xidmət yolunu seçdin. Bu xidmətin sayəsində rəhbərlik etdiyin jurnalın səhifələrində neçə-neçə gənc istedadlı müəllif tanındı, şöhrət qazandı. Onların uğurlarında sənin böyük payın var.

Ömrünün gələcək çox-çox uzun illərində ədəbiyyatımıza beləcə namusla xidmət etməni arzulayıram. Sənə can sağlığı, sevincli günlər diləyirəm. Bir daha təbriklər!

*ANAR,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri*

ƏDƏBİYYAT FƏDAİSİ

İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı tamam olur. İntiqam mənim gənclik və qocalıq dostumdur. «Gənclik dostu» söz birləşməsi nə qədər təbii səslənirsə, «qocalıq dostu» ifadəsi bir o qədər qərribə görünür. Axı, heç kəs qocalığını etiraf etmək istəmir. Amma nə deyirsiz - deyin, 80 yaş hər halda cavanlıq deyil. Doğrudur, hər yaşda gənclik şövqünü, gənclik həvəsini, gənclik enerjisini saxlamaq mümkündür. Təki «insanın ruhu cavan olsun». Şablon ifadədir, amma bilirsinizmi nəyə görə bəzi deyimlər şablon sayılır? Həqiqət olduqlarına görə. Həqiqət olduğu üçün belə sözlər sıx-sıx işlənir və şablona çevrilir, fəqət, şablon olmaları heç də onların gerçəkliyini azaltmır.

İntiqam hərdən xəstəliklərindən şikayətlənib, necə deyərlər, «nazik əyirsə» də, ruhən cavan adamdır və bu çox vacibdir.

Uzaq gəncliyimizdə İntiqam şeir yazırdı. Bilmirəm sonrakı illərdə də yazdımı. Yazıbsa, hər halda, mənim bundan xəbərim yoxdur. Cavanlığında yazdığı şeirlərindən aldığım təəssürat beləydi ki, İntiqamın poeziyası o nəsildən olan ən istedadlı yaşdı şairlərin yazılarından heç də geri deyil – orijinal ifadələriylə, maraqlı deyim tərzilə. Amma...

Boris Pasternakın ilk gəncliyin şeir həvəsinə aid dəqiq misraları var:

*Başladığım zaman bilirdim məgər
Bu işin axırı belə olacaq.
Adamın qanını tökür sətirələr,
Boğazın tutulub qanla dolacaq...*

Bəlkə də İntiqam bu təhlükəli peşənin qan bahasına başa gəldiyini çox erkən yaşlarından dərk etdiyi üçün şairliyin daşını atdı. Bəlkə də bunun ayrı səbəbi ya səbəbləri vardı, bilmirəm. Amma yenə də yadıma başqa bir böyük şairin misraları düşür. Nazım Hikmət Mikayıl Rəfilinə ağsında yazırdı:

Şair ola bilərdin, professor oldun.

İntiqam professor da olmadı, halbuki ola bilərdi və çox-çox – professorlardan daha artıq buna istedadı da, savadı da, ağılı da çatardı.

Uzun illər kinostudiyada redaktor işlədi və əminəm ki, redaktə etdiyi ssenarilərin çoxundan daha mükəmməl bədii film ssenariləri yarada bilərdi...

Ola bilərdi, edə bilərdi... Bütün bu gümanları ifadə edən cümlələrin mənası nədir? Mənası odur İntiqam həyatda bütün bu peşələrdən heç də aşağı olmayan başqa mühüm bir missiyanın daşıyıcısı oldu – ədəbiyyatımızın, kinomuzun şərəfli fədaisi kimi. Onun haçansa kino sahəsində, son onilliklərdə isə ədəbiyyat sahəsində fədakar xidməti neçə-neçə müəllifin yazdığı yaxşı-pis əsərdən daha mühüm, daha

qiymətli, daha dəyərlidir. Jurnallarımız, qəzetimiz dövlət büdcəsinə daxil olunmadığı və bu barədə təkliflərimizə qəribə bir etinasızlıqla yanaşıldığı illərdə mən bir çıxışında demişdim ki, müstəqilliyin əsas göstəricilərindən biri, bəlkə də birincisi – Ana dilidir. Dilin yaşaması üçün isə ədəbiyyat yaşamalındır, necə ki, sovet dövründə Azərbaycan dilini əsasən ədəbiyyat yaşatdı (indi bəzi nankorlar bunu inkar etsə də)... Ədəbiyyatın yaşaması üçünsə, ilk növbədə, bizim ədəbi orqanlar və onların sırasında birinci olaraq «Azərbaycan» jurnalı yaşamalındır. Buna görə ədəbi nəşrlərimiz dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməlidir, bu, dövlətin sədəqəsi deyil, borcudur. Təbii ki, sənaye, təhsil, elmə dövlət tərəfindən vəsait ayrıldığı kimi, ədəbiyyata da vəsait

ayrılmalıdır. Bunun nəticəsində heç kəsə «saray həkimi», «saray müəllimi», «saray alimi» demək məqbul olmadığı kimi, bəzi bədxahlarımızın dilindən düşməyən «saray şairi», «saray yazıçısı» ifadələri də ucuz demoqoqiyaadır. İndi elə bir dövr gəlib ki, hər bir varlıkarlı şəxs öz hesabına bədii dəyərindən asılı olmayaraq kitabını nəşr etdirir. Müəlliflərin hesabına deyil, əksinə, onlara qonorar ödəyərək əsərlərini çap edən ədəbi orqanlar isə, bədii ölçülərin, ədəbi meyarların bəlkə də son istehkamıdır. Bunun əhəmiyyətini hələ də çoxları layiqincə dərk etmir. Bu baxımdan «Azərbaycan» jurnalının həqiqi ədəbiyyatımız və deməli, saf ana dilimiz qarşısında müstəsna xidməti danılmazdır.

Jurnalın keçmiş və indiki əməkdaşlarının zəhmətlərini layiqincə yüksək dəyərləndirməklə bərabər, onu da etiraf etməliyik ki, bu gün «Azərbaycan» jurnalının ən ağır yükünü İntiqam Qasımzadə çəkir... Ədəbiyyata bu təmənnasız xidmətinin, fədakarlığının əvəzində isə heç vaxt heç bir imtiyazlara, mükafatlara, fəxri adlara iddiaçı olmayıb. Çünki onu da yaxşı bilir ki, namuslu ədəbiyyat fədaisi olmaqdan yüksək ad yoxdur.

Əziz İntiqam, sənənlə birlikdə keçirdiyimiz sevincli və kədərli, təlaşlı və ümidli, nigaran və fərəhli, şən və qəmli illəri qərubsəmə hissləriylə xatırlayıram. Bu illərdə neçə doğma, yaxın ailə üzvümüzü, neçə yaxın dostumuzu itirdik, indi yalnız ara-sıra onların hərəkətlərini, məzəli sözlərini, zarafatlarını xatırlamaqla təsəlli tapırıq. Arazsız, Yusifsiz, Eminsiz, Toğrulsuz, Vaqifsiz, Fikrətsiz qaldığımız dünya daha əvvəlki dünyamız deyil. Əfsus ki, gedən dostlarımızı qaytara bilməyəcəyik. İtkilərimizin arasında Şuşa da vardı. Şuşamızı, şükür ki, qaytardıq.

Sən müharibə illərində Şuşada doğulmusan. Atan, müharibə iştirakçısı gözəl şairimiz Böyükağa Qasımzadə davadan zəfərlə çıxacağımıza və yağıdan qisas alacağımıza inandığı üçün sənə adını İntiqam qoyub. Bu gün artıq Şuşamızı yağmalayanlardan qisasımızı almışıq. Zəfər və İntiqam gününü sənənlə birlikdə Şuşamızda ömrümüzün ən böyük bayramı kimi qeyd də etdik.

Sənə uzun-uzun illər, həmişəki kimi təmənnasız bir ömür – ədəbiyyat fədaisi ömrü arzulayıram!

♦ P o e z i y a

Zabil PƏRVİZ

YAŞIL SİMFONİYA

Poema

Bizim eradan əvvəl və sonra...

PROLOQ

Al günün altında alışıb yanan,
Pulları sayrışan susuz bir ilan
Keçdi alayanıq otlar içindən,
Süründü çalanın sahilinəcən.
Budur, qarşısında həmin qamışlıq,
Burda su tapılar sərin, ya ilıq.
Bir az da sürünüb irəli getdi,
Birdən qamışlıqdan bir səs eşitdi;
Fəryada bənzəyən yaralı bir səs.
Qurbağa səsiydi... çəkmədi nəfəs,
Su çıxdı yadından. Yarıb otları
Cumdu xışıltıyla ovuna sarı.
Çatanda dayanıb durdu bir anlıq,
Gördü susuzluqdan can verir yazıq,

Çırpınır ölümün mənəşəsində.
İlan xəyli baxdı heyvət içində,
Ömründə ilk dəfə dəhşətə gəldi,
Toxunmadı ona!
Yola düzəldi...

I

Sular axır, tələsir
Asma kanal içində.
Dayanmışam, durmuşam
Min bir xəyal içində.

Söykənmişəm qırx illik
Gövdəli bir söyüdə.
Yanır, yandırır məni
Onun kölgəliyi də.

Kökü yer altındadır,
Başı buluda çatır.
Yarpağı alayanıq,
Dodağı cadar-cadar.

Eşqilə gecə-gündüz
Çağlayan sular hanı?
Ayağına baş qoyub
Ağlayan sular hanı?

Hüsnünə ayna tutan
Arx susuz, yataq quru.
Günəşə qanadlanan
Qol yanıb, budaq quru.

Ağaclar görmüşəm ki,
Bəslənir çiçək kimi, –
Bu qəddə, bu qamətə,
Bu yaşıl boya həsrət.

Susuz yataq boyunca
Neçə çinar bacısı,

Neçə söyüd qardaşı
Düzülüb suya həsrət.

Budağından sallanan
Bülbül yuvasına bax,
Nəğməsiz boş yuvanın
Səssiz nəvasına bax!

Burda yaz küləkləri
Zaman-zaman ağlayır:
– Bülbülü kim ürküdüb,
Yuvası qan ağlayır...

...Son döyüşdə Spartak
Sarıldı qılıncına,
Vuruşdu son ümidi
Dönüncə qığılıma.

Özünün qisasını
Özü sağ ikən aldı.
Onun ölümünə də
Düşməni heyran qaldı.

Əsir tutub altı min
Spartakçı igidi.
Romalılar bir çayın
Sahilinə gətirdi.

Çarmıxlar basdırılıb
Düzüldü çay boyunca.
Cəza: “Susuz əsirlər
Baxsın suya doyunca”.

Su üstündə çarmıxa
Çəkdilər igidləri.
Ölümə məhkumların
Alovlandı ciyəri.

Su verən tapılmadı,
Ölümə susadılar.

Yana-yana Allahdan
Ölüm arzuladılar.

Allah “insafa” gəldi,
Su verir kimi guya
Ölümü damcı-damcı
Dadızdırdı onlara...

...Göz qoyuram uzaqdan
Qız boylu qovaqlara.
Cavan, yaşıl, təzətər, –
Göz dikib uzaqlara.

Uzaqdamı su görən? –
Beşcə addım aralı.
Elə bil son nəfəsdə
Su istəyir yaralı.

Beşcə addım aralı
Sular asma kanalda.
Yanır yaşıl budaqlar
Dil çıxarda-çıxarda...

Sular asma kanalda
Beton dirəklər üstə.
Keçir yaşıl ümidlər
Yaşıl diləklər üstdən.

Su torpaqdan yuxarı,
Torpaq ciyəri təşnə.
Alovlanır gözəllik
Çılpaq... ciyəri təşnə.

Bağrıyanıq çiçəklər
Bir sərin mehə möhtac.
Körpə-körpə yoncalar
Şəbnəmə, şəhə möhtac.

Qıvrılıb ilan kimi
Ot yanır, yarpaq yanır.
Üstündən sular keçir,
Altında torpaq yanır...

II

Əsrlər keçsə də, şöhrətin təzə,
Adın çiçəklənir dodaqlarımda.
Asma kanallara baxdım, nədənsə
Yadıma sən düşdün, Semiramida.

Yadıma sən düşdün, utandım bir az,
Hökmdar gözəli Assuriyanın.

Dedilər qadından hökmdar olmaz,
Döndün şöhrətinə qədim dünyanın.

Sən özün fələyin möcüzəsiydin,
Hökmündə gözəllik, hikkəndə əda.
Zülfünə bağlanan min bir igidin
Düşmədin fəlinə, Semiramida.

Sən öz şöhrətinə könül vermədin,
Şöhrət özü öpdü qədəmlərindən.
Baş əydi hökmünə kişilər sənin,
İndi baş əyirəm qeyrətinə mən.

Sənə gözəlliyi verən təbiət
Ağlını hüsnünə tən eyləmişdi.
Könlündə məhəbbət, gözündə heyrət, –
Yalandan, riyadan gen eyləmişdi.

Kölgən düşən yerə üz sürtərdi gün,
Güllər açılardı bir baxışından
Sən özün bir canlı, gəzəri güldün,
Bitmişdin taleyin yaz yağışından.

Sənintək yaşadı çoxu dünyada,
Sənintək alışıb yanan olmayıb.
İndi bilirəm ki, Semiramida,
Səni mənim kimi duyan olmayıb.

Dünya dedikləri cavandan cavan,
Dalğası, tufanı yerli-yerində.

Gəlir dalğa-dalğa, çəkilir insan,
Mən bir eradayam, sən də birində.

Yüz il yox, min illər ayırır bizi,
Bəlkə də min ildir ürəyimdəsən.
Kəssə də aranı zaman vadisi,
Bu gün dilimdəsən, diləyimdəsən.

Yüz illə, min illə müqayisədə
Sənin çiçək ömrün bir göz qırpımı,
Yüz illər, min illər gəlib keçsə də,
Hələ də ürəyin vurur, çırpınır.

Qanımda duyuram o vurğuları,
Yeddi Möcüzənin biri sənindir.
İnciməz “mücüzə” hökmdarları
Desəm
birincilik yeri sənindir.

Əlinin altında əli qılıncı
Qüdrətli bir qoşun, böyük bir ölkə.
Bəxtin
qılıncından kəsərli, güclü, –
İstəsən dünyanı tutardın bəlkə.

Əmr etdin...
Şöhrətin tutdu hər yanı,
Mərmərdən sütunlar, tağlar ucaldı.
Əmr etdin...
Heyrətə saldın dünyanı
Sütunlar üstündə bağlar ucaldı.

Dövrən çoxlarını tapdadı, keçdi,
Yandırır-söndürdü çox çıraqları.
Səninşə şöhrətin dillərə düşdü:
“Semiramidanın asma bağları!”

Çiyində qaldırdın təbiəti sən
Sularla, baharla, çiçəklə birgə.
Dünyaya göstərdin səadəti sən
Torpaqla, günəşlə, fələklə birgə.

Möcüzə yaratdın öz idrakınla:
Göydə də bağ-bağça saldırmaq olar.
Sən sübut elədin qız idrakınla:
Dünyanı çiyində qaldırmaq olar.

Çiçəklə ağladın, günəşlə güldün,
Baxanlar gümandan-gümana düşdü.
Qurub-yaratdığın yaşıl zümrüdün
İşıq tarixə, zamana düşdü.

“Semiramidanın asma bağları!” –
Tapdadın taleyin xəzanlarını.
Heyrətdə buraxdın bütün çağların
Yaradanlarını, yazanlarını.

Səni görməyən də, səni görən də
Bildimi nə dedin bu dünyaya sən?
Bəlkə də çoxunun nəzərlərində
Meydan oxuyurdun günə, aya sən.

Sağında, solunda neçə hökmdar
Qarətə, qırğına tələsirdilər.
Əlində ixtiyar, dilində qərar
Hökm verirdilər, baş kəsirdilər.

Onlar kişi idi...
sən bir işə bax:
Gözünü qan örtmüş qolu zorlular.
Qızıl qopartmağa,
ceyran tutmağa,
Asma tələlilər, asma torlular.

Onların toru da, tələləri də
Sənin qədəmində gülünc göründü.
Döyüş meydanında
ağ əllərində
Çiçək əvəzinə qılınc göründü.

Sən qızıl ürəkli, sən qızıl taclı,
Zirhə bürünmüş çiçək kimi ydin.

Ölüm günündə də əli qılıncı,
Göylərə çəkilən mələk kimiydın.

Möcüzə yaratdın, Semiramida,
Dünyanı çiyyində qaldırmaq asan.
Onda, ölsən belə,
qalxıb ayağa
Ölməzliyə doğru addımlayarsan.

Amma sən bilmədin dünyada nə çox
Asma tələlilər, asma torlular.
Çiyinləri üstə bu dünyanı yox,
Tabut qaldırmağı bacarır onlar.

Nələr çəkəcəkdir, bilməyəcəksən,
Onların əlilə sönən ocaqlar.
Qanqal toxumutək cücərib yerdən
Yüz dəfə, min dəfə doğulacaqlar.

Asma tələlilər, asma torlular
Qalıb yer üzündə...
hələ yaşayır.
Dolanıb zəmanə, dönüb ruzigar,
Yenə tor qurulur, tələ yaşayır...

III

Yenə tor qurulur, tələ yaşayır
Kiminsə haqqına,
azadlığına...
Bu dərdin yükünü Vətən daşıyır
Oğullar qılıncı qoyanda qına.

Səadət söyləyir müsibətinə
Yalanla doğrunu ayırmayanlar.
Könüllü qol qoyur fəlakətinə
Qonaqla oğrunu ayırmayanlar.

Boğazı xələtli toy toğlusutək
“Bəzəkli” bəxtinə vurulur özü.

Amma boğazında bıçağı görcək
Bir anda açılır, dörd olur gözü.

İnanmaq istəmir...
zarafat bilir,
Növbəti zarafat ciddidir ancaq,
Xələtin yerinə... bıçaq çəkilir,
Fısqırır al qanı,
qızarır bıçaq.

Bıçaqlar cürbəcür olur dünyada,
Qında saxlananlar, qınsız bıçaqlar.
Nə qana bulaşan, nə baş ağrıdan
Pambıqla baş kəsən qansız bıçaqlar.

Ağıllı başları axtaran, güdən,
Çəkilib pusquda duran bıçaqlar.
Altına könüllü sürülər gedən
Müqəddəs sayılan tiran bıçaqlar.

Arazdan o tayda darda qalan şir, –
Şir kimi bağırır Şəhriyarımız:
– Ayılın, ayrılan ellər birləşir,
Bıçağa dirənib şah damarımız!

Bilərzik sanmayın qanlı düyünü,
Ayılın, dinləyin Saibi bir də.
Ayıqlar dünəndən gördü bu günü,
Yenə haraylayır bizi qəbirdən:

“Dər bəhare-ma xəzanha çon həna puşide əst,
Gərçe dər zaher bəhare-bixəzan darim ma”:
“Baharımız xəzanlardan xına qoydu əllərinə,
Zahirdəsə xəzansızdır baharımız amma yenə”.

Ayılın, düşünün nə deyir Saib,
Kimlərdir xəzanı bahar sayanlar?
Toyuyla yasını dəyişik salıb
Kəfəni libasdan ayırmayanlar.

Yad dilə, yad ruha, yad əqidəyə
Sevinə-sevinə “mənim” deyənlər.
Rütbəsi əlindən çıxmasın deyə
Düşməne “qardaşım, canım” deyənlər.

Doğma balasını yad məktəbində
Mənsəbi xətrinə oxutduranlar.

Əli telefonda,
ağlı cibində
Özgə qibləsinə namaz qılanlar...

Niyə tanımadıq onları dünən,
Buynuzu içində,
zahiri ipək.
Keçdi iyirmi il odlar içindən,
Onları tanıya bilmədi Babək.

Vurulduq bir qızıl lalə görəndə,
Unutduq;

çayır da bitirir Vətən.
Köksündə igidlə, cəsurla birgə
İlan da, çayan da yetirir Vətən.
İlan da, çayan da...

Düşünək bir az,
İlan
yuvasına kimsəni qoymaz.
O, bizim əzəli qan qardaşımız,
Dəhşətli, qəzəbli silahdaşımız!

Satqına ikinci ad vermək çətin,
Satqın satılandır, pula gedəndir.
Bu gün səninkidir, sabah özgənin,
Hərraca qoyulmuş canlı bədəndir.

Düşmənlə döyüşdə İsgəndər, Çingiz
Düşməni satana bel bağlamazdı:
– O öz qeyrətini satıb, şübhəsiz,
Satılıb. Satqına ölüm də azdır!

Amma xəlifələr inandı ona,
Satqını bazara darğa seçdilər.
Başçılıq etməyə satqınıstana
Qartalın yerinə qarğa seçdilər.

Qovdular, quş ilə tutdular quşu,
Satanlar satıldı, alanlar aldı.
Heyhat, yüz il keçib,
 xəbər tutmuşuq,
Araz özü boyda asma kanaldır.
Arazdan o tayda darda qalan şir,
Şir kimi bağırır Şəhriyarımız:
– Ayılın, düşünün Saib nə deyir,
Nə deyir dünənki iftixarımız:
“Baharımız xəzanlardan xına qoydu əllərinə,
Zahirdəsə xəzansızdır baharımız amma yenə!”

IV

Susuram, söykəndiyim
Söyüdü dinləyirəm.
Elə bil suya həsrət
İgidi dinləyirəm.

Qurumuş yarpaq dili
Hekayətlər danışır.
Dəmərdən, daşdan keçən
Şikayətlər danışır:

– Bir zaman naşı yolçu
Baxarmış ilğımlara.
İlğımı su bilərmiş,
Baş alarmış düz ora.

O getdikcə gümüş “su”
Önündən çəkilməmiş,
Gözləri qaralarmış,
Dizləri bükülərmiş.

Baxarmış yana-yana
Aşıb-daşan “sulara”.

Gümüş səadət kimi
Uzaqlaşan “sulara”.

Əl açarmış göylərə,
Taleyi kəm, bəxti kəm.
Göz yumarmış dünyaya,
Son qisməti susuz qəm.

Su üstdə susuz ölmək
Yanğından dəhşətlidir.
Sular asma kanalda
İlgımdan dəhşətlidir.

İlgım “ədalətlidir”,
Qaçar, uçar, yox olar.
Sular asma kanalda
Dönüb gümüş ox olar.

Nə çəkilər, nə itər,
Bəbəyinə sancılar.
Zəhəri zərrə-zərrə
Ürəyinə damcılar.

Mən dünyanın, yaxşı-pis,
Hər üzünü görmüşəm.
Şaxtasını, qarını,
İstisini görmüşəm.

Əlim qızıl günəşdə,
Köküm torpaqda möhkəm.
Su dərdinə dözərdim,
Susuz olsaydım, nə qəm.

Məni yandıran odur,
Burda iş gedən zaman
Kölgəmdə dincəlirdi
Suyu kəsdirən nadan.

Altında əymə stul,
Yanında ağ “Niva”sı,
Üz-gözündən yağırdı
Hökmranlıq ədası.

Əmrinə müntəzirdi
Qalstuklu nökərlər,
Su istədi, maşından
“Badamlı” gətirdilər.

Açıb süzüb verdilər,
Alıb çəkdi başına.
Heç “sağ ol” da demədi
Su verən “fərraş”ına.

Nə “şah” bildi, nə gəda,
Bircə mən bildim onda:
Qanımızı içir o
“Xrustal” stəkanda!

V

Mən utandım, mən sıxıldım
 həqiqətin qabağında,
Bir də gördüm qan dadı var,
 qan tamı var dodağımda.
Elə bildim
 üzərində dayandığım
 torpaq yanır, daş közərir.
Cərgə-cərgə çinarların,
qatar-qatar qovaqların,
 sıra-sıra söyüdlərin
 yanağında yaş közərir.
Alayanıq budaqlarda
 ağı deyib sızıldayır
 yetim qalan boş yuvalar,
Uçub gedən qismətinə,
 ovunmayan həsrətinə
 layla çalan boş yuvalar.
Kol dibində açılmamış
 güllərə bax: rəngi sarı,
Körpə-körpə əlləriylə
 haraylayır buludları.
Bu dünyadan istəyi nə? –
 Bir gül ömrü, çiçək ömrü,
 beş gün, on gün, bircə bahar...

Yana-yana fikirləşir:
– Bunudamı çox gördülər,
bunudamı qıymadılar?!
Mən titrədim, mən üşəndim
o qönçənin qarğıışından.
Bildim, mən də günahkaram
o günahsız baxışından.
Söz deyən çox, iş görən yox, –
yazır, pozur gündə biri,
Quru sözlə ağlayanın mən də biri.
Bağ-bağçamız bu torpağın, –
vaxt oldu ki,
Bizə bağça-bağ verənə
bir salxım da qıymadıq biz,
Ağrısını-acısını
soruşmadıq, duymadıq biz.
Çiçəyinə vurulanda
yadımıza gözəl düşdü,
Çəməninə vurulanda
yadımıza qəzəl düşdü.
...Söykəndiyim tək söyüddən
çiynimə bir xəzəl düşdü, –
Od yağdırır bəlkə söyüd?! –
Qoy yağdırsın, qoy yandırsın,
Qoy qurutsun gözümdəki,
könlümdəki həvəsi də.
Gözəlliyi qorumağı bilməyəmə
haramdır bu gözəlliyin
kölgəsi də!

VI

Məni mənə güldürmə,
güldürmə, söyüd qardaş,
Köhnəlib sən verdiyin
bu təzə öyüd, qardaş.
Baxma ayaq üstəyəm,
diriyəm mən, sağam mən,
Səndən ayrılıb düşən
bir sarı yarpağam mən.

Dodağında titrəyən,
ürəyimdə kükrəyən
arzu-nağıllar yaşar,
Bu dünyada, əzizim,
taleyindən, bəxtindən
asma kanallar keçən
tək-tək oğullar yaşar.

Düşünmə yer üzünün
ancaq sulara həsrət
quruyan bağları var,
Asma kanallar üstə
təşnə millətləri var,
nisgilli xalqları var,
Sabahının üstündə
qara kölgələr yaşar, –
Asma kanallar boyu
parça-parça bölünmüş,
bütöv ölkələr yaşar!...

EPİLOQ

Asma kanallarda asılan sular,
Beton məcralara basılan sular
Bəxtəvər-bəxtəvər baş alıb gedər,
Bəxtəvər çöllərə boşalıb gedər.

Boylanar söyüdlər, baxar çinarlar,
Boylanıb yanarlar, baxıb yanarlar.
Asma kanallarda axar səadət,
Asma kanallarda axar həqiqət,
Axar ürəklərdən qara qan kimi,
Açıq yaralardan qan axan kimi.
Ölümdən acıdır,
həyatdan dadlı
Asma kanallarda axan azadlıq...
Al günün altında zaman bürkülü,
Nə yarpaq tərپənər, nə bir meh əsər.
Daş yataq sığallı,
sular mürğülü,
Bəxtəvər-bəxtəvər axar, tələsər...

♦ İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı

ELÇİN

İNTİQAMIN İKİ MISSİYASI

İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı tamam olur və iş belə gətirib ki, həyatımızın – onunla mənim – bir çox illərimiz, əgər belə demək mümkünsə, eyni paralel içində keçib: eyni vaxtda orta məktəbi bitirib, BDU-nun (keçmiş S.M.Kirov adına (!) Azərbaycan Dövlət Universitetinin) filologiya fakültəsinə daxil olub, beş il eyni kursda oxumuşuq, eyni vaxtda Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi» şöbəsində (ora sadəcə, Məmməd Cəfər müəllimin şöbəsi deyirdilər) aspirant olmuşuq, sonralar xeyli müddət bir yerdə Yazıçılar İttifaqında işləmişik. Bura orasını da əlavə etsəm ki, mən 7 nömrəli məktəbdə 5-ci sinfi bitirib, başqa məktəbə keçmişdim, İntiqam isə başqa məktəbdən 7 nömrəli məktəbə, mənim elə həmin sinfimə gəlmişdi – bu «məktəb dəyişmə» əhvalatı da yəqin, dediyim o eyni paralelliyə maraqlı bir əlavədir.

Ancaq bizim tanışlığımız həmin o şagirdlik çağlarından başlayır.

İlyas Əfəndiyevlə Böyükağa Qasımzadə arasında isti, məhrəmanə münasibət var idi (umumiyyətlə, mənə elə gəlir, Böyükağa Qasımzadə elə bir insan idi ki, yəqin elə hamı ilə xoş münasibəti olub, hər halda, mənim yeniyetməlik təəssüratım belədir), eyni zamanda onların ikisinin də yaxın dostu var idi: çox orijinal və koloritli Mir Mehdi Seyidzadə və məni də İntiqamla 1950-ci illərin ikinci yarısında Ağa əminin (M.M.Seyidzadəyə belə deyirdik) oğlu rəhmətlik Araz Seyidzadə tanış etmişdi.

O zamandan nə qədər keçib – 65 il – illərin sınağı üçün kifayət müddətdir.

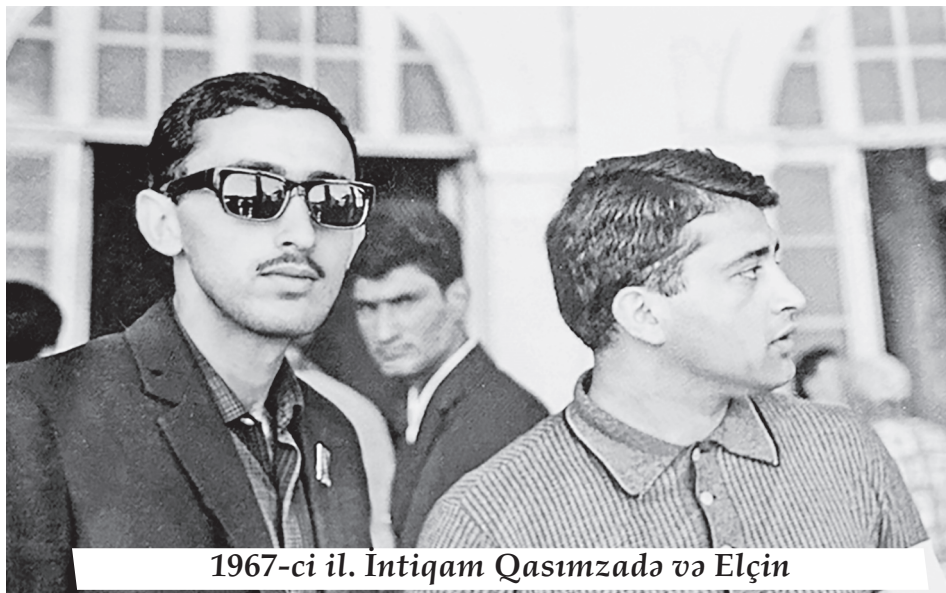
Böyükağa Qasımzadə çox az yaşadı, ancaq 41 illik bir ömürdə o, artıq tanınmış və hörmətli bir şair, tərcüməçi idi, onun Puşkindən, Nekrasovdan, İvan Frankodan tərcümələri ilk növbədə səmimiliyi və təbiiliyi ilə

seçilirdi və bunu yaxın elə onun özünün daxili təbiiliyi, səmimiliyi qələminə diktə etmişdi.

Mirzə Fətəli «Puşkinin ölümünə Şərq poeması»-nı fars dilində yazmışdı və onu bizim bir sıra görkəmli şairlərimiz tərcümə edib, ancaq elə indiyə kimi də ən yaxşı tərcümə Böyükağa Qasımzadənin tərcüməsi hesab olunur.

Mən İntiqamla bağlı bir cəhəti ayrıca qeyd etmək istəyirəm ki, onun səriştəli redaktorluq bacarığı (söhbət bilavasitə bədii mətni redaktə etməkdən gedir) mənim aləmində irsi bir xüsusiyyətdir, çünki Böyükağa Qasımzadə «Ədəbiyyat və incəsənət»də («Ədəbiyyat qəzeti»ndə), «Azərbaycan» jurnalında, Azərnəşrdə poeziya şöbələrinin müdiri işləyəndə güclü bir redaktor nüfuzu qazanmışdı.

Mən İntiqamın dediyim mənada redaktorluğundan danışanda, bu da yadıma düşdü ki, İlyas Əfəndiyevin «Hökmdar və qızı» pyesi

1967-ci il. İntiqam Qasımzadə və Elçin

əsasında çəkilmiş «Hökmdarın taleyi» (ssenarisini mən yazmışdım) iki seriyalı filmin redaktoru da o idi və mən dostumun nə dərəcədə səriştəli, diqqətli olduğunun və ondakı o bədii zövq yüksəkliyinin bir daha şahidi olmuşdum.

Bədii zövq, bədii intuisiya – hər bir yaradıcı qələm sahibi üçün ilkin şərtlərdən biridir və baxın, İntiqam 25 ildən (!) artıqdır ki, «Azərbaycan» jurnalının Baş redaktorudur, ancaq o, jurnala rəhbərlik etməklə bərabər, həm də «sırası» redaktordur, jurnalda çapa gedən bütün mətnləri əlində qələmlə oxuyur.

Bu cür redaktorluq yalnız «Azərbaycan» jurnalı ilə bağlı bir xidmət deyil, bu – ədəbiyyatımız qarşısındakı xidmətdir, çünki artıq 100 illik yubileyini yaşayan «Azərbaycan» jurnalı ədəbiyyatımızın 100 illik

təqdimatçısıdır, bu məhsuldar, mürəkkəb, ziddiyyətli onilliklər boyu yaranmış ədəbiyyatımızın yaxşısının da, zəifinin də, istedadın da, konyukturanın da zəngin ədəbi arxividir.

Elə bu bədii zövqə, intuisiyaya görə də İntiqamın, misal üçün, ssenarisini yazdığı «Tıq-tıq xanım və Siçan bəy» multfilmi əlli ildən artıqdır ki, uşaqların (və keçmiş uşaqların!) sevimli multfilmidir və İntiqam bu gözəl nağılımızdakı, bu nağıl əsasında Abdulla Şaiqin yazdığı gözəl pomadakı ab-havanı, koloriti üzə çıxartmağı, bu ab-havanın, bu koloritin yeni bədii versiyasını təqdim etməyi bacarıb.

İntiqam bir çox sənədli filmlərin ssenarisini yazıb, bir çox filmlərin redaktoru olub və o, az yazan, ancaq dəqiq bədii diaqnozla yazan bir tənqidçidir və onun dediyim həmin bədii zövqünə mən lap ilk gənclik çağlarından bələdəm.

Hələ 1950-ci illərin sonlarında – yeniyetməlik çağlarında yazdığım hekayələri əlyazmasında oxumaq üçün ona verirdim, bəzən də görüşürdük, özüm o hekayələri oxuyurdum, bir yerdə müzakirə edirdik. Mən 1960-cı illərin ortalarında «Açıq pəncərə», «Sos» povestlərini yazmışdım, nəşr olunmuşdu və o povestlər haqqında çap olunan ilk məqalə də İntiqamın məqaləsi idi.

Onun Mirvarid Dilbazinin, Nigar Rəfibəylinin, İmran Qasimovun, İsmayıl Şıxlının, Sabir Əhmədovun, Maqsud İbrahimbəyovun, Anarın, İsi Məlikzadənin, Fikrət Qocanın, Vəqif Səmədoğlunun əsərləri haqqında yazdığı məqalələr yazılan dövrlərin ədəbi tənqidində səmimiyyəti ilə seçilirdi, çünki o, bəhs etdiyi əsərləri hiss edirdi və hissiyyəti də onu aldatmırdı.

Tənqid haqqında yazmaq, tənqidi tənqid etmək, təqdirinə və təkdirinə inandırmaq, olsun ki, daha artıq ədəbi-nəzəri səriştə tələb edir və bu baxımdan da İntiqamın Məmməd Cəfər Cəfərov, Kamal Talıbzadə kimi sanballı ədəbiyyatşünas və tənqidçilərin yaradıcılığı barədə yazdığı məqalələr o rəhmətliklərin adlarına layiq yazılardır.

İntiqam gözəl tərcüməçidir və yadıma gəlir, rəhmətlik Maqsud İbrahimbəyov «Kərgədan buynuzu» romanının tərcüməsini İntiqamdan xahiş etdi və o da, romanı orijinal təəssüratı doğuran bir səviyyədə tərcümə etdi.

1960-70-ci illərdə Sovet İttifaqında Qrossman, Trifonov, Aytmatov, Astafyev, Rasputin, Belov, Dumbadze, Aksyonov – ilk yadıma düşən adları çəkirəm – kimi sistemə yox, ədəbiyyata xidmət edən istedadlı yazıçıların sırasında yer tutan Vasil Bıkovun «Sotnikov», «Kruqlıyan körpüsü», «Abidə» kimi povestlərini də eyni səriştə və yaradıcı həvəslə (!) İntiqam tərcümə etmişdi. O, bir çox xarici yazıçıların hekayələrini, Nil Saymonun «Növbə kimindir?» pyesini və başqa əsərləri də tərcümə etmişdir.

Mən bu kiçik qeydləri yazıram, gözlərimin qarşısına isə 80 yaşlı İntiqam yox (hərçənd ona ruhən də, cismən də 80 yaş vermək olmaz!), boz-qəhvəyi rəngli bukle pencəkli, qapqara dalğalı saçları arxaya daranmış ilk gənclik çağlarının İntiqamı gəlir.

Əbədi bir keçmişdə qalmış universitet illərini, rəhmətlik Vaqif Vəliyevin (o zaman hələ dosent idi) rəhbərliyi ilə Gədəbəyin Böyük Qaramurad kəndində folklor toplamağa, yaxud rəhmətlik Ağamalı Həsənovun rəhbərliyi ilə Sabirabadın Muğan-Gəncəli kəndində pambıq yığımına getməyimizi və bir gecə orada heç bir icazə almadan, heç kimə demədən İntiqam və həmkursumuz Aydın Məmmədovla Şəkinin Kiş kəndinə, Aydıngilə yollanmağımızı, Aydının atası Mir Saleh kişinin sübh tezdən heyrlə bizi qarşılamağını, «cijisinin» tələm-tələsik bizə çay süfrəsi açmağını, cürbəcür başqa tələbəlik macəralarını, aspirantlıq dövrünü, Məmmədəğa Şirəliyev, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mir Cəlal, Məmməd Arif Dadaşzadə, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Məmməd Hüseyn Təhmasib kimi klassiklərimizlə təmaslarımızı xatırlayıram və bu xatirələr bir tərəfdən özü ilə nostalji hisslər gətirir, dünyanın faniliyindən deyirsə (bu kiçik yazıda nə qədər rəhmətliklərin adı çəkildi...), o biri tərəfdən də elə həmin dünyanın gözəl işlərindən xəbər verir.

Ədəbiyyata xidmət etmək – İntiqamın missiyasıdır.

Ancaq eyni zamanda onun ikinci bir missiyası da var.

İntiqamgilin indiki Zərifə Əliyeva küçəsindəki evləri yadıma düşür və o evdə o kiçik, ancaq çox istiqanlı, mehriban, güləruz ailəni də yenidən xatırlayıram. İntiqamın anası istiqanlı, Qarabağ koloritini saxlamış rəhmətlik Sona xanım da (ona «Sona xala» deyirdim) dünyadan tez köçdü, böyük qardaşı Daşqın da, kiçik bacıları Lalə də vaxtsız getdilər, ancaq o ailənin dediyim həmin mehribanlıq, səmimiliyi və bir-birinə bağlılığı həmişə İntiqamla bir yerdədir.

İndi İntiqamın 80 illiyidir.

Mən inanıram ki, İntiqam 90 illiyini də, lap 100 illiyini də bayram edəcək.

Çünki o gözəl ailənin yaşamadıqlarını İntiqam yaşayacaq.

Çünki bu da bir missiyadır.

31 iyul 2023

Bakı

Nərgiz CABBARLI

“BAKILI OĞLAN” GÖRÜNÜŞLÜ ŞUŞA SEVDALISINA...

*“Bu həyatı yaşaram
bir adı yaşatmaq üçün...”*

Məktəb - insanlar var həyatda. Həm də sözün tam anlamında... İstər yaşadıkları həyatla, istər ünsiyyətdə olduqları şəxsiyyətlərlə, istər gördükləri ilə, istər götürdükleri ilə, istər bəzi məsələlərə (məsələn, dəyərlərə, xüsusilə də ailə dəyərlərinə) olan münasibətləri ilə məktəb-insan olmağı bacaranlar...

Dərs deməzlər, amma öyrədirlər... Onlarla ünsiyyət qurmaq da maraqlıdır, onlardan nəşə öyrənmək də, “baqaj”larında qoruya-qoruya saxladıqları bir çox gizlinlərin açılıb-saçılıb ortaya tökülməsi üçün çalışmaq da... Çünki “sirr dağarcığı” kimidirlər... Çox şey bilirlər... Az danışsalar da...

Olduqları hər mühitə, oturduqları hər yerə, ayaq basdıqları hər məkana özlərindən nəşə bir kolorit qatar, bir çalar vurur, bir iz qoyarlar bu cür insanlar. Simalarını gördükdə gülümsərsən... Gəlişlərinə tam bir səmimiyyətlə şad olarsan. Çünki “pozitiv yük” daşıyarlər... Çünki onlardan mütləq maraqlı nələrsə eşidərsən... Kimlərdənsə qaçdıqlarını, yorulduqlarını da duyarsan bu arada... Bacardıqca gizlətməyə çalışsalar da, hansısa ruhların ağırlığını, çirkini, pasını götürmək, daşımaq istəməzlər – hiss edərsən... Amma yenə də dünyanın pozitiv yönü, müsbət yükü azalmaz gözlərində...

Açığı, hər zaman səmimiyyət, xoş münasibət gördüyüm bu cür insanlardan birini – İntiqam Qasımzadəni belə adlandıрмаğımın bir çox səbəbləri var. Məsələn, həyatının və yaradıcılığının çoxşaxəliliyi... Bunun özü də məktəb kimi bir şeydir. Adının qarşısında tənqidçi, kino işçisi, veriliş müəllifi, aparıcı, redaktor, baş redaktor, tərcüməçi... kəlmələri rahatlıqla yazılar... Və ən əsası, hansı sahədə olursa olsun, işinin əhlidir. Verdiyi təhlillər, gəldiyi qənaətlər, dəyərləndirmələr dəqiq olar – hədəfə dəyər. Bəzən sərt və kəskin səslənər. Kimlərinsə xoşuna gəlməz. Kimlərinsə bostanına daş kimi düşər. Amma profes-

sionallıqdan, vicdandan və obyektivlikdən xali olmaz... Bir sözlə, bütün vicdanlı və obyektiv tənqidlər kimi dost da qazanar, düşmən də... Bunun özü də böyük dərstdir, əslində... Amma...

* * *

Özünü “60 faiz şuşalı, 40 faiz bakılı” sayan bu İnsandan ilk dərsimi, nədənsə, gözüme “bakılı oğlan” duruşu kimi görünən görünüşünün arxasında gizlənən “böyüməmiş uşaq” baxışları verib. Çünki o duruşda, o təbəssümdə, o baxışlarda “doyunca yaşanmamış uşaqlıq”, “vaxtsız-vədəsiz böyümək məcburiyyəti” görmüşdüm. Doyulmamış, yaşanmamış ata sevgisinin izini sezmışdim. Ata adı qarşısında məsuliyyətin böyüklüyünü hiss etmişdim. Maraqlıdır ki, mənim hiss etdiyim bu arayışı da, həsrəti də, məsuliyyəti də zaman-zaman onun söhbətlərində, müsahibələrində, yazılarında tapdım. Halbuki onu tanıdığım illərdə (bu, heç də az zaman deyil, aşağı-yuxarı 25-26 il olar) çox da dəyişməyən simasının arxasında bunu həmişə görürdüm. Hətta dərk etmədiyim zamanlarda belə, hiss edirdim...

Məsələn, “Mən atamın yolunu davam etdirmək hissini yaşamadım, sadəcə, onun əxlaqını davam etdirmək istədim və bu, tale məsələsidir” sözlərinə gözlərimin toxunduğu an o ağrının havası sillə kimi ruhuma çırpılmışdı. Çünki o obrazda gördüklərimlə, duyduqlarımla Söz cildində üz-üzə gəlmişdim: “Mən başımı qatmağa çalışırdım, evdən qaçır, dostlarla vaxt keçirirdim... Atamın itkisini illər sonra daha çox hiss edirəm”...

Eyni duyğunu “Mən bu jurnalda gedə bilmirəm” etirafının arxasında gizlənən sona qədər yaşanmamış, böyüməmiş, qol-budaq atmamış, pöhrə ikən qırılmış bir oğul-ata sevgisinin varlığında görmüşdüm. Və çox maraqlıdır ki, 80 yaşı tamam olan (məşallah, heç o yaşı heç vaxt verməzsən də!) bu Adamın bu gün də gözlərinə baxanda o uşağı görmək olur. Ruhunda haradasa cığallıq, haradasa məsumluq, haradasa dəcəllik yaşadan, hətta lovğalıq yaşadan o uşağı... Sanki üstünə düşən ata kölgəsinin, bu kölgənin verdiyi özgüvənin, ata adının yaşatdığı qürurun və sevginin böyüklüyünü daşıyır ruhunda. Eyni zamanda da çox tez yaşadığı itkinin ağırlığını...

Bu səbəbdən də onun illərlə “Azərbaycan” jurnalında kök atıb, pöhrə verib qalmasını təbii sayıram. Çox dəqiq hiss edirəm. Sevgisindən, qayğısından doymadığı, xatirəsini, izini ondan daha çox dostlarının, yaradıcılıq mühitindən olan yoldaşlarının həyatında qoyub gedən bir doğmasını arayış var bu qalmada... O pillələrdə, o məhəccərlərdə izi qalan hansısa toxunuşu gəzmə var bu qərar tutmada... Bu səbəbdən də özü: “təklif rəhmətlik İsmayıl Şıxlıdan gəldi. Çox qəribə hisslər

keçirdim. Atamın əməkdaşı olduğu kollektivdə işə başlamaq həm xoş, həm də məsuliyyətli idi”, – deyəndə də, əminəm ki, bunu çatdırmağa çalışırdı. Düşüncələri sonralar nə qədər kontekstdən çıxarılırsa çıxarılısın...

Övladlar, davamçılar ailənin verdiyi, yaşatdığı, ötürdüyü dəyərləri daşıyırlar. Hətta yaşadıkları həyatı da uca tutduqları Adı qorumaq üçün sərf edə bilirlər. Böyükağa Qasımzadə haqqında yazılanlar, xatirələrdə danışılanlar, istedadı, gördüyü işlərin böyüklüyü, insanlığı bir yana, amma təkcə elə bir fakt (maraqlıdır, eyni tale Rəsul Rza Nigar Rəfibəyli sevgisinə də aiddir) – onun repressiya qurbanının qızına aşiq olması və qorxmadan onunla evlənməsi faktı o sevgini də, o xatirəni də, o şəxsiyyəti də, onu qoruyan tərəfin sədaqətini və hörmətini də daha yüksək müstəvilərə daşıyır. Bircə bu belə bu adın izini ömrü boyu qürurla daşımaq üçün yetli ola bilirdi: “atam xalq düşmənin qızı Sona Əsədovaya aşiq olub. Bu, çox acı xatirədir. ...ana babam... 1937-ci ildə antisovet düşüncələrinə görə həbs edilir və bir müddətdən sonra Sibirə sürgünə göndərilir. Amma 1937-ci ildə atam anama aşiq olanda atası hələ Bakıda, NKVD-nin zirzəmisində həbsdə imiş. Təsəvvür edirsinizmi, küçənin bu başında qızı təhsil alır, o biri səkidə atası cəza çəkir”.

Çox qərībədir ki, İntiqam Qasımzadənin istər atasından, ailəsindən, fəaliyyətindən danışdığı müsahiblərdə, istər publisistikasında, istər də tənqidi məqalələrində qərībə bir “kino işçisi baxışı” var. Kiçik bir kadrla böyük faciələrin, böyük ağrıların, böyük mətləblərin anladılması bacarığı var... Eynilə bu bir cümlədə olduğu kimi: “Təsəvvür edirsinizmi, küçənin bu başında qızı təhsil alır, o biri səkidə atası cəza çəkir”... Məncə, bir roman ağırlıqlı cümlə, böyük həyat faciəsini əks etdirməyi bacaran bir cümlə...

Bir də... Nədənsə, atasına bənzəmədiyini deyir... Bəlkə də, onu qoyduğu (və yaxud atasının olduğu) mərtəbənin yüksəkliyidir hər hansı bənzərliyi görməyə mane olan... Amma: “Qardaşım Daşqına sual verirlər ki, sizlərdən hansınız o kişiye oxşayır? Cavabında deyirəm ki, heç birimiz! O, çox ciddi, ağır təbiətli adam idi, danışığında, rəftarında bir qırıq artıq-əskikliyə yol verməzdi. Amma bununla bərabər, çox incə, zərif yumoru vardı”, – deyən İntiqam müəllim, əslində, atası ilə bağlı təsvir etdiklərində öz xarakterini cızır: çox ciddi, ağır təbiətli, danışığında, rəftarında bir qırıq artıq-əskikliyə yol verməyən, eyni zamanda da çox incə, zərif yumoru olan adam... Bənzəyirmiş... Həqiqətən, bənzəyirmiş...

Dəyərlərin daşınması, ötürülməsi dedim... Düşünürəm ki, bəlkə də, onun qızlarına, ailəsinə olan münasibətinin əsasında da atadan gördüyü sevgi durur. Atasının “xalq düşməni”nin qızına olan himayə-

darlığı, böyük sevgisi qəribə bir tərzdə ona da ötürülüb... Nədənsə, onun ruhunda, obrazında bunu da dəfələrlə görmüş, hiss etmişdim: bu, bir "Qız atası" obrazıdır... Qızlarına böyük sevgiləri olan Böyük atalar bir başqa cür olur...

Dostlara sədaqətini, sevgisini görmüşdüm... Dərs alınacaq sədaqətdir, örnək götürüləcək sevgidir... Ən yaxın dostlarının sırasında Anarın, Elçin Əfəndiyevin, Aydın Məmmədovun adlarını çəkib həmişə... "İlyas Əfəndiyevin övladları: yaşd olduğumuz üçün daha çox Elçinlə dostluq edirəm. Süleyman Rəhimovun, Səməd Vurğunun övladları ilə çox yaxın münasibətimiz, dostluğumuz olub. Şuşada Yazıçılar evi vardı, hər il yayda gedirdik ora dincəlməyə və çoxumuz elə orada tanış olmuşduq. Bir yerdə vaxt keçirir, böyütkən yeməyə gedirdik..." Amma "yanında olarkən heç vast darıxmadığı" Yusif Səmədoğluya bağlılığı haqqında dediyi sözlərdə bir başqa acı duymuşdum, nədənsə... Sanki sonralar həmişə aradığı, amma heç kimdə tapa bilmədiyi bir "ruh ekizi"ni itirmiş kimi... Hətta bu həsrət onu etiraf edərkən dediyi sözlərindən belə aşib-daşırdı....

O, köklərinə bağlı insandır... İlk addımlarını atdığı, havasını ilk dəfə dünyaya göz açar-açmaz ciyərlərinə çəkdiyi torpağa qəribə bir bağlılığı var... Şuşaya olan sevgisinin kökündə vətənpərvərlikdən başqa həm də anasının, babasının köklərinin gedib çıxdığı yerlərə aparan doğmalığa bağlı durur...

Mənim yaddaşımın "kadrlarında" o, vətəninini sevən bir vətənpərvər kimi də qalır. Həm də məsələlərə dərinindən baxan bir vətənpərvər... Səssiz, pafossuz, patetikasız... Məsələn, "Sübhün səfiri" haqqında yazdığı məqalədə yaşadığı ağrını dəqiq ifadə etməklə bərabər, hədəfi dəqiq müəyyən edir: "Qəribədir, 200 il keçir, amma münasibət dəyişmişdir. Kim hansı ölkəni işğal etmək istəyirsə (müasir dövrdə özündən asılı vəziyyətdə saxlamaq istəyirsə), bə-

Şuşa 2022. Nərgiz Cabbarlı və Ofelya Babayeva ilə

hanəsi həmin ölkələrə “mədəniyyət” (indi, bizim dövrdə isə – “demokratiya”) gətirmək olur” ...

Onun dərin, dəqiq ifadə edilən düşüncələri baxışlarının, mülahizələrinin sərhədlərini açıq-aşkar göstərir...

Onun Şuşa sevgisini yazılarında duymaqdan başqa, Şuşada keçirilən Vaqif poeziya günlərində, Cıdır düzündə canlı-canlı görmüşəm... Danışdığı xatirələrdən axıb o sevgi... Cıdır düzündən tamaşa etdiyi o gözəlliklərə baxarkən gözlərindən aşıb-daşıb... Amma təkcə sevgi yox... Eyni zamanda da ağrı... Söhbətlərinin birində: “İnsan cildinə girmiş şeytan törəmələri 1937-ci ildə babam Nəsir kişini şərləyib xalq düşməni kimi tutdurandan sonra, anası, qardaşı, bacıları – hamısı evi buraxıb Şuşadan çıxıblar. Anam da özündən kiçik bacı və qardaşını götürüb gəlib Bakıya. Şuşadakı o evin əvvəlcə quru divarları qalmışdı. Son vaxtlar dayımla getmişdik, heç o da yox idi, eləcə boş həyət idi. Sovet hökuməti də elə erməni kimi bir şeydi. Neçə-neçə evin ocağını söndürmüşdü, ailəni başsız qoymuşdu”, – deyən İntiqam müəllim Şuşada o evin yerini də sonradan axtarıb, arayıb, tapıb... Və qərribə bir “armud məsələsi” də var bu arayışda...

Şuşada olarkən Cıdır düzündə bir daşı göstərib “Bu daşın üstündə oturub armud yeyərdim”, – demişdi. Özü də elə iştahla ki, bunun, sadəcə, adi bir armud olmadığını, yaxud, sadəcə, uşaqlıqda armud yeməklə bağlı bir xatirə olmadığını anlamışdım... Sonralar, yazılarında rastlaşdığım bəzi məqamlar anlatdı bu “armud yemək” sözlərinin daşdığı ağrının, mənanın, sarsıntının yükünü... “Son dəfə 1980-ci illərin axırlarında gördüyümə görə, bircə həyətin tən ortasında babamın əkdirdi daşarmud ağacı yerindəydi, onun da şax budaqlarından birinə qonşu öz həyətidən zivə çəkib bağlamışdı – külək mələfələri, balışuzlalarını yellədirdi...”

Bu armud da, onunla bağlı xatirələr də təmsil etdiyi ağrının, həsrətin, əzizliyin yükü ilə uzun illər onun yaddaşında kök salıb. Zaman-zaman ortaya çıxıb, özünü xatırladıb. Hətta daha böyük anlamlar qazanıb – Şuşanın itirilməsi ilə... “Sonralar həmin armud ağacı 90-cı illərdə mən bərk sətəlcəm olanda yuxuma girmişdi... Babamın ömrümdə olmadığım, uşaq vaxtı yalnız ucuq divarlarını gördüyüm evində xəstə yatırdım... Əynimdə yataq paltarı, durub pəncərəyə yaxınlaşdım. Hər tərəf süd kimi ağappaq idi; möhkəm qar yağmışdı. Armud ağacı da büsbütün qara bürünmüşdü; ürəyim armud istədi. Yadıma düşdü ki, anam deyərdi: “Daşarmudu ilk qar yağanda yığıb yeyərlər; onda şipşirin, həm də sulu olur. Uşaqlıqda biz səhər-səhər gedərdik ağacın altına, görərdik ki, qarda çoxlu çuxurlar var; tökülən dəymiş armudların çuxurlarıydı – əlimizi o çuxurlara salıb yığardıq armudları”. Mən də qapını açıb həyətdə çıxdım. Anam tez üzünü görmədiyim babamın kürkünü gətirib

çiynimə atdı. Armud ağacının altına getdim; həqiqətən də, qarda xeyli çuxur vardı. Əyildim, bir-bir bu çuxurlardakı armudları yığmağa başladım. Elə bu vaxt ayıldım; bumbuz idim. Başımın ağrısı da keçib getmişdi. Canımda bir yüngüllük hiss edirdim”...

Yenə də film kimi bir xatirə... Və hər fraqmentinin, hər kadrının yaşanmışlıq effekti ilə süsləndiyi bir xatirə... Mən bu filmin qalan kadrlarını da izləmək istərdim...

* * *

İntiqam Qasımzadə ədəbiyyata şeirləmi gəlib, bilmirəm. Amma sözü duyan, ruhunda böyük sevgilər və dəyərlər daşıyan birinin şeirdən uzaq olmadığını anlamaq çətin deyil. Tənqidə gələnlərin yolunun şeirdən keçməsi təbiidir. Belə faktlar istənilən qədərdir... Lakin əksər hallarda müşahidə edilən bu “şeirlər”də şeirin bütün texnikasının olduğu, ruhunun isə olmadığı, ya da “ölgün” döyündüyü həqiqətidir... Mən İntiqam Qasımzadənin cəmi bir neçə şeirini oxumuşam... Amma...

*Şəhərə yağış yağır,
Qəlbimə kədər...
Pəncərəmdən baxıram
küçəyə
Küçə yağış altında islanıbdır –
– çıphaçıp –
Alt köynəyinə qədər...*

təsvirindəki gözəllik və fərqlilik yaddaşımda ilişib qalıb... Xüsusilə də şəhəri “alt köynəyinə qədər” isladan yağışın “çıphaçıp” çaları...

*Yağış navalçalarla
içimə axır.
Öz ağır ritminin
sonsuz təkrarıyla.
İçim islanır
Bu gecə yağışının
Navalçalarda çaldığı
şüştər muğamıyla...*

“Navalçalarda çalınan Şüştər”i duymamaq olmur... Bir insan ruhuna “navalçalarla axan” yağışın ritmini də... Bilmirəm, başqa şeirlər də yazıbımı? Yaxud yazsaydı, ədəbiyyatımız uğurlu bir şair qazanardımı?! Amma orijinal poetik ifadələr və təsvirlər qazanacağı şəksizdir...

Bununla belə, İntiqam Qasımzadə, ilk növbədə, tənqidçidir. 60-70-ci illərdə ədəbi tənqidlə aktiv məşğul olub. Mühitdə cəsarətli və obyektiv tənqidçi kimi tanınıb. İsi Məlikzadənin, Elçinin, Anarın əsərləri barədə dəyərli məqalələr yazıb. Sonralar da həmçinin... Hətta müsaibələrində belə təhlilləri, dəyərləndirmələri dəqiq, fərqli, hədəfə dəyən olub. Məsələn, Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü" əsəri haqqında mülahizələrindəki dərinlikdən boylanıb bu tənqidçi təfəkkürü: "Romandakı bütün hadisələrin mahiyyətində bir şər var. Bu şər qüvvələr əksər quruluşlarda olub, bu gün də mövcuddur. Və böyük yazıçılar heç vaxt öləri şeyləri qələmə almırlar. Onlar ümumiləşdirib bütün dövrlərin problemlərini yazırlar". Qlobal düşünmə bacarığı ilə seçilib bu mülahizələr. Orijinal olub... Yaxud son illərdə Anarın "Sübhün səfiri" filmi və ssenarisi haqqında, Ələkbər Tağızadənin hazırladığı tamaşa haqqında yazdığı məqalələrini oxuyanda da "Hər zamankı İntiqam Qasımzadə dəyərləndirməsi" demişəm özlüyümdə... Amma ilk növbədə də daha çox bir təəssürat ilişib qalıb yaddaşımda. İntiqam Qasımzadə nə qədər tənqidçi olsa da, onda "kino işçisi gözü" var və çox sərrastdır. Onun məqalələrində, mətnə münasibətində, hətta publisistik yazılarında belə, qabarıq olan, üzdə olan budur. Bəzən söhbətlərimiz zamanı hətta otağına girən, onunla ünsiyyətdə olan insanlara belə "kinokamera" prizmasından yanaşdığını hiss etmişəm. "Əsl filmlikdir" dəyərləndirməsi ilə...

Bu səbəbdən də onun filmə, tamaşaya qarşı həssas yanaşması da, dəyərləndirmələrdə, təhlillərdə dəqiqliyi də duyumunun bir parçası kimi görünüb mənə... "Tamaşada heç nə özü-özünə olmur, özü-özünə yaranmır. Teatr kollektiv sənət növlərindən olsa da, hər bir tamaşanın bir yiyəsi, bir sahibi var və o da rejissordur. Əgər səhnənin, məsələn, düz ortasına qara rəngli bir kətil qoyulubsa, onu da ora o qoydurub, onun ağ və yaxud qəhvəyi rəngli yox, məhz qara rəngli olmasını da o tapşırıb... "Növbə kimindir?" tamaşasının uğuru, ilk növbədə, Ələkbər Tağızadənin adı ilə bağlıdır" dəyərləndirməsi, yaxud "Sübhün səfiri" haqqında: "Ssenarinin məziyyətləri haqqında: onun rahat dili, dinamizmi, obrazların hər birinin fərdi cizgiləri, dil özəllikləri, dialoqların təbiiliyi barədə çox danışmaq olar. Amma məlum bir həqiqət var ki, ssenari lentə alınmayanadək ədəbi mətn olaraq qalır; o, hələ film deyil. Təcrübəmdən deyə bilərəm ki, Azərbaycan kinosu tarixində, çox olmasa da, elə gözəl, kamil ssenarilər də olub ki, ekran variantı hamını məyus edib" kimi fikirləri oxunan bu məqalələrdə təhlil professionallığını göstərir. Bilmirəm, İntiqam Qasımzadənin tənqidi məqalələr toplusu var-

mı? Nəsə xatırlamıram. Amma bu məqalələrin hər biri tənqidimiz üçün dəyər daşıyır.

Onun "kino işçisi gözü" ilə baxdığı və yazdığı mətnləri qeyd etdim. Təbii ki, bu, fəaliyyəti ilə bağlı məqamdır. İstedadı fəaliyyətinə (1969-1974-cü illərdə kinostudiyada çalışmasına), fəaliyyəti də, təbii ki, yaradıcılığına sirayət edib. Bu səbəbdən də onun tərcümeyi-halında kino əhəmiyyətli yer tutub. İntiqam Qasımzadə bir çox filmlərin redaktoru, bir sıra sənədli filmlərin ssenari müəllifi olub. Qara Qarayev, Tofiq Quliyev, Xəyyam Mirzəzadə, Vaqif Mustafazadə, Cahangir Cahangirov, Ceyhun Hacıbəyli və başqaları haqqında ssenarilər yazıb və onların da əsasında filmlər çəkilib.

* * *

İntiqam Qasımzadə kinodan başqa, televiziya ilə də bağlılığı olan biridir. Onun yaradıcılığının bu istiqaməti də dəyərlidir. Aleksandr Qriçlə Azərbaycan televiziyasında apardığı "Bayatı" verilişi tənqidçiyə bir başqa cür şöhrət qazandırır. 12 ildən çox fasiləsiz olaraq ayda bir dəfə efirə çıxan verilişin iki buraxılışı hətta Moskvanın Mərkəzi Televiziyası ilə bütün SSRİ məkanına da yayımlanıb. Lakin İntiqam Qasımzadənin bu verilişlə bağlı elə bir ağrısının, təəssüfünün şahidi olmuşam ki... "Veriliş vaxtı-vaxtında çıxdı ekrana: pis də alınmamışdı. Amma təəssüf ki, bir müddət sonra AzTV-yə bir müxalifətçini gətirib sədr qoydular, o da rus dilində olan verilişlərin, demək olar ki, hamısının, o cümlədən də, "Bayatı" verilişinin lent yazılarını pozdurdu: "Bunları neynirsiz saxlayırsız, biz müstəqil ölkəyik, öz dilimiz var". Çox təəssüf ki, bizdə belə düşüncəli adamlar indi də yox deyil".

Həqiqətən də, çox təəssüf doğuran, ağrılı bir faktdır... Məsələ təkcə ədəbiyyatdan bəhs edən bir verilişin, neçə-neçə insanın böyük əməyinin silinməsində deyil. Faktı bu rakursdan yanaşmaq çox bəsit olardı. Məsələ 12 illik bir tarixin, ədəbiyyatın, şəxsiyyətlərin və s... izlərini özündə qoruyan kadrların tarixdən silinməsidir. Hətta Qarabağda hadisələrin yeni başladığı zamanlarda min bir əziyyətlə çəkilən Natəvan haqqında verilişə bu gün mən böyük məmnuniyyətlə baxmaq istərdim. Xüsusilə də o tarixi periodun izlərini görmək istəyi ilə: "Qış fəsli idi. Verilişin birini Natəvana həsr etmək qərarına gəldik. Əlbəttə, çəkiliş aparmaqçün Şuşaya getməliydik. Şuşaya isə yol o zamankı Dağlıq Qarabağ Vilayətinin ərazisindən: ermənilərin yaşadığı Əsgərandan və Xankəndinin yaxınlığından keçirdi. Oralar isə quldurlar, ekstremistlər və cürbəcür həşəratlarla dolu idi. Vilayətdə xüsusi vəziyyət şəraiti elan olunmuşdu... Getdik. Əsgərandan başlayaraq, ta

Şuşaya kimi, postlar və postlarda əli avtomatlı rus əsgərləri... Şuşa büt-bütün qar içindəydi. Küçələrdə növbətçi hərbcilər gözə dəyirdi. Natəvanın məşhur büstü qarşısında çəkilişə başlamaq istəyirdik ki, əli avtomatlı bir rus əsgəri yaxınlaşıb: "Burda çəkiliş aparmaq olmaz" – dedi. Nə etdik, mümkün olmadı. Rejissorumuz Səyavuş Məmmədov əsgəri kənara çəkib nə dedi, nə demədi, əlini də şinelinin cibinə saldı, gördük ki, əsgər burulub yan küçəyə getdi. İyirmi dəqiqə ərzində biz də işimizi görüb qurtardıq..."

Təəssüf ki, bu cür tarixi məqamları özündə qoruyan verilişin lentləri bu gün artıq yoxdur...

* * *

İntiqam Qasımzadə haqqında "sirr dağarcığı" dedim... Həqiqətən də, belədir... Onun qarşılaşdığı, ünsiyyətdə olduğu, birlikdə çalışdığı şəxsiyyətlərlə bağlı xatirələri o qədər maraqlıdır ki... Danışdıqları bir yana... Yazdıqlarında o qədər dəqiq kinoeffektlər var ki... Mən onların hamısını bir kitab şəklində çox oxumaq istərdim. Məsələn, Həsən Seyidbəyli ilə bağlı xatirələrində "O qızı tapın" filminin ssenarisinin tərcüməsi üzərində işlədikləri zamanı təsvir edərək yazdıqları... Hətta bu xatirələri belə az qala kino dili ilə danışmağı bacarır... Yaradıcılıq prosesi zamanı tərcümə edilmiş mətnə müəllif müdaxiləsi edən Seyidbəyli ilə dialoqlarını, az qala, orada olmuşam kimi, şahidiymişəm kimi yadımda saxladım: "Dediyi variantların bəzilərində rus dilinin izləri duyulurdu. Onda mən etiraz edib düzəldilməsinə imkan vermirdim. Getdikcə Həsən bəyin qeydlərinin sayı artırdı, mənim də etiraz səsim yüksəlirdi. Axır iş o yerə gəlib çatdı ki, mən ucadan etiraz edib söylədim: "Həsən bəy, siz gözüm görə-görə, qulağım eşidə-eşidə mətni korlayırsınız." Çox yumşaq, həlim bir səslə qayıtdı ki, "Oğlum, bu mətni mən yazmışam, niyə qışqırırsan mənim üstümə?"

Bu xatirələr onun nəinki ünsiyyətdə olduğu insanlar haqqında maraqlı informasiyalar daşıyır, eyni zamanda da özünün bəzən çılgın ola bilən xarakterini, hər zaman haqq bildiyinin müdafiəsinə qalxdığını, bəzən emosional olduğunu da əks etdirir... Məncə, elə bu xatirələrin əsasında da o, çox maraqlı filmlər ərsəyə gətirə bilərdi...

Yaxud "Nəsimi" filmində Rasim Balayevin qəzəlləri düzgün tələffüzlə oxuması üçün Əli Fəhmini məsləhətçi kimi dəvət etmək təklifi, o məşqlər haqqında yazdıqları...

Yaxud maraqlı müsahibələri...

İntiqam Qasımzadə bu yöndən də istedadlı insandır...

* * *

Bilmirəm niyə, amma mən hər zaman inanmışam (bunun dəfələrlə həyatda sübutunu da görmüşəm!): ailə dəyərini bilən, ata adını, şərəfini qiymətləndirmək bacarığı olan insanlardan cəmiyyətə, insana ziyan gəlməz. Çünki dəyər qoruyanın özü dəyər verməyi də öyrənir. Onun da xarakterində bu var.

İllərdir rəhbərlik etdiyi jurnalla əməkdaşlıq etmişəm. O jurnalın ki, Ruhulla Axundov, Mustafa Quliyev, Məmmədkazım Ələkbərli, Məmməd Arif, Mehdi Hüseyn, Əbülhəsən, Qılman İlkin, Yusif Səmədoğlu, İsmayıl Şıxlı, Cabir Novruz kimi görkəmli ədiblər baş redaktoru olublar. Və bu illər ərzində gördüyüm “mizan-tərəzi”nin əyilməməsi üçün verilən böyük çaba olub. Mən İntiqam Qasımzadənin hətta insan kimi bəyənmədiyi, hətta acığı gəltdiyi yazıcının əsərini çap etdiyini və bəh-bəhlə təriflədiyini görmüşəm. Yaxud adı-sanı, şöhrəti ellər aşan yazıcının əsərini çap etmədiyinin şahidi olmuşam. Yenə də “mizan-tərəzi”ni pozulmağa qoymamaq üçün... Amma arada-bərədə, orada-burada eşitdiyim “yaxşı yazımı vermədi” kimi bir maneəsi ilə qarşılaşmamışam. Əksinə, “bu səndə yaxşı alınar” deyə verdiyi məsləhətlərin bəhrəsini görmüşəm.

O səbəbdən də ədəbiyyatı bilən, dəyərini verməyi bacaran, vicdanlı, prinsipial və bəlkə də, elə bu səbəbdən də kimlər üçünsə “Çətin adam” olan İntiqam Qasımzadə Ədəbiyyatımıza, Mədəniyyətimizə, Mətbuatımıza, Azərbaycanlılığımıza, Azərbaycanımıza, Dövlətçiliyimizə... ən nəhayət, İnsanlığımıza yalnız Qazandırmağı bacaran bir Söz sahibi kimi dəyərlidir... Ədəbiyyatımız üçün də, Mədəniyyətimiz üçün də, Mətbuatımız üçün də, Azərbaycanlılığımız üçün də, Azərbaycanımız üçün də, Dövlətçiliyimiz üçün də... Şəxsən mənim üçün də...

Dərin hörmət və sevgi ilə...

Yubileyiniz mübarək! “Bakılı oğlan” görünüşlü Şuşa sevdalısı...

♦ P o e z i y a

Şakir XANHÜSEYNLİ

KÖRPÜ...

Körpü ola bilirikmi bir-birimizə;
əlimiz, qolumuz bir körpülənsə...
mən görmüşəm
birinin ovcunun qabarı,
alınının təri
bir tikə çörəyə körpüdü,
neçə-neçə ümidə, istəyə körpüdü...
bir sözü körpü etmək,
bir təbəssümü,
doğma səsi körpü etmək...
Dostu göstərən barmağım,
haqq səmtinə baxan gözüüm,
yuxarı qalxan əlim dua üçündü –
dua bir körpü,
xoş qılıq, yaxşılıq –
bu da bir körpü...
İşıq bir körpüdü qaranlıqda,
mehdən alovu titrəyən qara çıraq da körpüdü...
Atdığım addımı
körpüləndirməyi düşündüm həmişə,
qəlb odumu körpüləndirməyi düşündüm...

Gedib-gəldiyimiz yol körpü ola,
hər salam, “sağ ol” körpü ola...
uçuldumu, dağıldımı inam körpüləri,
hörmət, ehtiram körpüləri...
bir həsrətin bitməsidi
hər çəkiləcək körpü...
aramızda görünməyən bağlar var,
onlar ən gerçək körpü!..

XALI-ŞEİR...

Bu şeir-xalıda sözlərilmədi,
Bu şeir-xalıda sözlər butadı...

Gözümün önündə bir xalı – şeir;
Bu sözsüz şeirdə nə qədər söz var,
nə qədər alov var,
nə qədər köz var...

Şeir bir xalıdı, xalı – şeirdi;
rənglərin qarası, alı şeirdi.

Mən də qurğu qurdum – hana uzatdım;
Şeiri də xalı kimi toxumaq.
Bax, bir xalı
min naxışlı bir şeir;
naxışları şeir təki oxumaq...

UZAQDAN...

Uzaqdan bir salam göndər, uzaqdan;
Yaxınlığı belə göstər sən mənə...
Bilirsənmi necə xoşbəxt olaram
Bir gül yarpağı da göndərsən mənə!

Uzaqdan bax, görüm necə baxırsan,
Uzaqdan bax – bax içindən gözümün;
Qarışacaq ağı ilə qarası
Bir-birinə, sevincindən gözümün...

Gül uzaqda – qulağımın dibində,
Qəhqəhələr kövrəltməzmi məni bəs?
Sən haqlısan, mən haqsızam həmişə,
Bir şey yoxmu bu həyatda yeni, bəs?

Uzaqdan gəl, çox uzaqdan-yanımdan,
Uzaqda qal, yaxınlığı itirmə...
İstəyirəm neçə ilin üstündən
Bir anına, bir gününə yetim mən!

Oturmuşuq səhər yeməyinə,
baxıram
günəşdən də bir dilim süfrəmdə,
süfrəm
mübahlaşıb xeyli, sanıram...

Nə gözəldi süfrəyə
doğma əllər uzana –
sevdiklərinin əlləri,
onların qasığı, çəngəli.
Doğma sözləri də
yeməyinə qatasan səsləri də,
süfrəyə
təbəssümlə əl aparasan
və
gün ışığı düşə əlinin üstə,
doğmaların üzünün
sevinc nuru bir də!..

DƏDƏ BİR ŞEİR...

Bu dağların biri dağdı, biri nə...
göz zilləyib baxdım elə birinə...
Ay dostlarım, dərdim dərddi, sərım nə,
yuyum nə ey, sərım nə...

Gül dərəndə, gül üzəndə tikanlar...
böyüdürmü gül özündə tikanlar...
Hər tərəfdə gül izində tikanlar,
tikanlar ey, nə anlar...

Sevgisindən yetimlik kim görmədi...
dildə kimlər ölmədi, dirilmədi...
Dedim gülsün, bəxt sözümlə gülmədi –
olmadı ey, olmadı...

Bu şeirdən ötə bir şeirmi var;
qapı aç, örtə, bir şeirmi var...
Qorqud yönlü Dədə bir şeirmi var,
dədə bir şeirmi var,
Dədəm bir şeir?..

Cığırılar əl-ələ verib,
yollar bir ürək olmalı.
Dağlar diz-dizə, yamaclar,
yallar bir ürək olmalı...

Söz yüzlərlə, minlərlədi,
dillər bir ürək olmalı.
Yumruqlar sıx, milyon-milyon
əllər bir ürək olmalı.

Neçə könül bir arzuda,
təklər bir ürək olmalı.
Min-min sinədə döyünən
ürəklər
bir ürək olmalı!

HASARLAR

...evlər bir-birindən
sirr gizləyir,
söz gizləyir,

üz gizləyir elə bil,
çörək gizləyir,
od gizləyir,
bir təsəlli, ümid gizləyir...

batır gün,
düşür axşam, gizləyir;
gözlər bir-birindən işıq,
əllər bir-birindən
sanki salam gizləyir...

Bax bir,
tənhalığa çəkilir;
hər ürək
tək;
həyətlər qaynayıb-qarışmır,
həyətlər bir-biriylə
deyib-gülmür, danışmır
aylar, illər küsülüsütək...

AYAQ SƏSİ

bəzən
ayaq səsi eşidirsən –
olsun ki,
bir sözün ayaq səsidə,
ya da bir səsin...
dinlə fəhm ilə,
illər öncəsi bir xatirənin,
bir həzin nəğmənin
ayaq səsinə;
bir duyğu ovacaqsan köksünü...
və bil ki,
hər döyüntü
ayaq səsidə ürəyinin,
min-min
arzu-diləyinin...
kim sevməz əziz bir dost,
ya bir uşaq səsinə;

təki Tanrı kəsməsin
evimizə gələn
çörəyin ayaq səsini!

AYAĞA...

Bir duyğu gərəkdi ki, sən qalxasan ayağa,
Gah başı gözləyəsən, gah baxasan ayağa...

Yolun çətinliyini ayağına yazma gəl,
Onsuz da düz yol belə gəlmir asan, ayağa...

Ürəyindən keçəni dil qorxmaya, söyləyə;
Başın nə çəkdiyini eylə bəyan ayağa...

Getdiyin, gedəcəyin yer taledən yazıdır,
Tikanmı, ya daşmı çox, olsun əyan ayağa...

Üzündəki qızartı təmizliyindəndir, bil;
Düşdü ki, qaralandın, abrın-həyan ayağa...

Qoy ləkə sayılmasın öz işin öz adına;
Çalış ki, durmayasan peşman-peşman ayağa...

Ən pisi, bir loxmanın girovuna çevirib,
Adamı alçaldaraq sala dövrən, ayağa...

♦ N ə s r

Fəxrəddin QASIMOĞLU

İkibaşlı əjdaha*

♦ *Detektiv roman*

B eşmərtəbəli binanın yarızirzəmi olan alt mərtəbəsinin mənzillərindən birində masa arxasında oturmuş adam barmaqları arasında tutduğu siqaretə son qullabı vurub külqabıya basdı. Ayağa qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdı. Pəncərədən birbaşa evin içi göründüyü üçün qaldığı gündən bu birotaqlı mənzilin tək pəncərəsinin pərdəsini həmişə bağlı saxlayırdı. Əlini uzadıb pərdəni azca araladı və bayıra baxdı. Buradan, küçə ilə addımlayan adamların əsasən ayaqlarını görmək olurdu. Bu mənzildə qaldığı ilk günlərdən, darıxanda pəncərədən baxıb üzünü görə bilmədiyi adamlar haqqında ayaqqabılarına baxmaqla özlüyündə təsəvvür oyatmağı özü üçün məşğuliyyət seçmişdi. O, gözəl bilirdi ki, insanın varlı və ya kasıb olmasını nişan verən ilk əlamət onun ayaqqabılarıdır.

Son bir il müddətində təlim keçdiyi qapalı düşərgədə peşəkarların buna bənzər incəliklərlə yanaşı geyim və ayaqqabılar haqqında da verdikləri biliklər, indi qaldığı mənzilin pəncərəsinin qarşısından keçən adamların ayaqlarını seyr edərkən yadına düşmüş və başını bununla qatırdı.

Budur, çəliyinə söykənib asta-asta gedən qocanın ayaqqabıları necə də nimdəşdir. Rəngi solmuş, dabanları isə tamamilə yeyilib. Sözsüz ki, qoca təqaüdcüdür. Aha, bu da yan-yana gedən ortabab cütlük. Heç də kasıb görünməyən əyin-başlarını bir qədər də zəngin göstərmək üçün kişi «inspektor» tufli, qadın isə «Nike» şirkətinin krosovkalarını geyiniblər. Əlbəttə ki, heç birinin orijinal olmadığı diqqətlə baxan kimi hiss olunur. Əks təqdirdə bu iki cüt çəkmənin qiyməti, bu cütlüyün başdan-ayağa geyindiklərindən iki-üç dəfə baha olardı.

Uzaqlaşan cütlüyü baxışları ilə yola salan adam, daha kimin gəldiyini görmək üçün pərdəni azca da yana çəkib başını sağ tərəfə döndərdi. Elə bu zaman düz pəncərənin tuşuna çatan gənc xanım büdrəyib az qaldı yıxılsın. Müvazinətini saxlamaq üçün əlini səkinin kənarındakı ağaca

* – *Jurnal variantı*

atdığından əlindəki kitablar yerə dağıldı. Əynindəki donu qısa olduğu üçün, bir qədər ətrafa boylanıb sonra arxasını binaya tərəf çevirdi və əyilib kitabları yığmağa başladı. Əylərkən onsuz da qısa olan donu lap yuxarı sürüşdü və əynindəki, arxasını yarıya qədər zorla örtən mavi rəngli qısa alt tumanı tamamilə çöldə qaldı. Altdan yuxarı gənc qadının yarıçılpaq arxasını seyr edən başını bulayıb baxışlarını yayındırdı və pərdəni çəkib bağladı. Xeyli müddət tək olmasına baxmayaraq, gördüyü gözəl qadın bədənindən ehtiraslanmaq istəmirdi. Aldığı tapşırığın ciddiliyi ondan fikrini başqa şeylərlə məşğul etməməyi tələb edirdi. Mətbəxə keçdi və süzdüyü çayla qayıdıb yenidən masaya oturdu. Qaynar çaydan bir qurtum alıb, yenidən əlini masanın üstündəki siqaret qutusuna uzatdı.

Hələ ki, ona gözləmək əmr olunmuşdu.

* * *

Zəif sentyabr günəşi səhərdən havanı qızdırsa da, günortadan sonra meşənin sərinliyi özünü göstərməyə başlamışdı. Kabab çəkmək üçün qaladığım ocaq çoxdan sönüb yerində külü qalmışdı. Süfrə açıb oturmaq üçün yerə sərdiyimiz palaz da torpağın soyuğunu özünə çəkib dizlərimi üşüdüdü. Çönüb Gülanəyə baxdım. O da jiletinə bürünüb oturmuşdu.

Meşənin sakitliyini çox sevirdim. İllərlə, əvvəlcə polis sıralarında çalışarkən, sonradan isə detektiv kimi apardığım araşdırmalarda rastlaşdığım, əslində insan adına yaraşmayan, ancaq insanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin, qəddarlıqların, xəyanətlərin məni yavaş-yavaş insanlardan uzaqlaşmağa sövq etdiyini hiss edirdim. Son zamanlar daha çox tək qalmağa üstünlük verirdim. Tez-tez şəhərin səs-küyündən uzaqlaşmaq üçün rayonlara dincəlməyə gəlir, hansı rayonda olmağımdan və neçə gün qalacağımdan asılı olmayaraq mütləq meşəyə gedib, sakit bir yer tapıb vaxtımın çoxunu orada keçirirdim. Belə günlərdə mənim yanımda ola biləcək yeganə adam Gülanə idi. Xasiyyətimi incəliklərinə qədər öyrənmiş, harada danışmaq, harada susmaq lazım olduğunu gözəl bilən Gülanə ilə çox vaxt danışmadan, baxışlarımızla bir-birimizi başa düşdüyümüzdən, yalnız ona şamil olunmayan bu tək qalmaq istəyimə onun varlığı başqa bir rahatlıq gətirirdi. Qəribə hisslər yaşayırdım belə anlarda. Sanki həm tək idim, həm də onunla. Bu qadını çox sevirdim. Heç vaxt özünə deməsəm də, onu göylərdən mənə göndərilən bir mələk hesab edirdim – gəlişi ilə heç vaxt ailə qurmamış kişinin bir-birindən fərqlənməyən boz günlərini hər gün göy qurşağının bir rənginə boyayan mələk.

Daha getmək lazım idi. Bu gün səhər gəlib yerləşdiyimiz oteldə heç bir saat qalmamış, bəzi əşyalarımızı otağıma qoyub bir stəkan çay içdikdən sonra İsmayılı bazarından yaxşı bir bazarlıq edib meşəyə gəlmişdik.

– Gedəkmi, xanım?

– Gedək, cənab detektiv.

Tanışlığımızın ilk günündən aramızda yaranmış bu danışq formasını olduğu kimi saxlamışdıq. Bu, ikimizin də çox xoşuna gəlirdi. Bir-birimizə baxıb gülümsədik və eyni vaxtda ayağa qalxdıq. – Mən hər ehtimala qarşı ocağın üstünə su töküm, sən də süfrəni yığ.

Beşlitrlik qabın dibində qalan suyu ocağın üstünə səpəndə, külün içində gizlənmiş tək-tük közlər cızıldamağa başladı. Onların tam söndüyünə əmin olduğdan sonra Gülanəyə köməyə gəldim. Birlikdə əvvəlcə onun palazın üstündəkiləri yığıb qablaşdırdığı iki zənbili, sonra isə palazı maşının yük yerinə qoyduq. Buradan qaldığımız otelə qədər yarım saatlıq yol var idi.

Meşənin içi ilə uzanan torpaq yol geniş olsa da, yola əyilən bəzi ağacların budaqlarının maşını cızılmaması üçün əsas yola çıxana qədər asta sürətlə gedirdim. «Niva» markalı bu maşını yayın əvvəllərində kreditlə götürmüşdüm. Belə şeylərə çox fikir verməsəm də, təzə olduğu üçün maşının cızılmasını istəmirdim.

Bu yayı demək olar ki, istirahətə həsr etmişdim. Sonuncu araşdırma mamdan, iki qətl hadisəsini paralel olaraq araşdırmağımdan düz dörd ay keçmişdi. Olduqca gərgin keçən bu araşdırmada cinayət aləminin «elitası» sayılan «qanuni oğru»ların maraqlarına zidd olan dərinliklərə gedib çıxdığım üçün qarşı tərəf mənim «ölüm hökmü» mü vermiş, ancaq mən də, bütün araşdırma boyu məni tək qoymayan müəllimim, istifadə olan polis polkovniki Arif Dadaşzadə də bu təhlükəli işdən qalib çıxıb bilmışdık. Bundan sonrakı dörd ayda bir neçə xırda məsələ ilə bağlı müraciət edənlər olmuşdusa da, o işləri köməkçim Layiqəyə həvalə etmiş, özüm isə yalnız ona istiqamət verməklə kifayətlənmişdim. Bunu qəsdən, Layiqənin sərbəst araşdırma aparmağa alışması üçün etmişdim. Layiqə də, yanımda olduğu bir ildən artıq müddətdə topladığı təcrübəsini işə salmış, həmin xırda oğurluq və sairə ilə bağlı olan işləri qısa müddətə açmışdı. Ona görə də bu işləri hesabımdan saymırdım və onları Layiqənin aktivinə yazmışdım. Belə bir köməkçim olduğu üçün rahat idim. Elə indi də, ofisi ona tapşırıb dincəlməyə gəlmişdim. Şəhərdə olmadığım müddətdə Layiqə bütün işləri tək aparır, gələnləri qarşılayıb dinləyirdi. Mənə isə, yalnız ağır cinayətlə bağlı müraciət edən olarsa, xəbər verməsini tapşırımışdım.

Detektiv kimi profilim əsasən ölüm işi, insan oğurluğu, şantaj kimi cinayətlərin araşdırılması, xüsusilə təhlükəli cinayətkarın axtarışı, bir sözlə, ağır cinayət hadisələridir. Mən bunun məktəbini keçmişəm. Belə cinayətləri araşdırmaqdan xüsusi zövq alıram.

Son dörd ayda belə cinayətlərlə bağlı müraciət edən olmadığından vaxtımı Gülanə ilə dincəlməklə keçirmişdim. İndi də, havamızı dəyişmək, payızın gözəlliyindən zövq almaq üçün İsmayilli rayonunu seçmişdim.

Meşə yolu birbaşa rayon mərkəzinə aparan əsas yola çıxırdı. Hər iki istiqamətə şütüyən maşınları buraxıb asfalt yola çıxdım. İrəliddə gedən maşınların cərgəsinə qoşulub sürəti artırdım. Elə bu vaxt telefonuma zəng gəldi. Gözucu ekrandakı nömrəyə baxdım. Rusiya nömrəsi idi. Zəng vuran köhnə dostum və kolleqam Stepan Bondaryov idi.

Telefonu açdım.

– Salam, Baxa.

Moskva Ali Milis Məktəbində oxuduğumuz illərdə möhkəm dostlaşdığım Stepan, nə qədər çalışsa da, «ə» hərfini tələffüz edə bilməmiş, əvvəlcə mənə Baxtiyar, sonralar isə qısaldaraq Baxa deməyə başlamışdı.

– Salam, əziz dostum.

– Bayaqdan sənə zəng çatmır. Şeremetyevo hava limanından zəng vururam, təxminən üç saatdan sonra Bakıda olacam. Yoldaşlara demişəm məni qarşılamasınlar. Əvvəlcə səninlə görüşəcəyəm. Yəqin sonuncu görüşümüz yadımadır.

Üç saat... Bu qədər vaxt oteldən əşyalarımızı götürüb şəhərə çatmağa bəs edərdi.

– Başa düşdüm, dostum. Dediysin vaxtda hava limanında olacam.

Cavabımı dinləyən Stepan əlaqəni kəsdi.

Polis sıralarında işlədiyim vaxtlarda xidməti ezamiyyətlər zamanı mütləq bir-birimizi qarşılayırdıq. Mən yaralandıqdan sonra polis mayoru rütbəsində istefaya çıxsam da, Stepan xidmətini davam etdirirdi. Moskva Cinayət Axtarışı İdarəsinin rəis müavini vəzifəsinə qədər yüksəlmiş, polkovnik rütbəsində idi.

Stepanın işarə vurduğu son görüşümüz əlbəttə ki, yadımda idi. Bu görüş məhz az əvvəl sizə dediyim iki ölüm işini araşdırdığım vaxta, dörd ay əvvələ təsadüf etmişdi. Günortaya qədər Bakıya gəlib yenə təcili geri qayıdan dostumla yalnız nahar fasiləsində görüşməyə imkan tapmış, bu görüş zamanı gəlişinin səbəbi barədə açıqlama verməsə də, ehtiyac olarsa, gələcəkdə mənə də müraciət edə biləcəyini eşitdirmişdi Stepan. Görünür həmin vaxt yetişmişdi və xidməti ezamiyyətin rəsmi tərəflərini bir kənara qoyub ilk növbədə mənimlə görüşmək istəyirdi. Belə başa düşdüm ki, bu görüşün məxfi qalması da onun üçün vacibdir.

Dostum sıradan bir əməkdaş deyil, bütün Rusiyanın cinayət aləmini qarşısında tir-tir əsdirən, «MUR» (Moskovskiy Uqolovniy Rozisk) kimi tanınan Moskva Cinayət Axtarışı İdarəsinin yüksək vəzifəli zabiti idi. Onun Bakıya gəlişi yalnız çox ciddi bir məsələ ilə bağlı ola bilərdi.

Gülanə Stepanı tanıyırdı. Söhbətin nədən getdiyini eşitdiyi üçün, mənim nəyə deməyimi gözləməyib soruşdu.

– Üç saata çatı biləcəyik? Axı hələ aeroporta da özünü çatdırmalısan.

– Çatarıq. İndi tərpənsək, fikrimcə tam vaxtında orada olaram.

– Onda tələs.

Otelə çatıb yır-yığış etməyimizə on dəqiqə vaxtımız getdi. Otağın açarlarını növbətçi xanıma qaytaranda təəccüblə baxıb soruşdu:

– Siz ki, bu gün səhər gəlmişdiniz. Niyə gedirsiniz? Otelimiz xoşunuza gəlmədi?

– Oteliniz haqqında heç bir fikir söyləyə bilmərik. Çünki tanış olmaq imkanımız olmadı. Sadəcə, təcili işimiz çıxdı, getməliyik.

Bayaqdan bir qədər pərt görünən xanım, bu sözlərimdən sonra gülümsəyib, bizimlə sağollaşdı.

Əşyalarımızı yük yerinə atıb maşına oturduq. Gülanə irəlidə, mənimlə yanaşı oturdu. Yol gedə-gedə yanakı oturub mənə baxmağı sevdiyini bilirdim. Kəmərləri bağlayandan sonra dövrə vurub otelin həyətidən çıxdım.

* * *

Hava limanında xeyli adam var idi. Maşını dayanacağa yerləşdirib gəlişlər üçün nəzərdə tutulan zala girəndə, elanları verən növbətçi xanım səsgücləndiricidən Moskvadan gələn reysin nömrəsini səsləndirirdi:

– Diqqət. Moskvadan Bakıya uçan Aeroflot aviaşirkətinin 1854 nömrəli reysi yerə endi.

Bu o demək idi ki, Stepan bir azdan dayandığım zala gələcəkdi. Düşündüyüm kimi də oldu. Çox keçməmiş, çiyində adi idman çantası olan, ətrafdakılardan heç nə ilə seçilməyən, sadə geyimi ilə daha çox Bakıya gəzməyə gəlmiş turisti xatırladan dostum zala daxil oldu. Onun çiyindəki çantadan başqa heç bir yükü olmadığına əmin idim. Adətən gəlişlərində Stepan məni görüb uzaqdan əl edib salamlayar, sonra yaxınlaşıb bərk-bərk qucaqlayardı. Amma indi göz-gözə gələndə, siması heç bir emosiya ifadə etmədi, sadəcə, çantanı bir çiyindən çıxarıb o biri çiyinə keçirdi. Bu, bir işarə idi. Aramızda xeyli məsafə vardı. Gələnlərin və qarşılayanların axınında məni rahat görə bilməsi üçün bir qədər də yaxınlaşmasını gözləyib sonra çönüb zaldan çıxdım. Telefon danışığı zamanı son görüşümüze vurulan eyhamdan sonra hər şeyin təxminən belə olacağını bilirdim. Asta addımlarla maşını qoyduğum yerə tərəf getdim. İrəlində getsəm də, onu gözdən qoymurdum. Ola bilərdi ki, dostum yaxınlıqda dayanmış taksilərdən birinə oturub hava limanını tərk etsin. Bu halda mən həmin taksini izləməliydim. Ola da bilərdi ki, birbaşa ardımca gəlib maşınma əyləşsin. Hər halda Stepan nə edəcəyini yaxşı bilirdi. Mənsə, ona uyğun hərəkət edəcəkdım.

Maşına çatıb sükanın arxasına keçdim. Gələrkən maşını elə saxlamışdım ki, sükan arxasında oturarkən müşahidə aparmaq üçün daha nə sağa-sola dönməyə, nə də güzgülərdən istifadə etməyə ehtiyac qalmırdı. Buradan həm az əvvəl gəldiyim yol, həm də taksilərin dayanacağı aydın görünürdü. Sükan arxasından dostumu müşahidə edirdim. Cərgə ilə düzülmüş taksilərin yanından düz keçən Stepan maşınma tərəf də baxmayıb, birbaşa avtobusların dayandığı meydançaya getdi. Ancaq yaxınlığımdan keçərkən sol əlinin orta və şəhadət barmaqlarını birləşdirib başını qaşdı, bu zaman onun adsız barmağı da yarı qatlanmış vəziyyətdə idi. Birləşdirdiyi iki barmağı ilə, minəcəyi avtobusun şəhər istiqamətində ikinci dayanacağına düşəcəyini bildirirdi. Yarı qatlanmış adsız barmaq isə düşdükdən sonra növbəti dayanacağa qədər olan məsafənin yarısını piyada qət edəcəyinə işarə idi. Onun mindiyi avtobusun nömrə nişanını yadımda saxladım.

Moskva Ali Milis Məktəbində bir qrupda oxuduğum, tədrisin ilk günlərindən dostlaşdığım, hətta imtahanlara birlikdə hazırlaşdığım Stepanın əl işarələrini başa düşmək mənim üçün çətin deyildi. Bunlar, hələ müdavimlik illərində əməliyyat işinin əlifbasını öyrənərkən əzbərlədiyimiz və mənasını gözəl bildiyimiz işarələr idi. Dostum dəfələrlə Bakıda olmuşdu, hava limanından mərkəzə gedən yola da yaxşı bələd idi. İki dayanacaqdan sonra avtobusdan düşüb xeyli məsafəni niyə piyada qət

edəcəyinin səbəbini də yaxşı başa düşürdüm. Demək olar ki, piyadaların olmadığı Aeroport yolunun kənarı ilə addımlayan adamı piyada izləmək qeyri-mümkün idi. Maşınla izləyən isə, mütləq ya sürəti minimuma endirməli, ya da maşınını saxlamalı idi. Bu isə sürətli yolda mütləq diqqəti çəkməklə Stepanın izlənildiyinin sübutu olacaqdı. Bu dediklərimi yoxladıqdan sonra, hər şey qaydasında olarsa, dostum yol kənarında dayanıb, mənim yaxınlaşmağımı gözləyib guya təsadüfən maşınıma əl edəcəkdə. Bayaq işarə verərkən mənə tərəf baxmasa da, ardımca gələrkən əyləşdiyim maşını təbii ki, görmüşdü. Ona görə, hansı maşına əl edəcəyini bildirdi.

Yox, əgər təhlükə hiss edərsə və maşına əl etməzsə, bundan sonra nə edəcəyini gözləməliydim.

Doğrudan da məsələnin çox ciddi olduğu görünürdü, mənim üçünsə, həm də hər şey hələ ki, qaranlıq idi. Əgər yüksək rütbəli polis zabiti hansısa bir məsələ ilə bağlı Moskvadan Bakıya rəsmi ezamiyyətə gəlirsə, rəsmi qarşılanmadan imtina edib, ilk növbədə mənimlə görüşmək istəyirsə və elə çatan kimi, hava limanından belə təhlükəsizlik tədbirləri görürsə, deməli, burada nəsa var. Təbii ki, polkovnik Bondaryov özü ilə təyyarədə «quyruq» gətirməmişdi. Bu halda, onun tək ehtiyat etdiyi şey burada, Bakıdadır. Bəs, bu nə və ya kim ola bilər? Bəlkə də bunların heç biri deyil? Sadəcə, dostum hansısa səbəbdən rəsmi səfərinin qeyri-rəsmi tərəfinin də olmasını və bunun məxfi qalmasını istəyib. Bu qeyri-rəsmi «tərəfin» də yeganə fiquranti mənəm? Bu daha ağlabatandır. Hər halda bir azdan hər şey bəlli olacaq.

Nəhayət, Stepanın mindiyi avtobus qapılarını bağlayıb yerindən tərpəndi. Tələsmirdim. İki dayanacağın və piyada qət olunacaq yolun xeyli vaxt aparacağını bildirdim. Dediym kimi, mən Stepanı ikinci dayanacaqdan sonra, piyada getdiyi yolda haqlamalıydım, ondan tez çatıb orada gözləyə bilməzdim.

* * *

– Deyirsən ki, qonağımız qarşılanmaqdan imtina etdi?

– Bəli, cənab general. Hələ təyyarəyə minməzdən əvvəl telefon danışığında demişdi ki, qarşılamağa ehtiyac yoxdur. Biz də etiraz edə bilmədik. Yəqin bir azdan gələr, mayor rütbəli zabit fərağat vəziyyəti alıb məruzə etdi.

– Yaxşı. Neyləmək olar. Deyibsə, deməli, belə lazımdır. Yəqin ki, sığortalamağı unutmamısınız? – ağ saçlı general sağ əlini daraq kimi arxaya daranmış saçlarına çəkib, qarşısında dayanmış əməkdaşından soruşdu.

– Hər şeyi nəzərə almışdıq, aeroportun ərazisində olan əməkdaşlar məlumat verdilər ki, qonaq aeroportun ərazisini avtobusda tərk edib. İki dayanacaqdan sonra düşüb göy rəngli «Niva»-ya minib. «Niva»nın sahibini yoxladıq. Bizim keçmiş kolleqamız, polkovnik Bondaryovun tələbə yoldaşı və yaxın dostu mayor Bəxtiyar Nəzərlidir. Hazırda detektiv fəaliyyəti ilə məşğuldur. «Nizami» metrosu ilə üzbəüzdəki detektiv agentliyinin rəhbə-

ridir. İşlədiyi dövrdə peşəkar əməliyyatçı kimi hörmət qazanmış, detektiv kimi də bir neçə gurultulu cinayətin açılmasında imzası var.

– Mayor Nəzərini xatırlayıram. Oddan alovdan keçmiş əməkdaşımız idi. Əfsuslar olsun ki, aldığı güllə yarası xidmətini davam etdirməsinə imkan vermədi. Əgər polkovnik Bondaryov belə bir addım atıbsa, deməli, nəşə bir fikri var. Bu sadəcə, iki köhnə dostun görüşü deyil. Bu halda bizə gözləmək qalır. Siz gedə bilərsiniz mayor.

Mayor hərbi təzim edib yerində geriye fırlandı və kabinetini tərk etdi.

* * *

Maşını çıxışa doğru sürdüm. Aeroport yolunun sağ zolağı ilə orta sürətlə gedən maşınlara qoşulub hərəkət etdim. İki dayanacağı keçdikdən sonra diqqətimi artırıb yolun kənarına baxmağa başladım. Çiyindəki idman çantasını yerə qoyub dayanmış Stepanı uzaqdan gördüm. O, özünü maşın saxladırımı kimi göstərir, ancaq heç də yavaş getməyən maşınlarla yanından ötüb keçən anda əl etməklə onların saxlayıb onu götürmək ehtimalını sıfıra endirirdi. Yaxınlaşdığımı görən Stepan qarşımda gedən maşının ötüb keçməsinə gözləyib sağ əlini uzadıb dayandı. Dönmə işığını işə salıb sürəti azaltdım və maşını düz onun tuşunda saxlayıb şüşəni endirdim. Yaxınlaşan dostum, guya sövdələşirmiş kimi şüşədən başını uzadaraq – «hər şey qaydasındadır» – deyib bir qədər pauza verdi və maşına oturdu. Sıx maşın axınında fürsət tapıb yavaş-yavaş sürət həddinin ən yüksək olduğu sol zolağa çıxdım.

* * *

Onun Bakıya gəlişinin on ikinci günü başlamışdı. Sentyabr ayının 13-ü gəlmiş, indi ayın 25-i idi. Gəldiyi gündən əvvəlcədən ünvanı və açarı ona verilmiş bu yarızirzəmi mənzilə yerləşmiş, bayıra yalnız hərdən, ərzaq almaq üçün çıxırdı. Mənzilin qapısı ilə üzbəüz, blokun girişində divarda yan-yana düzülmüş poçt qutularından sıracı soldan ikinci olan onun qaldığı mənzilə aid idi. O, hər gün axşam saat 10-dan sonra poçt qutusunu yoxlamalı idi. Belə də edirdi. Gəldiyi gün verilən təlimata uyğun olaraq poçt qutusuna baxmış və orada qoyulmuş, onun adına düzəldilmiş saxta sənədləri götürmüşdü. Sonrakı günlərdə isə, hələ ki, qutu boş idi. Qutuya atılacaq zərf, digər təlimatlarla yanaşı, aldığı tapşırığa başlamasına işarə olacaqdı.

Günlərlə bir yerdə tərpənməz qalıb şikarını gözləyən əfi ilan soyuq-qanlılığına malik olan bu adam burada olduğu on iki gündə qətiyyətlə darıxmamışdı. O, Rusiyanın ən ciddi rejimli həbsxanalarının birində illərlə təkamüllük kamerada cəza çəkmişdi. Bu səbəbdən, on iki yox, yüz iyirmi gün də burada qalmalı olsa, həmin qaydada yaşamağa davam edəcək və öyrəncəli olduğu üçün heç bir sınıq hiss etməyəcəkdi.

Həbsdə olarkən, yanaşı kameralarda yatanların çoxunun bir neçə ildən sonra təkliyə tab gətirməyərək ağıllarını itirdiklərinin çox şahidi olmuşdu. Belə tipli həbsxanalarda işləyənlərin və cəza çəkənlərin hamısının bildiyi,

təsdiqlənmiş bir həqiqət var: Təkliyin təxminən ilk ili başa çatanda, insan kameradakı əşyalarla danışmağa başlayır. Bu normal hal hesab olunur və kiminsə psixikasının zəif olması kimi qəbul edilmir. Ancaq sonrakı illərdə, əgər əşyalar səninlə danışmağa başlayırsa, bu artıq geriye dönüşü olmayan psixi pozuntudur. Adətən psixikaları əşyaların danışmağa başladığı fazaya girən məhbuslar çox yaşamır və əllərinə düşən ilk fürsətdə intihar edirlər.

Nədənsə, indi bunlar yadına düşən kirayənişin dodaqaltı gülümsədi. Kiçik həbsxana kamerasında təklikdə qaldığı uzun illər ərzində nəinki əşyalar onunla, heç o özü bir dəfə də olsun əşyalarla danışmamışdı...

İndi, ona vəd edilənə çatmaq üçün, dörd kvadratmetrlik həbsxana kamerası ilə müqayisədə kifayət qədər şəraitli sayıla biləcək bu mənzildə, nə qədər desən qalmağa hazır idi. Hissiyatı ona deyirdi ki, daha elə də çox gözləməyəcək. Bəlkə də hər şeyin başlanmasına günlər qalmışdı. Qaldığı mənzilin poçt qutusuna atılacaq bir zərflə hər şey birdən-birə dəyişəcəkdi.

* * *

Yolun sol zolağına keçib sürəti artırırdıqdan sonra əlimi uzadıb Stepanın əlini sıxdım:

– Salam, əziz qardaşım.

– Salam, Baxa.

– Nə qədər vaxtımız var?

– Məni sizin nazirliyin yaxınlığında düşür. O vaxta qədər lazım olanı sənə izah edəcəyəm. Sonra rahat görüşüb oturmağa vaxtımız olacaq. Sabah axşamadək buradayam.

– Onda başla.

Stepan çox uzatmadan mətləbə keçdi.

– Söhbət Bakıda törədiləcək terror aktından gedir.

Bu gözlənilməz məlumat idi. Bəs belədirsə, niyə bu işlə Moskva Cinayət Axtarışı İdarəsi məşğul olur? Fikirləşdiklərimi ucadan səsləndirdim:

– Bildiyimiz qədər belə məsələlərlə başqa dövlət qurumları məşğul olur.

Stepan bu sualı gözləyirdi.

– Elə olmağına elədir, Baxa. Ancaq bu dəfə vəziyyət bir qədər başqadır. Altı ay əvvəl bizim Federal Təhlükəsizlik Xidməti olduqca maraqlı bir məlumat alıb. Livanda yerləşən, diversantlar hazırlayan tam məxfiləşdirilmiş bazada bir il müddətində ən yüksək səviyyəli mütəxəssislərdən təlim almış, rus millətindən olan üç vətəndaşımız Moskvaya qayıdıb. Həmin ölkədən gəlmiş minlərlə rusiyalıni təhlil edən federallarımız nəhayət ki, bir ay gərgin çalışmalardan sonra onların kimliklərini müəyyən edə bilib və gizli nəzarətə götürüblər. Bu adamlar hələ ki, sakit həyat tərzini yaşamaqdadırlar. Daha doğrusu, onlardan ikisi. Biri isə, iki həftə əvvəl qəfildən yoxa çıxmağı bacarıb. Bunun nə demək olduğunu sən gözəl başa düşürsən. Deməli o, aktiv hərəkətə keçməyə hazırlaşır.

«Koroğlu» metrosunun yanından keçib sürət həddini endirməyə başladım. Vəziyyət heç yaxşı olana oxşamırdı. Söhbət hansısa adi cinayətdən

yox, hər an gözlənilən terror aktından gedirdi. Hədəf isə, Bakıdır. Stepanın dedikləri buna dəlalət edirdi. Lazım olan sürətə endikdən sonra mənə məsələnin ən maraqlı olan tərəfini izah etməsi üçün gözlərimi yoldan ayırmadan dedim:

– İndi bütün bu danışdıqlarının mənim doğma şəhərimlə nə əlaqəsi olduğunu açıqla, dostum.

Stepan birdən-birə qanımın necə qaraldığını hiss etdi. Əlini çiynimə qoyub dedi:

– Darıxma, Baxa. Bakı mənim üçün də doğmadır. Hər şey yaxşı olacaq. Kolleqalarımız o üç nəfərin kimliyini müəyyən etdikdən sonra onlardan birinin bizim «müşəri»miz olduğu məlum olub. Başqa sözlə, üç nəfərdən biri, ömrünün on doqquz ilini Rusiyanın ən ağır rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində keçirmiş, iki dəfə ölüm hadisəsi törətdiyinə görə cəza çəkmiş, indiyənə qədər heç bir həbsxana rejiminin, hətta təkamül qənaətinə şəratinin «sındıra» bilmədiyi, «Koramal» ləqəbli qatı cinayətkar İvan Andreyeviç Solomindir. Təəccübləndin?

Stepan bunları dedikcə, bəzi şeyləri təxmin etməyə başlayırdım. Ancaq hələ ki, çox az şeyi. O isə, cavabımı belə gözləmədən davam etdi:

– Mən də çox təəccübləndim, Baxa. Biz öyrəşmişik ki, cinayətkarlar, xüsusilə «Koramal» kimi residivistlər yalnız öz qanunları ilə yaşayır, terror və sair kimi işlərə heç vaxt qarışmırlar. Ancaq bayaq dediyim kimi, burada vəziyyət bir qədər başqadır. Elə ona görə də, kolleqalarımız bizim də bu işə qatılmağımızı istəyiblər, məsələ ən yüksək dairələrdə razılaşdırılıb. Digər iki nəfər, hətta günü bu gün uçub Bakıya gəlsələr belə, onların bizə heç bir aidiyyəti yoxdur. Onlarla federallar məşğul olurlar. Söhbət sırf Solomindən gedir. Onun xarakterinə, vərdislərinə, işləmə üsullarına yaxşı bələd olduğumuzu nəzərə alan rəhbərlik tam məxfiləşdirilmiş belə bir əməliyyatda qüvvələrimizi birləşdirməyi məqsəduyğun hesab edib. İndi isə sənə sualına cavab verim: İvan Andreyeviç Solomin, əlli üç yaşındadır, düz otuz beş il əvvəl Moskva şəhərindən hərbi xidmətə çağırılıb. Ermənistanın Spitak rayonunda hərbi xidmətdə olub. Yeri gəlmişkən, məsələyə dəxli olmasa da, hərbi xidmətdə olarkən Spitakda baş vermiş dəhşətli zəlzələnin də canlı şahidi olub. Orada ermənilərlə möhkəm dostlaşıb, hərbi xidməti başa vurduqdan sonra da əlaqələrini saxlayıb. Bundan başqa, orada Anuş adlı sevgilisi var və bu səbəbdən də tez-tez oraya, onu görməyə gedir. Əlbəttə, həbsdə olduğu illər istisna olmaqla. Fiziki cəhətdən olduqca sağlam, psixoloji cəhətdən son dərəcə möhkəm biridir. Elə bundan və ermənilərə olan sonsuz sevgisindən istifadə edib onu əməkdaşlığa cəlb ediblər. Buna könüllü razılıq verib, yoxsa məcburiyyət qarşısında qalıb, hələ ki, müəyyən etmək olmayıb. Ancaq fakt faktlığında qalır – Solomin Ermənistan xüsusi xidmət orqanları, yaxud da müstəqil fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatlarından biri tərəfindən xüsusi məqsədlərlə istifadə etmək üçün Livanda hazırlıq keçmiş üç nəfərdən biridir. Bundan başqa, kolleqalarımız müəyyən ediblər ki, Livana göndərilməzdən əvvəl o, qısa müddət ərzində iki dəfə turist kimi Bakıya gəlib, bir neçə gün qaldıqdan

sonra geri qayıdıb. Görünür, çox uzağa gedən planın tərkib hissəsi kimi, şəhəri tanımaq, lazım olan məkanları bələdləmək tapşırığı alıbmış. Hansı məkanları? Təəssüf ki, bunu müəyyən etmək mümkün olmayıb. İki ay ərzində bunları öyrəndikdən sonra analitiklərin gəldiyi yekdil qənaət, həmin üç nəfərin məhz Bakı şəhərində terror aktı törətmək məqsədi ilə hazırlanıb müvəqqəti konservləşdirildikləri oldu. Çünki həm də müəyyən olunub ki, digər iki nəfərin də Ermənistanla sıx əlaqələri var. Belə təsadüf olmur, özün bilirsən. Beş ay bundan əvvəlki gəlişim də məhz bununla bağlı idi. Aprel - may aylarını tamamilə təhlillərə həsr etmiş analitiklərimiz bu qənaətə gəliblər ki, onsuz da dünya ölkələri tərəfindən terrorçu dövlət kimi tanınan Ermənistanın, son illərdə siyasi arenada dayaqlarının çox zəiflədiyi də nəzərə alınarsa, belə bir addıma hazırlıq görməsinin arxasında konkret səbəb dayanır. Yəni məsələnin olduqca maraqlı tərəfi var. Onlar axmaq deyillər, Baxa, gözəl başa düşürlər ki, indi doxsanıncı illər deyil. Ancaq bununla belə, hər şey onların bu addıma hazırlaşdıqlarını təsdiqləyir. Bu halda, belə bir addım atacaqlarının çox tutarlı səbəbləri olmalıdır.

Səməd Vurğun bağının tuşuna çatanda tıxaca düşdük. İçəri bir qədər hava gəlməsi üçün pəncərənin şüşəsini endirdim. Ancaq hava əvəzinə içəri avtomobillərdən çıxan qazların dolduğunu görəndə fikrimi dəyişib şüşəni qaldırdım. Bunu görən dostum gülümsədi:

– Bütün böyük şəhərlərin ən böyük problemi. Moskvada bəzən kilometrərlə tıxaclar olur, buna uyğunlaşmaqdan başqa çarəmiz yoxdur.

Stepanın sözlərinə əhəmiyyət verməyib soruşdum:

– Belə başa düşdüm ki, o üç nəfəri «götürməməkdə» məqsəd, onların atacaqları addımları öyrənmək, sonra da adekvat addımlar atmaq olub.

– Məsələ heç də tək bu deyil, – dostum fikirləşmədən cavab verdi. Əvvəla, nə qədər ki, aktiv addımlar atmayıblar, onlara qarşı əlimizdə heç bir sübut-dəlil yoxdur. Sadəcə, bir il müddətinə Rusiyanı tərk edib yenidən geri qayıdıblar. Buna görə heç kimi ittiham etmirlər. Kolleqalarımızı narahat edən başqa şeydir. Onlar fikirləşirlər ki, eyni məqsədlə hazırlanmış ikinci belə qrup da ola bilər. Bu üç nəfəri nəzarətdə saxlamaqla vəziyyəti nəzarətdə saxlamağı düşünüblər. Ən azından indi bilirik ki, Solomin Bakıdadır, qabaqlayıcı addımlar ata bilərik. Elə mən də, dünən axşamkı reyslə gəlmiş digər xidmətin əməkdaşları da buna görə buradayıq.

– Başqa sözlə, öz səhvinizi düzəltmək üçün? – Çönüb zənlə dostuma baxdım.

– Haqlı sözün qarşısında nə demək olar. Solomin yoldaşların gözündən yayınmağı bacarıb.

– Bəs niyə belə əminsiniz ki, o Bakıya gəlib, bunu təsdiqləyən nəyiniz var əlinizdə? Əlbəttə, buradasansa, deməli, bu sualın konkret cavabı var. Mən bunun necə müəyyən olunduğunu bilmək istəyirəm.

– «Koramal»-ın «yoxa» çıxdığı gündən bu günədək Bakıya səfər etmiş bütün şəxsləri yoxladım. Əlbəttə, tək birbaşa reyslərlə gələnləri yox. Gürcüstan vasitəsilə gələn Vasilij Dımok adlı birinin adı diqqətimizi çəkdi. Yoxlamalar zamanı Dımokun evsiz-eşiksiz biri, bizim dildə desək, «bomj»

olduğu məlum oldu. Belə birisinin birdən-birə təyyarə ilə Gürcüstana, oradan da Bakıya uçmaq həvəsinə düşməsi heç ağlabatan deyildi. Axtarışlar nəticəsində Dımokun yeri müəyyən edildi. Məlum oldu ki, bir neçə il əvvəladək normal həyat tərzini keçirən, evi, maddi imkanı, səfərlər etmək üçün xarici pasportu olan, sonradan spirtli içkiyə aludə olub hər şeyini itirmiş Dımok heç yerə getməyib. Moskvanın Noqinsk vilayətində məskunlaşıb, zibil qutularına atılmış boş şüşələri toplayıb təhvil verməklə başını gırləyir. Sənədlərinin harada olmasından isə xəbəri yoxdur.

– Düşünürsünüz ki, yüksək hazırlıq keçmiş biri «bomj» dediyiniz birinin sənədi ilə ölkəni tərk etməklə belə sadə bir səhv buraxıb? Axı o yoxa çıxdıqdan sonra bütün halların yoxlanacağını hesablamalı idi?

– Razıyam. Əvvəla o, deşifrə olunduğu və izlənməsi barədə məlumatlıdır. Bu səbəbdən, sən «yoxa çıxmaq» dediyin, onun üçün sadəcə, evini tərk etməkdir. Evini isə, hər ehtimala qarşı ona öyrədildiyi kimi, özünə məlum olan üsulla tərk edib. Kəşfiyyat məktəbi keçmiş biri belə də etməli idi. Moskvadan da ki, bilirsən, müxtəlif istiqamətlərə yüzrlə reyslər var. Bu reyslərlə on minlərlə sənişin uçuş. Bu dediyim hələ təkcə hava yollarına aiddir. Təkcə həmin sənişinləri yoxlamaq üçün yüzə yaxın əməkdaş günlərlə fasiləsiz yoxlamalar aparıblar. Fikrimi tutdun?

– Başa düşürəm. Onun terrorçu kimi hazırlandığının tam məxfi qaldığına əmin olduqları üçün bu tapşırığı verənlər əldə etdikləri o sənəddən belə arxayınlıqla istifadə ediblər. Həm də Dımokun sənədi yalnız bir dəfəlik, ölkəyə giriş məqsədi ilə istifadə olunub. Əminəm ki, buradakı rezidentləri onu çoxdan başqa sənədlə təmin edib.

– Tamamilə doğrudur, dostum.

– Saxta «Dımok»un Gürcüstandan Bakıya gəldiyi təyyarə reysi məlumdur. Hava limanının, onun sonrakı marşrutu boyu olan kameraların həmin tarixdəki görüntüləri heç nə verməyib?

– Kamera qeydləri var, amma nəticə yoxdur. Eynilə mənim kimi gəlib təyyarədən düşür, sonra avtobusa minib mərkəz istiqamətində gedir. Bundan sonra izi itir, harada avtobusu tərk etməsi məlum deyil. Böyük ehtimalla avtobusda hiss etdirmədən qiyafəsini dəyişdirib.

– Bəs şəkli əlimizdə olan birinin yerini son on üç gün ərzində müəyyən etməkdə nə mane olub?

– Bu sualın iki cavabı var. Ya o zərurət olmadığı üçün qaldığı məkandan çölə çıxmır, ya da ki, gəldikdən sonra qrimləyib özünü burada ona verilmiş saxta sənəddəki şəkillə eyni görkəmə salıb rahatca gəzir. Özün başa düşürsən, adi bir süni saç insanı nə qədər dəyişdirir. Yəqin indi dediklərimizi onlar nəzərə alıblar.

Nazirliyin yerləşdiyi binaya çatmağa az qalmışdı. Stepanla yenə görüşməyə vaxtımız olduğunu bildiyim üçün ona hələlik son sualımı verdim:

– İndi planın necədir?

– Vəziyyətlə bağlı Nazirlikdə qərargah yaradılıb. Bir azdan qərargah rəhbərinin yanında müşavirə olacaq. Müşavirədən sonra istiqamətlər bilinəcək.

Daxili İşlər Nazirliyinin arxa küçəsində maşını saxladım.

– Onda zəngini gözləyirəm.

– Hələlik.

– Hələlik.

Stepan düşüb Nazirliyin girişinə tərəf getdi. Burada maşın saxlamaq qadağan idi. Mənə tərəf gələn polis nəfərini görüb əlimlə ona işarə etdim və maşını yerindən tərpənməzdən əvvəl güzgüdə məndən xeyli arxada gəldiyim küçədə dayanmış qara maşına baxdım. Bu maşın yol boyu arxamca gəlmişdi. Maşındakıların Stepanı müşayiət etmək üçün göndərilmiş əməliyyatçılar olduqlarını bilirdim. Belə də olmalı idi. İstənilən halda Daxili İşlər Nazirliyinin belə yüksək vəzifəli qonağı müşayiət olunmalı idi. Hətta özü bundan imtina edibsə də. Protokol qaydaları bunu tələb edirdi. Nazirliyin binasının tinindən sola dönüb sürəti artırdım. Evə qayıdacaqdım. Hələ ki, edəcək bir şey yox idi.

* * *

– Müşavirəyə başlamaq olar, – ağ saçlı general hamının toplaşdığını görüb müşavirəni açıq elan etdi.

Bu son dərəcə məxfi saxlanılacaq əməliyyatın müzakirəsinə Nazirliyin əməliyyat aparatından cəmi beş nəfər cəlb olunmuşdu. Onlar ən təcrübəli, əməliyyat işini incəliklərinə qədər bilən, oddan-alovdan keçmiş zabitlər idi.

General bir daha hamını baxışları ilə süzüb sözünə davam etdi:

– Bizim hörmətli qonağımız polkovnik Bondaryovu təqdim etməyə ehtiyac yoxdur. Onu hamınız tanıyırsınız. Rusiyalı kolleqalarımızın aylar əvvəl aldıkları məlumat əsasında yaranmış şübhələri artıq təsdiqlənməyə başlayıb. Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən əməkdaşlığa cəlb edilərək xüsusi hazırlıq keçmiş Solomin soyadlı qatı cinayətkarın Bakıda olduğunu düşünməyə əsas verən sübutlar ortaya çıxıb. Onun məhz residivist olduğunu nəzərə alan rəhbərlik bu əməliyyatda bizim də təcrübəmizdən istifadə etməyi qərara alıb. Biz də öz növbəmizdə ən yaxşılarımızı cəlb etmişik. Hər birinizin çiyinləri arxasında illərin təcrübəsi dayanır. Məqsəd «Koramal» ləqəbli bu cinayətkarın vərdişlərini, ata biləcəyi addımları təhlil etmək, bunun əsasında ola biləcəyi yeri və yaxud niyyətini müəyyənləşdirməkdir. Mən digər xidmətlərlə birgə yaradılmış qərargahın rəhbərinin müaviniyəm, sizlər həmin qərargahın üzvlərisiniz. Qərargahda gündəlik olaraq informasiya mübadiləsi aparılacaq, siz də hər bir yeni alınmış məlumatı biləcək, öz öyrənə bildiklərinizi isə, aidiyyəti üzrə ötürmək üçün mənə məruzə edəcəksiniz. Bütün işlər tam məxfilik şəraitində görülməkdir. Onun şəkli və lazım olan məlumatlar qrupun rəhbəri polkovnik Mahir Vəliyevə verilib. O, sizi bu məlumatlarla tanış edəcək. İndi isə polkovnik Bondaryovun sizə deyəcəkləri var.

Sözünü tamamlayan general çönüb qonağa baxdı...

* * *

Yarızirzəmi mənzildəki adam evin divarına vurulmuş bədənnüma güz-günün qarşısında dayandı. Sonra nə fikirləşdisə köynəyini çıxarıb bir qədər sağ tərəfə döndü və sol qoluna həkk olunmuş döyməyə baxdı. Döymədəki tac şəkli idi. İllər əvvəl ilk dəfə həbsxanaya düşərkən öz qanunları ilə yaşayan məhbus kütləsinin arasında avtoritetini təsdiq etmək üçün çox çətinliklərdən keçmiş, ancaq bu çətinliklərə dözüb onların gözündə özünü təsdiq edə bilmişdi. Elə bundan sonra hakimiyyət mənası verən bu döyməni qoluna döydürmüşdü və heç kim bunu ona irad tuta bilməmişdi, sonradan özünün bəyəndiyi və hərəsinin öz mənası olan bir neçə döymə də döydürmüşdü bədəninə. İnsanın insanı diddiyi, canavar qanunlarının hökm sürdüyü bu məkanda heç kimin layiq olmadığı döyməni gəzdirmək hüququ yox idi. O, bu hüququ qısa müddətə qazanmış, sonrakı illərdə avtoritetini daha da möhkəmləndirib cinayət aləmində söz sahibi ola bilmişdi. Ancaq bundan o yana getmək istəməmiş, iki dəfə eyni maddə ilə həbs olunub üst-üstə on doqquz il həbsxana həyatı yaşadığından sonra daha azadlığın dadını çıxarmağı qərara almışdı. Niyyyəti tropik ölkələrdən birinə köçüb həyatını orada başa vurmaq idi. Bunun üçün isə ona xeyli pul lazım idi. Bu pulu isə aldığı tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra ona verəcəkdilər. Həyatında heç zaman görmədiyi qədər pul vəd etmişdilər ona. Vəd olunan məbləğ nəinki xaricə köçüb orada ev almağa, hətta bütün həyatını dəyişməyə bəs edəcəkdi. Sevgilisi Anuşu da özü ilə aparacaqdı. Birlikdə olarkən gündüzlər onun başına fırlanan, gecələr isə ən ağlagəlməz istəklərini sözsüz yerinə yetirən, ona dünyanın həzzini yaşadan bu qadına çox bağlı idi, özünü onsuz təsəvvür edə bilmirdi. Bir anlıq Anuşla okean sahilində necə dincələcəyini gözünün qabağına gətirdi. Bunları fikirləşə-fikirləşə baxışlarını qolundakı döymədən çəkib güzgüdə özünə baxanda, üzündə qeyri-ixtiyari yaranmış bir təbəssüm olduğunu gördü. Cəld güzgünün qarşısından çəkilib köynəyini geyindi xəyallarını bir anda başından qovdu. Emosiyaya qapılmaq onun xarakterinə uyğun deyildi. İndi, yalnız və yalnız verilən tapşırığa köklənməli idi...

* * *

Daxili İşlər Nazirliyinin Əməliyyat aparatında keçirilən məxfi müşavirə yekunlaşsa da, polkovnik Bondaryov və polkovnik Vəliyev generalın otağını hələ tərk etməmişdilər. Stepan Bondaryovun onlara təklildə deyəcəyi bir şey var idi.

General köməkçisinin gətirdiyi çayları masanın üzərinə düzüb çüxmasını gözlədi və dedi:

– Sizi eşidirik, Stepan Alekseyeviç. Bizə təklildə deyəcəyiniz məsələ nə idi?

Qonaq, qarşısına qoyulmuş çaydan bir qurtum içib stəkanı yerinə qoyduqdan sonra aramla danışmağa başladı:

– Cənab general, bilirsiniz ki, məni bu gün hava limanında dostum qarşıladı. Yəqin onu da bilirsiniz ki, o, mayor rütbəsində istefaya çıxmış, hazırda detektiv fəaliyyəti ilə məşğul olan keçmiş polis zabitidir.

General susub heç nə demədi. Bu, onun deyilənlər barədə məlumatlı olmasının təsdiqi idi. Polkovnik Bondaryov sözünə davam etdi:

– Mənə bu məsələnin bizə aid hissəsi ilə bağlı istənilən qərarı qəbul etmək barədə rəhbərliyimiz tərəfindən tam səlahiyyət verilib. Mən də bu səlahiyyətimdən istifadə edib mayor Nəzərlini bu əməliyyata cəlb etməyi düşünürəm. Yaxın dostum olmaqla yanaşı onun necə bir peşəkar əməliyyatçı olduğunu sizə xatırlatmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, güclü intuisiyaya, iti zəkaya, qarşı tərəfin bir neçə addımını qabaqcadan hesablaya bilmək qabiliyyətinə malik və cinayətkarların psixologiyasına tam bələd olan mayor Nəzərlinin bu əməliyyatda iştirakı ümumi işimizin xeyrinə olar. Ancaq onun qrupa daxil edilməsinə mütləq qaydada sizin razılığınızın olmasının vacibliyini də başa düşürəm. Səlahiyyətlərim nə qədər geniş olsa da, Azərbaycanda qərar qəbul etmək hüququnun, elə qəbul edilən hər bir qərarın yaratdığı məsuliyyətin də birbaşa sizə aid olduğunu dərk edirəm. Odur ki, Nəzərlinin bu əməliyyata cəlb olunmasını mənim şəxsi xahişim kimi qəbul etməinizi istəyirəm.

General vərdişi üzrə əlini ağ saçlarına çəkib fikrə getdi. Polkovnik Bondaryovun Bəxtiyar Nəzərlinin peşəkarlığı haqqında dedikləri ilə tam razı idi. Belə peşəkarlar illərlə yetişir. Ancaq polis sıralarından xeyli müddət əvvəl istefaya çıxmış birini belə bir ciddi, həm də məxfi əməliyyata cəlb etmək barədə qərar qəbul etmək əlbəttə ki, böyük məsuliyyət idi. Polkovnik Bondaryov da təklifində ısrarlıdır...

Generalın fikrə getdiyini görən Bondaryov əlavə etdi:

– Əgər razılıq verərsinizsə, yalnız rəhbərliyi bu barədə məlumatlandıracaqsınız. Nəzərlinin qrupa cəlb edilməsinə isə, bu otaqda olanlardan başqa heç kim bilməyəcək. Təyyarədən düşəndən sonra onunla görüşməzdən əvvəl lazımi tədbirləri görmüşəm. Kənar heç kim onunla görüşdüyümü bilmir. Sizin əməkdaşlar isə, yəqin ki, onun kursant yoldaşım və yaxın dostum olduğumu aydınlaşdırmaqla kifayətləniblər. Sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanı olan bir peşəkarın qrupda olması yalnız işimizin xeyrinə olacaq.

Qonağın son arqumentlərini dinləyən general soruşdu:

– Qrupa daxil edəcəyimiz halda onun funksiyası nədən ibarət olacaq?

– O, sərbəst işləməyə öyrəşib. Mənimlə daim telefon əlaqəsində olacaq. Burada isə, zəruri hallarda polkovnik Vəliyevlə əlaqə saxlayacaq. Onun tərəfindən verilmiş, qrupun topladığı məlumatları təhlil edib analitik iş aparacaq. Özü əldə edə biləcəklərini də Mahir müəllimə ötürəcək.

– Yəqin başa düşürsünüz ki, məxfiliyini nəzərə alaraq məlumat sızmasının qarşısını almaq üçün bu əməliyyata maksimum az əməkdaş cəlb etmişik. Onu da başa düşürsünüz ki, burada işləyənlər hamısı öz işinin peşəkarlarıdır. Ancaq biz onların da içərisindən ən yaxşılardan seçmişik. Mayor Nəzərli də bizim aparatın yetişdirdiyi ən yaxşılarından idi. Ümid edək ki, onu cəlb etməyimizin bir nəticəsi olacaq.

Generalın cavabını eşidən qonaq ayağa qalxıb əlini ona uzatdı.

– İnanırdım ki, təklifimə yox deməyəksiniz. Sizə təşəkkür edirəm, cənab general. İndi isə icazənizlə mən gedim.

- Yoldaşlar sizi qalacağınız otelə düşürəcəklər.
- Buna ehtiyac yoxdur. Oraya mən yalnız yatmağa gedəcəyəm.

Qonağın cavabını eşidən general selektorun düyməsini basıb köməkçisini çağırırdı. İçəri girən zabıtə məruzə etməsi üçün imkan verməyib dedi:

– Cənab polkovniki maşına qədər müşayiət et. Sürücü qonağı gedəcəyi ünvana düşürsün.

- Oldu cənab general.

Generalla da, Mahir Vəliyevlə də sağollaşan qonaq köməkçi ilə birlikdə kabinetini tərk etdi.

Onun ardınca baxan general üzünü polkovnik Vəliyevə tutub gülümsədi.

– Bu Nəzərli işlədiyi vaxtlarda heç vaxt ipə-sapa yatmayıb. Bildiyim qədər elə istefaya çıxdıqdan sonra da sakit dayanmaq fikri yoxdur. Detektiv kimi boynuna götürdüyü neçə ağır cinayəti açıb. Heç birində məğlub olmayıb. Məncə Bondaryov haqlıdır. Beləsinin məxfi qrupa cəlb edilməsi yalnız işin xeyrinə olar.

* * *

Gülənənin hazırladığı yeməklərdən Stepanla doyunca yeyib üstündən kəklilikotlu çay içmiş, çay əsnasında dostumla xeyli söhbət etmişdik. Ancaq Gülünün yanında iş barədə bir kəlmə də danışmamışdıq. İndi Stepanın qalacağı otelə gəlib birlikdə yuxarı qalxmışdıq. Bəzi məsələləri müzakirə edəcəkdik. Üzbəüz qoyulmuş kreslolarda yerimizi rahatlayandan sonra dostum sözə başladı:

– Qrupa cəlb edilməyini sizin rəhbərliklə razılaşdırdım. Hərəkətlərində tam sərbəst olacaqsan. Ancaq bu gündən rəsmi olaraq qrupun rəhbəri polkovnik Vəliyevin sərəncamında olduğunu da unutma. Bildiyin kimi mən sabah Moskvaya qayıdıram. Mənimlə daim telefon əlaqəsində olacaqsan. Vəliyevlə isə zərurət olduqca şəxsən görüşəcəksən. Onun telefon nömrəsini yaz.

Bunları deyən Stepan polkovnik Vəliyevin telefon nömrəsini səsləndirdi. Telefonumu çıxarıb nömrəni yaddaşa yazdım.

Stepan sözünə davam etdi:

– Sabah getməmişdən əvvəl sənə Mahir Vəliyevlə görüşdürəcəyəm. Solomin barədə olan bütün məlumatlar qovluğunu ona vermişəm. Surətini çıxarıb bütün qrup üzvlərinə paylayacaq. Bir nüsxə də sənə üçün hazırlayacaq. Qrup üzvləri demişkən, onların sənə əməliyyata cəlb olunmağın barədə məlumatları olmayacaq. Götürdükdən sonra məlumatları ətraflı öyrən, təhlil elə. Onun psixoloji portretini cız. Aparacağın analitik işdə bu sənə lazım olacaq. Nədənsə hissiyatım mənə deyir ki, tələsməliyik, Baxa. Bilmirəm niyə, amma tələsməliyik.

Ayrı halda Stepanın mənə edəcəyim təhlillər barədə verdiyi tövsiyələri gülümsəməklə qarşılayardım. Ancaq indi vəziyyət başqa idi. Nədənsə, mənim də hissiyatım yaxşı heç nə vəd etmirdi. İçimdə qarışıq hisslər var

idi. Heç də təkcə bu Solominlə bağlı olmayan qəribə hisslər. Bunun nə olduğunu anlaya bilmirdim. Qeyri-müəyyənlik isə ən sevmədiyim şeylərdən biridir.

Stepanın sözünə ara verdiyini görüb bəzi suallarımın cavablarını dəqiqləşdirməyi qərara aldım. Üzümü Stepana tutub soruşdum:

– Solomin cinayət aləmində kifayət qədər nüfuz sahibi olduğu halda tutduğu yolda bundan o yana niyə getməyib və ya özü getmək istəməyib? Bəlkə sonradan hansısa səhv buraxıb və «vurulanlardandır», bu barədə hər hansı məlumatın var?

– Bu sualın cavabını araşdırmışam. «Vurulanlardan» deyil, bu dəqiqdir. Avtoritetini saxlayıb. Hətta bir mənbənin verdiyi məlumata görə vaxtilə «oğru» adı almağa real namizədlərdən biri olub. Amma nədənsə Solomin bunu istəməyib. İstənilən avtoritetli cinayətkarın ən böyük arzusu seçilmişlərin kastasına daxil olmaq olduğu halda o yolun yarısında dayanıb. Səbəbi bizə də məlum deyil.

Bu cavab məni tam qane etdiyi üçün növbəti sualımı verdim:

– Onunla birlikdə eyni vaxtda, eyni həbsxanada cəza çəkmiş azərbaycanlıların siyahısı hazırımı?

– Çoxdan hazırdır. Biz də onun buradakı keçmiş məhbus yoldaşları ilə əlaqələrinin ola biləcəyini ehtimal etdik. Heyif ki, bu ehtimal boş çıxdı. Dediyn siyahı polkovnik Vəliyevə verdiyim qovluğa əlavə olunub. Ayrı-ayrı vaxtlarda yeddi nəfər həmyerlinizlə cəza çəkib. Onlardan ikisi vərəm xəstəliyindən elə həbsxanada dünyalarını dəyişiblər, ikisi isə azadlığa çıxdıqdan sonra. Qalan üç nəfərdən biri hazırda ömürlük, digərləri isə yeddi və səkkiz illiyə məhkum olunublar. Ən sonuncunun həbsi üç il bundan əvvələ təsadüf edir. Gördüyün kimi, onların Solominə hər hansı işdə kömək etmələri sadəcə, mümkünsüzdür.

– Bir sualıma da cavab ver, dostum. «Koramal»ın Rusiyada daimi münasibətdə olduğu qadını olubmu?

Stepan düşünmədən cavab verdi.

– Olmayıb. Yoldaşlar araşdırıblar. Təsadüfi münasibətlərə üstünlük verib.

Məsələ ilə bağlı başqa sualım qalmamışdı. Ancaq fürsətdən istifadə edib Stepanla bir söhbəti açmaq istəyirdim.

Stepanın düz gözlərinin içinə baxıb soruşdum:

– Bu yaxınlarda növbəti bir saxta erməni tarixçisinin növbəti saxta kitabı çap olunub. Orada sizin Soçi şəhəri qədim erməni diyarı kimi göstərilir, yəqin xəbəriniz var.

– Əlbəttə xəbərimiz var...

– Bəs onda niyə bu şeylərin qarşısını almırsız? Nə vaxta qədər onlar sizə böyük, siz də onlara kiçik qardaş deyəcəksiniz?

– Hər şeyin bir vaxtı var, qardaş. Biz kimin dost, kimin düşmən olduğunu çox gözəl bilirik. Səbirli ol.

Daha sözüm qalmamışdı. Stepanın da yorğun olduğunu nəzərə alıb ayağa qalxdım.

– Daha gedim. Sən də dincəl.

– Mahirla görüşün vaxtını dəqiqləşdirib sənə zəng edəcəm.

Stepanla sağollaşıb otaqdan çıxdım və dəhlizin o biri başındakı liftə tərəf getdim. Gülanəyə qayıtmayacağımı demişdim. Öz evimə gedəcəkdim.

Stepana dediyim məsələnin kökləri çox keçmişə, ötən əsrin 70-ci illərinə gedib çıxırdı. Həmin illərdə Rusiyanın ən məşhur kurort şəhərlərindən biri olan Soçi çimərliklərində tez-tez adamlar batmağa başlayır. Bu halların ən sakit havalarda və çox da dərin olmayan yerlərdə baş verməsi o vaxtkı Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin diqqətini çəkir. Gizli müşahidələr aparılır. Günlərin bir günü içərisində üç nəfər olan bir motorlu qayıqın dənizə çıxdığını görürlər. Bir neçə kilometr dənizin içərilərinə getdikdən sonra qayıqdakı adamlardan biri dalğıcı paltarı geyinib dənizə baş vurur. Onları yaxalayarkən məlum olur ki, hər üçü erməni millətindəndirlər. Həmin dalğıcılar çimərlikdəki adamları mütəmadi olaraq ayağından tutaraq dənizin altına çəkib aparır, boğulduqdan sonra bir qədər aralıda dənizin dərinliklərindəki qayalıqlara bağlayırmışlar. Sonra onlar batanın qohumlarına yaxınlaşıb dalğıcılar olduqlarını, iki yüz-üç yüz manat müqabilində meyiti tapacaqlarını deyir, bu yolla pul qazanırmışlar. Ancaq bu danışdığım məsələnin əsas tərəfi deyil. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşları onları yaxalayarkən qayıqda üzərlərində erməni əlifbası ilə yazılar həkk olunmuş daşlar aşkar edirlər. Xüsusi emalatxanada yazılar döyülən bu iri daş parçalarını onlar qayıqla gətirib müxtəlif yerlərdə dənizin dibinə atırmışlar. Təbii ki, illərlə duzlu suda qalacaq daşların kimyəvi proseslərə məruz qalacağı, ermənilər üçün «qədimiləşəcəyi» məqsədi daşıdığı aydındır. Həmin üç erməni cəzalarını alırlar, bu öz yerində. Ancaq görün o hadisənin sonu nə ilə nəticələnir? Düz əlli il sonra, 2020-ci ildə bir ermənin yazdığı kitabda Soçi qədim erməni diyarı kimi göstərilir. Bu dediklərim bir daha bu millətin necə yalançı və hətta onlara yaxşılıq edənlərə qarşı da necə mərkli olduğunu, xəstə tənəbbülünün heç zaman dəyişməyəcəyinin daha bir sübutudur.

Mənsə, bu sualları Stepana elə-belə, maraq xatirinə vermədim...

* * *

Bakının mərkəzi küçələrindən biri ilə tələsmədən addımlayan adam, nəfəsini dərmək üçün dayanıb əlindəki çəliyə söykəndi. Onun üzündə təbəssüm görmək olardı. Sanki şəhərin gözəlliyinə, yaxınlıqdan keçən insanlara baxmaq ona xüsusi bir zövq verirdi. Qərribə görkəmli bu adam bir qədər belə dayandıqdan sonra şəhadət barmağı ilə burnunun üstünə sürüşmüş qalın şüşəli eynəyini bir qədər yuxarı qaldırıb yoluna davam etdi.

Çəliklə gəzsə də, əslində adamın hər hansı fiziki qüsuru yox idi. Diqqətlə baxan olsaydı, onun ayaqqabısının sağ tayının altlığının digər tayından iki dəfə qalın olduğunu görə bilərdi. Bu xüsusi olaraq hazırlanmış ayaqqabı gəzərkən istər-istəməz onun yerişini dəyişir, kənardan baxanlarda onun axsaması təəssüratı yaradırdı. Sağ əlində tutduğu, əslində heç ona lazım olmayan çəlik isə bu təəssüratı daha da artırırdı.

Elə də bahalı olmayan sadə kostyum geyinmiş, kostyumu ilə qətiyyənlə uyuşmayan, çoxdan dəbdən düşmüş, naxışları özbək xalının naxışlarını xatırladan köynəyini axıradək düymələnmiş gülümsəyən adam nimsə geyimi və axşamı ilə ona baxanlarda bir təəssübkeşlik hissi yaradırdı.

Bu gün o, beləcə gülümsəyərək və axsaya-axsaya şəhərin ayrı-ayrı hissələrində yerləşən bir neçə küçəsindən keçməli, özünə lazım olan son dəqiqləşdirmələri aparmalı idi. Şəhərə gəldiyi on dörd gün ərzində, bəzi qısa müddətli çıxışları nəzərə alınmazsa, bu qaldığı mənzildən ilk uzunmüddətli çıxışı idi. Bakıya gəldikdən sonra ona verilmiş saxta sənədlərdəki fotosəkilə uyğun qrimlənməsi bir saata yaxın vaxt aparmışdı. Onun üçün ayrılmış mənzildə qoyulmuş qrim və geyim əşyalarına bu gün ilk dəfə toxunsa da, hazırda ayağında olan ayaqqabıları dəfələrlə geyinib otaqda var-gəl etmiş, xeyli məşq edərək yerini onlara uyğunlaşdırmışdı. Ona görə də kənardan baxanda axsayaraq gəzməsi olduqca təbii görünür, heç kim ayaqqabıların taylarındakı fərqlə fikir vermirdi.

Adam dünən axşam poçt qutusunu yoxlayarkən orada ona göndərilmiş bir təlimatın olduğunu görmüşdü. Təlimatda əsas günün yaxınlaşdığı bildirilir, qrimlənərək özünə məlum olan ünvana gedən yolları bir daha gəzib müşahidələr aparmaq tapşırılırdı. İndi o, əsas hadisələrin baş verəcəyi məkana yaxınlaşmaqda idi. Sonuncu döngəyə çatanda yenə çəliyinə dayaq verib dayandı. Buradan həmin məkanı, onun giriş qapılarını, ətrafında gəzişən insanları aydın görmək olurdu...

* * *

Hər şey qaydasında idi. Lazım olan bütün yolları sonuncu dəfə bir daha gəzib vəziyyəti öyrənmişdi. Əsas obyekt kimi seçilmiş məkana üç istiqamətdən yaxınlaşa bilərdi – sağ, sol və arxa tərəfdən. Hər üç yolu addım-addım gəzmiş, mümkün variantları bir daha gözdən keçirmiş, bundan sonra qaldığı mənzilə qayıtmışdı.

Qrimini çıxarib əynini dəyişmiş, duş qəbul edib divana uzanmışdı. Nə qədər məşq etmiş olsa da, bir tayı o birisindən hündür olan ayaqqabılarda gəzmək onu yormuşdu. Pultu götürüb televizoru işə saldı. Bir neçə kanalı dəyişdikdən sonra Rusiya kanallarının birində gedən veriliş diqqətini çəkdi. Veriliş məşhur ispan rəssamı Fransisko Qoyanın «Maxa» əsərinə həsr olunmuşdu. Gözlərini əsərdəki yataqda uzanmış qadına zilləyib aparıcının bu rəsm əsəri barədə verdiyi məlumatı maraqla dinləməyə başladı.

* * *

Görüş yerinə deyilən vaxtda çatmışdım. Təxmin etdiyim kimi, Mahir Vəliyevin maşınında gələn Stepan şüşəni endirib məni səsləmiş, keçib arxa oturmaqda, onun yanında oturmuşdum. Mahir müəllimlə qısa tanışlıqdan sonra yolumuzun Buzovnaya olduğunu öyrənmişdim. Sonuncu gəlişində həmin restoranda yediyimiz turşulu dana basdırmasının dadı Stepanın damaqda qaldığı üçün bir daha oraya getmək istəmişdi. Haraya getdiyimizi deyəndən sonra Mahir müəllim üzünü mənə tutub – qonaqlığı mən veri-

rəm, – deyib şərtini kəsmiş, mənim də razılaşmaqdan başqa çarəm qalmamışdı.

Restoranın yolunun söhbət etmək üçün kifayət qədər uzaq, sonradan Stepanı yola salmaq üçünsə aeroporta çox yaxın olduğunu nəzərə alsaq, bu elə ən ideal seçim idi. Restoran otağında belə məxfi məsələ barədə kəlmə belə kəsməkdən söhbət gedə bilməzdi. Deməli, maşında getdiyimiz müddətdə mənim üçün hazırlanmış sənədlərlə tələsik tanış olmalı, bundan sonra yaranmış sualları verib cavablarını almalıydım. Başqa sözlə, təxminən yarım saat vaxtım var idi. Əlbəttə, bu sənədlər mənim üçün hazırlanmışdı və evdə onlarla daha ətraflı tanış olacaqdım. Ancaq o zaman suallarımı verə biləcəyim Stepan artıq yanımda yox, Moskvada olacaqdı. Vaxt gedirdi. Stepanın uzatdığı qovluğu alıb açdım. İlk vərəqdə «Koramal»ın ön və yan tərəfdən çəkilmiş şəkilləri qoyulmuşdu. Növbəti vərəqi çevirib oradakı məlumatları oxumağa başladım.

* * *

Maraqla izlədiyi verilişin qurtardığını görən adam televizoru söndürüb divandan qalxdı. Evin yuxarı başındakı dolaba yaxınlaşıb rəfində qoyulmuş diyircəkli qələmi götürdü. Sonra dəftər axtarmağa başladı. Ancaq nə dəftər, nə də bir vərəq parçası tapmadı. Birdən şəhər telefonunun yanında qoyulmuş telefon kitabçası yadına düşdü. Yaxınlaşıb kitabçanı götürdü və yenidən divana oturdu. Ayağını ayağının üstünə aşırıb kitabçanı dizinin üstünə qoydu və ən axırıncı vərəqi açdı. Bu vərəqin təkcə aşağı hissəsində xırda həriflərlə kitabçanı çap etmiş nəşriyyat və çapın tirajı barədə məlumatlar göstərilmişdi. Vərəqin qalan yeri təmiz idi. Ona da bu lazım idi. Fikirləşirmiş kimi, gözlərini qıyıb bir qədər üzbəüzdəki divara baxdı. Sonra axtardığını tapmış kimi, qələmlə başının arxasını qaşıyıb kitabçada nəşə çəkməyə başladı.

* * *

Nahar etməyimiz xeyli çəkmişdi. Uçuş vaxtına iki saat qalmış Stepanı aeroportda düşürüb sağollaşmış, şəhərə qayıtmışdıq. Məni evimin yaxınlığında düşürən Mahir sürüb getmiş, mənə evə gəlib onun verdiyi sənədləri diqqətlə oxumağa başlamışdım. Maşında tələsik tanış olarkən yaranmış əsas sualların cavabını Stepandan soruşmağa imkan tapmışdım. İndi düz iki saat idi ki, kifayət qədər həcmli məlumatların bir sözünü də buraxmadan oxumuş, təhlillərə başlamışdım. Məlumatlar çox maraqlı idi. Onların təhlilinin nə isə verəcəyinə bir əminlik yaranmışdı məndə. İlk növbədə «Koramal»ın psixoloji portretini özüm üçün yaratmalı, sonra bütün cinayətkarların, daha doğrusu, məhbus həyatı yaşamış cinayətkarların ümumi olan cəhətlərinin Solomində qoyduğu izlərini axtarmalı idim bu məlumatlarda. Bu isə çox incə bir yanaşma tələb edirdi. İnsanın vərdişlərini bilməklə bəzən onun atmış olduğu, hətta ata biləcəyi addımları hesablamaq mümkün olur. Vərdişlər isə hər insanda var. Bu vərdişlərin formalaşmasında insanın yaşam tərz, ətraf mühit böyük rol oynayır. Hətta

diqqətlə baxsanız hər insanın öz yerləş tərzı var. Elə bu vərdıslər də bəzən ayrı-ayrı vəziyyətlərdə insanı ələ verir. Hər halda diqqətli əməliyyatçı üçün onlar çox şeydən danısr, başqalarının görə bilməyəcəyi çox şeydən.

Pəncərəyə baxdım. Hava qaralırdı. Bir qədər fasilə vermək qərarına gəldim. Güliyə bu gecə də gəlməyəcəyimi demişdim. Onsuz da gecə yarısına qədər «işləyəcəyimi» bilirdim. Belə olan halda oraya getməyin mənası yox idi.

* * *

Qaranlıqda şəhər qəbiristanlığının yanına çatan, sentyabr havasına uyğun nazik dəri gödəkçə geyinmiş adam oğrun-oğrun ətrafa boylanıb heç kimin görmədiyinə arxayın olduqdan sonra alçaq hasardan aşıb qorxa-qorxa qəbirlərin arasına getməyə başladı. Bir qədər gedib üstündə hündür çardağ tikilmiş, iri qara mərmərdən başdaşı olan qəbirin yanında dayanıb ətrafı dinlədi. Sonra bir daha ətrafı gözdən keçirib üç dəfə astadan, daha çox fısıltını xatırladan fit çalıb gözləməyə başladı. Qorxudan bütün bədəninin əsdiyini hiss edirdi. Bir azdan həmin qaydada fitlə ona cavab verildi. Fit səsi gələn tərəfə baxanda yaxınlıqdakı qəbirlərdən birinin başdaşının arxasından çıxıb ay işığında kölgə kimi ona tərəf gələn başdan ayağa qara geyinmiş adamı görəndə dərindən nəfəs aldı. Ən azı indi bu vahiməli məkanda tək olmaması onu bir qədər sakitləşdirdi.

Adam yaxınlaşıb heç nə demədən qəbirin yaxınlığındakı ayaqları yerə bərkidilmiş skamyada oturdu.

– Məni niyə bura çağırırsan? Başqa yer tapmadın görüşməyə? – dəri gödəkçəli adam səsinin titrədiyini gizlətməyə çalışıb soruşdu.

– Sakit ol. Bura ən təhlükəsiz yerdi. Gecə vaxtı qəbiristanlıqda kim olacaq ki? – qara geyimli adam cavab verib davam etdi:

– Sənə dediyim, son tapşırığın vaxtı gəlib. Hər şeyi düzgün etsən, bu dəfə ikiqat pul alacaqsan.

Adam bir qədər fikrə getdi. Sonra pıçıldı ilə dedi:

– Yenə keçən dəfəki kimi bir tapşırıqdısa mən qorxuram. O əmanətləri evimdə saxladığım neçə ayda bir gecə də rahat yata bilmədim. Sən gəlib götürəndən sonra ürəyim bir az yerinə gəldi.

– Narahat olma. Bu dəfə elə qorxulu bir şey yoxdu. Sadəcə, sənə deyiləcək işi düzgün eləməyin lazımdı, qurtardı getdi. Hələ əvvəlcə bir buna bax, – deyən qara geyimli adam əlini cibinə apardı.

Dəri gödəkçəli qaranlıqda cibindən nə çıxaracağını görmək üçün yaxınlaşıb bir qədər ona tərəf əyildi. Elə bu vaxt qara geyimli adam cibindən çıxardığı iri bıçağı sol böyründən düz onun ürəyinə sapladı. Zərbədən geri səndirləyən adamın ayağı qəbirin qırağına ilişdi və arxası üstə yerə yıxılıb çapalamağa başladı. Bıçaq sapına qədər ürəyinə işləmişdi. Qara geyimli heç nə olmamış kimi oturduğu yerdən qalxmadan vurduğu adamın canının çıxmasını gözlədi. Sonra qalxıb əvvəlcə onun cib telefonunu götürdü, sonra bıçağı sancdığı yerdən çıxarıb qanını sildi və cibinə qoymadan bayaq gəlmişdi istiqamətdə gedib qəbirlərin arasında gözdən itdi.

* * *

Gec yatsam da, tezdən oyanmışdım. Duş qəbul edib yenidən qovluqdakı sənədlərin üzərində işləməyə davam etmişdim. Saat 11 idi. Telefonuma zəng gəldi. Zəng edən Gülanə idi. Dəstəyi qaldırdım.

– Cənab detektiv, əminəm ki, səhərdən dilinizə heç nə dəyməyib. Bu gün işdən icazə almışam. Qəşəng səhər yeməyi hazırlamışam. Gözləyim?

Gülünün danışmağıma imkan verməyib birnəfəsə dediyi bu sözlərdən sonra qısa cavab verdim:

– Gözləyin, xanım.

Əlində yaxşı bir səhər yeməyi yeməyim yerinə düşərdi. Bəzi planlarım var idi və ola bilərdi ki, bu gün bir də nəşə yeməyə imkan tapmayım. Həm də Gülyə Stepanın gəlişi ilə yeni bir tapşırıq cəlb olunduğumu deməmişdim. Bunu üzbəüz söhbətdə ona eşitdirsəm, daha yaxşı olardı. Elə demədiyimə görə də zəng vurub yeməyə çağırırdı məni. Yoxsa belə günlərdə o heç vaxt zəng etmir, nə qədər narahatçılıq keçirsə də, səbrlə mənim nə vaxt zəng edəcəyimi gözləyirdi.

Ayağa qalxıb əvvəlcə sənədlər olan qovluğa gizlətdim. Sonra pencəyimi geyinib evdən çıxdım. Təxminən iyirmi dəqiqədən sonra Gülünün mənzilinin zəngini basırdım. Qapını açan Gülünün əhvalı əla idi.

– Aha, belə gələrsən aaaa, hamınızın qəlbinə yol elə mədənzədən keçir.

– Bu mənə aid deyil. Mənim qəlbimin bir yolu var. O da sənə qəlbindən keçir.

Zarafatla dediklərinə komplementlə cavab verməyim Gülünün onsuz da əla olan əhvalını daha da açdı.

İçəri keçib ayaqqabılarımı çıxartdım. Pencəyimi alan Gülyə, – əllərini yu, mən də yeməyi gətirim, – deyib mətbəxə keçdi. Otağa keçib hazır süfrəyə oturanda Gülyə mətbəxdən səsləndi. Ancaq orada işləyən televizorun səsinə nə dediyini başa düşmədim. Bir azdan əlindəki cızıldayan tavada gətirdiyi pomidor-yumurtanı süfrənin ortasına qoyub soruşdu:

– Çayını deyirdim, indi gətirim, ya sonra?

– Sonra gətirərsən. Yemək qaynardı, yavaş-yavaş yeyəcəm.

Qablarımıza yemək çəkib yeməyə başladım. Necə acdığımı indi hiss etdim. Az qala saat 12 idi. Mənimsə, dünənki qonaqlıqdan sonra dilimə heç nə dəyməmişdi. Böyük iştahla yediyim yeməyin axırına çıxıb qabı kənara itələdim.

– Hə, doğrudan da çox dadlı idi. İndi o qəşəng çayından da gətir içək.

Gülyə bulaşmış boşqabları götürüb mətbəxə keçdi. Avtomatik olaraq saata baxdım. Düz 12 idi. Elə bu vaxt mətbəxdən yerə düşüb cingilti ilə sınıyan qabların səsi gəldi. Ardınca yaranmış sükutdan nəşə baş verdiyini başa düşdüm. Cəld mətbəxə qaçdım. Ətrafında boşqab qırıqları səpələnmiş Gülyə mətbəxin ortasında dayanıb donmuşdu. Nə baş verdiyini başa düşə bilmirdim. Yaxınlaşıb çiynlərindən tutub onu silkələdim.

– Sənə nə oldu Gülyə, nədənsə qorxdun, cavab ver.

Dili zorla söz tutan Gülyə əlini televizora tərəf uzadıb, pıçiltı ilə dedi:

– Mühəribə başladı, Bəxtiyar, mühəribə başladı.

Bayaq onu eşitmədiyimi başa düşən Gülü mətbəxdəki kiçik televizorun səsini azaltmışdı. Cəld çevrilib televizorun səsini bir qədər artırdım. İctimai televiziya da günorta xəbərləri verilirdi. Aparıcı Jalə Həsənli həyəcanlı şəkildə bu gün səhər saatlarında düşmənin böyük qüvvə ilə hücumu keçdiyi, cəbhənin bütün istiqamətləri boyunca şiddətli döyüşlər getdiyi barədə məlumat verirdi.

Cəbhənin bütün istiqamətlərində...

Bu indiyənədək düşmən tərəfindən ara – Sıra atəşkəsin pozulması barədə verilən məlumat deyildi. Hətta Gülü də vəziyyəti doğru qiymətləndirmişdi. Aparıcının dedikləri, həqiqətən də mühəribənin başladığına dəlalət edirdi.

Yaxınlaşıb Gülünün qolundan tutub ona oturmağa kömək etdim. Uzatdığım suyu içdikdən sonra üzümə baxıb sakitcə soruşdu:

– İndi necə olacaq, Bəxtiyar? Axı mühəribə qurbansız olmur. Cavanlarımız necə olacaq?

Həyəcanla mənə baxıb bu sualları verən Gülanəyə nə deyəcəyimi bilmirdim. Fikirlərim qarışmışdı. Bir yandan mühəribə xəbəri, digər tərəfdən hazırlanan terror aktının ermənilərin bu mühəribə planının tərkib hissəsi olduğu barədə ağıma gələn fikirlər beynimdə sürətlə bir-birini əvəz edirdi. Deməli, məqsəd bu imiş. Düşmən mühəribəyə başlayacağını bilirmiş. Əvvəlcədən buraya yerləşdirdikləri terrorçular da arxa cəbhədə çaxnaşma yaratmaq, əhali arasında panika salmaq məqsədi güdür.

Deməli, həm də vaxt yetişib. Hər an hər şey baş verə bilər. Biz isə, faktiki olaraq nə terrorçunun yeri, nə ona kömək edənlər, nə də niyyətini həyata keçirəcək vaxt və yer barədə heç bir məlumata malik deyilik. Tələsmək lazımdır. Əlimi Gülanənin çiyinə qoydum.

– Möhkəm ol. Hər şey yaxşı olacaq. Əslində bu günü çox gözləmişik. Mən təcili çıxmalıyam. Neçə gün olmayacam, bilmirəm. Zəngimi gözlə, – dedim.

Son sözlər həmişə yeni əməliyyata başlayarkən dediyim sözlər idi. Gülü onları yaxşı bilirdi və indi də hər şeyi başa düşdü. Sakitcə üzümə baxıb sonra başını aşağı dikdi. Çıxıb arxamca qapını örttdüm. Birgə yaşadığımız illərdə ilk dəfə idi ki, Gülü məni qapıya qədər ötürmədi. Hələ də mühəribə xəbərinin təsirindən çıxıb bilməmişdi...

* * *

Daxili İşlər Nazirliyinin Mərkəzi aparatında təcili müşavirə çağırılmışdı. Səhər saatlarında alınmış mühəribə xəbəri təxirəsalınmaz addımlar atmağı tələb edirdi. Respublika ərazisində, xüsusilə paytaxtda və cəbhəyanı rayonların ərazilərində təhlükəsizlik tədbirləri son dərəcə gücləndirilməli, mühəribə vəziyyətinin tələb etdiyi xüsusi zəruri addımlar atılmalı idi.

Ağsaçlı general da müşavirədə iştirak edirdi. Onun müşavirədə iştirakı sırf paytaxtla bağlı veriləcək qərarlar, görülməli tədbirlər barədə məlumatlı

olması ilə əlaqədar idi. Hələ müşavirədən əvvəl rəhbərlik generalın son aldığı tapşırığı yerinə yetirməkdə davam edəcəyi, digər məsələlərlə məşğul olmayacağı barədə qərar vermişdi və bu barədə onu məlumatlandırmışdılar.

Düşmənin səhər saatlarında böyük canlı qüvvə və texnika ilə bütün cəbhə xətti boyu hücumə keçməsi çox şeydən xəbər verirdi. Alınan müharibə xəbəri ilə düşmən tərəfin paytaxtda terror aktı törətmək niyyətinin arxasında nə dayandığı məlum olmuşdu – Azərbaycanın döyünən ürəyi olan Bakı şəhərində əhali arasında vahimə yaratmaqla arxa cəbhədə normal həyat ritmini pozmaq. Bu generalın və onun qrupunun üzvlərinə verilmiş son tapşırığın nə dərəcədə ciddi olduğunu bir daha təsdiqləyirdi.

General aparılan müzakirələrə qarışmasa da, müşavirədə səslənən hər bir fikri diqqətlə dinləyib yadında saxlayır, bəzən əlindəki qara cildli bloknota hansısa qeydlər edirdi. O, polkovnik Vəliyevə müşavirədən dərhal sonra qrupun üzvlərini toplamağı tapşırırmışdı. Vəziyyət son dərəcə gərginləşdiyindən onlara veriləcək yeni tapşırıqlar ortaya çıxmışdı...

* * *

Polkovnik Mahir Vəliyev xidməti kabinetində onunla üzbəüz oturmuş zabitin məruzəsini dinləyirdi. Təxminən əlli yaşlarında olan, polkovnik-leytenant rütbəli bu zabit onun rəhbərlik etdiyi qrupun üzvlərindən biri idi.

– Şəhərin bütün ərazi polis orqanlarına məxfi göstəriş göndərdik. Artıq son dövr ərzində Bakı şəhərinə gəlmiş rus millətindən olan, kirayə və ya oteldə qalan, yaxud kiminsə evində qonaq olan bütün şəxslərin müəyyən edilməsi istiqamətində intensiv iş aparılır. Hər iki saatdan bir daxil olan məlumatları mayor Əliyev ümumiləşdirib təhlil edəcək.

– Şəhərdə vəziyyət necədir, Həmid? – polkovnik fikirli-fikirli soruşdu. O, iki gün idi ki, kabineti tərk etmirdi.

– Şəhərdə böyük canlanma hiss olunur, Mahir müəllim. Gənclər, hətta yaşlılar belə hərbi komissarlıqlara axın edirlər. Hamı könüllü cəbhəyə yollanmaq istəyir. Əhalidə böyük ruh yüksəkliyi var. Bu dəfə ölüm, ya ölüm məsələsi qoyulub. Mənim oğlum da müraciət edib. Hərbi xidmətdə topçu olub. Sabah səhər yola düşəcəyini bildiriblər. Amma anası dayanmadan ağlayır. Get deyir, xeyir-dua verir, amma göz yaşlarını saxlaya bilmir.

– Əlbəttə, anadır, onu başa düşmək olar. Analar bir başqa olur, Həmid. Kaş ki, biz də gedə biləydik. Amma olmaz, bizim işimiz burada, arxa cəbhədədir. Elə bu ruh yüksəkliyini də qoruyub saxlamaq bizim üzərimizə düşür.

Polkovnik bir qədər ara verib sözlünə davam etdi:

– Rayonlar üzrə ümumiləşdirilmiş məlumatlar hazır olan kimi məruzə edin. Siyahının elə də böyük olacağını düşünmürəm. Ona görə də mayor Əliyev bu işlə tək məşğul olsun. Qrupun qalan üzvləri verilmiş tapşırığa davam etsinlər. Nə edəcəklərini bilirlər. Onlar da gün ərzində iki dəfə nəticələri məruzə etsinlər.

– Oldu...

Polkovnik-leytenant ayağa qalxıb qapıya tərəf getdi. Əlini qapının dəstəyinə uzadanda Mahir Vəliyev onu səslədi:

– Həmid, sabah səhər uşağı yola salmağa özün get. İşə sonra gələrsən. Anasını komissarlığa getməyə qoyma.

Əlini hələ də qapının dəstəyində saxlayan polis zabiti rəisinin üzünə baxıb heç nə demədən otağı tərk etdi. Özünü nə qədər tox tutsa da, onun daxildə hansı hisslər keçirdiyi polkovnik Vəliyevə tanış idi. Özü birinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçısıydı. O, əməkdaşının baxışlarındakı ifadəni eynilə onu cəbhəyə yola salan doğma atasının gözlərində görmüşdü illər əvvəl...

* * *

Azərbaycan dilini bilməməsi onun üçün müəyyən çətinliklər yaradırdı. O, bu səbəbdən yerli xəbərləri dinləyə bilmir, hazırda olduğu şəhərdə baş verən son hadisələrdən xəbərsiz qalırdı. Mütəmadi izlədiyi Rusiya kanallarında isə ona lazım ola biləcək bir şey yox idi.

Ancaq bu gün hər şey fərqli başlamışdı. Daha doğrusu, günortaya yaxın yuxudan oyandıqdan sonra ilk baxdığı xəbərlərin buraxılışında müharibənin başladığını öyrənmişdi. Bu ona çox şeydən xəbər verirdi. Deməli, onu bu gün üçün hazırlayırmışlar.

Verilən məlumat gözə kül üfürməkdən başqa bir şey deyildi. O bunu gözəl başa düşürdü. Əgər Azərbaycan müharibəyə hazırlaşsaydı, Ermənistan tərəfi bunu bir həftə, on gün, hətta bir ay əvvəl hansısa yolla öyrənmiş ola bilərdi. Ancaq şəxsən onu il yarım əvvəl hazırlamağa başlamışdılar və məhz müharibənin başlanmasına iki həftə qalmış adaptasiya üçün Bakıya göndərmişdilər. Deməli, ermənilər müharibəyə başlayacaqları dəqiq günü belə əvvəlcədən bilirmişlər.

* * *

«Tatar»la görüşdən bir neçə saat sonra əvvəlcə Stepandan, sonra isə Mahirdən zəng gəlmişdi. Stepanın öyrəndiyi maraqlı şeylər var idi. Onunla telefonda belə bir diskussiyamız olmuşdu:

– Baxa, son dörd ildə Solominin xarici ölkələrə etdiyi səfərləri araşdırdıq. Onun xüsusi təlim keçdiyi ölkəyə və Bakıya iki dəfə gəlişi istisna olmaqla, bu müddətdə 17 dəfə Ermənistana səfər edib. Başqa sözlə, ildə demək olar ki, dörd dəfə. Biz orada onun çoxlu dostları olduğunu əlbəttə bilirdik, bunu sənə də demişdim və onun oraya tez-tez səfər etməsi məlum idi. Ancaq yoldaşlar daha dərinədən araşdırma aparanda ortaya Anuş Markaryan adlı bir qadın çıxdı. Həmin qadın bu müddətdə ildə bir dəfə olmaqla dörd dəfə Moskvaya gəlmiş. Bu gəlişlərinin birində təyyarə bileti onun üçün Solomin sifariş edib. Biletin pulunu bank kartından istifadə etməklə ödədiyi üçün bunu müəyyən edə bildik. Sonrası daha maraqlıdır.

Bunları deyib Stepan bir qədər ara verdi. Onu tələsdirmədən susan dəstəyi qulağımda saxlamışdım. Bir qədər nəfəsini dərib davam etdi:

– Bundan sonra onları birləşdirə biləcək başqa şeyləri axtarmağa başladı yoldaşlar. Məlum oldu ki, bu dörd gəlişin hamısında Solomin və Markaryan birlikdə eyni oteldə, “Yessentuki”də dincəliblər. Sən haqlı idin Baxa, «Koramal»ın daimi sevgilisi var imiş. Ehtimal etdiyini kimi başqa ölkədə, lap dəqiq isə Ermənistanın Spitak şəhərində. Həm də bu sevgili çox müəmmalı biri imiş.

Stepanın bir azdan nə deyəcəyini təxmini bilsəm də, yenə səbrlə davam etməsini gözlədim. Bu dəfə məni çox gözlətmədi.

– Niyə müəmmalı, deyim sən də bil. Bu gözəlçə hazırda onların xüsusi xidmət orqanlarının polkovnik-leytenantı rütbəsindədir. Bunu çox çətinliklə müəyyən edə bilib kolleqalarımız. Ancaq sağ olsunlar, buna müvəffəq olublar və başa düşürsən ki, bu çox vacib informasiyadır. İllər əvvəl Solominlə tanış olanda o hələ leytenant rütbəsində olub. Bu tanışlıq da məqsədli olub və leytenant Anuş Markaryanı onun altına elə-belə yıxmayıblar. İkimiz də bilir ki, kəşfiyyat orqanlarının çox uzağa gedən planları olur və özlərinə lazım ola biləcək, müəyyən kriteriyalara cavab verən adamları seçib onlarla iş aparırlar. Heç həmin adamların istifadə olunduqlarından xəbərləri olmur adətən. Sonra məqamı gələndə onlardan öz məqsədləri üçün istifadə edirlər. Ola da bilir ki, seçdikləri adamlar bir ömür boyu onlara heç lazım olmasın, onları sadəcə, arxivdə saxlayırlar. Təbii ki, Solominin də nə bu işlərdən, nə də Anuşun əsil kimliyindən xəbəri olmayıb. Onu sadəcə, «şirin qadın» toruna salıblar. Ancaq görünür indi onun vaxtı çatıb və ermənilər «şirin qadın»larının illərlə yataqda ona verdiyi həzzin əvəzini çıxmasını istəyirlər.

Söhbətin bu yerində Stepanın sözünü kəsdim.

– Dostum, bu halda «Koramal» qurbandır, deməli, istənilən halda onu sağ qoymayacaqlar.

– Elə mən də söhbəti oraya gətirirdim. Bu məsələnin ən pis tərəfidir.

– Razıyam. Deməli, tək Solomini yox, həm də onu burada aradan götürəcək adamı tapmalıyıq.

– Təəssüf ki, bu belədir, Baxa.

Daha deyiləcək bir şey qalmadığından Stepanla sağollaşmışdım. Mahirin zəngi bundan bir qədər sonra gəlmişdi. Axsamtərəfi görüşəcəyimizi demişdi. Hərbi vəziyyət zamanı mənim sərbəst hərəkətim üçün hazırlanmış xüsusi buraxılış vərəqəsini verəcəkdə. Ola da bilərdi ki, bəzi yeni əldə olunmuş məlumatları bölüşsün. Hələ ki, saat 21-ə qədər şəhərdə hərəkət sərbəst idi. İndi onunla görüşə gedirdim. Yol boyu sağımdan - solumdan keçən doğma insanlara baxdıqca doğmadan da doğma olan şəhərimdə terror aktının hazırlandığı fikri məni çox sıxırdı. Əvvəlki məlumatlara əlavə olunan yeni məlumatlar bunun realıq olduğunu bir daha təsdiqləyirdi. Bizə isə hələ ki, heç nə məlum deyildi, böyük hesabla heç nə. Bu partlayışını olacaq, kütləvi zəhərlənməmi, bəlkə də başqa nə isə??? Bax məni ən çox sıxan bu idi. Vaxt isə artıq işə düşmüşdü. Bu hazırlanan terakt bu gün başlamış müharibənin murdar düşmənimiz tərəfindən çoxdan hazırlanmış ssenarisinin tərkib hissəsi idi. Buna yol vermək olmaz. Nə olur

olsun, o əclafları müəyyən etməliyik. Tələsmək lazımdır. Əgər Mahir mənə lazım olan məlumatları hazırlayıbsa, bu çox yaxşı olardı. Mən elə «Koramal»ın Bakıdakı köhnə əlaqələrindən başlayacağam. Qoy lap o yeddi nəfərdən dördü ölmüş, üçü isə həbsdə olsun. Bir daha hər şeyi dərindən yoxlayacam. Ölənləri də. Sizə təəccüblü gəlməsin. Elə bundan əvvəlki, son araşdırmamda ölüb getmiş birinin başdaşındakı yazılar vasitəsilə göndərdiyi bir mesajla bir qətlın sifarişçisini müəyyən edə bilmişdim.

Görüş yerinə çatanda Mahiri orada gözləyən gördüm. Görüşüb birlikdə yaxınlıqdakı parka tərəf addımladıq.

* * *

28 sentyabr 2020-ci il. Saat 15:00. Nazirlikdə yaradılmış xüsusi məxfi qrupun üzvləri bir yerə toplaşmışdılar. Hər biri verilmiş tapşırıqla bağlı əldə etdiyi məlumatları məruzə edəcək, sonrakı addımlar müzakirə olunacaqdı. Polkovnik Vəliyevin otağa girdiyini görəndə hamı ayağa qalxdı.

İş masasının arxasına keçən Mahir Vəliyev ayaq üstə hamını salamladıqdan sonra, – əyləşin, – deyib özü də kreslosuna oturdu. Otaqdakıların üzündə bir gərginlik hiss olunur, onların gecə cəmi bir neçə saat yatdıqları gözlərindən oxunurdu. Hamını bir-bir nəzərdən keçirən polkovnik baxışlarını polkovnik-leytenant Həmid Salahlının üzərində saxladı. Salahlı oduqca dalğın görünürdü. Rəis, yaranmış vəziyyətdə ona nə isə deməyi lazım bilməyib bir qədər pauzadan sonra sözə başladı:

– Belə. Əvvəlcə səni dinləyək, Yavər.

Mayor Yavər Əliyev adını eşitcək tez ayağa qalxdı. Ancaq polkovnik əli ilə ona oturmasını işarə etdi. Yavər Əliyev məruzəyə başladı.

– Cənab polkovnik, ərazi polis orqanlarından daxil olan altı məlumatı yoxladıqdan sonra ümumiləşdirmişəm.

Bunu deyən mayor, qarşısındakı qovluqdan götürdüyü bir neçə vərəqlik arayışı rəisə uzadıb davam etdi:

– Daxil olmuş bu altı məlumatda son dövrdə Bakı şəhərinə on yeddi nəfər rusiyanın gəldiyi bildirilir. Söhbət gəldikdən sonra qohumları və ya tanışlarının evində məskunlaşan, yaxud da ev kirayələyən qonaqlardan gedir. Turist kimi gələrək mehmanxana və otellərdə yerləşənlərin siyahısı ayrıdır. Onlar səksən nəfərdir və artıq bu gün səhərdən yarıdan çoxu ölkəni tərk ediblər. Bəzilərinin sadəcə, turlarının vaxtı yekunlaşıb, belələri iyirmi üç nəfərdir. Digərləri isə, yəqin ki, müharibə xəbərindən təşvişə düşüblər. Elə qalanlarının da əksəriyyəti təcili geriye bilet sifariş veriblər.

– Onları başa düşmək olar, Yavər. Bir tərəfdən də elə, bu işimizin xeyrinədir. Gedənlər, tam olmasa da, hansısa mənada şübhələrdən kənarda qalırlar. Bizə qalanlar daha maraqlıdır. Onlar nə qədər az olsalar, axtarışların dairəsi də o qədər daralmış olacaq. Qayıdaq dediyin on yeddi nəfərə.

– Onlar hamısı ailələrdir. Dəqiq desək, altı ailədir. Beşi azyaşlı, qalan on iki nəfərdən səkkizi qadın, dördü kişidir. Hamısının burada yaxın qohumları yaşayır. İki ailənin mənzil şəraiti imkan vermədiyindən qonaqlarına ev kirayələyiblər. Qalanları buradakı qohumlarının evində qalırlar.

Kişilərdən ikisi səksən yaşı keçib. Qalan ikisindən biri kənd adamıdır, vətəninə mexanik işləyir. O birisi sürücüdür.

– Uzaq reyslərə gedir?

– Xeyir, cənab polkovnik. Adi taksi sürücüsüdür.

– Aydınandır. Əraziyə baxan yoldaşlar əlbəttə öz işlərini görürlər. Ancaq unutmayın. Solomin də, onunla əlbir olanlar da kəşfiyyat məktəbini keçiblər. Onlar qapı-qapı gəzib, kirayə ev axtarıb özlərini asan gözə soxmazlar. Çox güman ki, hazırda qaldığı ev əvvəlcədən «Koramal» üçün hazırlanıb. Ona görə də, tək bu məlumatlara arxayın olmaq olmaz. Hələlik, səksən nəfərdən qalanların siyahısı ilə birlikdə bu məlumatların bir nüsxəsini qərargaha göndərin. Bundan sonra onlarla kolleqalarımız məşğul olacaq. Digər sorğularla vəziyyət nə yerdədir?

Yavər Əliyev qovluğundan ikinci bir arayış çıxarıb Mahir Vəliyevə uzatdı.

– Dünən gecədən bütün aidiyyəti qurumlara sorğular gedib. Son dövrdə respublikanı tərk edib geri qayıtmamış bütün rus millətindən olan Azərbaycan vətəndaşlarının siyahısının qısa müddətdə təqdim olunması tələb edilib. Bu gecə səhərəcən isə hər ehtimala qarşı mövcud turizm şirkətlərini də müəyyən edib siyahısını hazırlamışam. Onlara gedəcək sorğular da hazırdır. Müşavirədən sonra yollayacağam.

– Çox düz etmişən. Turizm şirkətləri də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Bu sorğuların cavabları bizim üçün əsas ipucu ola bilər. Unutmayaq ki, Solomin xarici görünüşə qətiyyən azərbaycanlıya oxşamır, ən əsası Azərbaycan dilini bilmir. Biz bu məqamdan möhkəm yapışmalıyıq. Böyük ehtimalla o burada özünü Bakı rusu kimi qələmə verməyə çalışacaq. Çünki müharibə şəraitində olan bir ölkədəki xarici vətəndaş ilk növbədə diqqət çəkir, bunu onlar gözəl bilirlər. Bunun üçünsə mütləq Solominə azca da olsa oxşarlığı olan hansısa Bakı rusunun sənədlərindən istifadəyə cəhd etmiş olmalıdırlar. Bu halda, onlar üçün ideal variant Bakı qeydiyyatı olan, yaxın keçmişdə xaricə səfər etmiş belə birisini aradan götürüb sənədlərinə yiyələnməkdir. Elə bu ehtimalın tərkib hissəsi kimi, Həmid müəllim belə həmvətənlərimizin ölkəni tərk etdikdən sonra itkin düşmələri barədə məlumatları yoxlayır. Hələ ki, nəticə yoxdur.

Polkovnik sözünə davam etdi:

– Bəs «Koramal»ın keçmiş məhbus yoldaşlarının ətrafı ilə bağlı işlər nə yerdədir?

Bu dəfə masa arxasında oturmuş gənc kapitan dilləndi:

– Beş nəfəri araşdırmışam, cənab polkovnik. Sonuncu ikisini də araşdırıb bu gün axşamədək məruzə edəcəm.

– Lap yaxşı, Vəli. Hazır olan kimi dərhal mənə gətir.

Bu kapitanın qrupuna daxil edilməsini Mahir Vəliyev şəxsən xahiş etmişdi. Əslən Şəkidən olan, həmişə zarafatçılığı ilə seçilən Vəli həm hamıdan yaşca xeyli kiçik olduğuna, həm də xasiyyətinə görə tək onun yox, bütün kollektivin sevimlisi idi. Gənc olmasına baxmayaraq kifayət qədər təcrübəli olan bu əməkdaşın bir cəhəti onun xüsusilə xoşuna gəlirdi

– ona bir iş tapşırıldısa, axırına çıxmadan əl çəkmirdi. Elə tutduğunu buraxmayan bu cəhətinə görə, heç vaxt üzünə deməsə də, özlüyündə onu adına oxşar ləqəblə «Zəli» adlandırırdı. İndi də Vəlinin tələsik tərzdə, özünəməxsus şirin Şəki ləhcəsi ilə dedikləri dünəndən bəri qırışıqları açılmayan qrup üzvlərinin dodaqlarını qaçırdı.

Növbə digər əməkdaşların məruzələrinə çatdı. Onlar da görülmüş işlər barədə məlumat verdikdən sonra polkovnik Vəliyev son tapşırığını verdi.

– Bayır xidmətinə keçiriləcək yoxlamalar barədə lazımı tapşırıqlar verilib. Yavər, sən komandir heyətinə əlavə bir tapşırığın da çatdırılmasını təmin elə. Qeyri millətlərdən olan şəxslərin sənədləri əl planşetləri vasitəsilə yoxlanılarkən portal məlumatlarının Bakı qeydiyyatına və sairə uyğun gəlməsi əməkdaşları tam rahat etməsin. Belə adamlara təvəllüdü, yaşadıkları küçə və sairə barədə yayındırıcı suallar verib cavablarda ən xırda səhvi də tutmağa çalışsınlar. Nə demək istədiymi başa düşdün yaqin?

– Bəli, cənab polkovnik, dərhal yerinə yetiriləcək.

– Elə isə hamı iş başına.

Eyni vaxtda ayağa qalxan əməkdaşlar sağollaşib kabineti tərk etdilər.

Onların ardınca baxan polkovnik əlini atıb masanın gözündə gizlətdiyi siqaret qutusunu götürdü. Qutudan bir siqaret çıxarıb burnuna yaxınlaşdırdı. Bir qədər tütünün iyini sinəsinə çəkdikdən sonra qaytarıb qutuya qoydu. İki ay olardı ki, bu pis vərdişi tərgitmişdi. Hərdən yadına düşəndə, tütünü iyləməklə özünü sakitləşdirirdi. Mühəribə xəbərini alandan isə, tərs kimi siqaret çəkmək yaman beyninə düşmüşdü.

* * *

Mahir Vəliyevin verdiyi sənəd sutkanın istənilən vaxtı bütün respublika ərazisində maneəsiz hərəkətimə icazə verirdi. Üstəlik sənəd mənim üzərimi, maşınımı və mənimlə olan ikinci şəxsin yoxlanılmasını qadağan edirdi. Yalnız xüsusilə fəvqəladə hallarda verilən bu sənəd araşdırmamda tam sərbəst hərəkətimi təmin edirdi. Dünən sənədi gətirəndə, Mahir mənə lazım olan məlumatların hələ hazır olmadığını demişdi. Onunla bir neçə məsələni müzakirə etdikdən sonra ayrılmışdıq. Oradan evə gəlib yenidən təhlillərimi bir daha saf-çürük etmiş, gecə saatlarında yuxuya getmişdim. Səhər də hələ ki, ediləcək bir şey olmadığı üçün günümü televizorun qarşısında, verilən xəbərlərə qulaq asmaqla keçirmişdim. Axşam düşmüş, artıq şəhərdən əl-ayaq yığışmışdı. Saat 22-yə təkrar görüş təyin etmişdi az əvvəl Mahir. Yarım saat sonra görüşəcəkdik. O, mənə lazım olan məlumatların hazır olduğuna işarə vurmuşdu telefon danışığında. Nəhayət ki, real addımlar atmağa başlamaq biləcəkdim bu məlumatlarla. «Yeganə» şadlıq sarayının yanında görüşəcəkdik. Geyinib evdən çıxdım. Maşını işə salıb bir qədər işləməsinə gözlədim. Ancaq çox gözləmək fikrim yox idi. Yollar boş olsa da, şəhər boyu qurulmuş postlarda vaxt itirə bilərdim. Maşını tərpədib yola çıxdım.

Getdiyim istiqamətdə iki postdan keçməli oldum. İkinci postda sənədlərimi yoxlayan gənc serjant bir qədər təəccüblə mənə baxıb sənədləri

geri qaytardı və hərbi salam verib tez yolu açdı. Görüş yerinə beş dəqiqə tez çıxsam da, artıq Mahir orada idi, maşınında oturub məni gözləyirdi. Keçib onun maşınına oturub salamladım. Arxa oturacaqdan götürdüyü qovluğunu mənə uzatdı.

– İstədiyiniz bütün məlumatlar bu qovluqdadır.

Təşəkkür edib qovluğunu aldım. Qovluq elə də qalın deyildi. Bu başa düşülən idi. Stepanın hazırladığı məlumatlarda bu yeddi nəfərin barəsində əsas məlumatlar yer almışdı. Mahirdən yalnız mənə maraqlı olan bəzi detalları aydınlaşdırmağı xahiş etmişdim. O da iki günə onları əldə etmişdi.

Mahir bir qədər susub soruşdu:

– İndi nə etmək fikrin var?

– Hələ ki, heç nə deyə bilmərəm. Yalnız bu qovluqdakıları öyrənəndən sonra fikir yürüdəcəyəm. Nəyinsə tam fikirləşdiyim kimi olduğuna da əmin deyiləm. Sadəcə, araşdırmalarımda ən xırda ehtimallarımı da axıra qədər yoxlamaq adətimdir. Bu mənim iş üslubumdur. Bəs sizdə nə yenilik var?

– Bizdə də hələ ki, irəliləyiş sayıla biləcək heç nə yoxdur. İntensiv analitik iş gedir. Lazımı sorğuları verib cavabları toplayırıq. Gələn cavablar dərhal təhlil olunur.

Mahirin cavabında daha çox bədbin notlar hiss olunurdu. İkimiz də dünəndən, sentyabrın iyirmi yeddisindən vaxtın işə düşdüyünü, hər an hər şeyin baş verə biləcəyini çox gözəl başa düşürdük. Üzərimizə qoyulmuş vəzifənin məsuliyyəti ağır yük kimi çiyinlərimizi basır, artıq bir neçə gün davam edən qeyri-müəyyənlik isə bu yükün ağırlığını daha da artırırırdı. Mahirin də eyni şeyləri düşündüyünə əmin idim. Yaranmış sükutu pozmaq üçün dedim:

– Əsas kiçik bir ipucu tapmaqdır. Bunu bacarsaq, konkret istiqaməti tutmuş olacağıq.

– Razıyam. Bax o zaman hər şey yerini almağa başlayacaq.

– İtkin düşmüş rus həmyerlilərimiz barədə məlumat daxil olmayıb?

– Yox, – Mahir qısa cavab verdi.

– O zaman Stepanla əlaqə yarat. Əsasən son zamanlar, təxminən altı ay intervalında Rusiyaya gedənlərin siyahısını ona yolla. Məlumat daxil olmaması hələ onlardan hansınınsa itkin düşməməsi demək deyil. Qoy hamısını tapıb sağ-salamat olmalarına əmin olsunlar. Lap Sibirdə olanları da varsa.

Mahir bir qədər zənnlə mənə baxıb başını yellədi.

– Elə bu gecə ötürərəm. Mən bir saatlıq evə dəyib işə qayıdacam, ona görə də görüşümüzü buraya, evimə yaxın yerə verdim.

Sağollaşdıq.

Maşınıma keçib mühərriki işə saldım. Əlimi uzadıb az əvvəl ön oturacağa qoyduğum qovluğa toxundum. Qanımın necə qaynamağa başladığını hiss etdim. Bayaq Mahirə deməsəm də, ilk gündən hissiyatım mənə məhz bu istiqamətdən başlamağın vacibliyini deyirdi. Ümid edək ki, məni çox nadir hallarda aldadan hissiyatım bu dəfə də doğru yol göstərib.

Axşama qədər məni sıxan hərəkətsizliyimdən sonra evə çatıb qovluğu açmağımla olduqca maraqlı bir gecənin başlayacağına əmin idim.

* * *

Cəbhədən gələn xəbərlər çox sevindirici idi. İnternet saytları vasitəsilə yayımlanan, dronlarla düşmənin canlı qüvvəsinin və texnikasının məhv edilməsini, ordumuzun təzyiqi altında onların əsgər və zabitlərinin necə qaçmalarını əks etdirən kadrlar insanların ürəklərində illərlə yığılıb qalmış qubarı silib aparırdı. İnsanlar dəstə-dəstə hərbi komissarlıqlara axışır, cəbhəyə yollanan gəncləri təntənə ilə yola salırdılar. Cəbhə istiqamətinə aparan magistral yol boyu düzülən adamlar isə bu avtobusları saxladır, ərzaq, su dolu çantaları onlara verirdildər. Bu magistralın keçdiyi elə bir rayon, kənd, qəsəbə yox idi ki, onun əhalisi yol kənarına çıxıb əsgərləri salamlamasın. Belə kəndlərin birində, anasının suda qaynatdığı iki yumurta ilə iki dilim çörəyi əlində tutub hərbiçiləri aparan maşını gözləyən altı yaşlı bir oğlan uşağının kadrları yayımlanmışdı. Bu il sentyabrın on beşində ilk dəfə məktəbə yollanan, hələ «Vətən» sözündəki hərfləri yaza bilməyən bu uşaqdakı Vətən sevgisi baxanları olduqca kövrəltmişdi. Bu ruh, bu sevgi Uca Tanrının tək bu uşağa yox, onun nümayəndəsi olduğu böyük bir millətə, qəlbində Allah sevgisini həmişə yaşadan, illərlə əzilən, amma əyilməyən azərbaycanlılara olan lütfü idi. On milyonluq xalqın ürəyi bir vururdu.

Hərbi hospitalın qarşısında yaralılara qan vermək üçün toplaşanların sayı hesabı yox idi. Hamı bacardığı köməyi etmək üçün müraciət edir, heç kim bu cihaddan kənarda qalmaq istəmirdi.

* * *

Səhər saatlarında eyvanına bayraq sancılmış iki mərtəbəli evdən çıxan mavi kostyumlu adam oğrun-oğrun ətrafa boylanıb yolu keçdi. Avtobus dayanacağındakı şüşə örtüklü reklam lövhəsində əksinə baxıb qalstukunu düzəltməkdən sonra çönüb avtobusun gələcəyi istiqamətə baxdı. Avtobus yaxınlaşmaqda idi. Əgər kimsə iki gün əvvəl, gecə saatlarında qəbiristanlıqdakı qara geyimli adamla rastlaşmış olsaydı, indi qarşısında dayanmış bu şux geyimli adamla onun heç bir oxşarlığının olmadığını əminliklə deyə bilərdi. Ancaq bu o idi. Ətrafdakı adamlardan heç nə ilə seçilməmək üçün simasına oxşar ifadə vermiş, eyvanına az qala ən böyük bayrağı sancmış bu xain ona verilmiş növbəti tapşırığı yerinə yetirmək üçün gedirdi. Beş dayanacaqdan sonra avtobusdan düşüb yenə hiss elətdirmədən ətrafı nəzərdən keçirdi. Sonra düşdüyü yerə yaxın ara yola dönüb xeyli getdikdən sonra oradakı evlərdən birinin qarşısında dayandı. Qısa fasilələrlə əvvəlcə iki, sonra bir dəfə qapının zəngini basıb gözlədi. Bir azdan həyət qapısının arxasından soruşdular:

– Kimdir?

– İki gün əvvəl vədələşdiyiniz adamdır. Bu gün gəlməmi tapşırıbmışdınız.

Bu verilən suala hazırlanmış şərti cavab idi. Cavabı eşidən adam qapını açıb onu içəri buraxdı və keçməsinə gözləyib yenidən qapını arxadan qıfılladı.

* * *

Səhərə yaxın yuxuya getmişdim. Ancaq öyrəncəli olduğum üçün üç saat yatmağım kifayət etmişdi ki, gümrah oyanım. Gecə təhlil etdiyim yeddi nəfərin həyatı bəzi məqamları çıxmaq şərti ilə fikrimcə bir-birindən az fərqlənirdi. Cinayət yolunu seçib özlərini Allahın ən böyük neməti olan azadlıqdan məhrum edən bu adamlar sonda seçdikləri yolun məntiqi sonuna gəlmişdilər. Daha doğrusu, hazırda üçü hələ də bu yolu davam edir, dördü isə əvvəlcə sağlamlıqlarını, sonra da həyatlarını itirmişdilər. Onların haqqındakı məlumatları ən incəliklərinə qədər təhlil etmiş, fikrimcə sonda mənə maraqlı olan bir məqam tapa bilmişdim. Deyəsən hissiyatım mənə bu dəfə də aldatmamışdı. Dünyasını dəyişənlərin birinin tərcümeyi-halındakı bir məqam diqqətimi çəkmişdi. Təcili Mahirlə danışmalı idim. Ancaq onun da gecə yatmadığını bildiyim üçün bir qədər gözləməyi qərara aldım. Hələ saat doqquz olmamışdı. O vaxta qədər bir çay dəmləyib içməyi, sonra zəng etməyi qərara aldım. Çaydana az su aldığım üçün qaynaması çox çəkmədi. İkinci stəkan çayı içib saata baxdım. Onun yarısı idi. Telefonu götürüb Mahiri yığdım.

– Sabahın xeyir.

– Sabahın xeyir, Bəxtiyar. Belə tezdən zəng etmisənsə, yəqin bir xəbər var.

Özümüz də hiss etmədən Mahirlə ünsiyyətdə rəsmiyyəti bir kənara qoymuşduq.

– Düz tapmısan, qardaş. Mənə maraqlı gələn bir şey aşkar etmişəm. Təcili yoxlanılmasına ehtiyac var.

– Elədirsə, de gəlsin.

– Vaxtilə bizim obyektlə birlikdə cəza çəkmiş, hazırda o dünyada olan Tərxan Nağıyevin əkiz qardaşı var. Adı Sərxandır. Onun ətrafında təcili əməliyyat tədbirləri keçirilməsini istəyirəm. Mümkün olan hər bir şeyi öyrənin.

Mahir kiçik bir pauza verdi. Görünür dediklərimi saf-çürük edirdi. Pauza uzun çəkmədi.

– Səni başa düşdüm. Qısa müddətə ətraflı məlumat səndə olacaq.

Dəstəyi asıb qarşımdakı boş stəkana baxdım. Acı çay boş mədəmi sıyırmışdı. Acdığımı hiss etdim. Soyuducuya yaxınlaşıb qapısını açdım, boş idi. Yenə də yeyəcək bir şey almağı unutmuşdum. Gülanənin yeri məlum. Məmnuniyyətlə onun hazırladığı səhər yeməyindən yeyərdim. Ancaq indi vaxtı deyildi. Eybi yox, günortaya qədər dözüb birdəfəlik nahar edərdəm. İndi əsas Mahirdən gələn cavabın necə olacağıdır. Ehtimalım özünü doğruldarsa, araşdırmamızda nəhayət ki, irəli atılmış bir addım olacaqdı.

* * *

Qapını arxadan bağlayan adam pıçıldı ilə dedi:

– Keç içəri, evdə danışaq.

İrəlidə mavi kostyumlu, ardınca ev sahibi kiçik həyəti keçib evə girdilər. Evin ortasında qoyulmuş masada yerlərini rahatladıqdan sonra ev sahibi yenə pıçiltı ilə davam etdi:

– Vəziyyət qəlizləşib. Şəhərdə təşkil olunan postlar, yoxlamalar işimizi çox çətinləşdirib. Belə olacağını bilirdik, hər şeyi nəzərə aldığımızı düşünürdük. Ancaq indi məlum olur ki, heç də hər şeyi nəzərə almamışıq. Xüsusilə yoxlamaların qısa müddətdə, çox nizamlı şəkildə təşkil edilməsi gözlənilməz oldu. Yaranmış vəziyyətdə tələsmək təhlükəli ola bilər. Ona görə də məsələni bir qədər uzatmağı qərara aldım. Bu zərfdə son təlimatlar, hərəkətə keçmənin konkret tarixi yazılıb.

Qonaq ev sahibinin uzatdığı zərfi alıb cibində gizlətdi.

Ev sahibi sözünə davam etdi:

– Zərfi sənə məlum ünvanın poçt qutusuna atarsan. Sənin o tarixi bilməyin vacib deyil. Sadəcə, bu gündən evdən bir addım da kənara atmırsan. Adam istənilən vaxt əmanətin dəliyə gələ bilər. O xəbərdarlıqsız gələcək, bilirsən. Nəyə səhv getsə, özündən küs.

Son sözlərdən mavi kostyumlunun bədənini soyuq tər basdı. Qarşısındakı sakit-sakit danışan adamın nəyə qadir olduğunu gözəl bildirdi. Ona görə də tələsik cavab verdi:

– Arxayın ol. Bir addım da kənara atmayacam.

– Elə isə daha tərpən.

Birlikdə ayağa qalxdılar. Bir dəqiqədən sonra qonağı yola salıb qapını arxadan bərk-bərk bağlayan ev sahibi həyətin ortasında dayanıb bir siqaret yandırdı. Siqaretinə dərin bir qullab vurub tüstünü sinəsinə çəkdi. Sonra əlini cibinə salıb telefonunu çıxardı.

* * *

Mahirin zəngi gözlədiyimdən tez gəldi. Onun heç iki saat keçməmiş zəng edərək dediklərini maraqlı adlandırmaq sadəcə, bu məlumata qarşı insafsızlıq olardı.

– Bəxtiyar. Sənin maraqlandığın adamın, yəni Sərxan Nağıyevin meyiti dünən səhər saatlarında şəhər qəbiristanlığında tapılıb. Elə dünən də yarıldıqdan sonra axşam saatlarında morqdan təhvil verilərək qohumları tərəfindən dəfn olunub. Ekspertlərin verdiyi rəyə əsasən o, sentyabr ayının iyirmi altısından iyirmi yeddisinə keçən gecə ürəyindən vurulmuş bir bıçaq zərbəsi ilə öldürülüb. Sənin istədiyin məlumatlar hazırlanarkən meyit hələ aşkar olunmadığından, tapılandan sonra isə şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi xeyli vaxt apardığından bundan xəbərimiz olmayıb.

– Meyitin üzərində nə olub? – ilk sualım bu oldu.

– Səni cib telefonu maraqlandırırırsa, olmayıb. Ev açarı, yüz on iki manat pul, barmağındakı qızıl üzük, siqaret və alışqan, bir də cib dəsmalından başqa üzərində heç nə olmayıb.

– Meyiti kim aşkar edib?

– Qəbiristanlığın gözətçisi.

Bu gün sentyabrın iyirmi doqquzudur. Əgər meyit dünən, ayın iyirmi səkkizində səhər saatlarında tapılıbsa, deməli, otuz saatdan çox vurulduğu yerdə qalıb. Bunları fikirləşib növbəti sualımı verdim.

– Əgər ehtimal etsək ki, meyitin orada qaldığı müddətdə kimsə gözətçidən əvvəl onu görüb və telefonunu götürüb, onda bunu edən adam xislətinə uyğun olaraq üzüyü də, pulları da götürmüş olmalıydı. Ancaq bunu etməyib. Deməli, öldürən hər kimdirsə, məhz telefonu orada qoymaq istəməyib.

– Razıyam, – Mahir yenə qısa cavab verdi.

– Ayrıca, Sərxanın qətlə yetirildiyi tarixə fikir ver, bu sənə heç nədən xəbər vermir ki?

– Özü də necə bir şeydən xəbər verir, – Mahir də mənim tonumda cavab verdi. – Bizim üçün vaxtın işə düşdüyü bir gündə, sentyabrın iyirmi yeddisində adı araşdırmamızdakı məlumatlarda keçən birinin qardaşının vaxtına son qoyulur.

– Deməli, buz qırılmağa başladı, cənab polkovnik.

Gecədən dönə-dönə təhlil etdiyim yeddi keçmiş məhkum barədə olan məlumatları xatırlayırdım. Lazım olanları bir daha tez yaddaşımdan keçirdim: Tərxan həbs olunandan sonra ailəsi onu atıb gedib. Qardaşı Sərxan isə heç vaxt ailə qurmayıb. Ataları çoxdan dünyasını dəyişib. İki qardaş yaşlı anaları ilə ata evlərində yaşayıblar. Həbsdən çıxan Tərxan təxminən il yarım əvvəl dünyasını dəyişib. İndi də Sərxanın qətlə yetirildiyi məlum olub.

Alınan məlumat həqiqətən çox gözlənilməz idi. Mahirin susması onun səhərdən nəyə işarə vurduğumu başa düşməsi, indi də eynilə mənim düşündüklərimi təhlil etdiyi anlamına gəlirdi. Sükutu pozdum:

– Təcili bütün mobil operatorlara sorğu verin. Hər iki qardaşın adlarına rəsmiləşdirilmiş olan bütün nömrələr haqqında ən xırda məlumat belə nəzərdən qaçırılmadan cavab tələb edin. Ən qısa müddətə cavablar verilsin.

– Sorğuları şifahi verəcəyəm. İki saata cavablar bizdə olacaq.

* * *

Səhər saatlarında mindiyi yerdə avtobusdan düşən mavi kostyumlu adam dayanacağıın yaxınlığındakı ərzaq mağazasına girdi. Yarım saatdan sonra əlində bir neçə dolu zənbillə oradan çıxıb evinə tərəf getdi. Qeyri-müəyyən bir müddətdə evini tərk etməmək tapşırığı almış bu adam, ərzaq ehtiyatı üçün əlinə gələnə alıb zənbillərə doldurmuş, indi bu dolu zənbillərin ağırlığı altında ayaqlarını zorla sürüyürdü. Açarı çıxarmaq üçün zənbilləri yerə qoydu. O, bu ikimərtəbəli evdə tək yaşayırdı. Evin qapısını açıb zənbilləri götürdü və içəri keçdi. Arxasınca ayağı ilə itələyib örtüyü qapının kilidi avtomatik bağlandı. Zənbilləri yerə qoymadan ayaqqabılarını çıxarıb mətbəxə keçdi.

Evə gəlməmişdən qabaq lazımı ünvana gedib ona verilmiş zərfi tanış mənzilin poçt qutusuna atmışdı. Daha görülmək bir işi qalmamışdı. Aldıqlarını yerbəyer edib dincələcəkdi. Ona gözləmək tapşırılmışdı.

* * *

Bütün qurumlar hərbi rejimə keçdiyi üçün operativlik ikiqat sürətlə təmin olunurdu. Lazım olan məlumatı Mahir iki saatdan da az vaxtda əldə edə bilmişdi. Təhlillər əsasında yaranmış ehtimalımın doğruluğunu təsdiq edən bir fakt artıq ortaya çıxmış, alınan son cavablarla doğruluğunun bir təsdiqini də tapmışdıq. Ehtimalın tam doğruluğunu təsdiq edən yol isə, oğlunu itirmiş dərdli ana ilə söhbətdən keçirdi. Başqa çarə yox idi. Təcili Sərxanın anası ilə görüşmək tələb olunurdu. Böyük ehtimalla indi qohum-əqrəbə, qonşular tək qalmış ananın başına yığışib. Ancaq başqa çarə yox idi. Az əvvəl zəng etmiş Mahir alınan cavabların nəticə verdiyini deyib, oraya birlikdə getməyi təklif etmişdi.

Hazırlaşib onu gözləyirdim. Heç on beş dəqiqə keçməmiş Mahir gəldi və birlikdə bizə lazım olan ünvana yollandıq. Bizi çətin söhbətin gözlədiyi məlum idi. Ancaq belə hallarda dialoqun necə qurulacağını, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün hansı üsullardan istifadə olunduğunu ikimiz də gözəl bilirdik. Bircə «əmma» var idi ki, söhbət edəcəyimiz adam cəmi bir gün əvvəl övladını torpağa tapşırmış yaşlı ana idi. Ona görə də son dərəcə diqqətli olmalıydıq.

Bütün yas düşmüş evlərdəki kimi getdiyimiz evin də həyət qapısı tay-batay açıq idi. Hələ içəri girməmiş həyətdə qaynadılan samovarın tüstüsünün iyi burnumuza vurdu. Qapıdan keçib bizi qarşılayan gəncə salamladıq. Həyət kifayət qədər böyük idi. Salamımızı alan gənc bizi yuxarı başda, iri tut ağacının altında qoyulmuş masaya dəvət edib kimisə işarə ilə çağırırdı. Oradan yaxınlaşan orta yaşlı kişinin müşayiəti ilə uzun masanın arxasında oturmuş kişilərin yanına gəldik. Salamlayıb başsağlığı verdikdən sonra masaya əyləşdik. Mollanın verdiyi fatihədən sonra salavat çevirib mərhuma rəhmət dilədik. Öz-özlüyümdə, əgər ehtimalım təsdiqlənərsə, bu «rəhməti» geri götürəcəyimi qət etdim. Məclisdə xeyli adam var idi. Bayaq bizi qarşılayan gənc yaxınlaşıb gətirdiyi iki stəkan çayı qarşımıza qoydu və yenə də samovarın yanına qayıtdı.

Mərhumun anasının adı Səyyarə idi. İçəri girən kimi Səyyarə xanımı soruşub onunla söhbət etmək istədiyimizi demək yaxşı qarşılanmazdı. Belə işlərdə mentaliteti nəzərə almaq mütləq idi. Çay içə-içə bir qədər kəşfiyyat aparmağı, bu evdə sözü keçən ağsaqqalın kimliyini müəyyən etməyi, əvvəlcə vəziyyəti onunla müzakirə etməyi düşünürdük. Bundan sonra əgər hər şey düşündüyümüz kimi gedərsə, onun vasitəsilə heç kimə hiss elətdirmədən Səyyarə arvadla təklikdə söhbət edəcəkdik. Söhbətimizdə başqa bir adamın iştirak etməməsi şərt idi. Yavaş-yavaş hər şeyi buna gətirməli idik. Vəziyyətin ciddiliyini nəzərə alaraq, buradan heç bir halda istədiyimizi öyrənmədən getməyəcəyimiz aydın idi. Son nəticədə polkovnik Mahir Vəliyevin təqdim edəcəyi xidməti vəsiqənin onsuz da hər şeyi həll edəcəyini bilirdik. Sadəcə, faciə baş vermiş bir ailədə insanların hisslərinə hörmətlə yanaşmaq borcumuz idi və bu səbəbdən hər şeyi sakitcə, incəliklə həll etməyə çalışırdıq.

Çayma qurtum vurub masanın başında, molla ilə yanaşı oturmuş yaşlı adamı hiss elətdirmədən süzdüm. Bu bizə lazım olan adam deyildi. Yaşlı adam ona başsağlığı verənlərə tez-tez başını tərpətməklə və çox canfəşanlıq etməklə, bəzən hətta yerindən qalxmaqla cavab verirdi. Bir sözlə, yaşına görə yuxarı başda otursa da, onda əsil ağsaqqallara xas xüsusiyyətlər, san-bal yox idi. Yavaş-yavaş digər məclis üzvlərini nəzərdən keçirməyə başladım. Mahir də çay içə-içə öz müşahidələrini aparırdı.

Bir azdan həyatə girib yoğun səslə hamı ilə salamlaşan təxminən altmış yaşlı kişini görən məclisdəkilərin az qala yarısı ayağa qalxdı. Əli ilə onlara oturmaq işarəsi verən kişi keçib orta yerlərdən birinə oturub üzünü mollaya tutub dedi:

– Bir neçə mərasim evinə dəydim. Vəziyyətlə bağlı mərasim evləri məclis keçirməyi dayandırılar. Ona görə də üç mərasimini sabah elə burada, həyətdə keçirəcəyik.

Molla onun dediklərini dinləyib başını razılıqla yellədi və dedi:

– Bəli, hamımız vəziyyəti başa düşməliyik. Allah mərhuma rəhmət eləsin, xalqımıza da, indi düşmənlə üz-üzə dayanmış əsgərlərimizə də kömək olsun. Allah səndən də razı olsun, ay Mehdi.

Məclisdəkilər «Amin» deyib razılıqla başlarını yellədilər.

Qərarını elan edən, amiranə görkəmli, yoğun səslə Mehdiyənin ailənin ən məhrəm və sözü keçən üzvü olduğuna şübhə qalmırdı. Hiss elətdirmədən Mahirə baxdım. Artıq hərəkətə keçməyin vaxtı idi. İşarəmizlə mollağın verdiyi fatihənin bitməsini gözləyib ayağa qalxdıq. Bizə çay gətirən oğlanın qulağına Mehdiyə təkliddə sözüümüz olduğunu deyib, onu küçəyə çağırmasını tapşırıb həyətdən çıxdıq.

Az sonra küçəyə çıxan Mehdi bir qədər aralıda dayandığımızı görüb bizə yaxınlaşdı.

– Uşaq dedi mənimlə işiniz var. Buyurun, nə qulluğunuz var?

Növbə ilə əlimizi uzadıb onun əlini sıxdıq və bir daha başsağlığı verdik. Bu hərəkətimiz istər-istəməz yaranmış gərginliyi bir qədər azaltsa da, Mehdiyənin ardınca küçəyə çıxıb bir qədər aralıda dayanmış bir neçə qolu zorba kişinin altdan-altdan bizə baxdıqlarının fərqi deyildi. Vəziyyəti nəzarətdən çıxmağa qoymaq olmazdı. Ona görə də Mahir məsələni çox uzatmadan üzünü Mehdiyə tutub sakit səslə dedi:

– Qardaşlara de, narahat olmağa bir səbəb yoxdur. Biz dövlət adamıyıq, Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşlarıyıq və çox vacib bir məsələ ilə bağlı sizdən bir xahiş edəcəyik.

– Dövlətə canımız qurbandır. Nə köməyim dəyə bilərsə, mən hazır.

Bunu deyən Mehdi əli ilə aralıda gözləyən kişilərə hər şeyin qaydasında olduğunu bildirən işarə verdi. Bir-biri ilə baxışan kişilər növbə ilə həyatə qayıtdılar. Küçədə üçümüz qaldıq. İndi əsas məsələyə keçməyin vaxtı idi. Seçimi düz etmişdik və qarşımızdakı adamın bizi başa düşəcəyinə əmin idik. Yenə də söhbətə Mahir davam etdi:

– Mehdi müəllim, ümidvaram bizi başa düşəcəksiniz. Gəlişimizin səbəbini sizə tam açıqlaya bilməyəcəyik, məsələ belədir ki, biz təcili mərhumun anası Səyyarə xanımla söhbət etməliyik.

Mehdi döyüküb üzümüzə baxdı. Onun bu reaksiyası anlaşılan idi.

– Başa düşmədim. Necə yəni Səyyarə xanımla. Yaşlı bir arvadla sizin nə söhbətiniz ola bilər?

Onun bir qədər əsəbləşdiyi hiss olundu. Söhbətə müdaxilə etməyimin vaxtı idi.

– Qardaş, biz buraya gəlməz, Səyyarə xanımı Nazirliyə dəvət edər, orada onunla söhbət edə bilərdik. Ancaq gəlişimizlə həm ağbirçək anaya, həm ağsaqqal kimi sizə və sizin simanızda bu nəslin kişilərinə olan ehtiramımızı ortaya qoyduq. Eyni ehtiramı və anlayışı da sizdən gözləyirik.

Dediym sözlərlə həmsöhbətimizin gözlərində yaranmağa başlayan qılgımlar bir anda yox oldu və o əlini çənəsinə uzadıb sakit səsle soruşdu:

– Mən məsələnin nə olduğunu bilə bilərəm?

– Xeyir. Hətta o söhbətdə iştirak da edə bilməzsınız.

Mehdi bir qədər də çənəsini ovuşdurub dedi:

– Yaxşı. Gözləyin, indi gəlirəm.

Onun gedib-qayıtması on dəqiqəyədək çəkdi. Başsağlığına gəlmiş qadınlarla dolu olan evin bir otağını boşaldıb gəlmişdi. Bizi ayrıca girişi olan o otağa qədər ötürüb özü qapıda qaldı. Səyyarə arvad otağın ortasında, ayaq üstə dayanıb gözləyirdi. Qapını arxamızca örtüb salamladıq. Soyuq şəkildə salamımızı alan ağbirçək qadının gözlərindəki təlaş nəzərimdən yayınmadı. Söhbətə birinci mən başladım.

– Allah Tərxana rəhmət eləsin.

– Mənim oğlumun adı Sərxan idi, – Səyyarə arvad sərt səsle cavab verdi.

Bu qadınla danışmaq asan olmayacaqdı. Ancaq dediyim kimi, bunun yollarını biz gözəl bilirdik və onu açıq danışmağa vadar edəcəkdik. Ona görə də davam etdim.

– Səyyarə xanım, siz dünyagörmüş bir qadınsınız. Oğlunuzun ölüm işi ilə rayon polis idarəsinin əməkdaşları məşğul olur. Biz Nazirliyin Baş Cinayət Axtarışı İdarəsinə təmsil edirik. Əgər buraya qədər gəlmişiksə, ölünün Tərxan olduğunu deyiriksə, deməli, hər şeyi bilirik. Sizdən tələb olunan sadəcə, səmimi olmağınız, bildiklərinizi bizə danışmağınızdır.

– Mən sözümlü dedim. Çıxın gedin.

Səyyarə arvad bir qədər səsinə qaldırdı. Dönüb Mahirə baxdım. Həllədicinin gedişi etməyin vaxtı idi. Bayaqdan susan Mahirə Səyyarə arvada tərəf baxmadan əlini çiyinə toxundurub bir qədər asta səsle dedi:

– Gedək, qardaş. Daha başqa çarə yoxdur. Anamız bizə başqa çıxış yolu qoymadı. Sabah səhər qəbri açıb meyiti yenidən müayinə etməli olacağıq.

Bu sözlərdən sonra birlikdə qapıya tərəf getdik. Bir addım... İki addım... Səyyarə arvad susurdu. Daha iki addım atıb qapıya çatdıq. Əlimi qapının dəstəyinə uzadanda qəfildən arxamızdan gələn səsə çevrildik.

– Dayanın.

Bayaqdan amiranə şəkildə ayaq üstə dayanmış Səyyarə arvad yaxınlığındakı stula çökdü. Sonra asta səsle dedi:

– Dayanın. Qəbri açmaq lazım deyil. Oğlumun ruhunu narahat etməyin. Hər şeyi danışacam. Ancaq söz verin ki, deyəcəklərim bu otaqdan kənara çıxmayacaq.

– Buna əmin ola bilərsiniz, – Mahir ağbirçək ananı sakitləşdirdi. İki stul götürüb onun qarşısında əyləşdik. Səyyarə arvad sanki bizə inanıb-inanmayacağını götür-qoy edərək bir qədər susdu. Sonra sözə başladı.

– Elə isə bu bədbəxt anaya qulaq asın. Yazıq əkizlərimdən heç birinin həyatı alınmadı. Atalarını da erkən itirdik. Sərxan nisbətən sakit təbiətli idi. Amma Tərxan məni çox incitdi. Dəfələrlə həbsxanaya düşüb gözümlü yollarda qoydu. Ailəsi dağıldı. İlyarım əvvəl Sərxan qəfildən dünyasını dəyişdi. Heç baş aç bilmədik nə oldu, necə oldu. Dedilər ürək çatışmazlığıdır. Amma oğlumun ürəyində heç bir problem yox idi. Eləcə gecə yatıb səhər oyanmadı. Onda Tərxan hələ heç kimə xəbər verməməyi tapşırıb mənimlə ciddi söhbəti olduğunu dedi. Onu dinləyəndə dəhşətə gəldim, çox qorxdum. Düşmənlə imiş. Kimlərsə onu öldürməyə qərar veribmişlər. Oğlum hamıya ölən Tərxan olduğunu deyəcək, bundan sonra Sərxan kimi yaşamağa davam edəcəkdi. Bu yolla düşmənlərindən xilas olmaq istəyirdi. Onlar bir almanın yarısı kimi bir-birlərinə oxşayırdılar. Yalnız mən onları ayıra bilərdim. Bir oğlumun meyiti hələ soyumamışdı. İkinci oğlumu da itirməkdən çox qorxdum. Razılıq verdim. Sərxanı Tərxan kimi dəfn etdik. Mən nə etmişəmsə oğlumu qorumaqçün etmişəm.

– Ana, biz sizi heç bir şeydə ittiham etmirik. Narahat olmayın. Amma suallarımız var ki, onlara dəqiq cavab verməyə çalışın. Bu bizim üçün çox vacibdir.

– Soruşun, nə bilirəmsə, deyəcəm.

Sualları Mahirin verəcəyini şərtləşmişdik.

– Zəhmət olmasa deyin, son zamanlar Tərxanın ətrafında tez-tez gördüyünüz adamlar var idimi?

Səyyarə arvad fikrə getdi.

– Nə deyim, ay bala. Evə adam gətirməyi xoşlamırdı. Görüşdükləri olubdusa da kənarda olub.

– Nə işlə məşğul olurdu, daimi iş yeri, bir qazanc yeri var idimi?

– Daimi yox, amma orda-burda nə iş tapdı yapışırdı, çörək pulunu çıxarırdı. Hə, yadıma düşdü. Axır vaxtlar bir nəfərlə iş görürdü. Onunla işləməyə başlayandan yaxşı pul qazanırdı.

– O adam kim idi?

– Kim olduğunu bilmirəm, amma nəsə yaşıllaşdırma ilə bağlı idi işi. Tərxan da ondan güllər, ağaclar götürüb satırdı, qazanırdı.

– Onun satmaq üçün götürdüyü gülləri, ağacları görmüşdüz, həyəətə gətirirdi əvvəlcə?

– Yox, elə dediyindən bilirəm, həyəətə heç vaxt gətirməyib.

– Sonuncu dəfə evdən çıxarkən, sizə hara getməsi barədə nəsə demişdi?

– Yox ay oğul. Hara gedib haradan gəldiyini heç vaxt deməzdi. Mən yatmağa tez uzanıram. Heç həmin gecə getdiyindən də xəbərim olmayıb.

– Sizin telefon nömrənizi götürürük. Nəsə əlavə suallar çıxarsa zəng edəcəyik. Daha vaxtınızı almayaq.

Mahir Səyyarə arvadın telefonundan öz nömrəsinə zəng atıb ayağa qalxdı. Sağollaşib getmək istəyəndə, Səyyarə arvad dilləndi.

– Ay bala, axı heç demədiniz oğlum nə eləyib?

Dayanıb bir-birimizə baxdıq. Sonra heç nə demədən otaqdan çıxdıq.

Hələ də qapının arxasında dayanıb gözləyən Mehdi bizi küçəyə qədər ötürdü. Ona təşəkkür edib sağollaşdıq. Maşına oturub tərpəndik. Mahir məni düşürüb Nazirliyə qayıdacaqdı. Alınan məlumatlar təcili addımlar və aydınlaşdırmalar tələb edirdi. İlk növbədə vəziyyəti cənab generala məruzə edəcək, sonra qrup üzvlərinə yeni tapşırıqlarını verəcəkdi.

Maşını məhəllədən yola çıxaran Mahir dedi:

– Bu saçları ağarmış yaşlı anaya ürəyim ağrıdı. Hələ də fikrim onun yanında qalıb. Belə övladdansa, olmaması yaxşı idi.

Susub heç nə demədim. Mahir susduğunu görüb mövzunu dəyişdi.

– Daha bəzi şeyləri bir ipə düzmək olar. Hər şey sənin fərziyyənlə başladığı üçün sən danış, mən dinləyim.

Səs gəlməməsi üçün maşının şüşəsini qaldırıb danışmağa başladım.

– Stepanla və sənin gətirdiyin əlavə məlumatlar əsasında bütün gecə təhlillər apardım. Keçmiş məhkumlardan birinin – Tərxan Nağıyevin əkiz qardaşının olması mənim diqqətimi çəkdi. Bu axtardığımız Solominlə birlikdə vaxtilə məhkumluq həyatı yaşamış, il yarım bundan əvvəl ölmüş Tərxan Nağıyevlə eyni yaşda, eyni boy-buxunda, sifətdə olan birisinin təkcə adının baş hərfi fərqli olmaqla hazırda Bakı şəhərində yaşadığı anlamına gəlirdi. Bilmirəm niyə, ancaq lap əvvəldən hissiyatım mənə bu keçmiş məhkumlardan başlamağımı deyirdi. Bu məlumatı da oxuyanda dalağım lap sancdı. Sən qısa müddətdə ölmüş Tərxanın qardaşı Sərxan Nağıyevin qətlə yetirildiyini öyrəndin. Özü də müharibə başlayan günün gecəsi. Bu artıq çox maraqlı idi. Əlbəttə, Sərxanın özündən də hansısa yolla istifadə edib sonda onu lazımsız şahid kimi aradan götürə bilərdilər. Ancaq nədənsə mən daha çox başqa ehtimala üstünlük verirdim. Əkiz tayının olduğunu öyrəndiyim andan Tərxanın sağ olmasına böyük şübhələrim yaranmışdı. Sənin mobil operatorlardan aldığı son məlumatlar bu şübhələri təsdiqləyirdi. İl yarım əvvəl, qardaşlardan birincisi ölən günün səhəri hər iki qardaşın istifadə etdiyi mobil nömrələr sıradan çıxarılır. Əvəzinə guya sağ qalan Sərxan, əslində, isə Tərxan təzə mobil nömrə alır. Belə təsadüflər olmur. Qədimdə fironlar öləndə inanca görə onları o biri dünyada darıxmamaları üçün həyat yoldaşları, nöqərləri ilə birlikdə dəfn edirdilər. Tərxan firon deyildi, onu yəqin ki, mobil telefon nömrəsi ilə birlikdə basdırmamışdılar. Sadəcə, o, nömrəsini sındırmaqla bir növ arxada qalan körpüləri yandırır. Məntiqlə özünü Sərxan kimi qələmə verdikdə o, qardaşının nömrəsindən istifadə etməkdə davam etməliydi. Ancaq Sərxanın bütün dost-tanışını tanımadığı üçün onların zəngləri ilə özünü bürüzə verə bilərdi. Odur ki, həmin nömrəni də sıradan çıxarıb təzə nömrə alır, yalnız qardaşının ətrafında olan, özünün şəxsən tanıdıqları ilə ünsiyyəti davam etdirir. Başqa bir faktı da deyim. Solomin təlim keçmək üçün xaricə göndərilməzdən əvvəl iki dəfə Bakıya gəlib. Onun bundan sonra bir il xaricdə, gəldikdən sonra isə son altı ayda Rusiyada gözləmə mövqeyində olduğunu nəzərə alsaq, bu müddət bir il yarım edir. Bu

müddət də Tərxanın düz il yarım əvvəlki yalançı ölümü ilə eynilik təşkil edir. Əslində söhbətimə elə bundan başlamalıydım. Çünki lap əvvəldən yaranmış şübhələrimin bir əsası da bu fakt idi. Tarixlər dəqiqliyi ilə üst-üstə düşürdü. İndi gələk bütün bu dediklərimdən gəldiyim son qənaətə. Solomin tapşırığı aldıqdan sonra Bakıdakı əlaqələrindən istifadə etməyi qərara alır. Bunun üçün keçmiş həbsxana yoldaşı Tərxan Nağıyevi seçir. Bakıya gəlib kəşfiyyat işləri aparmaqla yanaşı onunla da görüşür. Həmin ərəfədə Tərxanın qardaşı Sərxan ölür. Burada iki variantın üzərində dayanıram. Ya Solomin yaxşı pul müqabilində Tərxanı qardaşını aradan götürüb özünü Sərxan kimi qələmə verməklə şübhələrdən kənarda qalmağa razı salır, ya da elə Sərxan həmin vaxt öz əcəli ilə ölür və hansı yükü üzərinə götürdüyünü gözəl başa düşən, başqa sözlə vətəninə xəyanət eməyə razılıq verən Tərxan bundan məharətlə istifadə edir. Hər iki variant ağlabatandır. Ancaq Səyyarə arvadın Sərxanın heç vaxt ürəyindən şikayət etmədiyi barədə dediklərini nəzərə alsaq, birinci ehtimal daha inandırıcıdır. Tərxan kimisindən hər şey gözləmək olardı. Solomin əlbəttə tək Tərxanla kifayətlənə bilməzdi. Burada onun başqa əlaqələri də olur. Böyük ehtimalla onlardan hansınısa Tərxanla tanış edir və Rusiyaya qaydır. Bundan sonrakı tapşırıqları Tərxana həmin adam verir. Həllədiçi məqam yetişəndə isə, o adam daha onlara lazım olmayan, öz işini görüb qurtarmış Tərxana qəbiristanlıqda görüş verib orada onu qətlə yetirir. Yenə də körpülər yandırılır. Tərxan qardaşı ilə bir almanın yarısı kimi oxşadıqları üçün hamını aldada bilirdi. Amma onları dünyaya gətirmiş ana öz övladlarını heç bir halda səhv sala bilməzdi. Sərxan yatağında yox, istənilən şəraitdə ölmüş olsa idi belə, anasını aldada bilməyəcəyini başa düşən Tərxan düşmənlə olduğunu, həyatına təhlükə yarandığını deməklə onu aldadaraq razı salır. Zavallı ana bu sirri gizlətməklə bir növ sağ qalmış yeganə oğlunun həyatını qorumuş olduğunu düşünür. Həm də ki, ananın ölən Sərxan olduğunu deməsi digər qohum-əqrəba arasında yarana biləcək şübhələrin də qarşısını almış olur. Ehtimallarımda yanlışlığımı əmin olsam da, Səyyarə arvadla söhbətimizdə onun etirafı son nöqtəni qoymuş oldu. Bu söhbət istənilən halda vacib idi. Çünki onun vasitəsilə Tərxanın əlaqələrini öyrənməli idik. Düzdür, anası çox şey deyə bilmədi bizə. Ancaq faktiki olaraq ortaya hansısa bir yaşıllaşdırma işçisi çıxıb. Bunun bizə nəsə verib-verməyəcəyini bilmirik hələ. Hər halda Səyyarə arvad onunla tanışlıqdan sonra Tərxanın çoxlu pul qazanmağa başladığını dedi, bunu unutma. Kol-kos satmaqla çoxlu pul qazanmaq mümkün deyil. Heç o residivistin birdən-birə dəyişilib namusla pul qazanmağa başlaması da ağılıma batmır. Anası ilə söhbət zamanı da məlum oldu ki, nəinki gül-çiçək, onun əlində heç bir boş dibçək də görün olmayıb. Deyilən pullar aldığı tapşırıqda görə Tərxana verilmiş pullar ola bilirdi. Hər halda Səyyarə arvad Tərxanın pullanmasını yaşıllaşdırma işçisi ilə tanışlığı ilə əlaqələndirdi. Ona görə də bu «Miçurin» xüsusi diqqət ayırım. Tərxanın nömrəsindəki bütün kontaktların yoxlanılması da nəsə vermiş ola bilər.

Bu yerdə Mahir sözümü kəsdi.

– Artıq əməkdaşlardan biri o nömrələrlə məşğuldur. Nəticə olan kimi biləcəksən.

Məhəlləmizə yaxınlaşdığınızı görüb son ehtimalımı da bölüşdüm.

– Mahir, bir şübhəm də var. Onu da deyim. İnamım azdır, ancaq Tərxanı elə Solominin özü də görüş verib aradan götürə bilərdi. Hər halda həmin vaxt hələ nə hərbi vəziyyət elan olunmuşdu, nə bu postlar var idi. O bunu rahatlıqla edə bilərdi.

Mahir razılıq işarəsi olaraq başını tərpədirib gülümsədi.

– Söhbət əsnasında mən bunu fikirləşdim, dostum. Ancaq niyə buna tam əmin olmadığımı da bilirəm. Solomin bu işdə əsas fiqurantdır. Onlar əsas adamlarını belə riskə atmazdılar mənə. Yəqin ki, elə ən ağlabatan sənin səsləndirdiyin birinci ehtimaldır. Bunu isə sadəcə, nəzərə alırıq.

Mahir maşını düz qapımda saxladı.

– Mən cənab generala məruzəyə gedirəm. Telefonda olacam.

Maşından düşüb evə tərəf getdim. Ancaq bir neçə addım atmış hələ də heç nə yemədiyim yadıma düşdüyü üçün geri qayıdıb yaxınlıqdakı tanış kafeyə üz tutdum.

* * *

Axşam düşmüşdü. Həmişəki kimi saat 10-da poçt qutusunu yoxlayanda nəhayət ki, gözlədiyi məlumatın gəldiyini görmüşdü. Amma zərfin içindəkilər heç də onun üçün ürəkaçan deyildi. O, xəyallar qurduğu arzusuna çatmaq üçün hər şeyi tez bitirib geri qayıtmaq istəyirdi. Məlumatda isə vəziyyətin yaxşı olmadığı, şəhərdə ciddi yoxlamaların başlandığı, ona görə hələ bir qədər də gözləməsi, hər şeyi göstərilən tarixdə bitirməsi tapşırılmışdı. Göstərilən tarixə isə hələ var idi. Məlumatda mənzilini dəyişəcəyi də bildirilirdi. Onun üçün hazırlanmış yeni mənzil indi olduğu yerdən cəmi iki yüz metr aralıdakı binada yerləşirdi. Bu, uzaq məsafə qət etmədən yerini dəyişə bilməsi üçün edilmişdi. Həmin mənzilin açarı da zərfin içinə qoyulmuşdu. Bütün bunların yazıldığı kağızı zərflə bir yerdə külqabına qoyub alışqanı çəkdi. Tam yanmasını gözləyib külqabıda qalan külü zibilqabına töküb geri qayıtdı. Əhvalı korlanmışdı. O, vəd edilən pulu tezliklə alıb sevimli Anuşuna qovuşmaq üçün çox darıxmışdı.

* * *

Bu gün müharibənin dördüncü, sentyabrın isə sonuncu günü idi. Bu araşdırma mənim üçün bir qədər fərqliydi. Cəlb olunduğum bu məxfi əməliyyatda öyrənə bildiyim və ya mənə lazım olan hər bir şeyi Mahirə deyib sonra yenə də gözləmək məcburiyyətində idim. Dünən də belə olmuşdu. Ayrıldıqdan sonra nahar edib evə gəlmiş, bütün günü ondan xəbər gözləmişdim. Mahirdən isə hələ ki, bir xəbər yox idi. Sərbəst işləməyə öyrəşdiyim üçün belə vəziyyət mənə bir qədər sıxırdı. Ancaq başqa çarə yox idi. Vəziyyət bunu tələb edirdi. Risk həddən artıq böyük idi. Üç günlük analitik işdən sonra kiçik bir ipucuna çıxıb bilmişdik. Əgər müəyyən etdiyimiz Tərxan sağ olsaydı, bu işimizə çox yarayardı. Ancaq bizi qabaqlamış-

dılar. Bu üzədən yenə də yoxlamalar, aydınlaşdırmalar aparmaq lazım gəlirdi. Təkcə Tərxanın əlaqələrini araşdırmaq üçün dünəndən kim bilir hansı həcmdə işlər görülmüşdü. Telefonu götürüb Layiqəyə zəng vurdum. Ofisdəki işlərin vəziyyəti ilə maraqlandım. Hər şey qaydasında idi. Köməkçim öz işini yaxşı bildiyindən bu cəhətdən narahatçılığım yox idi. Layiqə son günlər cəmi bir nəfərin ofisə müraciət etdiyini, onun da sifarişini məlum səbəbdən qəbul etmədiyini dedi. Sağollaşib xətti kəsdim.

Cəbhədən şad xəbərlər gəlməkdə davam edirdi. Ağızdan-ağıza Cəbrayıl rayonunun düşməndən təmizləndiyini eşitsəm də, bu məlumat rəsmi olaraq təsdiqlənməmişdi. Şəhidlərimiz vardı. Ancaq qarşı tərəf qat-qat çox itki verirdi. Bir neçə kilometrlikdən xüsusi təyinatlılarımızın gəldiyini görəndə düşmən qorxuya düşüb silahlarını və hərbi texnikanı atıb pərakəndə şəkildə qaçırdı. Bu yaxınlardak ordularını ən inkişaf etmiş ölkələrin orduları ilə müqayisə edən, Azərbaycanı yeni-yeni torpaqlarımızı işğal etməklə hədələyən boşboğaz erməni hərbi komandanlığı hətta öz əsgərinin ərzaq təminatını belə həyata keçirə bilmirdi. İnternetdə gedən bir kadrda erməni əsgəri acından ölməmək üçün çörək və konserv dalınca dörd-beş kilometr məsafəni piyada qət etməli olduqlarını bildirirdi. Çünki hərəkət edən hər bir texnika yerindəcə vurulurdu. Bir kadrda isə erməni generalının təcili yardım maşınından yaralı erməni əsgərini düşürüb həmin maşınla döyüş zonasından qaçmasını əks etdirən görüntülər yayılmışdı. Başqa kadrlar da var idi. Bu kadrlarda ermənilər şəhid olan hər bir əsgərimizin döş cibində, ürəyinin üstündə Azərbaycan bayrağının olduğunu deyir, igid oğullarımızın vətən, bayraq sevgisinə heyratlarını gizlətmirdilər. Azərbaycan əsgərinin döyüş ruhu qarşısında düşmən mənəvi cəhətdən tam məhv olmuş görünürdü.

Dünən evə gələndə yolüstü bir qədər şirniyyat almışdım. Çaydanı qaynamağa qoyub televizoru işə saldım. Görək bu gün bizi hansı şad xəbərlər gözləyir...

* * *

Polkovnik Vəliyev mayor Yavər Əliyevin növbəti məruzəsini dinləyirdi:

– Mənə verilmiş kontakt nömrələrinin sahiblərini müəyyən etdim. Dərhal onlar haqqında məlumatları toplamağa başladım. Siyahıdakılardan yalnız bir nəfərin Yaşıllaşdırma Təsərrüfatı Birliyində işlədiyi məlum oldu. Bu adam Mahmud Səmədovdur. Nəzarətə götürülməsi üçün evinin və iş yerinin ünvanını bizim uşaqlara verdim. Ancaq gələn xəbərlər ürəkaçan deyil. Mahmud Səmədov iki ay bundan qabaq xəbərsiz itkin düşüb. Bu məlumatı aldıqdan sonra uşaqlar özlərini ərazi polis orqanının əməkdaşları kimi qələmə verib onun ailə üzvləri ilə söhbət ediblər. Mahmud iyul ayının iyirmi səkkizində səhər saatlarında işə getmək üçün evdən çıxıb, bundan sonra onu görəndə olmayıb. Mərkəzi baza vasitəsilə də yoxladım. Mahmud Səmədovun xəbərsiz itkin düşmüş kimi axtarışı elan olunub. Hə, bir də ki, rəis, Mahmud yoxa çıxmazdan bir müddət əvvəl «Jiquli» markalı köhnə maşınını satıb yapon istehsalı olan «Toyota Corolla» alıb.

Polkovnik Vəliyev onun sözünü kəsib dedi:

– Bu çox maraqlı məlumatdır. Bəs o təsərrüfatda nə vaxtdan işləyirmiş?

– Son üç ili orda işləyib. Uşaqlar iş yerində də olublar. Haqqında yaxşı işçi kimi danışirlar. Sakit təbiətli birisi imiş.

– Tərxan Nağıyevlə münasibətləri barədə nə öyrənə bilmisiz?

– Hansı şəraitdə tanış olmaları bizə məlum deyil. Ancaq bu ilin iyun ayının əvvəllərindən etibarən çox tez-tez zəngləşiblər. Belə məlum olur ki, həm də görüşüblər.

– Onların hansı şəraitdə tanış olmalarını bilməyimiz çox vacibdir, Yavər. Bunu öyrənməyə çalışın. Əgər Mahmud sakit təbiətli biri olubsa, onu təzyiqlə, ya da şantajla nəyəsə təhrik edə bilərdilər. Maşınını dəyişdirməsi sizi çaşdırmasın. Nəyəsə məcbur etdikdən sonra da susması üçün pul verə bilərdilər. Pulu götürər və qorxduğu üçün susmağa məcbur ola bilərdi. Əgər dediyimi öyrənə bilsəz, onun bu işdə rolunu da müəyyən edə bilərik. Bəlkə də o, bu işdə əsas fiqurantlardan biridir. Hər halda, yoxa çıxması özü-özlüyündə çox şeydən xəbər verir. Ona görə də, tələsin. Qoy iki nəfər sırf bu istiqamətdə iş aparsın. Qohumlarını, yaxınlarını, iş yoldaşlarını bir daha danışdırın.

Polkovnik Vəliyev bir qədər fasilə verib soruşdu:

– Bəs rusiyalı qonaqlarla vəziyyət necədir?

– Dediyiniz kimi, əlmizdəki siyahını kolleqalarımıza ötürdüm. Hələ ki, başqa heç kim müəyyən olunmayıb. Sahə inspektorları bu istiqamətdə işi dayanmadan davam etdirirlər.

– Yaxşı, yeni nəşə bilinərsə dərhal mənə deyın. Gedə bilərsiniz.

Mahir Vəliyev telefonu götürüb zəng etdi.

– Salam, Bəxtiyar. Sənin «Miçurin»-inin kimliyini müəyyən etdik. Ancaq məsələ bundadır ki, o, iyul ayının iyirmi səkkizindən yoxa çıxıb. Bunu könüllü edib, ya onu da Tərxan kimi aradan götürüblər, hələ ki, bizə məlum deyil. Uşaqlar araşdırırlar. İtkin düşmüşdən bir qədər əvvəl də salondan təptəzə maşın albmış. Əlavə nəşə bilinən kimi səninlə görüşəcəm.

Bunları deyib xətti kəsən polkovnik başını yellədi. Vəziyyət yaxşı deyildi. Onların əməliyyat yolu ilə çıxdıqları bir adam dörd gün əvvəl qətlə yetirilmiş, ikincisi isə iki ay idi yoxa çıxmışdı. Onun da həyatda olması böyük şübhə doğururdu. Hər halda təcrübəsi ona belə deyirdi.

* * *

Köçmək vaxtı gəlmişdi. Bütün əşyaları idman çantasına yerləşirdi, paltarlarını səliqə ilə çantaya yığıb bir kənara qoydu. Qrimlənməsi üçün olan ləvazimatları götürüb güzgünün qarşısına keçdi. Bir azdan tanınmaz halda necə dəyişdiyinə baxıb gülümsədi. Gedəcəyi yer elə də uzaqda deyildi. Sənədləri də qaydasında idi. Onu yoxlayan olarsa, Bakıda anadan olmuş və bütün ömrünü Bakıda yaşamış İvan Alekseyeviç Nikolayev olduğu məlum olacaqdı. Sənəddəki şəkildən də eynilə qrimləndikdən sonra güzgüdə ona baxan sima baxırdı. Ancaq hər halda riski nəzərə almalıydı. Ona görə də bir daha diqqətlə güzgüdə özünə baxıb hər şeyin qaydasında

olduğunu yoxladı. Bundan sonra çantanı götürüb sonuncu dəfə mənzili nəzərdən keçirdi. Heç nə yadından çıxmamışdı. Çantanı çiyinə atıb yenə də altlığı biri o birindən hündür olan ayaqqabıları ayağına keçirdi. Sonra divara söykədiyi çəliyi götürüb qapını açdı bloka, oradan da küçəyə çıxdı. Axsayaraq yeriməyə məcbur olsa da, yaxın olduğu üçün on beş dəqiqədən sonra onun üçün hazırlanmış yeni mənzildə idi. Bu mənzil binanın beşinci mərtəbəsində yerləşirdi. Əvvəlki yarızirzəmiyə nisbətən çox geniş və ikiotaqlı idi. Çantanı masanın üzərinə qoyub əşyalarını yerbəyer etməyə başladı. Paltarlarını dolaba asdıqdan sonra qrimini çıxarıb bükdü və bükülünü skotçla otağın ortasındakı iri masanın altına yapışdırdı. Bu işləri gördükdən sonra mənzillə tanış olmaq üçün yataq otağına keçdi. Qalın pərdələri olan yataq otağının işığını yandıranda ilk gözüne dəyən ikinəfərlik iri çarpayı oldu. Çarpayı Anuşla keçirdiyi gecələri, onun ehtirasla altında inildəməsini, ekstaz halında dırnaqları ilə bədənini necə cırmaqlamasını yadına saldı. Saatlarla çəkən vəhşi ehtirasdan sonra sevgilisinin çılpaq halda qalxıb ikisinə də kofe gətirməsi, çarpayıda uzanıb siqaret çəkə-çəkə kofe içmələri gözüünün önündən keçdi. Ən çətin anlarında belə heç vaxt emosiyalarını büruzə verməyən bu adamın yeganə zəif yeri sevgilisi idi. Onun həyatında başqa qadınlar çox olmuşdu. Ancaq heç biri dəli kimi vurulduğu Anuşunu əvəz edə bilməmişdi. Keçib çarpayıda uzandı. Bir qədər tavana baxdı. Sonra gözlərini yumub əli ilə başının yanındakı ikinci balışı sığalladı.

* * *

Yaşıllaşdırma işçisinin kimliyinin müəyyən edilməsi ilə çox şeylərə aydınlıq gələcəyinə ümidim böyük idi. Ancaq Mahirin dünənki zəngi ilə bu ümidlər alt-üst olmuşdu. Adam düz iki ay bundan əvvəl yoxa çıxmışdı. Bunun nə demək olduğu Mahirə də, mənə də gün kimi aydın idi. Baş verə biləcək dəhşətli hadisələrin fonunda, son iki gündə təkcə Tərxanın il yarım əvvəlki yalançı ölümünün təfərrüatlarını aydınlaşdırmaqla kifayətlənməyim, qalan vaxtda evdə oturmağa məcbur olmağım məni çox sıxırdı. Dıvarda asılmış şəkili iri təqvimə yaxınlaşıb sentyabr ayını göstərən vərəqini çevirdim. Artıq oktyabr ayının 1-i idi.

Araşdırma aparanda məqsədimə çatanaqədər bəzən gecələr də yatmamaq adətim idi. Bu mənim özümdən asılı deyildi və sanki orqanizmə də belə vaxtlarda başqa rejimə keçir, nə yemək, nə də yatmaq yadıma düşmür, yorulmaq bilmirdim. Əksər əməliyyatçılarda illərlə formalaşan bu xüsusiyyət məndə əsil ovçu instinktinə çevrilmişdi. Ona görə də hazırkı hərəkətsizliyim mənim üçün dözülməz idi. Xüsusilə belə bir əməliyyatda...

Fikirlərdən məni Mahirin zəngi ayırdı.

– Bəxtiyar, hazırlaş. Dalınca gəlirəm, təcili bir ünvanı yoxlamalıyıq.

Qeyri-ixtiyari dedim:

– Nəhayət ki.

Beş dəqiqədən sonra həyətdə Mahiri gözləyirdim. Daha iyirmi dəqiqə sonra isə artıq onun dediyi ünvanın qarşısında idik. Sahə inspektoru

Mənzil-Kommunal Təsərrüfatı Birliyindən çağırdığı çilingərlə qapının ağzında bizi gözləyirdi. Onlarla salamlaşan Mahir qapıya işarə edib, – açın, – deyər göstəriş verdi.

Çilingər əyilib qapının açar yerinə diqqətlə baxdı. Sonra çantasından lazım olan aləti götürüb işə başladı.

Yolda Mahirin dediklərindən öyrənmişdim ki, hazırda bir qədər aralıda dayanmış mayor rütbəli sahə inspektoru ərazisində daha bir rusiyalı qonağın kirayədə qalması barədə qonşuların birindən məlumat alıb. Onun kimliyini öyrənmək məqsədi ilə ünvana gələndə isə qapını nə qədər döysə də heç kim açmayıb. Eyni mərtəbədə yaşayan həmin qonşu qadın bir neçə saat əvvəl çiyində çanta olan kirayənişinin mənzili tərk etdiyini deyib. Diqqətli qadın maraqlı bir məlumat da verib. Mənzili bir nəfərin kirayələdiyini deyən qonşu iki dəfə oradan tamam fərqli adamın, çəliklə gəzən birinin çıxdığını deyib. Elə bu gün çanta ilə çıxan adam da həmin axsayan adam imiş. Hər dəfə blokdan səs gələndə qapıdakı gözlükdən baxmağa adət etmiş bu evdar qadın başqa bir şeyə də fikir verib. Kirayənişin demək olar ki, evdən bayıra çıxmırmış, ancaq hər axşam eyni vaxtda blokda poçt qutusunu yoxlayırmış. Bu çox maraqlı idi. Qonaq gəldiyin şəhərdə evə qapanıb qalacaqdınsa, niyə gəlirdin? Ayrıca, kirayə qaldığın mənzilin poçt qutusunu niyə yoxlayasan ki?

O ki qaldı ev sahibinə, sahə inspektorumun dediyinə görə dörd il əvvəl Amerika Birləşmiş Ştatlarına köçübmiş. Bu müddətdə mənzildə kimsə yaşamırmış. Evi hansı şəraitdə, kim kirayəyə verib bilmir. Elə kirayənişini də gec aşkar etməsinin səbəbi bu olub.

Yolboyu bu danışdıqlarından sonra Mahirin niyə belə tələsdiyi mənə məlum olmuşdu. Alınan məlumat qızıla bərabər idi.

– Hazırdır.

Bayaqdan çömbəltmə oturub qıfıl ilə əlləşən çilingər ayağa qalxıb qapını itələdi. Seyf qapı cırıltı ilə açıldı.

– Siz qapının ağzında dayanmayın. Bir mərtəbə yuxarı qalxıb orada gözləyin.

Mahir yenə də göstəriş verib içəri keçdi. Onun ardınca mən də mənzilə daxil oldum.

– Bizdə «Koramal»-ın barmaq izlərinin nümunəsi var. Mən ekspert kriminalist çağırmışam. Təcili buradakı əl-barmaq izlərini yoxlamaq lazımdır. Əgər o burada olubsa, mütləq kiçik də olsa bir iz qoymalıydı. Bizsə, ekspert gələndə qədər burada axtarış aparaq. Görək nə tapırıq. Sən mətbəxdən başla. Mən hamamxanaya keçirəm. Sonda otağa baxarıq.

Mahirin bu sözlərindən sonra hərəməz bir tərəfdən olduğumuz məkana baxış keçirməyə başladıq. Mətbəxdə elə də çox əşya yox idi. Əlavə izlər qoyub ekspertin işini artırmamaq üçün cib dəsmallarımızı əlimizdə tutmuş, əşyalara dəsmalla toxunurduq.

On dəqiqə sonra mətbəxdə və hamamxanada işimizi bitirdik. Hələ ki, maraq doğuracaq bir şey yox idi. İndi otağa baxacaqdıq. Birlikdə diqqətlə nə isə tapa biləcəyimiz bütün mümkün yerlərə baxırdıq. Təxminən iyirmi

dəqiqə axtarışlardan sonra heç nə tapmayıb keçib divanda oturduq. Elə bu vaxt kriminalist qapını döyüb içəri girdi. Qalxıb onunla görüşdük. Mahir mənzillə işini bitirdikdən sonra poçt qutusunda barmaq izlərini də götürməyi ona tapşırıb yenidən keçib yanımda oturdu. Kriminalist zabıt masanın üstünə qoyduğu xüsusi çamadanı açıb aramla lazım olan şeyləri çıxardı və işə başladı. İlk baxışdan onun işinin əsil peşəkarı olduğunu başa düşdüm. Mahir rəhbərlikdən məhz bu mütəxəssisi göndərməyi xahiş etmişdi. Xüsusi hazırlıq keçmiş bir peşəkarın hansısa iz qoyduğuna az inansaq da digər bir peşəkarın nə isə tapacağına ümidimizi itirmirdik.

Hələ ki, heç nə tapmasaq da, axtarışlar zamanı bir şey diqqətimi çəkmişdi. Dolabda bir diyircəkli qələm var idi. Onun uc hissəsində qurumuş mürəkkəb yapışmış qalmışdı. Dırnağımla həmin qurumuş mürəkkəbi qoparanda altındakı, qələmin diyircəyində yığılıb qalmış mürəkkəbin hələ qurumadığını gördüm. Təkrar toxunanda, barmağım azca mürəkkəbə batmışdı. Deməli, bu qələmdən yaxın vaxtda istifadə olunmuşdu. Çoxdan istifadə olunmayan diyircəkli qələmlərin ucları quruyur və hətta bu halda yazması üçün bir neçə dəfə vərəqə sürtmək lazım gəlir. Ancaq məsələ bundadır ki, qələmlə nəse yazmaq üçün otaqda bir dənə də olsun nəinki kitab yaxud dəftər, heç qəzet parçası da yox idi. Bu mənə maraqlı gəlmişdi. Qonşu qadın kirayənişinin hər axşam poçt qutusunu yoxladığını deyib. Bəlkə o, hansısa məlumatları kağıza yazıb poçt qutusuna qoyurmuş, sonradan onu oradan götürürmüşlər? Gedərkən isə yazdığı dəftəri özü ilə aparıb. Bu mümkün ehtimal idi. Bəlkə nəse taparam deyə ayağa qalxıb bir daha otağı nəzərdən keçirdim. Mahir hərəkətlərini diqqətlə izləyir, ancaq heç nə soruşmurdu. Birdən gözü evin küncündəki tumbanın üstünə qoyulmuş telefon aparatına sataşdı. Aparat tumbanın üstündən bir qədər hündürdə dayanmış kimi görünürdü. Stop. Telefon aparatlarının ayağı belə hündür olmur. Yaxınlaşıb aparatı götürdüm. Zənnim məni aldatmamışdı. Aparatın altında bloknot ölçüsündə olan telefon məlumat kitabçası var idi. Keçmişdə çox böyük ölçüdə olan, hər bir evdə rast gəlinən telefon kitablarını sonradan təkmilləşdirib xeyli kiçik ölçüdə çap etməyə başlamışdılar. Ona görə də aparatın altında qoyulmuş kitabçanı əvvəldən görə bilməmişdik. Qayıdıb Mahirin yanında oturdum və kitabçanı vərəqləməyə başladım. Kolleqam yenə hərəkətlərimə baxır, amma heç nə soruşmurdu. Sonuncu vərəqə çatdım. Heç bir yazı yox idi kitabçada. Təəssüflə kitabçanı kənara qoydum.

Nəse məni narahat edirdi. Əgər kirayənişin həqiqətən də hansısa məlumatları yazıb poçt qutusuna atırdısa və gedəndə də istifadə etdiyi dəftəri özü ilə aparıbsa, bu zaman otaqdakı qələmin mürəkkəbinin qurumamasının izahı var idi. Ancaq bunu təkzib edən başqa bir şey də var idi. Qonşunun dediyinə görə gəldiyi gündən mənzilə qapanıb demək olar ki, heç yerə çıxmayan biri hansı məlumatı ötürə bilərdi ki? Əgər ehtimal etsək ki, mənzildə qalan Solomin olub, bu halda daha çox poçt qutusu vasitəsilə onun özünə məlumat ötürülməsi ağlabatan deyildimi? Qələmdənsə, yüz faiz bu yaxında istifadə olunub. Mənzildəki yeganə nəse

cızmaqara edilə biləcək kağız məmulatı da bu yanıma qoyduğum telefon kitabçasıdır. Belə olan halda məntiq nə deyir?

Kitabçanı götürüb axıra qədər yenə vərəqlədim. Sonuncu vərəqi də çevirdim. Yenə heç nə yox idi. Stop. Axırncı vərəq telefon nömrələri ilə bitirdi kitabda. Belə olmur axı. Bu kitabın çapını həyata keçirən mətbəə mütləq özünə aid məlumatları, kitabçanın çap kodunu, tirajını göstərməli idi. Kitabçanı işığa tutub diqqətlə baxdım. Elədir ki var, sonuncu vərəq kitabçadan qoparılmışdı, özü də çox səliqə ilə. Tez üzümü ekspert-kriminalistə tutub dedim:

– Qardaş, zəhmət olmasa, zərrəbini mənə ver.

Əllərinin hər ikisi işlətdiyi kriminalistik toza batmış ekspert zabit çamadanına işarə etdi. Qalxıb iri böyüdücü şüşəsi olan zərrəbini çamadanından götürdüm. Mahir yenə də baxıb susurdu. Cırılmış vərəqdən sonra gələn sonuncu, kitabın üz qabığının arxa iç tərəfinə zərrəbini yaxınlaşdırıb diqqətlə baxdım. Karton vərəqin üzərində zəif cızıqların olduğu zərrəbinin altında aşkar görünürdü. Çönüb hərəkətlərimi izləyən Mahirə baxdım. O, nə demək istədiyimi o dəqiqə başa düşdü. Başı işinə qarışmış eksperti yanına çağırıb soruşdu:

– Gördüyün bu konturların nə ifadə etdiyini bu dəqiqə, burada üzə çıxara bilərsənmi?

– Asanlıqla.

Kriminalist zabit qısa cavab verib çamadanına yaxınlaşdı. Əllərini silib oradan götürdüyü hansısa toz və pambıq parçası ilə geri qayıtdı. Tozu karton vərəqin üstünə töküb pambıqla hər yerinə yaydıqdan sonra yenə təmiz pambıq parçası götürüb tozun üzərində gəzdirdi. Bundan sonra tozun cızıqlara dolmayan qalığını ehtiyatla kənara üfürüb alışıqanla kartonu altından qızdırmağa başladı. Bir dəqiqədən sonra gözümüzün önündə maraqlı bir mənzərə yarandı. Cırılmış vərəqə basılan qələmin kartonda qoyduğu izlərə dolan ağ rəngli toz qızan kimi qaraldı və kartonun üzərində iki şəkil peyda oldu. Mahirlə baxışdıq.

Şəkillərin birində çarpayıda uzanmış qadın, o birisində ağzından alov dilləri çıxan ikibaşlı əjdaha əks olunmuşdu. Bu nə ola bilərdi? Şəkillərin olduğu vərəqin cırılması elə-belə deyildi. Beynim sürətlə işləməyə başlamışdı. Hissiyatım da bu şəkillərlə nəsə bir ipucu tapacağımı deyirdi. Divana oturub adətim üzrə gözlərimi tavana dikdim. Belə vəziyyətdə fikrimi daha yaxşı cəmləyə bilirdim. Qadın şəkli mənə tanış gəlirdi. Onu haradasa görmüşdüm. Bu şəkil baxana daha çox sakitləşdirici təsir bağışlayırdı. Amma əjdaha şəkli haqqında bunu demək olmazdı. Fikrimcə bu konkret bir simvolika idi və nəyəsə işarə vardı bu şəkildə. Özü də ikibaşlı əjdaha. Hər halda bu vaxta qədər mən heç bir mifdə, əsatirdə yaxud nağılda ikibaşlı əjdahaya rast gəlməmişdim. Bəli, burada yüz faiz nəyəsə işarə var idi. Amma nəyə, bax bunu tapmaq lazım idi. Nəhayət, növbəti addımlarımı müəyyənləşdirdim. Cəld telefonu çıxarıb Stepanı yığdım.

– Eşidirəm, Baxa, – Stepan dərhal cavab verdi.

– Əziz dostum, təcili bizim obyektin Moskvada qaldığı evə təkrar baxış keçirin. Orada olan nə qədər dəftər, kitab, bloknot, bir sözlə üzərində şəkil

çəkmək mümkün olan istənilən kağız parçasını bir daha gözdən keçirin. Qələmlə çəkilmiş hansısa şəkil və ya simvolika aşkar etsəz, həmin şəkilin nə vaxt çəkildiyini müəyyən et və dərhal məlumat ver. Paralel olaraq onun sonuncu dəfə yatdığı təkadamlıq kameraya da baxış keçirilib sənə məlumat verilsin. Orada da çəkilmiş şəkillər varsa, bu məlumatlara əlavə et. Bunu niyə istədiyimi sonra başa salaram. İndi isə bu işləri tez görün. Hə, bir də ki, telefon kitabçası varsa o evdə, ona da baxmağı unutmayın. Bir də, obyektimizin rəssamlıqla hansı əlaqəsinin olduğunu aydınlaşdır, bunu mütləq öyrən.

– Başa düşdüm, Baxa. Dərhal başlayırıq.

Telefon danışığını dinləyən Mahir mənə baxıb soruşdu:

– De görüm, yenə nə fikirləşmişən?

– Hələ bilmirəm, Mahir. Ancaq məhbusların simvolikalara olan sevgilərini bilirsən. Onların bədənlərindəki döymələr də bu sevgidən qaynaqlanır. Bizi maraqlandıran adam ən yüksək səviyyədə hazırlıq keçə bilər. Ancaq illərlə qanına işləmiş məhbus vərdisləri haradasa özünü bürüzə verməlidir. Ümid edirəm ki, burada da bir ipucu tapmış olaq. Maraqlı burasıdır ki, şəkillər də çox peşəkar çəkilib. Sanki rəssam çəkib. Stepanın zəngini gözləyək.

Ekspert kriminalist sınaqdan çıxmış zabıt olsa da, onun yanında nə söhbətimiz, nə də telefon danışığı zamanı Solominin adını hallandırmırdıq. Bu əməliyyatda tam məxfilik təmin olunmalıydı. Elə ekspert demişkən, mən telefon danışığını bitirən kimi o da işini bitirdiyini, cavabları axşama qədər hazır edəcəyini bildirib getmişdi. Bizim də burada bir işimiz qalmamışdı. Sahə inspektoru qonşu qadını susması barədə xəbərdarlıq etmişdi. Mənzilə kiminsə gələcəyinə inamımız yox idi. Ancaq hər ehtimala qarşı burada iki əməliyyatçı pusquda dayanacaqdı. Bir qədər keçmiş Mahirin göstərişi ilə gəlmiş əməliyyatçılara mənzili təhvil verib çıxdıq. İçimdən bir hiss, axtarış apardığımız mənzildə məhz «Koramal»ın qaldığını deyirdi. Hər şey Stepanın zəngi ilə yerini alacaqdı.

Maşına oturub tərpəndik. Dünən gecə bütün baş verənləri və öyrənə bildiklərimizi ardıcılıqla bir daha təhlil etmişdim. Bu sonuncu təhlilləri etdikdən sonra ağıma bir fikir gəlmişdi. İndi onu Mahirlə bölüşmək üçün soruşdum:

– Tərxanın öldürüldüyü yeri tanıyırsan?

– Şəxsən yox. Orada rayon polis idarəsinin əməkdaşları işləyiblər. Amma öyrənmək olar.

– Elə isə, öyrən ora gedək. Bir fikrim var.

Artıq xasiyyətimə bəlad olan Mahir heç nə soruşmadan telefonunu çıxarıb zəng etdi.

* * *

Moskva Cinayət Axtarışı İdarəsinin rəis müavini polkovnik Stepan Bondaryov bir qədər əvvəl tapşırıq verdiyi əməkdaşlarının məruzələrini dinləyirdi. Keçirilən tədbirlərin nəticəsi belə idi: Solominin Moskva

mənzilindəki telefon məlumat kitabçasının arxa vərəqində üzərinə parlaq günəş şüalarının düşdüyü üçgümbəzli kilsə şəkli olduğu aşkar olunmuşdu. Təcili olaraq təşkil olunmuş ekspertiza mürəkkəbin tərkibinə əsasən həmin şəklın məhz Solomin o mənzildə qaldığı dövrdə çəkildiyini müəyyən etmişdi. Bundan başqa, Solominin sonuncu həbsi zamanı saxlanıldığı təkadamlıq kameranın divarlarında da müxtəlif şəkillərin çəkildiyi məlum olmuşdu. Şəkillər divarda qaşığın arxa tərəfi ilə cızılaraq çəkilmişdi. Bir qədər fərqli tapşırıq almış digər əməkdaş isə onun lap uşaqlıq dövrünə qədər araşdırma aparıb çox dəyərli bir faktı öyrənə bilmişdi. Bunu mütləq dəqiqləşdirməyi Bondaryovdan bakılı dostu xüsusilə xahiş etmişdi. Solomin uşaq vaxtı rəssamlıq dərnəyinə gedirmiş və istedadına görə müəllimləri ona bu sahədə çox parlaq gələcək vəd edirmişlər. Bütün bu məlumatları cəmi üç saata öyrənib məruzə edən əməkdaşlarına təşəkkür edən polkovnik onları buraxıb telefonunu götürdü. Təcili Bəxtiyarla əlaqə saxlayacaqdı.

* * *

Qəbiristanlığa gələrkən yolumuz iki postdan keçmişdi. Növbəmiz çatanda vəsiqələrimizi göstərib yolumuza davam etmişdik. Artıq üç saat idi ki, qəbiristanlıqda idim. Lazım olan qəbrin yerini öyrənib mənə göstərən Mahir işimin xeyli uzandığını görüb Nazirliyə qayıtmışdı. O, ekspertizanın rəylərini öyrənib bu gün görülmüş işlərlə birlikdə birbaşa rəhbərinə məruzə etməli idi. Ona görə də tələsmədən öz işimi görürdüm. Xeyli ərazini əhatə edən qəbiristanlığın az qala yarısını gəzmışdim. Çox güman ki, Tərxanı öldürən adam görüş verdiyi vaxtdan əvvəl gəlib haradasa gizlənibmiş. Ərazini gəzib tanış olduqdan sonra özümü həmin adamın yerinə qoyub onun bu halda harada gizləndiyini müəyyən etməyə çalışmışdım. Səkkiz belə qəbir müəyyən etmişdim. Həmin qəbirlərə gələn torpaq cığırıları da müayinə etdikdən sonra əsas birinin üzərində dayanmışdım. Çünki mərmərdən olan bu toz basmış qəbirin sinə daşının üstündə bu yaxında kiminsə oturduğu aşkar görünürdü. Həmin yerin tozunu oturan adamın arxası silmişdi. Qəbirin üstünə kim bilir nə vaxt qoyulmuş qərənfillər elə qurumuşdu ki, götürəndə ovulub yerə səpələndi. Deməli, yaxınlarından kimsə buranı ən azı aylar əvvəl ziyarət etmişdi. Deyə bilərsiz ki, bəlkə elə sonradan, bu yaxında kimsə gülsüz gəlib bura baş çəkib? Mənsə deyirəm yox. Çünki məntiq başqa şey deyir. Ən azı ziyarətə gələn adam bu qurumuş gülləri mütləq doğmasının qəbrinin üstündən götürüb tullayardı. Ayrıca doğmasını yad edib gələn adam hörmət əlaməti olaraq onun qəbir daşının üstündə oturmazdı. Və yaxud da oturmaq istəsəydi belə, yenə də bu tozu görüb əyni bulaşmamaqçün oturmazdı. Çünki burada oturmuş adamdan fərqli olaraq, ziyarətə gələn olardısı, təbii ki, qəbiristanlığa bütün normal adamlar kimi gündüz gəlmiş olacaqdı. Tərxanı öldürən adamsa, gecənin qaranlığında sinə daşını toz basdığını görə bilməzdi. Əlbəttə hələ ki, dediklərim ehtimal səviyyəsindədir. Ancaq ehtimalıma güvənməyim üçün başqa səbəblər də var idi. Tərxan

gecə saatlarında qətlə yetirilmişdi. Bu qəbir isə onun öldürüldüyü qəbirin ətrafını qaranlıqda müşahidə etmək üçün ən ideal yerdə yerləşirdi. Cəmi beş-altı addım aralıda yerləşən qəbirin başdaşı çox iri idi və ay işığında onun siluetini rahatlıqla gizlədirdi. İkincisi, həmin beş-altı metrlik məsafədəki cığırda aydın seçilməsə də, bu qəbirdən o biri qəbirə gedən və qayıdan ayaq izləri aşkar etmişdim. Cəmi iki iz. Ancaq onlar eyni ölçüdə ayaqqabıdan qoyulan izlər idi və biri Tərxan öldürülən qəbirin çəpərlənmiş sahəsinin girişində qoyulmuşdu. Cığırın torpağı bərk olduğundan izlər ancaq iki yerdə qalmışdı, onları da zorla görə bildim. Üçüncüsü, bu qəbirdən qəbiristanlığın hasarı istiqamətinə gedən cəmi bir torpaq yol var idi. O yolu axıra qədər gedib hasarın dibindəki otluqda eyni ölçüdə ayaqqabılardan qoyulmuş daha iki iz də tapmışdım. Bu izlər nisbətən dərin idi və aydın görünürdü. Ona görə ki, böyük ehtimalla onları hasara dırmaşib oradan tullanan adam qoymuşdu. Hasardan dediyim qəbrə gedən yolda bir neçə yerdə tikan kolları əzilmişdi. Normalda heç kim qəsdən bu neştər kimi tikanları olan kolları tapdalamaz. Onları sadəcə, qaranlıqda görməyən adam tapdalaya bilirdi. Ayrıca, kolların qırılan yerindən axan şirə hələ tam qurumamışdı. Hər şey gecənin qaranlığında hasardan aşib mərmər qəbrin yanında gizlənmiş adamın, sonradan Tərxanın öldürüldüyü qəbirə tərəf gedib sonra geriye qayıtdığına dəlalət edirdi. Qalır bu ehtimalımı yoxlamaq. Möhkəm susadığımı hiss etdim. Ancaq burada su nə gəzirdi. Telefonu çıxarıb Mahiri yığdım. O, cavab verən kimi dedim:

– Əziz qardaş, bayaq mənzildə bizimlə birlikdə olan kriminalisti buraya göndərə bilərsənmi?

– Hara? – xeyli vaxt keçdiyi üçün Mahir ilk dəfədən harada olduğumu başa düşə bilmədi.

– Məni qoyub getdiyin yerə, qəbiristanlığa.

Mahir ucadan güldü.

– Sən hələ oradasan? Yaxşı, indi göndərirəm. Ekspert az əvvəl işini görüb yekunlaşıb. Gözlə.

– Tapşır yolda bir şüşə su alsın.

Xətti kəsib Tərxanın meyiti tapılan qəbirə tərəf getdim. Orada oturmaq üçün skamya var idi.

* * *

Nazirlikdə yaradılmış məxfi qrupun üzvləri yorulmadan işləyir, daxil olan böyük həcmdə informasiyanı emal edib təhlillər aparır, sonra nəticələri rəhbərliyə məruzə edirdilər. Belə məlumatların içərisində biri daha çox diqqət çəkmişdi. Dörd ay əvvəl Bakıdan Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərinə getmiş Bakı sakini İvan Andreyeviç Nikolayevin yerini müəyyən etmək mümkün olmamışdı. Bu məlumatı şəxsən Mahir Vəliyevlə telefon danışığında polkovnik Bondaryov vermişdi. Onun şübhələri əsassız deyildi. Son dövrdə Azərbaycandan Rusiyaya gəlmiş rus əsilli qonaqların hamısının yeri bəlli olsa da, İvan Nikolayev sanki bir tikə yağlı əppəy olub

göyə sovrulmuşdu. Rusiyadakı qohumları onun yaxşı iş söz vermiş hansısa tanışsı ilə görüşəcəyini deyib sağollaşdığını, arada gəlib baş çəkəcəyini dediyini bildiriblər. Dərhal şəkli əldə olunan İvan Nikolayevin İvan Solominlə oxşarlığı olduğu müəyyən edilmişdi. Yaxşı qrimlənersə, Solomini Nikolayevdən ayırd etmək heç də asan olmazdı. Onların ad və ata adları da eyni olmaqla təkcə soyadları fərqli idi. Bakıdakı ailə üzvləri də İvan Nikolayevin çoxdan əlaqə saxlamadığını bildiriblər. Bu, onun da Tərxan Nağıyev və Mahmud Səmədov kimi aradan götürüldünü düşünməyə əsas verirdi. Əgər belədirsə, onda Bakıda Nikolayevin əlamətlərində olan adamı axtarmaq lazımdır. Ancaq Mahir Vəliyev hələ qərar qəbul etməyə tələsmirdi. Solominin məqsədi, məqsədini həyata keçirəcəyi yer müəyyən edilmədən onu götürmək olmazdı. Soyuqqanlılığına və dözümlülüynə görə həbsxanada «Koramal» ləqəbi almış Solomin danışmaya bilər, onun saxlanıldığını başa düşən qarşı tərəf hansısa hazırladığı ehtiyat variantı işə sala bilərdi. Bu isə istənilən halda fəlakət demək idi.

Mahir Vəliyevin tələsməməsinin başqa bir səbəbi də var idi. Mahmud Səmədovun mərhum Tərxanla son aylardakı əlaqəsi, birdən-birə varlanıb yepyeni maşın alması, bir müddət sonra yoxa çıxması bu məsələdə ondan istifadə olunmasının təkzibedilməz sübutları idi. Tərxanın da, Mahmudun da satqınlıqlarına görə yaxşı mükafat aldıkları məlum məsələ idi. Bu pulları sağa-sola xərcləyən Tərxanın naşılıq edib anasına yalandan yaşıllaşdırmada işləyən dostu vasitəsilə pul qazandığını deməsi Mahmudun izinə düşməyimizə imkan vermişdi. Mahmud Yaşıllaşdırma Təsərrüfatında adi fəhlə idi. Özü maaşa baxdığı halda, Tərxan onun vasitəsilə necə pul qazana bilərdi?

Sorğu əsasında Mahmudun yaz aylarından etibarən iştirak etdiyi yaşıllaşdırma işlərinin aparıldığı bütün məkanlar müəyyən edilmişdi. Hər ehtimala qarşı, onsuz aparılan işlərin də ünvanları ayrı bir siyahıda götürülmüşdü. Ancaq onlar ikinci dərəcəli idilər. Bu gecə böyük qüvvə ilə mütəxəssislərin həmin məkanları yoxlayacağı qərara alınmışdı. İşlərin gecə aparılması vacib idi. Əgər qarşı tərəf lazım olan məkanı vizual nəzarətdə saxlayırsa, küçələrdən əl-ayağın yığışdığı gecə saatlarında müşahidə aparmaq onlar üçün çətin olacaqdı. Hər işi ehtiyatla görmək tələb olunurdu.

* * *

Qəbirin yanındakı skamyaya oturan kimi Stepandan zəng gəlirdi.

– Hər vaxtın xeyir, Baxa.

– Salam, dostum.

– Bilmirəm bunu niyə soruşurdun, ancaq ehtimalın bu dəfə də özünü doğrultdu. Solomin uşaqlıqdan rəssamlıq dərnəyinə gedibmiş. Əməkdaşımın görüşdüyü müəllimi onun həddən çox istedadlı uşaq olduğunu deyib.

– Belə başa düşdüm ki, Solomin əyri yola düşməklə gələcəkdə adının dünya şöhrətli rəssamlarla bir sırada çəkilməsi xoşbəxtliyindən özünü

məhrum edib, – ehtimalımın təsdiqlənməsi bir qədər kefimi açdı. -- De görüm başqa nə öyrənmisən?

– Bir qədər əvvəl Mahirlə danışdım. Onları özü sənə deyər. Mənsə Solomindən deyəcəyəm. Onun yatdığı kameranın divarları başdan-ayağa şəkillərlə doludur. Qaldığı evdəki telefon kitabçasında isə üçgümbəzli kilsə şəkli çəkildiyini aşkar etdik. Kilsənin üstündə, səmada isə günəş şəkli çəkilib. Ekspertlər şəklin Solominin o evdə qaldığı dövrdə çəkildiyini deyirlər.

– Üçgümbəzli?

– Bəli, məhz, iki yox, üçgümbəzli.

Stepan sualımla nəyə işarə vurduğumu göydə tutdu. Bu çox maraqlı idi.

– O şəkli çəkib mənə at.

– Yaxşı.

– Başqa nəşə var, dostum?

– Əməkdaşım onun müəllimi ilə söhbət edib. Yaşlı müəllim istedadına görə Solomini yaxşı xatırlayırmış. Hətta onun çəkdiyi bir şəkli də saxlayıb. O deyib ki, Solomin məktəb vaxtı əsasən həyatında baş verən hadisələrlə bağlı şəkillər çəkməyi sevirmiş. Ad günlərindəki yığıncaqlara, ona verilən hədiyyələrə, məktəbdəki əlamətdar günlərə aid çoxlu şəkillər çəkirmiş. Bu şəkillərdəki şənlik, yaxud tədbir iştirakçılarının hamısının simalarını olduğu kimi çəkib sonra onlardan hansınasa bağışlayırmış. Əsil fotosəkil kimi. Hətta bu şəkillərdə simalarını olduğu kimi görən sinif yoldaşları şəkillərin üstündə dava da salırmışlar. Deyəcəklərim bu qədər, Baxa. Sən Mahirlə danış. Onda da burada müəyyən etdiyimiz maraqlı bir məlumat var. İndi isə, işim çoxdur. Hələlik.

Telefonu cibimə qoyub Stepanın dediklərini təhlil etmək istəyirdim ki, tanış ekspertin yaxınlaşdığını gördüm.

* * *

Havanın qaralmasına az qalırdı. Qrim əşyalarını gizlətdiyi yerdən götürüb güzgünün qarşısına keçdi. Tam qrimlənib sonuncu dəfə güzgüdə özünə baxdı. Sonra onun üçün hazırlanmış sənədləri cibinə qoyub dəhlizə keçdi. Xüsusi altlıqlı ayaqqabıları geyinib çəliyini götürdü və mənzili tərk etdi.

Təxminən qırx dəqiqədən sonra ona lazım olan ünvanın qarşısında idi. Başını qaldırıb ikimərtəbəli evin eyvanına sancılmış bayrağa baxdıqdan sonra qapının zəngini basıb gözlədi. Bir azdan qapının dalından gələn səs soruşdu:

– Kimdir?

– İki gün əvvəl vədələşdiyiniz adamdır.

Tanış parolu eşidən adam cəld qapını açıb onu içəri buraxdı. Qapını dalıya bağlayan ev sahibi yaşına uyğun olmayan sürətlə ikinci mərtəbəyə qalxıb əlində tutduğu çəliklə geri qayıtdı. Əlindəki çəliyi alıb gətirdiyini ona uzatdı. Çəliklər eyni çəliklər idi. Tək fərqləri ev sahibinin gətirdiyi çəliyin o birisindən xeyli ağır olması idi. Bunu ikinci çəliyi əlinə alan kimi hiss etdi.

Verilmiş tapşırığı yerinə yetirmiş ev sahibi qapını açıb kənara çəkildi və onun çıxmasını gözlədi. Heç bir söz demədən qapıdan çıxan qonaq çəliyinə dayaq verib axsaya-axsaya uzaqlaşdı. Onun arxasınca qapını örtüb qıfılını vuran ev sahibi dərindən nəfəs alıb divara söykəndi.

* * *

Axsaya-axsaya pilləkənləri qalxıb bloka girdi. Liftin düyməsini basıb gözlədi. Səssiz gələn liftlə beşinci mərtəbəyə qalxdı. Mənzilin açarını çıxarıb qapını açdı. Yenə ayaqları ağrıyırdı. Bu lənətə gəlmiş ayaqqabılara heç cürə uyğunlaşa bilmirdi. Dəhlizdə ilk növbədə onu bezdirmiş ayaqqabılardan azad olub otağa keçdi. Güzgünün qarşısında ehtiyatla qrimini çıxarıb əvvəlki yerində gizlətdi. Əynini dəyişib yüngül idman paltarı geyindikdən sonra hamamxanaya keçib əl-üzünü yudu. Otağa qayıdıb divana oturdu. Ayaqları zoqquldayırdı. Ancaq buna çox da əhəmiyyət vermədi. Əhvalı yaxşı idi. Gözlədiyi gün yaxınlaşmışdı. Onu nə həyatına son qoyacağı insanların taleyi, nə onların yaxınlarının göz yaşları maraqlandırmırdı. İşini görəndən sonra verilmiş təlimat üzrə müəyyən olunmuş koridorla bu ölkəni birdəfəlik tərk edəcək, sonra isə aldığı külli miqdarda pulla Anuşu ilə birlikdə çoxdan arzuladığı həyata qovuşacaqdı.

Əlini uzadıb gələrkən divana söykədiyi çəliyi götürdü. Sol əlində tutduğu çəliyi sağ əli ilə Anuşu sıgallayırmış kimi, sıgalladı. Onun üçün bütün dünya yalnız dəlilər kimi sevdiyi qadınının ətrafında fırlanırdı.

* * *

Dincələcəyəm deyəndə, yalnız Mahir gələncən divanda uzanacağımı nəzərdə tuturdum. Adətən araşdırmalarda yorğunluq hiss etmirdim. Ancaq qəbiristanlıqda keçirdiyim dörd saat nədənsə məni bərk yormuşdu. Nə vaxtsa nənəmin dedikləri yadıma düşdü: Nənəm qəbiristanlıqda çox qalmağı məsləhət görmürdü, deyirdi ki, oradakı ruhlar adamın enerjisini çəkir. Bilmirəm belədir ya yox, hər halda mən möhkəm yorulduğumu hiss edirdim. Ancaq bu yalnız fiziki yorğunluq idi. Beynim isə uzandığım yerdə sürətlə işləyirdi, həm özüm aşkar etdiyim faktları, həm də Stepanın verdiyi son məlumatları bir ipə düzürdüm. Etdiyim təhlillər əsasında gəldiyim qənaətlər çox ümidverici idi. Əlbəttə, bu hələ Solominin yerini müəyyən etməyim demək deyildi. Ancaq buna aparan yolda idim və ona çox yaxınlaşdığımı hiss edirdim. Qənaətlərimi yemək əsnasında Mahirlə bölüşəcəkdim. Bu peşəkar polkovnikin fikirləri də mənim üçün çox maraqlı idi. Saat 10-a az qalsa da, hələ də kolleqamdan bir xəbər yox idi. Yəqin müşavirə uzun çəkmişdi.

İnternetə girib orada da bəzi axtarışlar etdikdən sonra ayağa qalxıb süfrəni hazırlamağa başladım. Düz saat 10-da zəng vuran Mahir həyət qapısının qarşısında olduğunu dedi. Çıxıb onu qarşıladım. Evə keçib əllərini yuduqdan sonra süfrəyə oturan qonağım müşavirənin gec bitdiyini deyib üzrxahlıq etdi. Möhkəm acsam da, aldığımmdan heç nəyə toxunmayıb Mahiri gözləmişdim. Çaydanı qaynamağa qoyub süfrəyə otur-

dum və birlikdə yeməyə başladıq. Çaydan qaynamağa başlayanda, artıq yeyib doymuşduq. Əslində, yemək əsnasında söhbət edəcəyimizi düşünmüşdüm. Ancaq ikimiz də elə acmışdıq ki, bir kəlmə də kəsmədən şam etdik. Çayı dəmə qoyub süfrəni yığışdırdım. Bir azdan çayları süzüb masaya oturdum. İndi başlamaq olardı. Qaynar çaydan bir qurtum alan qonağım stəkanı yerinə qoyub yarızarafat dedi:

– Hə, səndən başlayaq. De görüm saatlarla o qəbiristanlıqda neyləyirdin.

Mahirin kefi heç də pis görünmürdü. Deyəsən, o da öz xətti ilə bir çox şeyləri aydınlaşdırı bilmişdi. Onun tonuna uyğun cavab verdim:

– Heç soruşma, qardaş. Düz dörd saat ruhlarla təmasda oldum. Ancaq biri də insafa gəlib Tərhan öldürülən gecə gördüklərini demədilər. Məcbur olub sənin ekspertinə müraciət etməli oldum. Yeri gəlmişkən, hələ bir nəticə yoxdur ki?

– Mənzillə bağlı var, deyəcəm. Qəbiristanlıqdakı izləri isə hələ araşdırır. Cavablar hazır olan kimi mənə zəng edəcək.

– Onda qulaq as, deyim orada nə edirdim. Meyit tapılandan sonra rayon polis idarəsinin əməkdaşları hadisə yerini təbii ki, müayinə ediblər. Ancaq mənim öz metodlarım var, bilirsən. Ona görə də həmin əraziyə gec də olsa, özüm baxmaq istədim. Bildiyin kimi, qəbiristanlığı ot basıb, daha doğrusu, o otlar da artıq saralıb. Torpağı isə tapdalanmaqdan daşlaşıb. Uzun müddət yağıntı olmadığı üçün oradakı mənə lazım olan bir neçə ayaq izini tapana qədər xeyli əziyyət çəkdim. Ayaq izlərini tapmazdan əvvəl ehtimal olunan qatilin gizləndiyi yeri müəyyən etməliydim ki, sonra həmin istiqamətdən məlum qəbirə gələn və qayıdan izlərə baxım. Bu asan olmadı. Səkkiz belə qəbir var idi ki, qatil onlardan hər birinin arxasında gizlənib Tərhanın gəlməsini gözləyib, sonra ona yaxınlaşa bilərdi. Təbii ki, o, Tərhanın tək gəldiyinə, onu heç kimin izləmədiyinə, həm də ətrafda heç kimin, məsələn, qəbiristanlıq gözətçisinin olmadığına əmin olduğdan sonra gizləndiyi yerdən çıxıb ona yaxınlaşmalı idi. Bu dediklərimdən, üstəlik də dəqiq endirilmiş bir bıçaq zərbəsi ilə adamı öldürməsindən qatilin belə işlərdə təcrübəli olduğu bilinirdi. Seçdiyim qəbirlərdən iri mərmər başdaşı olan bir qəbir daha çox diqqətimi çəkdi. Onun toz basmış sinə daşının üstündə bu yaxında kiminsə oturduğu aydın görünürdü. Belə bir izi də gecə vaxtı gəlmiş, qaranlıqda qəbirin tozlu olduğunu bilməyib oturan adam qoya bilərdi. Bundan sonra hasarlanmış məlum qəbrin girişində tapdığım bir ayaq izinə oxşar izi iki qəbirin arasındakı cığırda əks istiqamətdə də tapdım. Əgər izlər qatilə aiddirsə, o zaman o həmin cığırda gəlib işini görüb geri qayıtmışdır. Təbii ki, işini gördükdən sonra geriye, gizləndiyi qəbrin yanına qayıtmağın bir mənası yox idi. Deməli, qəbiristanlığı da o istiqamətdən tərk etmişdi. Həmin istiqamətdəki yeganə, nisbətən enli yolun sonunda, hasarın dibində də əvvəlki izlərə oxşar iz tapdım. Bir müşahidəmi də bölüşüm, sonra yenə izlərə qayıdaq. Sən də bilirsən ki, həbsxanalarda məhbuslar arasında qətlər əksər hallarda ucu olduqca iti bizdən istifadə etməklə törədilir. Belə hallarda bizim də yüz faiz ölümə zəmanət verən, ürəyə sol qolun altından, iki qabırğanın arasından

vurulduğunu bilirsən. Əgər ehtimal etsək ki, qatil də Tərxan kimi keçmiş məhbusdur, təbii ki, o alət kimi bizdən istifadə edib diqqəti öz keçmiş məhkumluğuna yönəltməzdi. Çünki qoyub getdiyi meyitin gec-tez tapılacağını bilirdi. Ona görə də bıçaqdan istifadə edib. Ancaq yenə də işini zamanətə almaq üçün bıçağı dediyim yerdən, iki qabırğanın arasından çox dəqiqliklə vurub. Bu həm də onun ilk dəfə adam öldürmədiyinə dəlalət edir. Ancaq nə qədər təcrübəli olsa da, qatil iki səhv buraxıb. Birincisi tozlu qəbirin üstündə oturmaqla, ikincisi zərbəni sırf həbsxana qaydalarına uyğun endirməklə. Birinci səhv kəşfiyyat tərəfindən hazırlanmış birinin heç bir halda buraxmayacağı səhvdür. İkinci səhv isə, qatilin kəşfiyyat orqanı tərəfindən hazırlanmış biri yox, keçmiş məhbus olduğu barədə fikirlərimi möhkəmlədən bir faktordur. Bunları müəyyən edəndən sonra sənə zəng vurub eksperti göndərməni istədim. Göstərdiyim yerlərdən götürdüyü əl izlərini dərhal Nazirliyin kartotekasındakı izlərlə müqayisə etməsini xahiş etdim. Əgər ehtimal etdiyim kimi, qatil aşarkən hasarda, oturarkən isə qəbirin mərmərində hansısa kiçik bir iz qoyubsa, o zaman o izlər onun keçmiş məhbus kimi mərkəzi bazada saxlanılan əl-barmaq izləri ilə üst-üstə düşəcək. Belə olan halda Tərxanın qatilinin, ən əsası da, izinə düşdüyümüz cinayətkar qrupun üzvlərindən birinin kimliyini biləcəyik. Onu götürməklə dəstənin digər üzvlərini də müəyyən etmək olar. O ki, qaldı oradakı ayaq izlərinə, əgər axmaqlıq edib həmin ayaqqabıları tullaımayıbsa, bu istintaq işində onun qəbiristanlıqda olduğunu əlavə bir sübutu olacaq.

Bir qədər ara verib davam etdim:

– Sən soruşdun deyə, mən qəbiristanlıqdan başladım. İndi qayıdaq axtarış apardığımız mənzildəki müşahidələrimə. Telefon kitabçasındakı şəkilləri aşkar edəndən sonra onların «Koramal» tərəfindən çəkildiyini dəqiqləşdirmək üçün Stepana zəng vurdum. Solominin on doqquz gün əvvəl Bakıya gəldiyini bilirik. Onun mənzildə tək qaldığını da qonşu arvad təsdiqləyib. Əgər şəkillər çəkilən vərəq cırılıb götürülməsəydi, ekspert asanlıqla onların bu yaxında çəkildiyini, yaxud da köhnə olduqlarını bizə deyə bilərdi. Şəkillərin yaxın vaxtda çəkilməsi onların mənzildə qalan kirayənişin tərəfindən çəkilməsinin təsdiqi olacaqdı. Biz dolayısı ilə orda məhz Solominin qaldığını ehtimal etsək də, buna tam sübutlarımız yox idi. Ehtimalımızın doğruluğunu yoxlamaq üçün Stepanın zəngini gözlədim. Qulaq as, gör Stepan nə dedi: Solominin yatdığı təkadamlıq kameranın divarları müxtəlif şəkillərlə dolu imiş. Bu şəkilləri məhz onun çəkdiyini həbsxana əməkdaşları təsdiqləyiblər. Moskvada qaldığı mənzildə isə, eynilə buradakı kimi telefon kitabçasının arxa vərəqində üçgümbəzli kilsə şəkli çəkildiylə məlum olub. Həmin şəkil onun o mənzildə qaldığı vaxtda çəkilib. Bunları öyrənən Stepan Solominin uşaq vaxtı rəssamlıq dərnəyinə getdiyini, çox gözəl əl qabiliyyəti olduğunu müəyyən edib. Yeri gəlmişkən, həmin şəkli telefonu ilə çəkib mənə atmasını istəmişdim.

Telefonumu götürən Mahir şəkilə baxana qədər qalxıb, boşalmış stəkanlarımıza çay süzüb aldığı yerdən davam etdim:

– Bunları biləndən sonra məlum mənzildə məhz «Koramal»ın qaldığı barədə ehtimallarımız təsdiqləndi. Onun şəkil çəkmək həvəsi bizim işimizə yaradı. Şəkil demişkən, indi gələk şəkillərə. Solominin bekarçılıqdan illər əvvəl yatdığı kameranın divarlarında hansı şəkilləri cızması bizim üçün maraqlı deyil. Ancaq hər iki telefon kitabçasındakı şəkillər çox şeydən xəbər verir. Əvvəlcə bizim tapdığımız şəkilləri təhlil etdim. Yadındadırsa, qadın şəkli vərəqin üst tərəfində, əjdaha şəkli isə onun altında çəkilməmişdi. Bu ardıcılığa işarə idi. Məntiqlə qadın şəkli birinci çəkilib. Bu instinktiv olaraq baş verib, qələmi əlinə alan adamın yazmağa vərəqin yuxarisindən başladığı kimi. Şəkil hələ orada mənə tanış gəlmişdi. Səni gözləyərkən internetə baş vurub axtardığımı tapdım. Şəkildəki çarpayıda uzanmış qadın məşhur ispan rəssamı Fransisko Qoyyanın «Maxa» əsərinin eynisi idi. Onu da deyim ki, çəkən ona kifayət qədər oxşarlıq verə bilmişdi. Dəqiq deyə bilmərəm, ancaq zənnimcə, bu şəkil onun sevgilisinə həsr olunub. Bəlkə də, yox. Hər halda, bu mənim ehtimalımdır. Bayaq ardıcılıq barədə elə-belə demədim. İkinci şəkil sonradan hansısa baş verən hadisənin təsiri altında çəkildiyindən xəbər verir. Bu nə hadisədir, onu deyə bilmərəm. Ancaq əminliklə deyə bilərəm ki, heç vaxt, heç bir xalqın mifologiyasında ikibaşlı əjdahaya rast gəlinməyib. Əjdahanın ya bir başı olur, ya da çox hallarda üç. İstəyirsən sənə buna aid bir lətifə də danışım: Bir gün bir pəhləvan atını çapıb bir kəndə çatır. Orada qarşısına çıxan bir qızdan bir içim su istəyir. Qız isə deyir: Ay hay, su nə gəzir. Odeyy, bir yekə əjdaha çayın qabağını kəsib, kəndə bir tikə də su gəlmir. Bunu eşidən pəhləvan atını çayın kənarına səyirdir. Çatanda, həqiqətən də üçbaşlı nəhəng əjdahanın çayın içərisində uzandığını görür. Tez qılıncını çıxarıb əjdahaya hücum edir. Bir başını kəsdikdən sonra qılıncı yerə atıb, nizəsini götürür. Yenə hücum edib nizəni əjdahanın ikinci başına sancır. Nizəni yerə atıb əmudunu çıxarır. Üçüncü dəfə hücum etmək istəyəndə, əjdahanın sonuncu başı deyir: Bir dəqiqə dayan. De görüm məndən nə istəyirsən? Su istəyirəm, su, – deyə pəhləvan nəyə çəkir. Bunu eşidən əjdaha deyir: Eh, elə bu? Get iç də, o su, o da sən, daha məni niyə öldürürsən? Mən burada bir qədər sərinləmək üçün uzanmışam.

Lətifə bitəndə, Mahirin dodağı qaçdı. Mən də gülümsəyib dedim:

– Görürsənmi, həтта lətifədə də əjdahanın üç başı var. İndisə ardına qulaq as: Stepan Solominin hələ uşaqlıqdan yaşadığı hadisələrə aid şəkillər çəkməyi xoşladığını deyib. Bu nöqtəyi-nəzərdən də, cəmi iki başı olmasından da əjdaha şəklində konkret nəyəsə eyham olduğunu düşünürəm. Niyə bunu birlikdə aydınlaşdırmaq ikimizin boynuna düşür, əziz qardaşım?

Gözucu Mahirin boşalmış stəkanına baxdığını görüb qalxıb ona yenə çay süzdüm. Mən daha içmək istəmirdim. Yerimə oturub davam etdim:

– Ancaq eyhamın tək bu şəkildə olduğunu düşünmürəm. Moskvada aşkar olunan üçgümbəzli kilsə şəkli də çox müəmmalıdır. Cənayət aləminin yazılmamış qanunlarında kilsə döyməsinin gümbəzlərinin sayı onu döydürənin neçə dəfə həbs olunmasına işarədir. Başqa sözlə, bir gümbəz

bir həbsi ifadə edir. Solominin cəmi iki dəfə həbs olunaraq ayrı-ayrı vaxtlarda on və doqquz il cəza çəkdiyini, elə kürəyində də buna uyğun olaraq ikigümbəzli kilsə döyməsi gəzdirdiyini bilirdik. Stepanın verdiyi qovluqda bu barədə məlumat verilmişdi. «Koramal»ın cinayət aləmindən uzaqlaşdığını da bilirik. Heç bunsuz da onun üçüncü dəfə həbsxanaya yollanmaq arzusunda olduğunu, bu səbəbdən «üç dəfə həbs» mənasını verən üçgümbəzli kilsə şəkli çəkdiyini düşünmək absurd bir şey olardı. Deməli, bu simvolikada da hansısa məna gizlənir. Üstəlik də, hər iki şəkil məhz ona verilmiş tapşırığın ərəfəsində çəkildiyi üçün onların altmənalarda məhz o tapşırığa eyham olduğunu düşünürəm. Bunları dərinləndirən təhlil edə bilsək, nəşə əldə edəcəyimizə şübhəm yoxdur.

– Səninlə yüz faiz razıyam, – Mahir yenə qısa danışdı.

– Mənim deyəcəklərim bunlar idi. İndi sən başla, görək Stepan sənə nə yeni məlumat verib.

Mahir qulaq asa-asa içdiyi çayına son qurtumu vurub danışmağa başladı:

– Son dövrdə Bakıdan Rusiyaya getmiş, Bakı qeydiyyatı olan rus əsilli həmyerlilərimizin siyahısını hazırlayıb Stepana ötürmüşdük. Biri istisna olmaqla onların hamısının yeri və sağ – Salamət olmaları müəyyən edilib. Tapılmayan həmyerlimiz dörd ay əvvəl işləmək məqsədi ilə Rusiyaya getmiş, indiki Bakıxanov, keçmiş Razin qəsəbəsində yaşayan İvan Andreyeviç Nikolayevdir. Nikolayevin adı da, soyadı da Solominlə eynidir. Üstəlik də, xarici görünüşcə onların müəyyən oxşarlığı var. İvan Nikolayevin də, Tərxan və Mahmud kimi aradan götürüldüyünü düşünürəm. Əlbəttə, böyük ehtimalla, onun bu işlərdən heç bir xəbəri yoxdur. Sadəcə, sənədlərindən istifadə etmək üçün onu aradan götürə bilərdilər. Hər halda, bir ölkənin hüquq-mühafizə orqanları ölkələrinə işləmək məqsədi ilə gəlmiş, araşdırmalarımıza görə sadə zəhmətkeş biri kimi xarakterizə edilən, gizlənməyə heç bir səbəbi olmayan birini tapa bilmirsə, az əvvəl dediklərimi ehtimal yox, fakt kimi qəbul edə bilərik. Bu faktın özü də qarşı tərəfin hər şeyə çox yaxşı hazırlaşdığına, həm də bu hazırlığa uzun müddət əvvəl başlamalarına bir daha dəlalət edir. Onlar müharibəyə başlayacaqlarını bildiklərindən tərribatı da məhz müharibə başlayandan sonra arxa cəbhədə qarışıqlıq yaratmaq üçün planlaşdırıblar. Onu da gözəl biliblər ki, müharibə başlayanda, paytaxtda nəzarət tədbirləri gücləndiriləcək. Elə buna görə də, Bakıya Dımokun sənədləri ilə gələn, hava limanında mindiyi avtobusdan müəmmalı şəkildə yox olan Solominin sonradan Bakıda rəsmi qeydiyyatı olan oxşarı Nikolayevin sənədləri ilə hərəkət edəcəyi də planlaşdırılıb. Yəqin ki, saxta sənəd ona burada verilib. Bu öyrəndiklərimizin doğru olduğuna şübhə yoxdur. Belədirsə, Nikolayevin haqqındakı məlumatları və şəklini bütün postlara verib Solominin hərəkətlərini tam məhdudlaşdırmaq olar. Bu halda o, elə ilk keçdiyi postda, yaxud da rastlaşdığı piyada patrul tərəfindən saxlanacaq. Ancaq bunu etmək səhv addım olar.

Mahirin nə demək istədiyini başa düşdüm:

– Düşünürsən ki, onların rezerv variantları var?

– Var, ya yoxdur bilmirəm. Ancaq istənilən halda bunu nəzərə almağa borcluyuq.

– Haqlısan. Tələsmək ancaq ziyan gətirə bilər. Ən azından Solomin haqqında müəyyən qədər məlumatlıyıq. Rezerv variantları isə, əgər varsa, tam nəzarətimizdən kənardadır. Gərək hər şeyi bir də ölçüb biçək.

Mahir başını tərpətməklə razılaşdığını bildirdi. Sonra davam etdi:

– Belə düşünməyə əsasım var. Sən Sərxanın əslində Tərxan olduğunu müəyyən edib o «Miçurin»i ortaya çıxarandan sonra hazırlanan teraktın xüsusiyyəti haqqında bəzi qənaətlərə gələ bildim. O vaxta qədər isə, bunun partlayışını, kütləvi zəhərlənməmi, yaxud dəhşətli yanğınlarını və sairə olacağını müəyyən edə bilmirdim. İndi isə əminliklə deyirəm. Bakıda partlayış hazırlanır.

İkimiz də bir müddət susub danışmadıq. Bu fikrin səsləndirilməsi özü belə bizə çox ağır gəldi. Ən pisi o idi ki, ehtimal olunan partlayışın nə yeri, nə də vaxtı barədə hələ heç nə öyrənə bilməmişdik.

Nəhayət, yaranmış sükutu pozan Mahir fikirli-fikirli söylədi:

– İndi mən zəncirin halqaların düzəcəyəm. Sənsə lazım bildiyin yerlərdə fikrini bildir. Məsələ belədir. Böyük Ermənistan xülyası ilə yaşayan bədxah qonşularımızın xüsusi xidmət orqanları düz otuz beş il əvvəl orada hərbi xidmət edən, qeyri millətlərdən olan əsgərləri gələcəkdə istifadə etmək məqsədi ilə öyrənməyə başlayır. Bu əsgərlərin arasından İvan Solomin fərdi psixoloji və fiziki keyfiyyətlərinə görə onların diqqətini çəkir. Bundan sonra Anuş Markaryan adlı əməkdaşlarının guya təsadüfən onunla tanış olmasını təşkil edirlər. Anuş Solomini özünə bağlamaq tapşırığı alır və bunun öhdəsindən məharətlə gəlir. Balıq kimi qarmağa düşdüyünü başa düşməyən İvan Anuşa möhkəm bağlanır. Bu münasibətlər o, əsgərliyi başa vurduqdan sonra da davam edir. Solomin mütəmadi olaraq sevgilisi ilə görüşmək üçün Ermənistana gedib gəlir. Böyük ehtimalla bu səfərlərində Anuş dostları ya da qohumları kimi qələmə verdiyi digər əməkdaşları da onunla tanış edir. Həmin əməkdaşlar özlərini Solominlə möhkəm dostlaşmış kimi göstərir, yəqin ki, hər gəlişində dəbdəbəli ziyafətlər təşkil edib qayıdanda təntənə ilə yola salırlar. Bunu ona görə edirlər ki, çox uzağa gedən planlarında əgər nə vaxtsa Solomindən istifadə etmək lazım olarsa, təklif ona o «dostlarından» gəlsin. Anuş isə bu işlərdən kənarda qalıb öz rolunu oynamaqda davam etsin. Yeri gəlmişkən, o ərəfədə Anuş ailə həyatı qurur, ancaq bu, onun Solominin sevgilisi kimi qalmasına mane olmur. Sonradan iki dəfə üst-üstə on doqquz il həbsxana həyatı yaşayan Solomini bu ayrılıq nəinki sevgilisindən soyutmur, əksinə, onunçün daha çox darıxır. Belə uzun müddətlərdə həbsə düşməsi ona kifayət qədər vaxt və vəsait sərf etmiş ermənilərin planlarını pozduğu üçün Anuşa yeni bir tapşırıq verilir. Artıq polkovnik-leytenant rütbəsində olan Anuş Markaryan bu tapşırığı yerinə yetirərək növbəti gəlişində Solomini dilə tuta bilir. Nəticədə, cinayət aləmində böyük nüfuz sahibi, bu aləmin ən yüksəkdə duran elitesinin, «qanuni oğrular»ın sıralarına qoşulmağa namizəd olan

«Koramal» ləqəbli qatı cinayətkar İvan Andreyeviç Solomin cinayət aləmindən uzaqlaşmağa söz verir. İl yarım əvvəl ondan istifadə etmək qərarı verilir. Zamanı yetişən konservləşdirilmiş Solominlə həmin «dostlar» söhbəti açır və yəqin ki, böyük pul müqabilində onu razı sala bilirlər. Əgər təkcə yaşıllaşdırma işçisi Mahmud Səmədovun aldığı maşının qiyməti iyirmi dörd min doqquz yüz manatdırsa, onda «Koramal»a edilən təklifin məbləğini təxmin etmək olar. Bu məbləğdən ruhlanan «Koramal» tapşırıq əsasında, iki dəfə turist kimi Bakıya gəlib-qayıdır. Artıq öyrənmişik ki, lazımi məkanları gəzib baxmaqla yanaşı o həm də keçmiş məhbus yoldaşı Tərxan Nağıyevlə görüşüb onu bu işdə əlbir olmağa razı salır. Eyni ssenari üzrə, böyük məbləğdə pul vəd olunan cinayətkar xislətli Tərxan satqınlıq etməyə razılıq verdikdən sonra Solomin onun koordinatlarını buradakı adamlarına verib özü Moskvaya qayıdır. O, hələ düz bir il xüsusi hazırlıq kursu keçməliydi. Həmin müddətdə buradakı adam Tərxanla görüşüb vəd olunan pulun bir hissəsini beh kimi ona verir, bununla da onun geriye yollarını bağlayır. Düşünürəm ki, ilkin məbləğ elə də böyük olmayıb. Pulun əsas hissəsini Tərxan əməliyyatın vaxtı yaxınlaşanda alıb. Məhz bu səbəbdən Səyyarə arvad onun həmin ərəfədə dostlaşdığı yaşıllaşdırma işçisi ilə birlikdə çoxlu pul qazandığını bizə dedi. Tərxan həmin pulları sağa – Sola xərcləməyə başladığından bu yalanı uydurmağa məcbur olub. Bununla da böyük səhvə yol verib. Çünki onun bu uydurmasına görə biz Mahmud Səmədova çıxı bildik. Bundan sonra aparılan təhlillərlə elə Tərxan kimi birdən-birə varlanan Mahmudun da bu işdə əli olduğu müəyyən edildi. Qəfil varlanmaları ilə yanaşı Tərxanın öldürülməsi, Mahmudun isə yoxa çıxması daha onların axtardığımız cinayətkar dəstə ilə əlbir olduqlarına heç bir şübhə qoymurdu. Qarşı tərəf vaxtı çatdığı üçün körpüləri yandırır.

Mahir susdu. Onun indi dedikləri mənim gəldiyim qənaətlərlə eyni olduğu üçün buraya qədər nəşə əlavə etməyə ehtiyac duymamışdım. Onun nəfəsini dərib davam etməsini gözlədim. Bir azdan qaldığı yerdən davam etdi:

– İndi qayıdaq buradakı, hələ kimliyini bilmədiyimiz adama. Zənnimcə, həmin adam Tərxana ikinci dəfə pul verəndə, teraktda istifadə olunacaq partlayıcıları da verib, özündə saxlamasını tapşırıb. Çünki həmin vaxt artıq plan hazır idi. Tərxan partlayıcıları tanışi Mahmuda verəcək, o isə lazımi məkanda aparılacaq yaşıllaşdırma işləri zamanı fürsət tapıb partlayıcıyı yerləşdirəcəkdə. Əlbəttə, burada söhbət bir neçə yüz qram partlayıcıdan yox, bir neçə kiloqramdan gedir. Mahmud onları açıq-aşkar özü ilə gətirib hamının gözü qarşısında hansısa kolun, ya da qazon örtüyünün altına qoya bilməzdi. Yəqin ki, gündüz saatlarında iş gördüyü məkana rahatlıqla gecə saatlarında qayıdıb işini görüb. Yaşıllaşdırma işləri açıq məkamlarda aparıldığından qənaətimə şübhəm yoxdur. Hansısa tanış parka, ya da iri bir müəssisənin tanış həyətinə gecənin qaranlığında qayıdıb əvvəlcədən bələdlədiyi yerdə nə isə gizlətmək yəqin elə də çətin olmayıb onun üçün. Elə bu təhlillərim əsasında Mahmudun son dövrlərdə iştirak etdiyi ya-

şillaşdırma işlərinin siyahısını tələb edib bu gecə orada yoxlamalar aparacayıq. Hər ehtimala qarşı onsuz aparılan işlərin də siyahısını götürmüşük. Bir neçə istehkamçı qrupu cəlb etmişik. İşlərin niyə gecə saatlarında aparılacağını yaqın başa düşürsən. Bundan sonra hər şeyin hazır olduğunu Mahmud Tərxana, o da öz növbəsində hələ ki, bizim üçün naməlum olan buradakı adama deyir. Yeri gəlmişkən uşaqlar böyük çətinliklə Mahmudun illər əvvəl Tərxanla bir məhəllədə yaşadığını öyrənə biliblər. Bu lap çoxdan olub. Onların tanışlıqları da oradan başlayıb. Bu işə qol qoyduqları andan ölüm hökmlərinin verildiyini anlamayan bu iki axmağın aqibəti bəllidir. İkisini də elə bizə naməlum qalan o adamın aradan götürdüyü ehtimal olunur. Ancaq həmin adamın da bu işdə əsas fiqur olduğunu düşünmürəm. Kölgədə qalan, hər şeyi kənardan idarə edən birinin şəhərdə olduğuna əminəm. Məhz o, düşmən tərəfin kəşfiyyatının Bakıdakı rezidentidir. Onu təkcə bayaqdan haqqında danışdığımız naməlum adam tanıyır. Onu müəyyən etsək, bəlkə rezidentə də çıxmaq mümkün olar.

Çaydanın altını söndürməmişdim. Qalxıb ikimizə də yenidən çay süzdüm. Söhbətin bu yerində fasilə verməyi lazım bilmişdim. Çünki mənim qəbiristanlıqda apardığım axtarışlar elə indi Mahirin dediyi adamın müəyyən edilməsinə yönəlmişdi. Stəkanları masaya qoyub dedim:

– Saat on ikidir. Gör nə qədər vaxt keçib. Sən hələ bir ekspertə zəng elə. Öyrən yekunlaşıb ya yox. Onun götürdüyü son əl-barmaq izlərinin nəticələri bizim üçün mənzildəki izlərdən daha vacibdir.

Mahir telefonunu götürüb eksperti yığdı.

– Salam, qardaş. De görüm nəse öyrənə bildin?

Ekspert danışdıqca Mahirin üzünün ifadəsinin dəyişdiyini görürdüm. Nəhayət, telefonu qapadıb mənə baxıb gülümsədi.

– Sağ ol, Bəxtiyar. Sənin qəbiristanlıqdakı zəhmətin hədəf getmədi.

Bu yaxşı xəbər idi. Bəlkə də axtarışlarımızın istiqamətini kökündən dəyişəcək xəbər. Mahirin sonra nə deyəcəyini səbrlə gözlədim. O isə tələsmirdi. Süzdüyüm çaydan içib gülümsəməkdə davam edirdi. Nəhayət, stəkanını boşaldıb dedi:

– Hasardan, Tərxan öldürülən qəbirin yanından götürülən izlər heç nə verməyib. Ancaq haqqında danışdığın mərmər qəbirin başdaşında tək çeçələ barmaqla qoyulmuş xırda bir iz çox şeydən xəbər verir. Həmin barmaq izi qatı cinayətkar, residivist Sultan Muradova məxsusdur. O, hələmə-hələm iz verən adam deyil. Elə əvvəllər törətdiyi cinayətlərdə də ona qarşı sübutları çox çətinliklə toplamışdıq. Fikrimcə, onun barmağı başdaşına təsadüfən toxunub. O da buna əhəmiyyət verməyib. Ekspertimiz isə, sağ olsun. Bunu gözdən qaçırmayıb.

Nədənsə mənim oradakı izlərin nəse verəcəyinə ümidim böyük idi. Düşündüyüm kimi də oldu. Mahirin fikrini davam etdirib dedim:

– Deməli, ən azı iki bağlı ölüm işinin üstü açıldı. Qalır daha böyük fəlakətin qarşısını almaq.

– Hə, qardaş. Artıq ekspert məlumatı bizim uşaqlara ötürüb. Sultanın yerinin müəyyən edilməsi üçün qrup üzvləri hərəkətə keçiblər.

– Yeri gəlmişkən, mənzildəki izlər haqqında heç nə demədin?

Sualımı dinləyib başını yelləyən Mahir dedi:

– Mənzildə heç bir iz tapılmayıb. Əlbəttə, lap köhnə izlər var. Ancaq onların «Koramal»la heç bir əlaqəsi yoxdur çoxdan qoyulmuş izlərdir.

– Bu gözlənilən idi. Solomin kəşfiyyat məktəbini keçmiş birisidir. Biz sadəcə, təsadüfən o mənzildə nəsə bir iz tapacağımıza ümid edərkən, təsadüf bizi başqa yerdə sevindirdi.

– Olsun, əsas nəticədir, Bəxtiyar. Bu günə kimi əməliyyat yolu ilə müəyyən etdiyimiz adamların öldürüldüyünü öyrənmişdik. Bunun hansı çətinliklər yaratdığını bilirsən. Nəhayət ki, sağ olan biri də bizə məlum oldu. Daha doğrusu, sağ olduğuna ümid etdiyimiz biri. İndi əsas yerini müəyyən edib onu götürməkdir. Dilini necə açmağın yollarını isə biz bilirik. Solomin barədə deyim, biləsən. Ekspertimiz onun iz qoyduğu bütün yerləri xüsusi məhlul hopdurulmuş əski parçası ilə sildiyini dedi. Adam sentyabrın 13-ü gəlib. Bu müddətdə qaldığı mənzildə ancaq zəruri yerlərə toxunub həmin yerləri yadında saxlayıb. Gedərkən isə rahatlıqla silib. Bax belə.

– Bəli, kəşfiyyat məktəbində hər şey nəzərə alınır. İlk növbədə, xırda detallar.

Artıq saat 1-in yarısı idi. Yuxusuzluqdan gözləri qan çəkmiş Mahir əli ilə ağzını tutub əsnədi.

– İstehkamçılara saat 11-dən işə başlamalarını tapşırırdım. Bütün gecəni işləyəcəklər. Nəsə aşkar etsələr dərhal mənə məlumat verəcəklər. Əslində nəsə tapacaqlarına da ümidim böyükdür. Məncə biz düz yoldayıq. Ancaq kilsə ilə əjdahanın açması hələ də sirr olaraq qalır. Heyif ki, onların nə mənə verdiyini hələ də çözə bilməmişik.

– Çözərik, Mahir, çözərik. Cinayətkarların xislətlərinə, ən əsası da, vərdislərinə yaxşı bələd olduğumuzu nəzərə alıb bu əməliyyata cəlb olunmağımız barədə qərarı verənlər çox uzaqgörən addım atıblar. Biz qısa müddətdə buraya qədər müəyyən etdiklərimizlə onların doğru düşündüklərini sübut etmişik. Müəyyən etdiyimiz üç nəfərdən ikisinin re-sidivist olduğu məlum oldu. Cinayətkarlar vərdislərini dəyişmir, köhnə əlaqələrindən həmişə istifadə edirlər. İnşallah, qalan şeyləri də öyrənər, bizə güvənin nəhaq olmadığını bir daha təsdiqləyərək.

– Mən Nazirliyə qayıdıram. Sultanın axtarışlarını koordinasiya edirəm.

Mahiri qapıya qədər ötürdüm. Sağollaşmaq üçün uzatdığım əlimi sıxıb saxlayan Mahir gözlərimin içinə baxıb dedi:

– Narahatçılığım böyükdu, Bəxtiyar. Xeyli iş görsək də, nə məkanı, nə də ki, vaxtı hələ də bilmirik. Hər an hər şey baş verə bilər. Sənin həqiqətən də maraqlı iş metodların var. Buna əmin oldum. Bilirəm sən də mənim kimi gecəni yatmayacaqsan. Fikirləş, fikirləş Solominin bizə verdiyi o iki tapmacanın cavabını tap.

– Çalışacağam. Hər şeyin bir izahı var. İnşallah, bu iki simvolun da nə demək olduğunu taparıq. Darıxma, Mahir.

Bayaqdan sıxıb saxladığı əlimi buraxan Mahir maşınına oturubdu. Bir azdan maşının işıqları gecənin qaranlığında yox oldu. Onun dalınca baxıb

başımı buladım. Kolleqamı çox yaxşı başa düşürdüm. Yaxşı heç nə vəd etməyən yaranmış vəziyyətdə özümün keçirdiyi narahatçılıq ondan da çox idi.

* * *

İkimərtəbəli evdə yaşayan adam pilləkənləri qalxıb eyvana çıxdı. Bir qədər açıq eyvanda dayanıb hava alırmış kimi ətrafı gözdən keçirdi. Eyvanına sancdığı bayrağı çıxarıb əks tərəfdə, solda asmışdı. Bu, əmanətin sahibinə çatmasını bildirən işarə idi. Qonağı gedəndən sonra bayrağın yerini tələsik dəyişdiyi üçün indi qaranlıqdan istifadə edib onun möhkəm dayandığını bir daha yoxladı. Hər şey qaydasında idi. Bir qədər də dayanıb sonra aşağı mərtəbəyə endi. Gərginliyi keçsə də, tam rahat ola bilmirdi. O təhlükəli çəlik evdə olduqca bir dəfə də olsun rahat yata bilməmişdi. Gecələr diksinib oyanır, saatlarla yuxuya gedə bilmirdi. Çəliyi təhvil verdikdən sonra rahatlanacağını düşünsə də, belə olmadı. Yuxusu ərsə çəkilməmişdi. Saata baxdı. Gecə 2-ni keçmişdi. Başa düşə bilmədiyi, içindən gələn bir narahatlıq ondan əl çəkmirdi. Əslində qorxaq adam deyildi. Kürəkləri arxasında illərin həbsxana həyatı var idi, çoxlu keşməkeşlərdən, sınaqlardan keçmişdi. Müəyyən dairələrdə onu tanıyır, sayırdılar. Ancaq indi elə bir oyuna düşmüşdü ki, heç cür çıxış yolu tapa bilməmiş, tanımadığı adamların dediklərinə tabe olmağa məcbur olmuşdu. Əvvəlcə evinin qapısını döyən bir uşaq ona bir bağlı zərf verib getmişdi. Zərfin kimdən olduğunu soruşanda uşaq, – «bilmirəm, bir əmi verdi, mənə də bir manat pul verdi ki, sizə çatdırım», – deyib getmişdi. On bir-on iki yaşlı uşaqdan bundan artıq heç nə öyrənə bilməmişdi. Qapını örtüb zərfi açanda dəhşətə gəlmişdi. Özünü zorla kresloya çatdırıb oraya çökmüş, bir neçə saat heykəl kimi oturduğu yerdə donub qalmışdı. Zərfin içindəkilər onun üçün ölümdən bədən bir şey idi. Bir gün sonra qapısını döyən adam içəri keçməyə icazə istəmişdi. Yay tətili yeni başlamışdı. Yoldaşı uşaqları ilə birlikdə rayonda, atası evində idi. Niyə gəldiyini təxmin edib onu içəri buraxmışdı. İcazə istəmədən keçib oturan adam nəzakətlə danışmağa başlamışdı. Onların arasında belə bir dialoq olmuşdu:

– Yəqin ki, dünən sizə göndərdiyimiz zərfi almısınız.

Gələn adam Azərbaycan dilində danışsa da, danışığında hansısa yad notların olduğunu tuta bilmişdi.

– Siz kimsiniz, məndən nə istəyirsiniz? – İstər-istəməz o da bu adama siz deyə müraciət etmişdi.

– Əgər hər şeyin aramızda qalmasını istəyirsinizsə, qulağınıza sırğa edin, sualları mən verirəm, şərtləri də mən müəyyən edəcəyəm.

Əlini həmişə belində gəzdirdiyi bıçağa sürtsə də, susub onun nə deyəcəyini gözləmişdi. Bu hərəkətini gözdən qaçırmayan adam demişdi:

– Siz ağıllı adamsınız. Mənə hücum etməyi ağılınızın ucundan da keçirməyin. O zərfin içindəkilərdən bizdə çoxdur. Yarım saatdan sonra mən bu evdən çıxmasam onlar sizin ən yaxınlarınıza veriləcək.

Barmağı ilə qolundakı saati döyəcəyən adam davam etmişdi:

– Biz bilirik ki, dörd il əvvəl Amerikaya köçən dayınız oğlu buradakı iki mənzilinə göz olmağı sizə tapşırıb. Mənzillərdən biri onun adına rəsmiləşib. Bu, bir otaqlı yarızirzəmi sadə mənzildir. İkincini, ikimərtəbəli olanı isə dostunun adına rəsmiləşdirib ki, miqrant kimi getdiyi ölkədə əmlakı barədə məlumatları göstərəkən iki evi olduğu üzə çıxmasın. Siz lazım olanda bir müddətə birinci evin açarlarını bizə verəcəksiniz. Elə həmin vaxt özünüz də ailənizə şəhərdə olmadığınızı deyib ikinci evə yığışacaqsınız. Belə lazımdır. Narahat olmayın, bu bir aydan çox çəkməyəcək. Bunun vaxtını sizə deyəcəyik. Amma o vaxta qədər başqa bir şey də etməli olacaqsınız.

– Nə? – dözməyib yenə sual vermişdi.

– Səbirli olun, dedim axı sual verməyin. Bu axşam dəmir yol vağzalına gedərsiz. Saxlama kameralarının on yeddinci xanasında olan bir çantanı götürəcəksiz. Xananın şifrini yadda saxlayın. Adam şifri səsləndirib davam etmişdi. Çanta təxminən on kilodur. Onu qalacağınız ikimərtəbəli evə aparıb gizlədin. Sonra kimə verəcəyinizi deyəcəyik. Nəbadə çantanı açıb baxasınız, bu qəti qadağandır. Hələlik bu qədər. Vaxtı gələndə qalan deyəcəklərimizi də yerinə yetirərsəniz, daha sizi heç kim narahat etməyəcək. Sırrınız da aramızda qalacaq. Sonra öz «şokoladçı» qadınıızla nə qədər istəyirsiniz kef edin.

«Şokoladçı» sözünü eşidəndə dıxsınmışdı. Bu adamlar hətta onun ikinci ailəsi kimi saxladığı qadınının keçmiş «şokoladçı» olduğunu da bilirmişlər.

Bunları deyən adam nəzakətlə sağollaşib getmişdi. Onun dediklərini bir xeyli götür-qoy edib yerinə yetirəcəyinə qərar vermişdi. Əslində, başqa çarəsi yox idi. Onu elə bir şeylə şantaj edirdilər ki, ən qorxulu şey ölüm idisə, o şeyin üzə çıxması onun üçün ölümdən də pis idi. Üstəlik də adam gedərkən ailəsinin rayonda olduğunu bildiyinə eyham vurmuşdu. Nə qədər fikirləşsə də, barəsində hər şeydən xəbəri olan bu adamın bütün bunları haradan öyrənə bildiyini heç yerə yozə bilməmişdi. Həmin gün saxlama kameralarındakı çantanı götürüb dayısı oğlunun hazırda özünün qaldığı evində gizlətməmişdi. Fikirləşmişdi ki, cəhənnəmə, bir çantadır, deyilən vaxt aparıb kiməsə verər, sonra da bir ay ikinci evin açarını verib bir təhər o ayı ötürdürər, canı bu adamdan qurtarar. Ancaq sən demə bunlar hamısı başlanğıc imiş. Çantanı götürdükdən bir müddət sonra, yayın ortalarında onu Sərxan adlı birisinə verməyi tapşırıbmışdılar. Çantadan canını qurtardığı üçün sevinəsə də, əsil dəhşət bundan sonra başlamışdı. Zərflə kifayətlənməyib evinə videogörüntülər olan bir disk göndərmişdilər. Görüntülərə baxanda zərfdəkilərin bu görüntülərin yanında toya getməli olduğunu görmüşdü. Bu, onun iradəsini tamamilə sındırmışdı. Bundan bir gün sonra ona Mahmud adlı birini, iki ay sonra isə artıq tanıdığı Sərxanı aradan götürmək tapşırılmışdı. Adam öldürmək onun üçün yeni deyildi. Ancaq ona heç nə etməmiş bu adamları öldürmək ağır idi. Başqa çarəsi olmadığından yenə də deyiləni etməyə məcbur olmuşdu. Gecə saatlarında görüş yerinə öz ayağı ilə gələn Mahmudu cibində gizlətdiyi nazik kapron iplə boğub maşının yük yerinə qoymuş, şəhər kənarındakı gölə aparıb,

ayağına daş bağlayıb suya atmışdı. Sərxan kimi tanıdığı adamı isə şəhər qəbiristanlığında bıçaqla qətlə yetirmişdi. İndi də dayısı oğlunun bir evinin açarını həmin adama vermiş, özü isə ikinci evində qalırdı.

Siqaret yandırır tüstünü ciyərlərinə çəkdi. Bütün bu şeylərlə yanaşı ilk gündən bir məsələ də ona rahatlıq vermirdi: Görəsən bu adamlar İnarənin evinə necə giriblər? İnarə, onun kənarda hamıdan gizli saxladığı, ilk gəlişində adamın eyham vurduğu ikinci arvadı, keçmiş «şokoladçı» qadın idi...

* * *

Oktyabrın 2-si idi. Səhər tezdən yerindən qalxıb yuyunmuş, yüngül səhər yeməyi yeyib vaxtın keçməsinə gözləyirdi. Həsrətlə gözləyirdi gün gəlmişdi. Bu gün hər şey bitəcək, onu bezdirmiş bu tapşırıqdan da, bu şəhərdən də canı qurtaracaqdı. Ancaq hələ tez idi. Hamının evdən çıxıb işə getdikləri vaxtı gözləmək lazım idi. Adamların axını arasında daha az diqqət çəkəcəkdi. Saat 9-da isə, iş yerlərinə gələn yüzlərlə adam eyni vaxtda ona lazım olan məkanda bir yerə yığılacaqdı. Bax, bundan sonra o işini görüb oradan uzaqlaşacaqdı. Vəd olunan pulu ala bilməsi üçün hər şeyi dəqiq yerinə yetirməli idi. Saata baxdı. Hələ saatin 9 olmasına qırx beş dəqiqə var idi. Piyada gedəcəyi yola sərf edəcəyi vaxtı da təqribi hesablasa, bir saata hər şey bitəcəkdi. Pəncərəyə yaxınlaşıb küçə ilə keçən adamlara, maşınlara baxıb gülümsədi. Bir azdan bu şəhər bir-birinə dəyəcəkdi. Onun bu adamlarla heç bir qəsd-qərəzliyi yox idi. Sadəcə, onu iki ən böyük arzusuna çatdıracaq yol buradan keçirdi: Çoxlu pul qazanıb ömrünün qalanını tropik ölkələrdən birində yaşamaqla keçirmək, ən əsası da Anuşunu özü ilə aparmaq. Bu iki şeyin fonunda qalan nə varsa, onun üçün arxa plana keçmişdi – bu gün öldürəcəyi insanlar da, axıdacağı qanlar da...

* * *

Bütün gecəni gözümü yummamışdım. Həmişə mənə yaxın dostluq edən hissiyatım heç yaxşı şeylərdən xəbər vermirdi. Xeyli şey öyrənə bilsək də, əsas məqamlar hələ məlum deyildi. Doğma şəhərimdə hər an dəhşətli partlayışın baş verə biləcəyi, ondan da doğma olan şəhər sakinlərinin həyatının təhlükədə olması fikri bir an da başımdan çıxmırdı. Səhərə qədər fikirləşmiş, təhlillər aparmışdım. İnternetə baş vurmuş, bəlkə üçgümbəzli kilsənin, ikibaşlı əjdahanın nəsə başqa bir mənə verə biləcəyini axtarmışdımsa da bu heç bir şey verməmişdi. Kilsə yazan kimi müxtəlif kilsələr haqqında ümumi məlumatlar, əjdaha yazıb axtarış verdikdə isə, üçbaşlı əjdaha şəkli, onun mifik xüsusiyyətləri barədə bilgiler ekrana gəlmişdi. Solominin uşaqlıqdan rəssamlığa böyük sevgisinin olması, xüsusilə başına gələn hadisələri tez-tez çəkməsi, mənə açarın məhz bu şəkillərdə olduğunu deyirdi. Eksperiment üçün səhv yolda olduğumu fərz edib, məsələyə əks tərəfdən də yanaşmışdım. Bu da heç nə verməmişdi. Yenə əsas ehtimalımın üzərinə qayıtmışdım. Bir insanı bir ilə kəşfiyyat

məktəbində terrorçu kimi hazırlamaq, kəşfiyyat işinin bir çox incəliklərini ona aşılamaq olar. Ancaq uşaqlıqdan beynindəki şırımlarda dərin izlər qoymuş, onun canına, qanına işləmiş vərdişlərini unutdurmaq üçün bu çox az müddətdir. Çünki insan belə yaranıb. Səhər yuxudan oyanmaq üçün saatın zəngini deyək ki, 06:48-ə, yaxud 07:26-ya quraşdıran tanıdığınız kimsə varmı? Bilirəm, deyəcəksiniz yoxdur. Çünki hamı yuvarlaq ədədləri seçir. Ya da, uzaqbaşı sonu 5-lə bitən ədədləri. Məntiq odur ki, biz özümüz də hiss etmədən, həyatımız boyu özümüzbə bəzi şeyləri təlqin edirik və bunun niyə məhz bu cür baş verdiyinin fərqi belə varmırıq. Nəticədə ən əhəmiyyətsiz şeylər yaddaşımızda dərin izlər qoyaraq az qala dəyişməsi mümkün olmayan gündəlik vərdişlərə çevrilir. Sanki saata 06:50-nin yerinə 06:48 yazarıqsa, bu iki dəqiqə nələrisə dəyişəcək?! Dediym məsələdə Solomin də istisna deyildi. Əgər belə xırda şey hər gün təkrarlanan vərdişə çevrilirsə, Solominin uşaqlıqdan malik olduğu fitri istedadına söykənən məşğuliyyətinin qoyduğu izlər onu həyatı boyu izləməli idi. Elə bu dediklərimi əsas götürüb təhlillərimi bu istiqamətdə aparmışdım – «Koramal»ın unuda bilmədiyi, uşaq və yeniyetmə vaxtlarından ən sevimli məşğuliyyəti olan rəssamlığın onda qoyduğu izlərdən. Adam həтта həbsxana kamerasının divarlarını da cızıq-cızıq edib, məntiqimin əsaslı olduğuna şübhəm yoxdur. Saat 8:25-dir. Gecə axtarışlar aparən istehkamçılar işlərini bitirmiş olarlar. Mahirə zəng vurdum. Dərhal cavab verdi.

– Eşidirəm, Bəxtiyar.

– Bir nəticə varmı, Mahir?

– Təəssüf ki, yoxdur. Tam doğruluğuna əmin olduğumuz ehtimal puça çıxdı, qardaş. Siyahıdakı bütün məkanları axtaran istehkamçılar heç nə aşkar etməyiblər. Heç bilmirəm neyləyim.

– Bəs Sultan?

– Axtarıq. Bir aya yaxındır evə gəlmir. Bütün əlaqələri, ola biləcəyi yerlər nəzarətə götürülüb.

Susub fikrə getdim. Susduğumu görən Mahir, mənim də gecə ərzində nəsə əldə etmədiyimi başa düşdü. Səni yığaram, – deyib xətti kəsdi. Onun əhvalını başa düşürdüm.

* * *

Güzgünün qarşısına keçdi. Qrim əşyaları əlində idi. Güzgüdəki əksinə gülümsəyib pıçiltı ilə dedi: Hə, İvan Solomin. Sonuncu dəfə İvan Nikolayev olmağın vaxtı çatdı. Bir neçə dəfə etdiyi üçün bu dəfə qrimlənməsi çox çəkmədi. Diqqətlə özünə baxdıqdan sonra hər şeyin qaydasında olduğuna əmin olub dolabın qarşısına keçdi və geyinməyə başladı. Bir azdan geyinib dəhlizə çıxdı. Onu bezdirmiş ayaqqabıları ayağına keçirib yenə gülümsədi. Sanki onlarla da vidalaşırdı. Sonra dönüb divara söykədiyi çəliyə baxdı.

– Hə, dostum, elə sənin də vaxtın gəlib çatdı...

* * *

Telefonu masanın üzərinə qoyub divana oturdum. Bu günə qədər istənilən vəziyyətdən çıxış yolu tapdığım halda indi sanki hər şey daşa dirənmişdi. Gecə yarısına qədər Mahirlə birlikdə apardığımız müzakirələr zamanı kiçik də olsa bir fikir ayrılığı yaranmamışdı. Belə olmur. İki peşəkarın saatlarla apardıqları müzakirələrdən sonra gəlinən məntiqi nəticə özünü doğrultmaya bilməzdi. Hər şey isə əksinə alınmışdı. Yoooox, mən bununla razılaşa bilmərəm. Mütləq burada nəsə bir incəlik var ki, o məntiqdən kənara çıxır. Kilsə və əjdaha tapmacasını bir kənara qoyaq. Elə bilək ki, heç bunlar yoxdur. Bu halda məntiqdən kənara çıxan nə ola bilərdi? Yenə beynim sürətlə işləməyə başlamışdı. Vaxt gedirdi. Vaxt adamın xeyrinə işləməyəndə, sanki dəqiqələr də ikiqat sürətlə ötür. Saata baxdım, 8:35-dir. Yaranmış qeyri-müəyyənlikdə hər ötən dəqiqə bizi gözlədiyimiz təhlükəyə bir az da yaxınlaşdırır. Qalxıb otaqda var-gəl etməyə başladım. Mahirin bayaqkı əhvalı onun ümitsizliyə qapılması deyildi. Sadəcə, o da mənim kimi gəldiyimiz son qənaətin mütləq nəsə verəcəyinə arxayın idi. Məntiq bunu deyirdi. Heç kim müharibə şəraitində olan bir ölkənin paytaxtında, ciddi yoxlamaların aparıldığı bir şəhərdə, əlində partlayıcı olan çanta ilə haranısa partlatmağa getməz. Belə addım elə ilk dəqiqələrdən uğursuzluğa düşər olardı. Onlar bunu hesablaya biləcək qədər ağıllıdirlər. Lap əksini fərz edək. Deyək ki, onlar elə hər şeyi belə planlaşdırırlar. Onda bizə məlum olan Tərxan, Mahmud, Sultan onların nəyinə lazım idi? Elə buradakı rezidentləri lazımı anda partlayıcını Solominə verər, o da böyük risk altında nəzərdə tutulmuş məkana gedib partlatmağa cəhd edərdi. Yoooox, düz gəlmir. Əvvəla, Solomin kamikadze deyil. Onun bu işə razılıq verməsinə öz səbəbləri var, ermənilərlə nə qədər dostluq etsə də, onların hansısa çürük ideologiyasına görə özünü ölümə atmaq ona lazım deyil və buna heç vaxt getməzdi. İkincisi, biz onların uzun müddət hazırlıq gördüklərini bilirik. Tərxanla Mahmudun öldürülməsi də bu ehtimala heç bir yer qoymur. Biz doğru yoldayıq. Partlayıcı əvvəlcədən lazım olan məkana qoyulub. Solomin təkə hansısa yolla onu işə salmalıdır. Bu ən doğru ehtimaldır və mən yenə də gəldiyim qənaətimdə qalıram. Ancaq ən xırda bir şeyi nəzərdən qaçırmış ola bilərik, başqa heç nə. Həmin xırda şey qurduğumuz zəncirin tək bir halqası ola bilər. Çatışmayan halqası...

Var-gəl etdikcə növbəti dəfə otağın divarına çatdım. Geriyə dönəndə, qəfildən gözümlə qarşı divarda asılmış iri, şəkilli təqvimə sataşdı. Dünən sentyabr ayı bitmişdi. Oktyabrın 1-nə keçəndə onun vərəqini çevirmişdim. Oktyabr ayının təqviminin üst tərəfindən Bakı Bulvarının çox mənzərəli bir şəkli mənə baxırdı. Bakı gecəsinin işıqları dənizə düşüb orada əks olunur, dənizə xüsusi bir gözəllik verirdi. Ancaq indi mənim diqqətimi çəkən bu mənzərə deyildi. Döndüyüm yerdə, divara söykənib nəyisə yadıma salmağa çalışırdım. Bu təqvimə alanda əvvəlcə vərəqləmişdim, içərisindəki Bakı mənzərələrini çox bəyəndiyim üçün almışdım. Bütün diqqətimi

təqvimə yönəldən, içimdən gələn bir hissəni bir daha vərəqləməyimi deyirdi. Yaxınlaşıb təqvimi asdığı yerdən götürdüm və vərəqləməyə başladım. Çevirdikcə aylar bir-birini əvəz edirdi: noyabr, dekabr, yanvar, fevral, mart, aprel. Şəkillərə baxsam da, ağılıma heç nə gəlmirdi, hamısı tanış mənzərələr idi. Əlimi uzadıb növbəti vərəqi çevirdim. Növbəti may ayının təqvimi idi. Vərəqi çevirməyimlə bir anlıq yerimdə donub qaldım. Yalnız bir anlıq. Təqvimi kənara atıb cəld masanın üzərindəki telefonumu götürüb Mahiri yığdım. Təki o tez cavab verəydi.

* * *

Axırıncı dəfə mənzilə nəzər saldı. Dolabdakı dəyişək paltarlarını yığdığı çantanı çiyinə asdı, ona daha lazım olmasa da, paltarlarını və çantanı mənzildə qoyub gedə bilməzdi. Bir daha cibindəki sənədləri yoxladıqdan sonra əlini uzadıb çəliyi götürdü və mənzildən çıxıb qapını örtüdü. Blokdan çıxanda ətrafa nəzər salıb əvvəlcə ona lazım olan tərəfə yox, əks tərəfə getdi. Orada zibil qutularının olduğunu bilirdi. Qutulara çatanda cəld hərəkətlə çiyindəki çantanı qutulardan birinə atdı. Çantalı adam daha çox diqqət çəkə bilirdi. Bunu etdikdən sonra üzünə zibilini atıb geri qayıdan adam görkəmi verib axsaya-axsaya əks istiqamətə, yolun üzüyuxarı meyil etdiyi tərəfə yan aldı. Elə də uzaq olmayan məsafəni piyada qət edəcəkdi.

* * *

Təqvimdəki şəkli görəndə bir anda hər şey mənə aydın olmuşdu. Təki Mahir telefona tez cavab verəydi. Nəhayət, dəstəyin o başından onun səsi gəldi. Sözlərini ağzında kəsib qışqırdım:

– Mahir, tez mənə de. Mahmudun iştirak etmədiyi, yaşıllaşdırma işləri aparılan yerlərin siyahısı yarımdadır?

– Əlimin altındadır.

– Tez bax gör siyahıda Alov Qüllələri var?

Mahirin cavabı bir neçə saniyə çəkdi.

– Var, Bəxtiyar, var. İyulun 28-də orada qazon örtüyü solduğu üçün yenilənib. Demək istəyirsən ki, üçgümbəzli kilsə Alov Qüllələrinə işarədir?

İyulun 28-i... Mahmud iyulun 28-i yoxa çıxmışdı. Mahirin bu dediklərindən sonra daha ehtimalımın doğru olduğuna heç bir şübhəm qalmadı. Partlayıcını oraya yerləşdirən Mahmud bir gün sonra aradan götürülmüşdü. Daha doğrusu, elə həmin gecə. Partlayıcını oraya gecə saatlarında, 29-na keçən gecə qoya bilirdi, gündüz yox. Deməli, 28-i işdən çıxandan sonra evə qayıtmayıb gecənin düşməsinə gözləyib. Ona görə də o, 28-dən itkin düşmüş hesab olunur. Belə təsadüflər olmur.

– Düz başa düşdün. Təki bu deyil, qardaş. İkibaşlı əjdaha... Bu, teraktın törədiləcəyi tarixə işarədir. Bu gün ayın ikisidir, oktyabr ayının ikisi. Başa düşürsən, partlayış bu günə təyin olunub, Mahir.

Mahir susub heç nə demirdi. Bu başa düşülən idi. Hazırlanan teraktın təyin olunduğu tarixi elə həmin gün müəyyən etməyimizin nə olduğunu

ikimiz də gözəl başa düşürdük. Ancaq hələ o, mənim bildiyim əsas şeyi bilmirdi. Hər şey demək olar ki, vaxtımızın qalmadığı anlamına gəlirdi.

Onun danışmasını gözləməyib davam etdim.

– Təəssüf ki, bu da deyəcəklərimin hamısı deyil. İndi ən pis olanı dinlə. Stepanın göndərdiyi şəkildə, kilsənin üstündəki səmada günəş şəkli yadımadır? Yeni doğan, hələ tam qalxmamış parlaq günəş. Bu partlayışın törədiləcəyi vaxtı göstərir. Ayın 2-si, səhər saatları. Bu dəfə heç bir səhv yoxdur. Tələs, gecikə bilərik.

– Başa düşdüm, – Mahir yenə də qısa cavab verib xətti kəsdi.

Nəhayət, hər şey yerini aldı. Üçgümbəzli kilsənin şəklini Moskvada olarkən çəkməsi, Solominin hələ o vaxt haranı partladacağı barədə məlumatlı olmasına işarədir. Çox güman ki, əvvəlki gəlişlərində Alov Qüllələrinin ətrafını gəzib orada kəşfiyyat işləri aparıb. Elə partlayışın səhər saatlarında törədiləcəyi də, belə anlaşılr ki, həmin vaxt məlum imiş. Teraktı törədəcəyi tarixi isə Koramala burada, Bakıda olarkən bildiriblər. Görünür bunun üçün münasib vaxt gözləyirmişlər. Böyük ehtimalla qarşı tərəf cəbhədəki bir həftəyə yaxın biabırçı məğlubiyyətindən diqqətləri yayındırmaq üçün hadisələri tezləşdirib. Belə başa düşülür ki, partlayışın tarixi barədə məlumat bir, ya da iki gün əvvəl ona verilib. İkibaşlı əjdaha şəklini də o, məhz bu xəbərin təsiri altında çəkib. Elə, ya belə, hər halda axtardığımız qatı cinayətkarın uşaqlıqdan rəssamlığa olan həvəsinin onun psixologiyasında qoyduğu izlər işimizə yaradı. Ən azından, daha onun qarşısında «silahsız» deyilik.

* * *

Hiss elətdirmədən qolundakı saata baxdı. Saatın əqrəbləri 8:50-ni göstərirdi. Ürəyində bu çəkmələri fikirləşənlərə bir yağlı söyüş söydü. Adi yerislə indi gedəcəyi yolun yarısını qət etmiş olardı. Ancaq axsamağa və yerişini yavaşılmağa məcbur idi. Hər halda məsafə elə də uzaq deyildi. Getdiyi məkanın iki yüz metrlik məsafəsinə çatması işini görmək üçün kifayət edəcəkdi. Elə bu iki yüz metr məsafə həm də partlayışdan sonra yaranacaq qarışıqlıqda oradan diqqəti cəlb etmədən uzaqlaşması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Başını döndərmədən ətrafı nəzərdən keçirib yoluna davam etdi.

* * *

Daxili İşlər Nazirliyində yaradılmış xüsusi məxfi qrupun rəhbəri, polkovnik Mahir Vəliyevin verdiyi məlumatı dinləyən ağsaçlı general telefonun dəstəyini qaldırıb növbətçi zabıtə göstərişlərini verdi. Onu dinləyən zabıt, – «aydındır», – deyib qarşısındakı radiostansiyanın dəstəyini qaldırdı:

– Diqqət, diqqət. Bütün stasionar postlarda, piyada və avtopatrul marşrutlarında xidmət aparan rəhbər əməkdaşların nəzərinə. Bütün əməkdaşların təlimatlandırılması vacibdir. Tərəfinizdən Bakı sakini İvan Andreyeviç Nikolayev yoxlanacağı təqdirdə onun bir qədər ləngidilməsi,

sonra isə bütün hallarda sərbəst buraxılması əmr olunur. Deyilən adam böyük ehtimalla çəliklə gəzir.

Növbətçinin məlumatı xüsusi kanal vasitəsilə verildi və onu yalnız əl radiostansiyalarına qulaqcıq taxmış post rəhbərləri eşitdilər. Beş dəqiqə keçməmiş, onlar bütün əməkdaşlarını təlimatlandırmışdılar və artıq hamı verilən əmr barədə xəbərdar idi.

Polkovnik Vəliyevin göstərişi ilə Alov Qüllələri istiqamətində gedən istehkamçı qrup artıq oraya çatmaqda idi. Onlara əsas diqqəti oradakı yaşıllıq ərazidə olan, bir neçə ay əvvəl yenilənmiş qazon örtüyünə yönəltmək tapşırılmışdı.

Başqa bir maşında gedən Mahir Vəliyevlə məxfi qrupun üzvləri onlardan bir qədər arxada gəlirdilər. İstehkamçılar öz işlərini görərkən, onlar Alov Qüllələrinin ətrafında hiss elətdirmədən lazımı mövqeləri tutmalı idilər. Panikaya səbəb olan heç bir hərəkətə yol vermək olmazdı. Hər şey sakitcə yerinə yetirilməli idi. Kompleksin rəhbərliyi artıq vəziyyət barədə məlumatlandırılmışdı. İstehkamçıların işlərini rahat və operativ görmələri üçün hər bir şərait yaradılacaqdı.

Beş dəqiqə sonra maşınla kompleksin qarajına daxil olan istehkam qrupunun üzvləri cihazlarını götürüb qarajın arxa qapısından yaşıllıq olan əraziyə qalxdılar. Onları orada gözləyirdilər. Daha beş dəqiqə keçmiş məxfi qrupun üzvlərini gətirən maşın qaraja daxil oldu. Maşından düşən əməkdaşlar qısa fasilələrlə qarajı tərk edib Qüllələrin ətrafında, bir neçə istiqamətdə, təxminən iki yüz əlli metr radiusda mövqelərini tutdular. Yolda gələrkən kimin harada dayanacağını artıq müəyyən etmişdilər. İstehkamçı qrupun rəhbərinin Mahir Vəliyevlə birbaşa əlaqəsi var idi. Nəsə aşkar olunsaydı, dərhal ona məlumat verəcəkdilər.

* * *

Telefon danışığı bitən kimi sürətlə evdən çıxıb maşını işə salmışdım. Ancaq səhər saatları olduğundan postların qarşısında düzülmüş maşınları görüb vaxt itirəcəyimi başa düşdüm. «Niva»-nı yolun ortasındakı səkinin üstünə dırmaşıdırıb yolun əks tərəfinə keçdim. Uzaqdan bu manevrimi görüb yoxlamadan yayındığımı düşünən əməkdaşlara hansısa addım atmalarına imkan verməyib maşını sürətlə onların yanına sürüb saxladım. Xüsusi verilmiş vəsiqəni təqdim etməyim yaranmış gərginliyi bir anda aradan qaldırdı. Uşaqlardan maşının nömrəsi barədə bütün postları məlumatlandırmalarını xahiş edib, maşının işıqlarını yandıraraq yolun əks istiqaməti ilə sürətlə yola davam etdim. Oraya vaxtında çatmalı idim. Efir vasitəsilə məlumatı alan ilk qarşılaşdığım yol polisi maşınımı görən kimi birinci yolayrıcında yolun əks istiqamətinə keçib sayrısan işıqları yandırdı və qarşımda gedərək yolu açmağa başladı. Onun bu köməyi məni xeyli qabağa atsa da, əks istiqamətdə hərəkət etdiyimiz üçün tez-tez qarşıdan gələn maşınların kənara çəkilib yol vermələrini gözləməyimiz sürətlə getməyimizə mane olurdu.

* * *

Yanından keçən avtopatrul maşını onu görüb saxladı. Maşından düşən ortayaşlı serjant yaxınlaşıb özünü təqdim etdi. Onun ardınca düşən digər əməkdaş bir qədər aralıda dayanıb baxmağa başladı. Serjant avtopatrul naryadının rəhbəri idi. O da hamı kimi az əvvəl verilən əmri qəbul etmişdi və belə hallarda nə edəcəyini gözəl bilirdi. Çəlikli adamı görən kimi maşını saxlatdırmışdı. Sənədlərini yoxlayarkən onun ratsiya ilə verilən məlumatdakı İvan Andreyeviç Nikolayev olub-olmaması bilinəcəkdi. Özünü təqdim edən serjant əlini uzadıb çəlikli adamla salamladıqdan sonra dedi:

– Salam, qardaş. Zəhmət olmasa sənədlərinizi təqdim edin.

Adam salamlı alıb əlini cibinə saldı və çıxardığı şəxsiyyət vəsiqəsini ona uzatdı. Sənədə diqqətlə baxan serjant qarşısındakı adamın məhz az əvvəl deyilən adam olduğunu gördükdə gülümsəyib dedi:

– Ooooo, Razində yaşayırsız? Orada mənim xalamgil yaşayır. Tez-tez gedib-gəlirəm. Mən də arada istədim o tərəflərə köçüm, amma alınmadı. Evlər çox bahadır.

Təcrübəli serjant lazım olan vaxtı udmaq üçün söhbəti hansı istiqamətdə yönəltməyi çox gözəl bilirdi.

Onun səlist rus dilində danışdığını görən adam da gülümsəyib dedi:

– Bəli, Razin gözəl qəsəbədir. Həm səfalı, həm də şəhərə yaxın.

– Xalamgil «tolkuçka»nın yanında olurlar. Geniş həyətləri var. Elə imkan düşən kimi onlara gedirəm. Həyətdə samovar qaynadıb otururuq, – serjant qəsdən söhbəti uzadıb onun sənədini qaytarmağa tələsmirdi.

Çəlikli adam yenə onun tonuna uyğun cavab verdi:

– Mənim də samovarım var. Uşaqlar tez-tez qaynadırlar.

Elə bu zaman serjantın telefonuna zəng gəldi. O, üzr istəyib danışmaq üçün bir qədər kənara çəkildi. Bu zaman çəlikli adamın sənədini hələ də özündə saxlamışdı. Zəng edən patrul maşınında qalan sürücü polis nəfəri idi. Telefonu qulağına qoymadan patrul qrupunun rəhbərinin nömrəsinə zəng edib onun şübhə doğurmadan çəlikli adamı bir qədər də ləngitməsinə şərait yaratmışdı. Əməkdaşının bu hərəkətini özlüyündə alqışlayan komandir, qəsdən ucadan gülə-gülə telefonda danışmağa başladı.

* * *

Beş nəfərdən ibarət istehkamçı qrupun üç üzvü əllərindəki cihazlarla yaşıllıq ərazini yoxlayır, qalan iki nəfəri onların yaxınlığında gözləyirdi. Birdən qazon örtüyünün üstündə gəzdirilən cihazlardan biri qırıq-qırıq siqnallar verməyə başladı. Dərhal yaxınlaşan iki istehkamçı köməkləşib ehtiyatla kökləri artıq torpağa işləmiş qazonu qaldırdılar. Onlardan biri qrupun rəhbəri idi. Orada qoyulmuş, sellofana bükülmüş partlayıcıyı görən qrup rəhbəri əlində cihaz olan əməkdaşına «davam et» işarəsi verib partlayıcıyı zərərsizləşdirmək üçün ehtiyatla sellofan torbanı kəsməyə başladı. Qazon örtüyü sulanarkən nəm çəkməməsi üçün partlayıcı maddə

sellofana bükülmüş, yalnız alüminiumdan olan detonatoru çöldə saxlanılmış, torpaq lazım olan qədər qazılaraq oraya basdırılmışdı. Bir azdan ikinci cihaz da siqnallar verməyə başladı. İkinci əməkdaşı tez oraya göndərən qrup rəhbəri ehtiyatla detonatoru gövdədən ayırmağa başladı. Bunu edib qurtaranda sürətlə ikinci əməkdaşın olduğu yerə yaxınlaşdı. Burada da eyni üsulla qoyulmuş, detonator qoşulmuş trotil partlayıcısının olduğunu gördü. Birlikdə təxminən üç kiloqram çəkiddə olan partlayıcıyı qazon örtüyünün altından çıxarıb onun da detonatorunu ehtiyatla çıxardılar. Hər iki detonator məsafədən idarə olunan, dəhşətli partlayış gücünə malik olan trotilərə impuls vermək üçün nəzərdə tutulan ən müasir qurğular idi. Bundan başqa, partlayıcılar hərəsi bir qüllənin yaxınlığında yerləşdirilməklə partlayışın təsiri qüllələrin əsas dayaq sütunlarına istiqamətləndirilmiş idi. Bunu təcrübəli əməkdaşlar dərhal başa düşdülər. Cihazlarla yaşıllığın qalan hissəsini gəzib yoxlayan üç əməkdaş dayanmadan işlərinə davam edirdilər. Qrup rəhbəri köməkçisi ilə birlikdə partlayıcıları xüsusi dəmir çantalara, detonatorları isə signal dalğalarını keçirməyən materialdan hazırlanmış qutuya yerləşdirib onların daha nə aşkar edəcəklərini gözləyirdilər. Yaşıllıq ərazinin böyük olması onların işini çətinləşdirirdi.

* * *

İvan Andreyeviç Nikolayevə aid sənədləri təqdim etmiş çəlikli adamın Alov Qüllələri istiqamətində hərəkət etməsi barədə onu yoxlayan patrul qrupu öz rəhbərliyinə məlumat vermiş, həmin məlumatı alan polkovnik Vəliyev pusquda duran əməkdaşlarını tam hazırlıq vəziyyətinə gətirmişdi. Vəziyyət kritik həddə çatmışdı. Bu məlumatı aldıqdan sonra polkovnik Vəliyev istehkamçı qrupdan bir xəbər çıxmadığını görüb özü qrupun rəhbərinə zəng vurdu.

– Vəziyyət necədir?

– İki partlayıcı aşkar edib zərərsizləşdirmişik. Detonatorları məsafədən idarə olunandır. Ərazi böyükdür. Tam yoxlamamış qəti fikir yürüdə bilmərəm. Ona görə də işimizin yekunlaşmasını gözləyirəm.

– Onları hansı məsafədən işə salmaq olar?

– İki yüz metrədən başlayaraq.

– Tələsin. Vaxt məhduddur.

Xətti kəsən Vəliyev bir qədər fikrə getdi. Solomin yaxınlaşmaqda idi. Onu elə indi, gəlidiyi yolda götürmək olardı. Ancaq bu halda partlayıcıları işə salacaq qurğunu aşkar etməmək ehtimalı var idi. Həmin kiçik həcmli cihaz haradasa yaxınlıqda, qüllələrdən iki yüz metr radiusda onun üçün əvvəlcədən gizlədilmiş ola bilərdi. Elə indi onun gəlidiyi Qüllələrə aparan yolda da bu mümkün idi. Üzü yuxarı qalxan yolun sağ tərəfindəki daşla hörülmüş hündür istinad divarının arxasında zeytun ağacları əkilmişdi. Polkovnik daldalandığı yerdən boylanıb Qüllələrdən yolun iki yüz metrlik məsafədə olan hissəsini gözəyari ölçdü. Solominin onun gözü ilə təyin etdiyi nöqtəyə çatması artıq təhlükə idi. O risk edirdi, ancaq bu özünü

doğrudan risk idi. Hər şey onun və əməkdaşlarının nəzarətində olduğu üçün bir qədər də gözləyib istehkamçıların daha nə aşkar edəcəklərini gözləməyi qərara aldı. Elə bu zaman uzaqdan əlindəki çəliyə söykənərək axsaya-axsaya gələn adam göründü. Adamın olduğu yerdən təyin etdiyi nöqtəyə qədər təxminən beş yüz metr məsafə olardı.

* * *

Ərazinin çox hissəsi yoxlanılmışdı. Sonuncu yaşıllıq sahə qalmışdı. İki tərəfdən oranı yoxlamağa başlayan əməkdaşların əllərindəki cihazlar qəfildən eyni vaxtda signal verməyə başladı. Dönüb qrup rəhbəri ilə baxışan minaaxtaranlar cəld kənara çəkilib yerlərini ona verdilər. Qalın ot örtüyünü az qala zorla torpaqdan ayıran qrup rəhbəri və köməkçisi buradakı partlayıcıya iki detonator qoşulduğunu gördülər. Onları gövdədən ayırmaq üçün iki dəfə çox vaxt tələb olunurdu.

* * *

İrəlidəki yolayrıcından dönüb yenidən öz zolağımıza qayıdan yol polisinin ardınca mən də dönmə işığını yandırıb eyni manevari etdim. Daha əks istiqamətdə getmirdik. Sürəti artırmaq olardı. Ancaq heç yüz metr getməmiş irəlidə bir-biri ilə toqquşmuş iki maşının yolun düz ortasında qalıb hərəkəti iflic etdiyini gördük. Əcəb yerdə axşamladıq. Yenə də səkiyə dırmaşmalı olacaqdım, başqa çarə yox idi. Əlimlə mənə kömək etmiş uşaqlara təşəkkür edib Nivanı yenidən səkiyə dırmaşdırtdım. Əks yola çıxmağımla qarşıdan gələn sürücülər işıq və səs signalları ilə mənə işarə verməyə, bəziləri isə hədələməyə başladılar. Yəqin ki, məni avtoxuliqan hesab edirdilər. Onlara əhəmiyyət verməyib qəza baş verən yeri keçib yenidən səkini aşaraq öz yoluma qayıtdım. Bu dəfə bunu ehtiyatsızlıq etdiyimdən maşının altını əməlli başlı vurdum. Ancaq indi bunu fikirləşməyin vaxtı deyildi. Lazım olan yerə çatana qədər maşını qovub çatmağa az qalmış sürəti azaltdım. Bundan o tərəfə diqqəti özümə çəkə bilməzdim. Əgər «Koramal» buralardadısa, sürətlə gedən maşın onu duyub sala bilərdi.

* * *

Çəlikli adamın sürəti böyük olmasa da, bayaq Mahirin gözəyari ölçdüyü beş yüz metrədən dörd yüzünü geridə qoymuşdu. Cəmi yüz metrədən sonra o, özündəki idarəetmə cihazını aktivləşdirə biləcəkdi. Həyəcan son həddə çatmışdı. Ancaq Mahir Vəliyev hələ də səbrlə gələcək zəngi gözləyirdi. Adam daha səksən metri arxada qoydu. Onun təhlükəli məsafəyə çatmasına cəmi iyirmi metr qalırdı.

* * *

Artıq hər şey saniyələrlə ölçülürdü. Mahirin olduğu yerdən fərqli olaraq, yolun «Koramal»ın gəldiyi tərəfindəki kolluqda yer seçmiş əməkdaşının onun üstünə atılmasına bir saniyə bəs edərdi. Zəngin gəlmədiyini

görən polkovnik əməkdaşına «Koramal»ı zərərsizləşdirmək əmri verməyə hazırlaşdı ki, telefonunun titrəyişini hiss etdi. Cəld səssiz rejimə qoyduğu telefonu açdı:

– Tez danış, komandır.

Mahir Vəliyevə zəng vuran qrup rəhbəri qısa şəkildə vəziyyəti izah edib hər şeyin qaydasında olduğunu bildirdi. Üçüncü, sayca sonuncu partlayıcı da zərərsizləşdirilmişdi. Daha yoxlanılan ərazi «təmiz» idi. Mahir Vəliyev dərinə nəfəs aldı. Telefonu qapadıb göstərişini gözləyən əməkdaşa tələsməməsinə işarə verdi. İşarəsini başa düşən əməkdaş gizləndiyi yerdə tam görünməz oldu. O da «Koramal»ın tuşuna yaxınlaşdığını görürdü. Hərəsi yolun bir tərəfindən adamın nə edəcəyini izləyəcək, sonra qəfildən onu götürmək üçün irəli atılıb, nəhayət, bu ilanı zərərsizləşdirəcəkdilər.

* * *

Aşkar olunan partlayıcıların dərhal ərazidən aparılması tələb olunurdu. Bu təlimatın tələbi idi. Söhbətini bitirib maşına oturan qrup rəhbəri, – bazaya qaydırıq, – deyib alının soyuq tərini sildi. O da, onun illərlə birlikdə çalışdığı əməkdaşları da təxminən on kiloqrama yaxın trotilin partlayacağı təqdirdə hansı fəlakətin baş verəcəyini gözəl təsəvvür edirdilər. Bu partlayıcının cəmi dörd yüz qramı metro vaqonunu kağız karton kimi cırıb parça-parça etməyə kifayət edirdi. Onları gətirən maşın qarajdan çıxıb şəhər kənarındakı hərbi hissələrdən birinə tərəf istiqamət aldı. Yolun kənarındakı çəlikli adama onlar heç fikir də vermədilər.

* * *

On addım da irəli gəldi. Bir qədər fikirləşib beş addım da attıqdan sonra dayandı. Barmaqlarının hərəkəti ilə çəliyin dəstəyinin altındakı qoruyucunu açdı. Qoruyucunun altında tək bir düymə var idi. Hər şeyə son qoyacaq tək düymə. Bir neçə saniyə bu vəziyyətindən həzz alıb sonuncu dəfə qarşısındakı möhtəşəm qüllələrə baxdı. Sonra astaca çəliyi tutduğu əlinin şəhadət barmağını düymənin üstünə gətirib basdı. Sükut... Heç nə baş vermədi. İkinci dəfə düyməni basdı. Yenə də sükut. Axı belə olmalı deyildi. Düymə üçüncü dəfə də işə düşməyəndə bir anda hər şeyi başa düşdü. Partlayıcıları aşkar etmiş, indi onunla oyun oynayırlar. Bunu başa düşən kimi qolaylanıb çəliyi yaxınlıqdakı kolluğa atmaq istəyəndə, haradansa yuxarıdan, kolların arasından atılıb üstünə düşən adamın bədəni onu yerə sərdi. Asfaltın üstünə yığılıb özünə gəlməyə imkan tapmamış, qaçaraq gələn ikinci adam onu üzə üstə çevirib əllərini arxadan qandalladı, sonra dizini belinin ortasına qoyub əli ilə başını asfalta sıxdı. Üstünə çökən adamın ağırlığından, onun sifətini yerə sıxmış güclü əlindən heç cür qurtula bilməyəcəyini başa düşəndə çarəsiz halda uzandığı yerdən bir qədər kənara düşmüş çəliyinə baxıb gözlərini yumdu. Hər şey məhv olmuşdu.

* * *

Nəhayət, sonuncu döngəni də dönüb Qüllələrə aparən dikə çıxdım. Diki sürətlə qalxıb maşını orada dayanmış adamların yanında saxladım. Mahirə başımla salam verdim. Geciksəm də, gördüklərimdən belə məlum olurdu ki, hər şey uğurla bitmişdi. «Koramal» əlimizdə idi. Partlayışın da qarşısı alınmışdı. Mahir qoluma girib məni bir qədər kənara apardı. Görünür təkliddə deyəcək sözü var idi. Beş-altı addım aralanmış dayandı və dedi:

– Hər şeyə görə sağ ol, Bəxtiyar, hər şey yaxşı qurtardı. Ancaq rezidenti hələ də müəyyən edə bilməmişik. Bu pisdir.

Mahirlə kənara çəkilməyə gözücü onun əməkdaşlarının «Koramal»-ı minik maşınının arxa oturacağına otuzdurduqlarını görürdüm. İki əməkdaş da onun sağ və solunda oturdu. Sürücü mühərriki işə salarkən başqa bir əməkdaş yaxınlaşıb açıq qapıdan arxa oturacaqdakılara bir çəlik uzatdı. Maşınla dayandığımız yerin arasında təxminən səkkiz metr məsafə olardı. Çəliyi alanın qapını bağlamasını gözləyən sürücü sürətlə maşını yerindən tərpətdi. Solominin aşkar etdiyimiz mənzilini tərk edərkən əlində çəlik olduğunu bildirdim. Özü-özlüyündə burada qeyri-adi heç nə yox idi. O, qrimlənilib bu obraza girmişdisə, buraya da çəliklə gəlməli idi. Ancaq Mahirin rezidentin hələ də tapılmamasını deməsi ilə sanki bir anda ayıldım. Yerimdən sıçrayıb özümü sürət yığan maşının qabağına atdım. Sürücü əyləci bassa da, sürüşüb mənə dəyən maşının zərbəsindən kənara yuvarlandım. Bir anda sinəmdə bərk ağrı hiss etdim. Ancaq ağrıya güc gəlib ayağa qalxdım və maşına tərəf qaçdım. Çatan kimi arxa qapını açıb çəliyi hələ də əlində tutmuş əməkdaşdan aldım. Zeytunluğun başlanğıcında dayanmış Mahirin yanından qaçaraq onun nisbətən təhlükəsiz məsafədə qaldığına əmin olduqdan sonra var gücüm ilə çəliyi ağacların arasına vızıldatdım. Son xatirimdə qalan güclü partlayış, üstümə uçan daş-torpaq parçaları və kökündən qopub yerə aşan iri zeytun ağacı oldu. Sonra bir anda hər yerə qaranlıq çökdü...

* * *

Solominin qaldığı ilk mənzilin Sultan Muradovun Amerika Birləşmiş Ştatlarına köçmüş dayısı oğluna məxsus olduğu müəyyən edildikdən sonra onun başqa adamın adına rəsmiləşdirdiyi bir evinin də olduğu məlum olmuşdu. Qısa müddətdə Sultanın da həmin evdə gizləndiyi müəyyən edilmişdi və günorta saatlarında evə girən xüsusi təyinatlılar onu “götürmüşdülər”. Heç bir müqavimət göstərməyən Sultan hər şeyin necə baş verdiyini danışmışdı. Onun ailəsindən gizlin saxladığı ikinci arvadı var imiş. Həmin qadın cinayət aləmində «şokoladçı» kimi tanınan qadınlardan olmuş, Sultan onu bu yoldan çəkendirib ailəsi kimi saxlayırmış.

Cinayət aləmində «şokoladçı qadın» – keçmiş məhbuslardan olan, cinayət aləminin qaydalarına yaxından bələd olan fahişələrə deyilir. Onların cinayət aləmində xüsusi yerləri var. Belə qadınlar başqaları üçün bağlı bir sandıqdırlar. Onları fərqləndirən əsas cəhətləri həmişə

dodaqlarına parlaq şokolad rəngində olan pomada sürtmələridir. Belə fahişələrdən cavan vaxtı təyinatı üzrə, yaşlaşdıqda isə avtoritetli cinayətkarların gizli yazışmalarını daşımaq üçün istifadə edirlər: Belə işlərdə qadın daha az şübhə doğurur. Onların bir vəzifəsi də həbsxanadan qaçmış, axtarışda olan cinayətkarları bir müddət, o getməyə yer tapanadək evində gizlədib onları yedirib-ıçirməkdir. Kifayət qədər gözəl olan İnarə adlı qadını bu işlərdən uzaqlaşdıran Sultan fahişə keçmişinə görə utandığı üçün onu hamıdan gizlədirmiş. Hansısa yolla bundan xəbər tutub onların intim görüntülərini gizli yolla qeydə alıblar və Sultanı bu yolla əməkdaşlığa məcbur ediblər. Üç qız atası olan Sultan belə bir biabırçılığı qəbul etməməklə yanaşı, aşkara çıxacağı təqdirdə qızlarının da taleyini məhv edəcəyini düşünüb onlara kömək etməyə razılıq vermişdi.

Bundan sonra şübhələr İnarə adlı qadına yönəlmişdi. Saxlanılan İnarə təcrübəli müstəntiqlərin sualları qarşısında cəmi iki dəqiqə tab gətirə bilməmişdi. İnarənin dediklərindən belə məlum olmuşdu ki, onu bu yoldan qaytardığına görə əvvəllər Sultana minnətdar imiş. Amma sən demə Sultan İnarəni bir cəhənnəmdən çıxarıb başqa bir cəhənnəmə gətiribmiş. Fahişə keçmişinə görə onu hamıdan gizlədib evdən kənara çıxmağa qoymadığından belə həyatdan bezən, evini satdığı üçün gedəcək bir yeri olmayan İnarə çoxdan tanıdığı, hərdən telefonla əlaqə saxladığı Tərxanla söhbətlərində dərini danışır. Bu söhbətlər zamanı Tərxan Sultan haqqında ondan hər şeyi öyrənir. Ən sərt kişilərin də yataqda bütün sirlərini sevgililərinə danışmaları barədə məlum deyim bir daha öz təsdiqini tapır. İnarə Sultanın xaricdə olan dayısı oğlunun iki mənzilini ona əmanət etməsindən ailəsinin rayonda olmasına qədər hər şeyi Tərxana danışır. Həmin vaxt artıq məlum tapşırığı almış Tərxan üçün onun əlində iki boş mənzilin açarlarının olması barədə İnarənin dedikləri göydəndüşmə olur. Çünki Koramal üçün Bakıda etibarlı bir mənzil və sonrakı tapşırıqlar üçün bir nəfər inanılmış adam tapması da bu tapşırığın bir hissəsi olub. Tərxan bir güllə ilə iki quş vurmağı qərara alır. Ancaq Sultanı elə-belə razılığa gətirə bilməyəcəyini də gözəl başa düşür. Ona görə də İnarəni Sultanla intim görüntülərini qeydə almağa razı salıb. İnarə əvvəlcə razılaşmasa da, o görüntüləri cəmi iki nəfərin görəcəyini və sonra silinəcəyini, yalnız bundan sonra Sultanın əlindən qurtaracağını deməklə onu razı salıb. Burada maddi maraq yox, yalnız bir qadının əzəzil birisindən canını qurtarmaq istəyi rol oynayır.

Miniatür kameranı evinin pəncərəsindən gizlicə İnarəyə ötürən Tərxan hər şey hazır olanda gəlib həmin yolla ondan götürür. Sonra bu görüntülər dəstənin üzvlərindən birinə, bəlkə də rezidentə verilir və Sultan bu yolla şantaj edilir.

Bu işlərə məcburiyyətdən gedən Sultan saxlanılandan sonra heç nəyi gizlətməmişdi. Onun nişan verdiyi evə gedən xüsusi qrup özünü çatdırırsa da, adamı sağ götürmək mümkün olmamışdı. Ünvana yaxınlaşan qrup onu

evi tərk edərkən görüb və saxlayıb. Ancaq düşmən tərəfin Bakıdakı rezidenti olduğu ehtimal edilən adam pencəyinin yaxalığına tikdiyi zəhər dolu kapsulu dişləməyə imkan tapıb. Hazırda morqda saxlanılan meyitin şəxsiyyəti müəyyən edilir.

Qarşı tərəfin planının pozulması növbəti qurban olan Sultan Muradovun sağ qalmasına səbəb olub. Partlayışdan sonra o da aradan götürülməliydi. Sultan Mahmud Səmədovu öldürüb meyitini şəhər kənarındakı göldə batırdığını, Tərxan Nağıyevi qəbiristanlıqda qətlə yetirdiyini etiraf edib. Sərxan kimi tanıdığı Tərxanı öldürərkən bütün başına gələnlərin bəiskarını qətlə yetirdiyindən xəbəri yox imiş.

Əməliyyat başa çatdı kimi Moskvadakı, Solomin kimi xüsusi hazırlıq keçib qayıtmış iki nəfər də dərhal götürülmüşdü. Onların da maraqlı məlumatlar verəcəyi gözlənilirdi.

Televiziya kanallarında gedən «Xəbərlər»də qaz sızması nəticəsində Alov Qüllələri yaxınlığındakı kanalizasiya quyularından birində partlayış olması barədə məlumat getmişdi. Belə lazım idi.

Solomin isə əvvəlcə danışmaq istəməsə də, ona təqdim olunan faktlar qarşısında nələc qalıb bəzi şeyləri etiraf etməli olmuşdu. Xüsusilə ona verilmiş çəliyin təkcə partlayıcıları işə salmaq yox, həm də onun özünü məhv etmək funksiyası daşıdığı məlum olduğdan sonra. Çəlikdəki düymə işə salındıqdan on dəqiqə sonra avtomatik iş düşən ikinci funksiya məhz Solomini aradan götürməyə hesablanmış. O, özü də şahidi olduğu partlayış zamanı hər şeyi gözəl başa düşmüşdü. Ancaq «Koramal»ın iradəsini əsas sındıran xəbər sevgilisi Anuşun Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının zabiti və bu əməliyyatın sonunda onun öləcəyi barədə məlumatlı olması xəbəri idi. Bu xəbərdən sarsılan «Koramal» tək bir sual vermişdi:

– Mən harada səhv etdim?

Bu suala Mahir Vəliyevin cavabı belə olmuşdu:

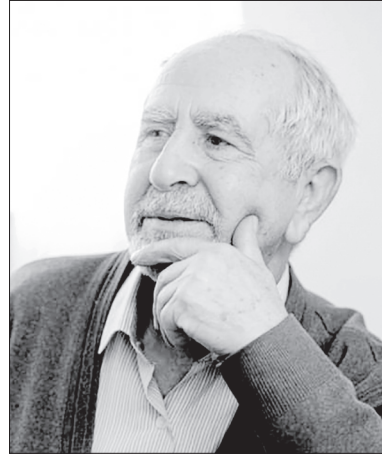
– Səni rəsm çəkməyə olan həvəsin ələ verdi. Ancaq ən böyük səhvin bu deyil. Ən böyük səhvin yalançı ermənilərə inanıb onlarla dostluq etməyin olub...

♦ İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı

Məmməd ORUC

40 İLİN DOSTUNA

1980 -ci ildə mən “Azərbaycan”da ədəbi işçi kimi fəaliyyətə başlayanda, sən artıq bu jurnalın aparıcı əməkdaşlarından idin. Heç bilmirəm necə oldu ki, günortalar birlikdə nahar etməyə başladıq... Özü də harada? Redaksiyamızın yaxınlığındakı “Şərq” restoranda. Əlbəttə, biz, necə deyərlər, “yeyib-içməyə” getmirdik, gedirdik ki, borşdan, şorbadan içib qarnımızı qızdırmaq. Həm də bu zaman, əsasən, ədəbi çevrədə zarafat etmək, deyib-gülmək üçün meydan açılırdı.

İntiqam, yəqin ki, mənimlə razılaşırsan: bizim bir-birimizə qarşı silahımız, yəni, dəbilqəmiz-qalxanımız, bu ötən illərdə, yalnız, zarafatımız olub. Bu da nədən irəli gəlir? Biri-birimizə qarşı ərkdən. Ərkin də mayasında nə durur? Könüldən-könülə görünən yollar... Və bu ərək də qırx ilin sınağından çıxıb.

Ötən ilin payızında mənə qarşı daha ciddi bir zarafat elədin. (Bu zarafatın şahidləri də hələ ki, bizim aramızdadırlar). Dedin ki, hansı birimiz o dünyanın qapısından öncə keçsə, bu dünyada qalan onun haqqında nekroloq yazsın. Onu da qeyd edirəm ki, o arada mən müştərək dostumuz Səyavuş Məmmədzadə haqqında “Gözlənilən ayrılığın tarixçəsi” adlı bir mənsur elegiya çap etdirmişdim.

Əlbəttə, sənin təklifini qəbul elədim; ömrünün səkkizinci onilliyini yaşayan “zarafatdaşın” niyə ölümə zarafatdan diksinməlidir ki?

Təbii ki, o da xatirimdədir ki, 70 və eləcə də 75 yaşının tamamında məndən “Azərbaycan” jurnalı üçün müsahibələr aldın. Ədəbi ictimaiyyətdə maraqla qarşılanan müsahibələr... Harada, haçan görünmüşdü ki, Baş redaktor öz əməkdaşından müsahibə alsın? Əlbəttə, səni başa düşürdüm. Sadəcə, istəyirdin ki, mən “görünəm”, yada düşəm. Belə yerdə deyirlər ki, Allah ürəyinə görə versin, amma mən bilmirəm, bundan artıq nə deyim?

O müsahibələrdən sitatlar gətirib bu yazıya istənilən qədər rəng qatardım. Amma mən bilirəm ki, “rəng” deyəndə sən hansı nakam şairin “Rəngüdü” şeirini xatırlayacaqsan. Yəqin ki, o şeir hələ də əzbərindədir. Mən sənə poeziyaya qarşı həssaslığını, ilkin ünsiyyətimiz zamanı o şeirə olan münasibətindən duymuşdum. Çünki o şeiri poeziya örnəyi kimi vaxtaşırı dilinə gətirərdin:

*Uyma, ey dil, xəlqdə yoxdur sədaqət, rəngdir.
Məscidü meyxanə rəng, eyşü ibadət rəngdir,
Mey riya, məşuqə gəşş, hüsnü vəcəhət rəngdir,
Rəngdir hər dürlü matəm, hər məsərrət rəngdir.
Anla, ey əbnayi-xilqət, cümlə xilqət rəngdir.*

Mən birinci kursda oxuyanda sən bizim fakültənin sonuncu kurs tələbəsi idin və ilk dəfə səni mənə barmaqla göstərmişdilər: “Mərhum şair Böyükağa Qasımzadənin oğludur...” demişdilər. Və belə bir əlavə də etmişdilər: “O da şeir yazır, amma modernistdi. O zaman sizin qrupdan daha bir tələbəni barmaqla göstərirdilər. Ona da atasına görə: “İlyas Əfəndiyevin oğludur” – deyirdilər. Amma o zaman artıq Elçinin bir neçə hekayəsi də çap olunmuşdu və o hekayələr tələbələr arasında müzakirə mövzusunə çevrilmişdi.

Yeri gəlmişkən, ötən il mənim 75 yaşa qədəm qoymağımı da Elçin müəllimə sən xatırlatdın və o da mənim haqqımda elə bir yubiley məqaləsi yazdı ki, çoxlarının matı-qutu qurudu...

1969-cu ildə mən “Azərbaycan gəncləri” qəzetində kiçik ədəbi işçi kimi fəaliyyətə başlayanda, redaksiyaya məqalə gətirdin. Səni tanıyan əməkdaşlar, tanımayanlara səni burda da barmaqla nişan verirdilər: “Şair Böyükağa Qasımzadənin oğludur”. Yadımdadır, hətta Məmməd Aslan atanın bir misrasını da dilinə gətirdi:

“...Mən səni sevirəm azadlıq qədər!”

Baş redaktorla aranızda nə söhbət olmuşdu, təbii ki, mən bunu bilmədim. Amma sən gedəndən sonra Cəmil müəllim qəzetin beş-altı əməkdaşını, o cümlədən məni kabinetinə çağıraraq sənə məqaləni – “Yoldan teleqram”ı aramla oxudu və axırda da bir kəlmə ilə soruşdu: “Sizcə bu məqaləni vermək olar?” Kimin nə söylədiyi, əlbəttə, yadımda deyil, amma son sözü titrək səslə Baş redaktor özü dedi: “Mən bu məqaləni, bir sözünə də əl vurmada, çapa göndərirəm, sabahkı nömrə üçün!”

Vaqif Səmədoğlunun ilk kitabı haqqında yazılmış bu resenziya, o zamanların ifadəsi ilə söyləsəm, çoxsaylı oxucular arasında bomba kimi partladı. Axı, o dövrdə harada görünmüşdü bunca cəsarətli və cəsarətli olduğu qədər də səmimi yazı?

“Vaqif “ölüm” sözünün ağırlığını əlində hiss edib şeirə gəldi. Bu, onun şair bəxti idi. O, uzun-uzadı aşiq-məşuq məhəbbəti ilə məşğul

olmadı, gözlərini uşaq heyranlığı ilə bərəldib təbiətin füsunkarlığında özünü itirmədi. Ağlın qüdrəti ilə insan ömrünə baxdı, ölümü gördü, ondan qorxmadı. Çünki ölüm insan ömrünün arxa üzünü idi – altda qalan üz. Üzdə həyat idi. İnsanın bu günü..." İllər keçəcək, İntiqam Qasımzadə "Yoldan teleqram" kitabı haqqında düşündüklərini başqa bir yazısında daha ürəyincə ifadə eləyəcəkdir.

"...Həmin kitab, həqiqətən də, böyük və çətin bir yola, heç zaman mənzilbaşı olmayan poeziya yoluna çıxmış şairin teleqramı idi; yəni

Nəvələri Elbrus və İsmayilla

əslində sənət proqramı idi. Onu nə düşündürür, nə narahat edir, nə sevindirir və nə kədərləndirir, niyə əlinə qələm alıb şeir yazır? – bütün bunların cavabını "Yoldan teleqram" kitabında tapmaq olardı. Kitaba toplanmış şeirlərdə dünya və insan, insan və həyat, ölümün labüdlüyü, ümid və kədər, Vətən və Vətənin taleyi, məhəbbət və məhəbbətin acısı və bu qəbildən olan əbədi mövzular əsas yer tutur. Özü də Vaqif Səmədoğlu heç vaxt fəlsəfi hökmlər vermir, dünyanın min bir sirrindən baş çıxarmaq səlahiyyətini də üstünə götürmür. O, düşünür, tərəddüd edir, həyatın dolaşq labirintlərindən çıxmağa yollar axtarır və oxucunu da öz arxasınca aparır; o, suallar qoyur, bizi də bu ağır, dəhşətli, eyni zamanda, real suallar ətrafında düşünməyə çağırır. Vaqifin qoyduğu suallar ötəri, mövsümi suallar deyil. Bu sualların bir çoxu hələ 25 il bundan əvvəl qoyulsa da, bu gün də cavabını axtarır:

*Nəyin istisindən yananlar
arzulayacaqlar kölgəmi?*

*Hansı rənglə çəkəcəklər
Xəritələrdə ölkəmi?*

Bu gün, yaşadığımız son dərəcə mürəkkəb bu dövrdə, dünyanın bir çox xalqları kimi məgər biz də belə bir sual qarşısında durmamışıqmı? Bizi ölkəmizin taleyi düşündürürmü? Və ya:

*Kür daşacaq,
yoxsa bəndlər ovcundan
töküləcək Xəzərə?
İnsan bir ömrü boyu,
öləcək neçə kərə?*

Onlarça bu cür, ağırlı-acılı düşündürən suallar: ürəyinin tən ortasından ikiyə bölünmüş Vətənimiz, torpağımız haqqında; "mühacir üşütməsi" ilə qürbətdə titrəyən Azərbaycanımızın didərgin oğullarının taleyi haqqında; atom müharibəsi xofu barədə, sağkən ölməyin dəhşəti barədə və sair və ilaxır..."

Ən çox sevinən isə Baş redaktor idi. Qəzetin, demək olar ki, hər sayının müzakirə olunduğu məkandan – "yuxarıdan" narazılıq bildirilməmişdi. Qəzetin Baş redaktor müavini, rəhmətlik Camal Qaryağdı isə, – "İntiqam mənim öz Şuşalımdı, onun babasının mülkünü bizim evdən alçaq bir barı ayırırdı, – dedi və sonra da qürurla əlavə elədi, – ədəbi tənqidimizə Yaşaq Qarayevin də rəqibi gəldi!"

Doğrusu, o zaman mənə də elə gəlirdi ki, ədəbi tənqid müstəvisində tez-tez sənin yeni-yeni yazılarına rast gələcəyəm. Ancaq bu belə olmadı, mətbuatda az-az görünürdün. Xəbər tutdum ki, aspiranturada oxuyursan, namizədlik dissertasiyası yazırsan. Sonra da eşitdim ki, kino-studiyada çalışırsan, bir ayağın da Moskvadadır.

Kinostudiyada işlədiyin illərdən mənə məlum olur ki, 20-yə yaxın bədii filmin redaktoru olmusan. Onların sırasında "Şərikli çörək", "Yeddi oğul istəram", "Gün keçdi", "Axırıncı aşırım", "Nəsimi" kimi Azərbaycan kinosunun gözəl nümunələri də var. Bir də, səhv etməmişəm, sən özün də bir neçə sənədli və multiplikasiya filminə ssenari yazmışsan. Onlardan "Daşkəsən" sənədli filmi ilə "Özümə dost axtarıram" multfilmi ölkəmizin sərhədlərindən kənara da çıxıb. Xüsusən, "Özümə dost axtarıram" filminin ekran taleyi çox uğurlu olub.

"Azərbaycan" jurnalındakı ünsiyyətimizin zaman-zaman dostluğa çevrildiyi günlərin birində sənin şeirlərindən söz saldım.

- Mən indi də şeir yazıram, – dedin. Soruşdum:
- Bəs niyə çap etdirmirsən?
- Vaxtı çatanda çap etdirəcəyəm, – dedin.

Və indi ərklə soruşuram:

İntiqam, qardaşım, yəni o şeirləri çap etdirməyin vaxtı hələ də çatmayıb?..

Son illər bir dəfə sənin şeirlərini mətbuatda görmüşəm.

Mavi, geniş bir dənizdir bu küçə

Bu dənizin sahilidir sizin ev.

Bir mayakdır bu sahildə

Sənin pəncərəm

Yelkənləri ümid dolu

Bir gəmiyəm mən.

May, 1968

Bir maraqlısı da vardı aralarında, bir az böyükdü, həm də qəliz, ona görə yadımda qalmayıb. Amma adı həkk olunub yaddaşımda: "Gecə yarısının qaranlığı, yaxud Şüştər təsnifi."

Nə deyim, sənin ilk baxışda bir qədər qəribə görünən şeirlərin haqqında ilkin təəssüratım yanlış deyilmiş; sən şeirlərlə də kimsəyə bənzəmirsən.

Bilmirəm xəbərin var, ya yox, Südabə Ağabalayeva ilə Vüsal Nuru sənin ədəbi-tənqidi məqalələrini, esselərini, yol qeydlərini (səhv etmirəmsə, sonuncusu tarixi Qələbədən sonrakı Şuşa şəhəri ilə bağlı idi) ötən illərin jurnallarından toplayıblar ki, kitabını buraxsınlar. Xəbərin varmı, AYB-nin iki mindən artıq üzvü arasında kitabı çıxmayan yeganə yazıçı sənsən? Bilmirəm niyə? Kifayət qədər yazıların olsa da, fərqlənmək xətrinəmi etmisən, ya nə, hələ ki, qovluqlarda yatan bu kitab niyə səni düşündürmür?..

Amma mən ona da şahidəm ki, sən "Azərbaycan" jurnalının hər yeni sayına Öz Kitabın kimi sevinirsən. Mənim fikrimcə, bu jurnal sayları, həqiqətən də, Sənin Kitablarıdır. Onların sayını aparmaq isə o qədər də çətin deyil. Səhv etmirəmsə, 1997-ci ildən "Azərbaycan" jurnalına Baş redaktor təyin olunmusan və mən də bilirəm ki, bu, məsuliyyətli olduğu qədər də, şərəfli vəzifədə heç bir Baş redaktor sənə kimi uzun müddət duruş gətirə bilməyib. Yazıçı tayfasını yola vermək bacarığı, hər kəslə dil tapmaq çox müşkül bir işdir, bu hamıya nəsib olmur. Amma bununla belə, sarsıldığı, dəfələrlə arxaya aparan yolun kənarında ayaq saxlamağın da yadımdadır. Və mən tam əminəm ki, yaşanan bu acılar Azərbaycan ədəbiyyatı naminədir.

Ötən əsrin səksəncinci illərində Az.TV-də Aleksandr Qriqlə birlikdə rus dilində "Bayatı" adlı yeni bir ədəbi veriliş yaratmağınız yadıma düşür. Səni bütün Azərbaycana (o taylı-bu taylı, Quzeyli-Güneyli) o verilişlərin bir-birindən yaddaqalan sayları daha geniş anlamda tanıtdı və o verilişlər, səhv etmirəmsə, sovetlər çökənə kimi davam elədi. Bir neçə il əvvəlsə, eşitdim ki, Az.TV rəhbərliyi "Bayatı"nı bərpa etmək üçün sənə müraciət eləyib və sən bu təklifdən imtina etmisən.

Maraqlıdır, nəyə görə? Bir dəqiqə ekranda görünmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan ədəbiyyatçıları düşünürəm. Və mən onu da bilirəm ki, sən onlara yazığın gəlir.

1990-cı ildə (hələ də günortalar “Şərq” restoranında nahar eləyirdik, yəni borş içirdik) bir dəfə mənə dedin:

– Bilirsənmi, sənin “Əzrayılla görüş” povestin əsil ekran materialıdır?!

– Mən kino işini bilmirəm, – dedim, – vaxtın, həvəsin varsa...

Və bir neçə aydan sonra eşitdim ki, sənin bədii ssenariyə çevirdiyin o povest bədii şuradan “pəh-pəhlə” keçib. Yadımdadır, pulun-paranın qəhətə çıxdığı o illərdə çağırıb mənə xeyli qonorar da verdilər.

Sənin rus dilindən bədii tərcümələrin haqqında, hər halda, Vaqif Yusifli qədər danışa bilmərəm, amma etiraf etmək istəyirəm ki, Vasil Bıkovun “Sotnikov”, “Obelsk”, “Kruqyan körpüsü” kimi məşhur povestlərini sənin tərcüməndə birnəfəsə oxumuşdum. Səksəninci illərin bestselleri, Maksud İbrahimbəyovun “Kərgədan buynuzu”nun Azərbaycan variantının sənin qələmindən çıxdığını isə sonradan bildim, çünki sən əsərə tərcüməçi kimi imza atmamısan. Bunun nə dərəcədə təvazökarlıq olduğunu isə, anlaya bilmirəm. Soruşanda gülümsəyib dedin ki, “yadımdan çıxıb”...

Nə isə, qardaşım, belə xatırlamalı şeylər çoxdur, isti-isti yadıma düşənləri, bəzi məqamları yada saldım. Və son olaraq, onu da söyləmək istəyirəm ki, mən, qulaqlara qurğuşun, elegiya da qaralamalı olsaydım, bu məqamlara istinad edərdim; amma şükürlər olsun ki, 80 yaşının astanasında təbrik məktubu yazdım. Və ümidvaram ki, mənim 80 illiyimdə sən bu təbrikin əvəzini çıxacaqsan.

Müxtəlif qurumlar ayrı-ayrı illərdə sənin ədəbiyyat, incəsənət sahəsindəki zəhmətini qiymətləndirmişdilər. Yadımdadır: 2003-cü ildə sənin 60, “Azərbaycan” jurnalının 80 yaşında Ulu öndər, o zaman Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Səni ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki xidmətlərinə görə Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adına layiq gördü. Bu il isə may ayının 6-da “Azərbaycan” jurnalındakı yarım əsrə yaxın fəaliyyətinə görə (onun da 25 ili baş redaktor vəzifəsində) hamımızı sevindirən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünə layiq görüldün. Bu münasibətlə, əziz dostum, səni ürəkdən təbrik edirəm. Gün o gün olsun ki, nəvələrin Elbrus və İsmayılın toylarını görmək sənə nəsib olsun.

İstəyinə çatasan!..

Vüsal NURU

TALEYİMİN ADAMI

◆ **Esse**

İntiqam Qasımzadə haqqında yazmaq istəyirəm, alınmır. Bəzən adam ürəyinin dərinliyindəki hissləri sözə çevirməyə qorxur. Qorxur ki, hissin məhrəmliyi pozular, saflığı gedər, səmimiyyətinə kölgə düşər. İçimdə nə pıçıldadığımı eşidirəm, amma yazıya çevrilmir. Bilmirəm hardan başlayım. Axı, heç ağılıma da gəlməzdi ki, ömrümün qırxıncı dolaylarında “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru, Əməkdar incəsənət xadimi İntiqam Qasımzadəylə yol yoldaşı olacam. Aylardan, illərdən birlikdə keçib gedəcəyik. Yaddaşımın bir küncündə səhifə-səhifə xatirələri yazılacaq. Mənə sirr verəcək, fikir bölüşəcək. Yol gedəndə mənə “sən mənim dostumsan” deyəcək. Xaqani küçəsi şahidimdir!

Adətən, işdən çıxıb şairin küçəsiylə birlikdə gedirik, bəzi məqamda, söhbətin şirin yerində İntiqam müəllim qoluma girir, onda hiss eləyirəm ki, özünə çəkir məni, məni özüylə aparır. Yaddaş səfərinə çıxırıq. Deyir: “İsmayıl Şıxlı deyirdi ki, İntiliş, sən mənim dostumsan”. İndi tarixin, zamanın qum saati çevrilib, mən İntiqam müəllimin İsmayıl Şıxlıyla yanaşı addımladığı yaşdayam. Qolumdan tutur...

Qolumdan tutub “Azərbaycan” jurnalına gətirib. Üzümə enli, işıqlı bir yolun qapısını açıb. Mənə şans verib. Həm də onu daha yaxından tanımaq şansı. Bu günə qədər xeyli insanla rastlaşsam da, çox adam gördüyümü deyə bilmərəm, nə olsun dünya doludu. Amma bir də İntiqam müəllimin timsalında əsil adamın necə olduğunu dəqiq bilirəm. Bəlkə kənardan sərt görünür, amma yaxşı yumor hissi var. Zarafatının üslubu da özünəməxsusdur. Kiminsə qəlbinə dəyməz, könül almaqda ustadır. Elə buna görədir ki, İntiqam müəllim sevgi yoxsulu deyil. Heç vaxt hörmətə, diqqətə tamarzı qalmayıb. Qazanıb. Ümumiyyətlə, İntiqam müəllim qazanmağı bacarır. Ən böyük qazancı kişilikdi. Hələ bir dəfə də eşitməmişəm ki, İntiqam müəllim görüb gəldiyi adamların qarasına danışsın. Kiminsə alınının ləkəsini böyütsün, sözünə cin donu geyindirsin. Gözdən salmağa,

könüldən çıxarmağa çalışsın. Danışdığı mövzunu da kişi kimi seçir. Ona görə də İntiqam müəllimlə danışmaq çox asandı. İstənilən mövzuda söhbətə açıqdır. Qəribədir ki, hər mövzuda da xatirəsi var.

Yaddaş fondu zəngindir. Xatirələrini obrazlı danışır. Danışanda adamı zaman maşınında keçmişə aparır, hadisənin şahidinə çevirir. Hələ ki söhbət düşə babası Kəbleyi Məmməddən. Ona Kəblə Məmməd deyir. Rəhmətlik kişi redaksiyamızın daimi sakinidir. İntiqam müəllimin dodaqlarıyla danışır: “Yatdun, batdun!”

Bəzən mənə elə gəlir ki, İntiqam müəllim böyümək istəmir. Yarımçıq qalmış atalı günlərini, doymadığı analı illərini yaşamaq istəyir. Deyirsən bu yaşda bir adam, yəqin, uşaqlığını unudar; ata yaşını çoxdan keçib, çatıb baba yaşına, amma əksinə, İntiqam müəllimin bütün sözünün, söhbətinin, çəkdiyi misalların bir ucu atası Böyükağaya, o biri ucu anası Sona xanıma bağlanır.

Hələ də xəyali olaraq özünü onların yanında uşaq kimi görür. Bir dəfə bərk soyuqlamışdı, belinə anasının yun şalını bürüdü, dedi: “mən şala bürünəndə tez sağalıram, elə bilirəm anam yanımdadı”. O köhnə şal İntiqam müəllim üçün bəlkə də, dünyada ən dəyərli məlhəmdir, ən isti qucaqdır, ən qiymətli əşyadır. Ruhi dünyadakı anasına maddi dünyadakı bədənini bağlayan kəndirdi, körpüdü, yoldu. Şalın mifik gücü onun canına qüvvət verirdi. Bunun ən yaxşı təsirini özü bilir. Mən, sadəcə, bu qocaman oğlanı kənardan izləyirəm.

Hələ İntiqam müəllimin yemək tərifləri bir başqa dəsgahdır. Elə ki, günün günortası olur, aclıq siqnalları beynimizi dağıdır, İntiqam müəllimin yadına Sona xanımın bişirdiyi xörəklər düşür. Elə tərif eləyir, xörəyin tamamı damağında hiss eləyirsən, ətri gəlir burnuna. Yəni nədən söhbət açırsa, boğazdan yuxarı yox, ürəkdən danışır İntiqam müəllim. Buna görə onu dinləmək rahatdır.

Ən sevdiyi mövzulardan biri də kinodur, deyərdim. Həmişə deyir ki, kino xəstəlikdir, bir dəfə yoluxdusa, adam sağalmır. Məncə, kinostudiyada işlədiyi dövr ömrünün ən parlaq çağlarıdır. Bir çox filmlərin redaktoru, ssenari müəllifi olduğu illər onun üçün unudulmazdır. Bir ensiklopediyalıq kino xatirələri var. Ölkənin ən tanınmış rejissorlarıyla,

2021. Cıdır düzü

aktyorlarıyla, incəsənət xadimləriylə işləyib, rastlaşıb, dostlaşıb... Danışa, oturub yazasan.

Yazasan İntiqam müəllimin xarakterini, obrazını. Bir sanballı əsərin qəhrəmanıdır. Ömrünü də elə əsər kimi yaşayır. Mənə elə gəlir həyatda rastlaşdığı adamların heç biri təsadüfi deyil, hamısının ona bir təsiri, bir bağlılığı var. Elə bil günün hadisələrini yaşamır, içindən keçir. Gileyləndiyi olub, amma keçdiyi çətin günlərdən şikayət elədiyini eşitməmişəm. Yəqin bu onun xarakterindəki ağayanaqlıqdan gəlir. Ya da həyatı dərk üslubundan. Tanıdığım bu neçə ildə bir dəfə olsun onun aciz şəklini görmədim.

Həyatımın qəribə bir naxışı da İntiqam müəllimlə Şuşa səfərimdi. İllər sonra ilk dəfə Şuşaya getdim. Gör hardan hara gətirib bağlandı yollarımız. Ağlıma gələrdimi bir gün gələcək Cıdır düzündə İntiqam müəllimlə eyni xoşbəxtliyi yaşayacam?! Qolunu boynuma salıb məni sinəsinə sıxacaq. Birlikdə şəkilə, xatirəyə çevriləcək anımız. Bəlkə də ölkəmizin hansısa işğal görməmiş rayonuna getsəydik mənim üçün bu qədər təsirli olmazdı. Amma elə bil Ağdamdan buna görə köçkün olmuşdum ki, nə vaxtsa varlığından xəbərim olmayan ölkənin ən hörmətli ziyalılarından biri İntiqam Qasımzadəylə qarşılaşım, yollarımız birləşsin, birlikdə Şuşa torpağına ayaq basaq. Mənim üçün Ağdama, Şuşaya ilk dəfə kiminlə getməyim çox önəmlidir. İnanıram ki bunun bir mistikası var.

Çox şeyi yaza bilməsəm də, indi oturub öz-özümə İntiqam müəllim haqqında düşünürəm. Onun həyatımdakı yerini, taleyimdəki təsirini, yolumdakı yoldaşlığını, ürəyimdə yerini görmək, yaddaşımda xatirələrini sərgiləmək mənə fəxarət hissi yaşadır. Məncə, hər insanın həyatında İntiqam Qasımzadə kimi bir şəxsiyyət olmalıdır. Mən tapmışam. Belə bir şəxsiyyət adama həyatı, insanları sevməyə stimül verir. Həqiqətən şadam ki, bu gün səksən yaşlı İntiqam Qasımzadəylə çiysin-çiyinəyəm. İş yoldaşıyam. O, heç vaxt özünü hökmlü, təkəbbürlü Baş redaktor obrazına salmayıb. İşdən ayrılıb evə yollanmışam, yolumun yarısında zəng eləyib halımı soruşub, evə çatıb-çatmadığımla maraqlanıb. Bu onun nə qədər diqqətli, qayğıkeş bir adam olduğunun sübutudur. Belə bir adamın varlığına necə şükür eləməyəsen?

Yaxşı ki, İntiqam müəllim həyatla mübarizədə 8:0 irəlidedi. Bu, onun mükafatıdır deyərdim; insan olmağı bacardığı üçün taleyin mükafatı. Arzu eləyirəm sağlam canla həyat mübarizəsində 10:0 irəlidedə olsun. Ona bu 100 yaş ömrün mükafatı, taleyin ordeni kimi yaraşacaq.

Təəssüflər olsun ki, ürəyimdən keçənlərin hamısını üzünə deyə bilmirəm, geniş, təntənəli təbrik məktubu yazmaq da mənə çətinidir. Amma mənim üçün İntiqam Qasımzadə kimdir, özüm yaxşı bilirəm.

Vaqif YUSİFLİ

İntiqam Böyükağa oğlu

Portret və tərcümeyi-hal cizgiləri

“İntiqam Qasımzadənin 50 yaşı tamam olur” – 30 il əvvəl mənim bir məqaləm bu cümlə ilə başlamışdı. “Doğrusu, inanmaq istərdim, “ey gidi, dünya” – dedim”.

Əlbəttə, 30 il əvvəl hər ikimiz özümüzü cavan hiss edirdik və doğrudan da cavanlıq hələ bizi tərk etməmişdi. Onun yaşı əlliyə, mənimki qırx beşə çatanda hiss elədim ki, yavaş-yavaş – gün-gün, ay-ay, il-il ömrümüzün günortasına gəlib çıxırıq. İndi əziz dostumun – Əməkdar incəsənət xadimi İntiqam Qasımzadənin 80 yaşı tamam olur və mən qətiyyənlə təəccüblənmirəm. Səksən yaş ömrün müdriklik zirvəsidir və bu zirvədən keçilən ömür yoluna təkcə xatirələr, yaşanılan hadisələr və KEÇMİŞ kimi baxmaq doğru olmazdı.

Hər insan bir TARİXdır və gəlin İntiqam Qasımzadə tarixini qısaca da olsa səhifələyək.

Kimliyi – Nəslə, Şəcərəsi

İntiqam Böyükağa oğlu Qasımzadə 1943-cü il 12 avqustda Şuşada anadan olub. Atası əsl bakılı, anası Sona xanım şuşalıydı. Atası Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində döyüşürdü və bu səbəbdən İntiqam üç il Şuşada yaşadı.

Ləyaqəti, ad-sanı, şəxsiyyəti insan həyatda özü qazanır. Amma bu ləyaqətin də, ad-sanın da, şəxsiyyətin də kökü gərək qanda ola. Bu mənada İntiqam Qasımzadə xoşbəxt adamdı. Ata babası dəmirçi Məmməd 30 yaşına qədər Maştağada tanınan, sayılan beş kişidən biri olub. 1905-ci ildə Məmməd kişi köçüb Bakıya, Kömür meydanının alt tərəfində bir mülk alıb və onun yaxınlığında da bir dükan açıb, sənətini davam etdirib. Dəmirçi Məmməd zamanə adamı idi və oğlanlarını təhsilli, əsl ziyalı kimi görmək istəyirdi. Böyük oğlu Ağa həkim oldu, uzun müddət Lənkəranda işlədi. Həsən Qasımov Pedaqoji texnikumu və API-ni bitirib, Azərbaycanın bir sıra rayonlarında müəllim, məktəb

direktoru işləmişdi. Müharibə iştirakçısıydı, 416-cı Taqanroq diviziyasında mahir bir topçu kimi tanınmışdı. Ədəbi fəaliyyəti ilə yanaşı, o, həm də folklorşünas idi, Azərbaycanı qarış-qarış gəzib bayatılarımızı toplayıb sanballı bir kiab nəşr etdirmişdi.

İntiqamın atası Böyükağa Qasımzadəyə gəlincə... Tale ona şairlik istedadı bəxş etmişdi. Otuzuncu illərdə ədəbiyyata gəldi və tezliklə tanındı, sevildi. Sonralar Xalq şairi Süleyman Rüstəm onun haqqında yazacaqdı ki: "O, ilk şeirləri ilə özündən yaşlı ustad şairlərin diqqətini cəlb edə bilmişdi. Böyükağa şirin dilli, xoş nəfəsli bir nəğməkardı. O, mətbuat orqanlarımızda, Yazıçılar İttifaqında işləyərkən ədəbiyyatımıza az xidmət etməmişdir. ...Böyükağanı yaxından tanıyanlar onun nə qədər səmimi, ürəyiaçıq, nikbin, olduqca nəcib və təvazökar bir insan olduğunu yaxşı bilir".

Böyükağa Qasımzadə həm də mahir tərcüməçi idi. Füzulinin "Yeddi cam" poemasını böyük ustalıqla tərcümə etmişdi. M.F.Axundovun "Puşkinin ölümünə Şərq poeması" əsərinin də ən gözəl tərcümələrindən biri onun idi. Böyükağa Qasımzadənin bu istedadı oğlu İntiqama da məhz qandan keçdi. Bu haqda az sonra...

Atası vəfat edəndə İntiqamın 14 yaşı vardı. Avqustda doğulmuşdu İntiqam, atası da avqustda vəfat etdi – 41 yaşında. Böyükağa Qasımzadə Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı idi, şərəfli döyüş yolu keçmişdi. Səməd Vurğun Böyükağanın cəbhədəki qəhrəmanlığı, neçə kəndin azad edilməsində şəxsi igidliyi barədə Mircəfər Bağirova da məlumat vermişdi, Aleksandr Fadeyev də Böyükağanı cəbhədə görmüşdü. Ordudan təxris olunandan sonra Böyükağa Qasımzadə bütün qalan ömrünü (təəssüf ki, bu ömür yolu çox qısa oldu) ədəbiyyata həsr edir.

Görünür, müharibə illərinin ağrı-acıları onun səhhətindən yan keçməmişdi. Cavan getdi dünyadan.

Ali məktəb illəri. Sonra aspirantura. Amma alimliyin daşını atdı.

İntiqam orta məktəbi bitirdi, ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil oldu. Bura yazıçı uşaqlarının sevimli fakültəsi idi. Bu fakültədə o zaman çox görkəmli ədəbiyyatşünaslar və dilçilər dərs deyirdilər: Mir Cəlal, Muxtar Hüseynzadə, Hadi Mirzəzadə, Səlim Cəfərov, Ağamusa Axundov, Bəxtiyar Vahabzadə, Əkbər Ağayev, Xədicə xanım Ağalarova, Yusif Seyidov, Ağamalı Həsənov və s.

İntiqam da elə atası kimi dostcanlı idi. Elçin, Aydın Məmmədov, Araz Seyidzadə, Polad Məcnunbəyov onun ən yaxın dostları idi tələbə ikən. İntiqamda bir insan kimi elə fərdi xüsusiyyətlər var ki, onunla ünsiyyətdə olmamaq və dostluq etməmək mümkün deyildi. Əlbəttə, ürək də karvansara deyil ki, ora hər insanı yerləşdirib ona DOST deyəsən. Amma mən uzun illər müşahidə etmişəm ki, Anar da, Yusif

Səmədoğlu da, Elçin də, Maqsud İbrahimbəyov da, Vaqid Səmədoğlu da, Oqtay Mirqasımov da, Aleksandr Şarovski də, Aydın Məmmədov da İntiqamsız keçinməmişlər.

Burda elə bir sirr yoxdur! Sadəcə, bu gözəl insanlarla İntiqamı bir araya gətirən mənəvi birlikdir. Kimsə deyib: dostluq o zaman yaranır ki, sən və o eyni baxış bucağına boylanırsınız. Təbii ki, İntiqamı sevməyənlər, ona quyu qazmaq istəyənlər də (bu barədə söz açmıram) olub və var. Mən mətləbdən uzaqlaşmaq istəmirəm. ADU-nu bitirəndən sonra İntiqam Qasımzadə AMEA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun aspiranturasına (Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinə) daxil olur. Hər bir konkret arzusunu məqsədə çevirməyi bacaran yaxın dostu Elçin aspiranturayı uğurla başa vurur, tezliklə namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Bir müddət sonra Aydın Məmmədov da həmçinin. Amma İntiqamdan səs çıxmır, çıxır ey..., səsi kino aləmindən gəlir. Mövzu ilə bağlı materialları əlinin altında, dissertasiyanın 80 faizi də hazırkı, qalırdı yekunlaşdırmaq...

Amma 1969-cu ilin may ayında kino sənətinə böyük həvəs onu tilsimləyir, kinostudiyada işə girir. İntiqama rəhbər təyin edilmiş professor Kamal Talıbzadə onu görəndə başını bulayır. Sonralar mənim də elmi rəhbərim olmuş Kamal Talıbzadə deyirdi ki, İntiqam elmlə məşğul olsaydı, indi tanınmış bir ədəbiyyatşünas idi.

Altı il kinostudiyada

İntiqam Qasımzadəni tilsimləyən KİNO altı il onu öz cazibəsində saxladı. Daha doğrusu, ELM adlı "sevgilisinə xəyanət edəndən sonra" meylini yeni bir gözələ saldı. Kino onun sevə-sevə məşğul olduğu bir sənət sahəsinə döndü (bu günə kimi də belədir), iyirmiye yaxın bədii filmdə redaktor kimi fəaliyyət göstərdi (o, ssenari-redaksiya heyətinin üzvü idi). Həmin illər kinostudiyada Maksud və Rüstəm İbrahimbəyovlar, Anar, Yusif Səmədoğlu, Rasim Ocaqov, Oqtay Mirqasımov, Eldar Quliyev kimi istedadlı cavanlar ilk sənət uğurlarını qazanırdılar və onlar bu uğurları Adil İsgəndərovun vaxtında qazandılar.

Kino işçiləri arasında İntiqamın əməlli-başlı hörməti vardı. Bu hörməti o, əlbəttə ki, ilk növbədə qələmi ilə, sonra isə yüksək zövqü, savadı, qərəzsiz münasibəti və çəkilən hər bir filmin sevilməsi üçün ürəkdən çalışması, can yandırması ilə qazanmışdı.

İntiqam bir kino işçisi kimi ildən-ilə püxtələşir, kamilləşirdi. Artıq özü də ssenarilər yazmağa başlayır. İlk işi "Asfalt qurtaran yerdə" mikromultfilmi, onun ardınca "Qozbeli qəbir də düzəlməz" və "Daşkəzən" sənədli filmləri olur. Ən böyük uğuru "Tıq-tıq xanım" xalq nağılı əsasında yazdığı, orijinal sonluğu ilə diqqəti cəlb edən "Dost

axtarıram” ssenarisi ilə bağlıdır. Bu ssenari əsasında çəkilmiş multiplikasiya filmi (rejissoru Maksud Pənahidir) 50 ildir dünyanın bir çox ölkələrini gəzir. Təəssüf ki, 1974-cü ildə artıq bir kino işçisi kimi tam yetişmiş İntiqam Qasımzadə ilə kinostudiyaya yeni göndərilmiş direktor jurnalist və yazıçı Cəmil Əlibəyovun sözləri çəp düşür. Çılğın təbiətli İntiqam ərizəsini yazıb kinostudiyadan gedir.

Gedir... Amma Kinoya sevgisini bu günə kimi ürəyində yaşadır. Tək yaşatmır, kinoda işləyir, kino üçün yazır.

Və tez-tez deyir ki, kino elə bir xəstəlikdir ki, ona düşər, ürəyində kino sevgisi olan ömrü boyu sağalmır.

48 ildir ki...

Yarım əsrə yaxındır, düz 48 ildir ki...

1976-cı ildən İntiqam Qasımzadə “Azərbaycan” jurnalında işləyir. Ədəbi işçi, sonra Tənqid şöbəsinin müdiri, sonra baş redaktor müavini... 1997-ci ildən isə baş redaktor.

Maraqlı bir fakt: O, yeganə baş redaktordur ki, bu vəzifəyə pillə-pillə yüksəlib.

İyirmi altı ildir ki, İntiqam Qasımzadə baş redaktordur – mən özüm də bu jurnalda işləmişəm, baş redaktor müavini olmuşam, indi orada ədəbi işçi kimi fəaliyyətdəyəm və İntiqam Qasımzadənin baş redaktor kimi öz işinə necə məsuliyyətli yanaşmasının şahidiyəm. Jurnalı “Azərbaycan ədəbiyyatının güzgüsü” adlandıranlar qətiyyənlə səhv etməzlər və bu güzgü illərdir ki, nəyimiz var, olanımızı dəqiq əks etdirir. Müasir ədəbiyyatımızın bütün janrlar üzrə ən seçmə nümunələri məhz bu jurnalda öz əksini tapır. Burada “baş dirijorun” – Qasımzadənin rolu, mövqeyi və ədəbi zövqü mühüm rol oynayır. Təbii ki, jurnal həm də kollektivin səyi ilə araya-ərsəyə gəlir. Kimsənin zəhmətini danmaq olmaz. Nə Məmməd Orucun, nə Südəbə Ağabalayevanın, nə Vüsal Nurunun, nə Qəşəm Nəcəfzadənin, nə Oqtay Şamilin, nə Nəzakət Məmmədovanın, nə Mübariz Cəfərlinin, nə də bu sətirlərin müəllifinin...

Tənqidçi İntiqam Qasımzadə

İntiqam Qasımzadənin ilk tənqidi yazıları 1968-ci ildən mətbuatda dərc edilməyə başlayır. Onun İsi Məlikzadənin "Quyu", Elçinin ilk povestləri və hekayələri, V.Səmədoğlunun "Yoldan teleqram", Sərdar Əsədin şeirləri barədə məqalə və resenziyaları, Anar və Sabir Əhmədli yaradıcılığından söz açan yazıları da ədəbi ictimaiyyətdə rəğbətlə qarşılanır.

Doğrudur, İ.Qasımzadə az yazır, amma məsələ kəmiyyətdə yox, keyfiyyətdədir. Bir tənqidçi kimi onun maraq dairəsi genişdir; nəsrəndə yazır, poeziyadan da; teatrdan da yazır, kinodan da... Onun məqalələri haqqında yazdığı yazıçının yaradıcılığını, əsəri ən dərin qatlarına kimi nüfuz etmək bacarığı, çox orijinal və rahat üslubu ilə fərqlənir. Çox yığcam və oxunaqlı yazır.

Şair İntiqam Qasımzadə...

İntiqam Qasımzadə cavanlığında, 23-25 yaşlarında şeirlər yazıb. Amma o özünü Şair kimi tanıtmıq istəməyib. Yalnız yaşı altmışı haqlayanda – 2003-cü ildə şeirlərinin bir qismini "Azərbaycan" jurnalında çap etdirib. Qeyd edirəm ki, İntiqam Qasımzadə poeziya vurğunudur. Füzulini çox sevir, bir də Nazim Hikməti. Müasir şairlərdən Əli Kərim, Vəqif Səmədoğlu, Ramiz Rövşən onun çox sevdiyi şairlərdir.

İntiqam Qasımzadə şair olmasa da, onun 80 yaşı ilə əlaqədar yazdığım bu yazımı onun bir şeiri ilə bitirmək istəyirəm. 1967-ci ildə yazıb bu şeiri:

*Mənim səsimdə
Babamın bəmi,
Nəvəmin zili var.
Mənim qanımda
Atamın qanı,
Oğlumun özü var.
Amma bu gün
Nə babam var,
Nə atam.
Nəvəm də yoxdur.
Oğlum da elə
Mən varam.
Bir mən, bir dünən
Bir də sabah.*

Gələn sabahların uğurlu olsun, İntiqam müəllim!

♦ P o e z i y a

Anar SEYİDAĞA

VƏTƏN

Qoy bir şəhid qardaşı
Mənə də qardaş desin –
Dayanım arxasında
Bütün ömrüm boyunca.

Qoy bir şəhid balası
Mənə də əmi desin –
Sığallayıb saçını
Öpə bilim doyunca.

Qoy bir şəhid bacısı
Mənə də qardaş desin –
Bilim ki, namusuma
Rahat and içəcəyəm.

Qoy bir şəhid atası
Mənə də oğul desin –
Xankəndi yürüşünə
Bayraqdar keçəcəyəm.

Qoy bir şəhid anası
Mənə də balam desin –
Onda mən...
Ölərəm sənin üçün,
Ölərəm, Anam – Vətən.

QARA QUZUM

Qara quzum,
Bəxtin qara yazılıbdı.
Bəlkə sənə bir fəl baxım –
Yolun çoxdan cızılıbdı.
Hələ nazdan ayrılmamış
Ətinə göz dikəcəklər.
İpək – ipək,
Narın – narın
Yununa göz dikəcəklər.

Qara quzum,
Sən Qurddan yox,
Çobandan qorx.
Ömrünə dəyər biçəcək
Hesabdan qorx.
Heç duydunmu
Böyükərdən
Əcəlinə ölən, quzum?
Heç duydunmu
İki qurban
Görən quzu,
Bilən quzu?

Bir kimsənin
vahiməli yuxusundan
Bir zəvvarın
yolda ölmək qorxusundan
Bir xəstənin,
Bir aşiqin,
Bir dəstənin,
Bir məşuqun

Duasından keçər ömrün.
Bu bəxtmi,
Taledimi,
Yazıdımı?
Yazı bumu –
Qara quzum?

MƏNİM ATAM ÖLMƏDİ

Mənim atam ölməyib –
Vətən sərhədindəki
Qala daşına dönüb.

Mənim atam ölməyib –
Vətənimin müqəddəs
Qan yaddaşına dönüb.

Mənim atam ölməyib –
Ulduz olub gecələr
Yol göstərəcək mənə.

Mənim atam ölməyib –
Günəş olub dünyanı
Al göstərəcək mənə.

Mənim atam ölməyib –
Bu xalqın,
Bu millətin
Adını dastan edib.

Mənim atam ölməyib –
Ölüm ucuz söz deyə,
Ölümə üsyan edib...

* * *

Yenə hesablar qarışıb –
Nə gündüzü, nə gecəsi...
İlahi, mən unutmuşam

Bu gün
dünyanın neçəsi?!..

Bir hesab de –
təzə hesab,
Lap elə sözdən başlasın.
7 günə düzəltmisən,
Onda səkkizdən başlasın.

Ya da təzə təqvim tutaq,
Nə hicri, nə də qəməri.
Sən Allah,
bir yadına sal;
Yadımdamı lap əvvəli.

Masallı

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!
“AZƏRBAYCAN”
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Nübar ELDARQIZI

GEDƏNLƏR HU, GEDƏNLƏR...

Apriel şəhidlərinə

Belə yerdə söz tapmırsan deməyə,
Sözləri də aparıb bu gedənlər.
Ən çox nəyə ağrınıram, bilirsiz,
Kimsə bilmir nə var idi qəlbində.
İçi dolu qara qutu gedənlər...
Çağırırsan daşa dəyib dönür səs:
– Hara getdiz, gedənlər, hu... gedənlər!..

Doğulanda, – "Oğul düşmən çəpəri!"
Demişdilər taleyindən bixəbər.
Canlarını sipər etdi Vətənə
"Dava-dava" oynayanlar bərabər...

Yanar yeri, yanar göyü yandırar,
Göynədikcə göynər ağrı-acısı,
Yeddi köynək uzağı da qandırar,
Deyərlər ki, ölsün ana-bacısı!
Ana-bacı dözər ancaq bu dərdə?
Ana "vay!"ı, bacı "oy!"u, – gedənlər...
Bağladılar neçə qızın bəxtini,
Azaltdılar neçə toyu gedənlər...

SƏHƏR – ŞƏHƏR

Adamlar küçəyə yağıştək yağır,
Qəribə açılır səhər şəhərdə.
Hamı evdən "başın götürüb qaçır",
Göyə baxmır burda bircə nəfər də...

Səhər küçələrdə heç it görməzsən,
Nə başı boş olan, nə də xaltalı.
Sübh tezdən şəhəri təmizləyiblər, –
Parkda yatan sərxoş gecədən qalıb...

Səhərin heç şeir havası yoxdu...
Vaxt tapsan seyr elə, axşamını yaz.
Nə qədər adamla göz təmasın var,
Minini toplasan, bir doğma olmaz!

Şəhərin səhəri belə açılır,
Qaçhaqaç, qovhaqov, tələshatələs...
Quş südü taparsan, – təmiz hava yox!
Elə bil də şəhər – nəhəng bir qəfəs...

ŞAHLIQ QUŞU

Olar, şahlıq quşu qonar başına
Dünyanın bəmbəyaz nağıl günündə.
Səndən də "qəhrəman" düzəldəcəklər,
Divi yenəcəksən fağır günündə...

Nə qədər özünü yuxarı cəksən,
Bölünüb, çıxılıb əskiləcəksən.
Zirvədə də olsan, bil ki, təmtəksən,
– Köləyə möhtacsan axır günündə!

Arada küləyin səmtini izlə,
Nə qədər bağlıdır taleyimizlə!
Qamış bitirəcək, – ha baş kəs, gizlə,
Aşkar olacaq sağır günündə.

Qalxdın, səni "kor" kimi tanıyır, hamı!
Başına uçacaq dünyanın damı...
Pis gündə tanıyır adam adamı,
Yaxın gəlməz kimsə ağır günündə.

Xüdanın sirridir, – insan öldüsə!
Bir ruh azad oldu, bir can öldüsə!
Ol! ilə aləm var ola bildisə,
Yox olmağa nə var, "Dağıl!"günündə...

VERƏCƏM

Mürəkkəbi qurumamış şeirimi,
Şansı olan yarımamış şeirimi,
Heç bir işə yaramamış şeirimi
İndi cırıb küləklərə verəcəm!

Adam bilib birin sevdim, yanıldım,
“Yoldaş” bilib bir sal daşa yan aldım,
Can vermədi, sevgi məndən can aldı,
Bu sevgimi köpəklərə verəcəm!

– Məni gülməyim yox, məni Allah güldürsün,
Atəş açın, sinəmdə qoy gül dursun!
Bir ildırım çaxıb məni öldürsün,
– Mən odumu şimşəklərə verəcəm!

Qara-qura düşüncələr içində,
Nələr öldü, nələr qaldı içimdə!..
Yazmadığım sözüm qalar içimdə
Qələmimi mələklərə verəcəm!

Sabirabad

Xumar ƏLƏKBƏROVA

LAL ŞAHİD

♦ *Hekayə*

Bəli, tək şahid o idi. Lal şahid, danışa bilmirdi. Zətən kim idi ondan ifadə alan, şahidi olduqlarını soruşan? O isə hadisələri əvvəldən sona qədər izləmişdi, bütün təfərrüatlar yalnız ona məlum idi...

Əvvəl evdə o məskunlaşmışdı, yerindən məmnun idi. Elə həmin dönlərdə Əfruzə ara-sıra gəlməyə başladı. Daha sonra, demək olar ki, hər gün Hacı'nın qonağı olurdu. Gülüşü dəniz səsi kimi adama laylay çalır, sanki dalğalar pıçıldayırdı. Hacı onu çox istəyirdi, "şirinim", "balım" deyib əzizləyirdi. Dəfələrlə "lal dostunun" qarşısına keçib Əfruzəni çox istədiyini etiraf etmişdi: "Dostum, Əfruzə çox əla qızıdır. Sən də bəyənirsən onu? Görürsənmi, necə mehriban, səmimi, safdır... Onunla bir yerdə olanda hər şeyi unudursan..."

Əfruzə bu il ali məktəbə qəbul olunandan sonra rayondan paytaxta gəlmiş və kirayədə yaşayırdı. Hacı da həmin ali məktəbdə sonuncu kursda təhsil alırdı, valideynləri işlə əlaqədar Rusiyada qaldığından evdə tək yaşayırdı. Ara-sıra ailəli bacısı evə gələr, pal-paltarını yuyar, yır-yığış edər, xörək bişirərdi. Həmişə də mənzilin təmizliyinə, səliqəsinə heyran edərək, Hacı'nı tərifləyirdi. Amma bilmirdi ki, Əfruzə hər gəlişində otaqları səliqə-sahmana salar, xörək bişirər, mətbəxi yığırdırdı...

Son günlər isə onların arasında əvvəllər heç şahidi olmadığı şeylər baş verirdi – tez-tez mübahisə edirdilər. Son mübahisəni xatırlayır, həmin gün çöldə ilk qar yağdı. Sulu qar pəncərələrə düşür, amma otura bilmirdi.

- Belə çıxır, mən də sənəin həyatında sulu qaram?
- Hardan tapırsan bu sözləri?
- Yox?

- Mən sənə heç vaxt söz verməmişəm!
- Belə çıxır, vədələşib sevməliydim. Sevəndə bilmirsən axı, Hacı...
- Mən səni çox istəyirəm.
- Amma sevmirsən. Səni evləndirmək istədikləri o qızı isə sevirsən.

Nə vaxt gördün, sevdin axı onu?

“Elə səninlə görüşə-görüşə” etiraf etsə, mübahisələri daha da böyüyəcəkdi, ona görə bir az düşünüb:

- Bu, ailələr arasında razılaşdırılmış məsələdir, – dedi.
- Sən də ailənə etiraz etmədin?
- ...
- Susursan.
- Sən etiraz edərdin?
- Edərdim...

Sonra yenə buna bənzər sözlər, ittihamlar, göz yaşı, yalvarışlar...

Əfruzə gedəndən sonra isə Hacı “lal dostuna” yaxınlaşıb qarşısında durdu, xırda gözlərinə baxa-baxa pıçıldadı: “Məni qınayır ki, ailəmə etiraz etməmişəm, o isə etiraz edərmiş... Əlbəttə, sən etiraz edərsən. Axı, Hacı sənənin paytaxt qeydiyyatın, kəndin palçığından, toyuq-cücəsindən qurtaracaq lotereya biletindir. Amma bağışla, birlikdə nə qədər xoş günlərimiz olsa da, mən də uduşlu bilet almaq istəyirəm. Mən valideynlərimə etiraz edə bilmərəm, ona görə ki, təminatlı gələcəyimdən, güvənli sabahımdan imtina etmiş oluram. İçi dolu qızıl saray boş-qabını mağar nəlbəkisi ilə dəyişmək axmaqlıq olar...”

Sonra “lal dostuna” danışdı ki, qohum olacaqları ailə atasının işlədiyi obyektin sahibidir: “Sabah ali məktəbi bitirəndən sonra iş yerim, təhsilimi xaricdə davam etdirmək, vəzifədə yüksəlmək və qazancımı çoxaltmaq üçün nərdivandır...”

Sözlərinə görə, ailə quracağı qız yaraşıqda Əfruzədən geri qalmırdı: “Qisası, mənim yerimdə ağılı başında kim olsa, eyni seçimi edir. Əfruzəyə məndən yaxşı bir namizəd üfüqdə əl sallasa, fatihəmi çoxdan oxuyar...”

Son söhbətdən sonra ilk dəfə idi ki, Hacı ilə Əfruzənin görüşmədiyi günlər bu qədər uzun sürdü. Bu günlərdə Hacı Əfruzənin telefon zənglərini bilərəkdən cavablandırmır, cavablandıranda da yalandan başqa yerdə olduğunu, vacib işləri olduğu üçün görüşə bilmədiklərini deyib münasibətləri soyutmağa çalışırdı.

Günlərin birində isə köynəyin birini geyinib, birini soyundu, az qala 10 dəfə güzgü qarşısına keçdi, ətirlənib yeni sevgilisi ilə görüşə getdi. Sanki köhnə köynəklərdə, üzü tıraşlanmamış, dişi fırçalanmamış, içkidən sonra üz-gözü şiş, üstü-başı qusmaq olanda Əfruzə üçün ən əziz həmin insan deyildi... Bu görüşə gedərkən isə narahatlığı,

nigarançılığı səliqəli üstündən yağdı, hətta qapıdan çıxmamış “lal dostunun” qarşısına keçib “Məni bəyənər səncə?” soruşdu, sonra da göz vurub “Mənə uğur dilə” dedi...

Görüşdən sevincli döndü, xoş əhvalını isə axşam Əfruzədən gələn zəng pozdu. Qızcıgaz onun niyə telefon zənglərinə cavab verməməsindən narahat olmuşdu, çoxdandır görüşməmələrindən də gileyləndi. Sonra Hacı “yaxamdan düş” bağirtisindən sonra xəttin o biri başında Əfruzənin ağlamasından idi ki, Hacı səsini yumşaltmışdı. Sabah yenə görüşəcəklərinə söz verdi.

Səhəri gün vədələşdikləri kimi Hacıнын mənzilində görüşdülər və hər şey “lal şahidin” gözləri qarşısında baş verdi. Əfruzənin həmişə təbəssümlə işıqlanan çöhrəsi qapqara qaralmış, gözləri sanki qara quyudan baxırdı. Gah ucalan səslər, gah pıçıltılar, gah əsəb, gah təəssüf dolu yaralayan sözlər, peşmanlıq dolu etiraflar, hərdən Əfruzənin hıçqırıqlar içində danışdığı qırıq-qırıq şirin xatirələr... Beləcə bir neçə saat keçdi. Əfruzə ayrılmaq istəmirdi. Hacı isə qərarlı idi:

– Mən çay hazırlayım, ikimiz də içək, bir də söhbət edək, – deyib Əfruzəni öpdü. Əfruzə ovucları ilə yanaqlarını silib ona baxdı.

– Mənə elə baxma! Keçdim mətbəxə çay dəmləməyə, ağlını başına yığ...

Mətbəxdən də elə hey səsi gəlirdi, yenə eyni şeyləri deyirdi, Əfruzə isə heç nə cavab vermir, heç nə eşitmirdi...

Ayağa durub pəncərəni açdı. Neçə gündür aramsız yağan sulu qar yerə oturmağa başlamışdı. Ətraf ağappaq işıqlı idi, xoş şaxta ətri otağa doldu... Əfruzə bir göz qırpımında lopa-lopa yağan qar dənəcəkləri kimi havada uçub yerə düşdü...

Hər şey onun gözləri qarşısında baş verdi. Akvariumda dinməzsöyləməz üzürdü, heç kim ondan heç nə soruşmayacaqdı...

Ülkər YUSİFOVA

ATAMIN BÖYÜK OĞLU

♦ Hekayə

Debüt

– Həə, kişi, verirsənmi? Verirsənsə, neçəyə verəssən?

Gözlərini iri, qara təkərlərin üzərindəki naxışlara zilləyib:

– Vallah, nə deyim? Mənə o qədər əzizdir...

– A kişi, dəmir parçasıdır daa. Deyirsən sən çox əlindən tutub. Aparaq, bizim də əlimizdən tutsun. Talış dağlarından odun, daş daşmalıyıq.

“Dağ” sözünü eşidəndə atamın ağarmış qaşları çatıldı, alnında qırışlar əmələ gəldi. Bir siqarət yandırıb iri, tünd bənövşəyi dodaqlarının arasına qoydu. Tüstü bığının saralmış tükləri arasına yayıldı. Tüstüdən gözlərini qıyıb siqaretdən bir qullab aldı.

– Gedin, bir həftə sonra sizə hə-yox deyərəm. Amma bir stəkan çayımızı içməmiş, getmək yoxdur.

Pəncərənin qırağında pərdənin arxasından söhbətə qulaq asırdım. Atam evə yad adam gələndə mənim və anamın kişi qonaqların qarşısına çıxmağımıza icazə vermirdi. Anam mətbəxdən çölə çıxmaz, çay-çörəyi orda hazırlayıb qoyardı. Qardaşlarım evdə olanda onlar, olmayanda atam hazır çayı və yeməkləri süfrəyə düzərdi.

Alicılar getdi. Atam öz otağına çəkilib qapını bağladı.

Bu maşın 1987-ci ildə – mən doğulandan bir il əvvəl alınmışdı. Balaca qardaşlarımla mübahisə edəndə, atama xoş gəlsin deyə “Bax, ata! Bu “Kamaz” var ha, bax bu mənim böyük qardaşımdır” deyirdim. “Bunu heç vaxt satma, xarab olsa da, çürüsə də qoy həyatımızda çürüsün”. Belə deyəndə, kişi elə bil narahat olur, “Kamaz”ından nə vaxtsa ayrılı biləcəyi düşüncəsi onu fikrə qərq edirdi. Cavabında: “A kopaqqızı, bu böyük qardaş heç bilirsən məni nə odlardan çıxarıb? Sizi o maşının hesabına ağ günə çıxara bilmişəm”.

“Kamaz”dan danışanda kişini fikir aparırdı. Qubadlıdan bir il əvvəl işğal olunmuş qonşu kənddən olan qohumlarımızın mal-heyvandan başqa bütün əşyaları ilə necə Bakıya gətirdiyini nə qədər fəxrlə danışsa da, sonradan biz qaçqın olanda onların bizə necə laqeyd yanaşdığını bir o qədər ürək yangısı

ilə nağıl eləyirdi. Kəndimizin qaçqınlarını “Kamaz”da daşıdığını danışarkən iri sinəsini qabağa verər, əl-qol hərəkətləri artar, tez-tez nəfəs alıb-verərdi. Bizi yaralıların helikopteri ilə yola salan atam kənddə qalan adamları çıxarmaq üçün oraya geri qayıtmışdı.

““Kamaz”a hələ indiyə kimi o qədər adam yığmamışdım. Arvad-uşaq, yaşlı-qadın maşının kuzovuna minmişdi. Yer tapmayan iki yeniyetmə oğlan qarşı şüşədən asılı vəziyyətdə Akara yoluna kimi gəlmişdi. Həmin yola çatmamış, qabağımıza bir tank çıxdı. Maşın dolu adamlarla, nə elədiyimi bilmədim. Elə bil, Allahdan mənə güc gəldi. Qışqıra-qışqıra danışurdum ki, öz səsim mənə güc versin. “Kamaz” tankla üzbəüzdür, imkan vermədim tank lüləsini aşağı endirə, bizi nişan ala. Sürətlə üstünə şığıdım. Lülənin böyründən sivişib, camaatı qurtardım. Qışqırıq səmindən kəndə atılan mərmilərin səsi eşidilmirdi”.

Atam hər dəfə bunu danışanda stolun üstündəki qənddanı (və ya nə varsa, onu), stolun tən ortasına qoyar, – bu elə bil tankdır, – deyib, sağ əlini “Kamaz”mış kimi qənddanın böyrünə sürtüb keçərdi.

Qaçqınlıqdan sonra “Kamaz”ı sürməyi anam da öyrənmişdi. Kənddəki evimizdən bir quru çöp də gətirə bilməyən atam, “Kamaz”ı gətirdiyinə sevinirdi. Anamı maşın sürməyi öyrətmə səbəbi də o idi ki, evdə yanğın baş verərsə, həyətdən anam onu sürüb çıxara bilsin. Onunla atam müvəqqəti məskunlaşdığımız Qala kəndindəki az qala hər mövsümə bir divarını tikdirdiyimiz evimizin daşını daşdı. Kəndə qaz çəkilənə kimi isə anamla bərabər, odun gətirmək üçün “Kamaz” onların əlindən tutdu.

Qala kəndinə köçəndən sonra yenidən tikilmiş birotalıq evin həyatında saxlanılan “Kamaz”ın kuzovu qardaşlarımla mənim oyun yerimizə çevrilmişdi. “Gizlənpaç” oynayanda o bizim gizlənmək yerimiz idi. Bəzən az qala özümüz boyda olan təkərlərin arasında gizlənir, gah kuzova çıxıb içərisindəki daşların arxasında, gah da sürünərək girib “Kamaz”ın altında gizlənirdik. Anam ən çox bu vaxt əsəbiləşirdi. Üst-başımız bulanırdı, mətbəxdə yemək bişirən anam, əlində yağlı qaşığı, çıxıb bizi hədələyirdi.

Qara suvaqlı iki kiçik otaqlı evimizdə kitab oxumaq əməlli-başlı problemə çevrilmişdi. Adətən, səslə oxumasam, oxuduğum yadımda qalmırdı. Qardaşlarım evdə olanda və ya evə qonaq gələndə kitab oxumaq üçün ən yaxşı yer “Kamaz”ın içərisi idi. Belə vaxtlarda atamın işinin olmaması və “Kamaz”ın həyətdə olması ürəyimdən olurdu. Sürücü yerində oturub kitabı sükana qoyur, gün təpəmə şığıya-şığıya içəridə səsimlə bir ya şeir əzbərləyər, ya da mətni oxuyardım. Şüşələri son vaxtlar ancaq burğacla burulub açılırdı, şüşə endirənin qulpu qırılmışdı. İsti havalarda gücüm çatmadığından şüşələr bağlı qalırdı. Dərsimi oxuyub evə girəndə anamın səsi evi ağzına alırdı:

– A qız, bir özünə bax, tərini, suyun içindəsen. Nətəər bu qız özünə zülm eliyir e, gəl get belə üsdünnən neft iyi gələjək, gözdərin də istidən qızarıf. Özünə kitab oxumaq üçün yer tapmadın? – deyirdi.

Gecə yatağımda başımı bürüyüb öz nəfəsimlə qızınanda “Kamaz”dan hopmuş neftin iyini rahat sezə bilirdim.

Qış vaxtlarında onun içərisi isti olsa da, yayda həmin istidən içəridə oturmaq mümkün deyildi. Yayın istisi bir tərəfə, içəridən gələn isti də atamın dərisini yandırır, kişini qara kösövə oxşadırdı. Maşın həyətə girəndə sükanın arxasında atam silkələnə-silkələnə, boynuna saldığı dəsmalla içəri girirdi.

Qardaşlarım atam kimi olmaq istəyirdilər. Atamın paltarlarını geyinər, çox böyük olsa da, qonşu ətsatanlardan gətirdiyimiz saman ipləri ilə şalvarın belini bərk-bərk bağlayardılar. “Çay gətir” deyər, atam kimi əmr edirdilər. “Maşın-maşın” oyunu isə evdə ən çox oynanılan uşaq oyunu idi. Əənkı (oyankı) evdə – bizim suvaqsız otağıımızda hərəmızın bır maşın oyuncağı vardı. Günortalar qonşu uşaqıları yeməyə, yatmağa gedəndə gündüz yuxusunu sevməyən üçümüzün vaxt öldürmək üçün azarımız “maşın-maşın” idi. “Kamaz” həyətdə olanda isə – vənn, vənn – səsinı çıxarıb bərkdən qışqırır, ayaqları ilə gah əyləcə, gah da sürət pedalına basardılar.

“Kamaz” Qubadlıya əmimin idarəsinə dövlət tərəfindən gətirilmişdi. Sovetin hələ dağılmayan vaxtlarında kənd camaatının ev, bağ tikintisində xeyli işləmiş, kəndin xeyrinə, şərinə yaramışdı. İdarənin işlərini görüb evə qayıdan atam yolda qalan pambıq, tütündən gələn işçiləri kuzova mindirərdi. Adamlar evlərinə yaxın maşından düşüb, öz yollarına gedərdilər. Atam, beləcə, adamları düşürə-düşürə evimizə gəlib çıxardı. Qaçqınlıq vaxtlarında hərə bır tərəfə dağılımış, “Kamaz”ı atam kənddə qoyub çıxmaq istəməmişdi. Özü ilə Bakıya gətirdikdən sonra xeyli müddət onu köhnə nömrə ilə (73-72 АГО) sürmüş, sonradan 39-BB-005 nömrəsi ilə dəyişmişdi.

Küçənin başından enən maşınımızı səşindən tanıyırdıq. Küçəyə yan alarkən çıxan “tsss...” səsi ilə evdə hay-həşir qopurdu. Qardaşlarım darvazanı açmaq üçün qaçır, mən ayaqaltıdakı çəkmələri cütləyir, sərin ayrıni soyuducudan çıxarıb stola qoyurdum. Qardaşlarım qapını açanda yəndəmsiz düzəldilmiş darvazanın dəmirləri üzərinə çıxır, qapı bağlanana qədər darvazada yellənir, iki qapı birləşənə yaxın hər ikisi əllərini darvazanın iç tərəfdəki kilidindən yayındırırdılar. Neçə dəfə gecikdiklərinə görə əlləri iki qapı arasında sıxışib göyərmişdi. Zaman keçdikdə qardaşlarım tez qapı bağlanan anda əllərini kiliddən yayındıra bilirdilər, artıq ustalaşmışdılar. Hər dəfə “Kamaz”ın içəri salınmasını, qardaşlarımın darvazanı açıb-bağlama tezliyini “ralli” yarışlarına bənzədirdim.

Atam küçədə maşına möhkəm qaz verməz, toz-torpaq qaldırmağı sevməzdi. Düzü, “Kamaz”ın öz iyi də ürəkaçan deyildi. Küçəmizdə yaşayan qadınlar yenicə çəkilmiş yoğun qaz borularının üstündə oturub söhbət edəndə anam atamın gəldiyini görüb onların arasından ayrılar, atamı “irahlamaq” üçün evə gələrdi. Turbanın üstündə hələ də söhbətlərini davam etdirmək istəyən qadınlar ya “Kamaz”ın tüstüsünü udub oturmalı, ya da

evlərinə dağılmalı idilər. Bəzi qadınlar tüstünü udmamaq üçün yaşmaqla ağzını bağlayarkən, şirin söhbəti yarımçıq qoymasınlar deyə, digərləri, daha cavanları ağız-burunlarını koftaların içərisində gizlədir, ardından əlləri ilə tüstünü özlərindən kənarlaşdırmışlar kimi, yelləyirdilər.

Bu tüstüdən biz də məmnun deyildik. Atam işə gedəndə maşını hərəkətə gətirər, köhnə qapı-pəncərələrimizdən içəri kəskin tüstü dolardı. Qışın soyuğunda belə, anam nazik paltarda qapıları, pəncərələri taybatay açıq qoyar, tüstü evdən çıxana kimi bağlamazdı. Qış vaxtlarında isti yorğanın altında büzüşüb qalardıq. İçəriyə dolan qışın soyuğunu burnumuzun dəliklərindən süzülüb boğazımıza gedənədək hiss edərdik. Başımızı yorğanın altına salıb bir-birimizə nəsə desək də, heç nə eşitməz, bu halımıza uğunub gedərdik. Anam əsəbi və tez-tez – bu qazovka bizi öldürəcək, – deyib üföldəyər, – bezdik ta, – deyib, əlini “Kamaz”ın arxasınca atardı. Anamın kimə əsəbiləşdiyini anlaya bilmirdim, – atamamı, “Kamaz”ın tüstüsünəmi?

Balacalıqdan hər adamın maşınının sürücüsünü özünə bənzədirdim. Atamın “Kamaz”ının ön hissəsi qaşqabaqlı alnına, arxa kuzovu isə evdəki cavanlıq şəkillərində gördüyüm dalğalı saçlarına bənzəyirdi. Özünün təbiri ilə desək, “daraq girməyən cod saçları” qaçqınlıqdan sonra tökülməyə başlamışdı. Qaçqınlıqdan sonra az müddətə də elə bil, kişinin başına qar ələmişdilər. Ağappaq saçları onu yaşından xeyli qoca göstərirdi. Özü qucaqlamağa icazə verməsə də, arada saçının ağılığına baxmaq bəhanəsi ilə əlimi başına çəkir, atamın bir gün öləcəyini düşünürdüm. Məni ağlamaq tuturdu. Deyim ki, anamı atamdan daha çox istəyirdim, yox. Atamı sevməyimi elə anam eləmişdi. “Səndən kim soruşsa, denən, Surxayın qızıyam, ayıbdır, Dilarənin qızıyam demə”. “Atanın “Kamaz”ının səsi gəlir, yola qaç, darvazanı aç, “Kamaz”ı salsın həyətə”. “Get, dəsmalı gətir, təmiz dəsmalla üzünü silsin. O, sizin yolunuzda nə qədər odlar ayaqlayıb” – deyəndə özümü vicdansız, atama layiq olmayan övlad kimi hiss edirdim.

“Kamaz”la bağlı xatirələrimin heç də hamısı xoş deyildi. Ən çox da dırnaq boyası ilə bağlı xatirəm... Atam axşam daş karxanasında qalmış, günorta evə maşını yüklü gəlmişdi. Maşından düşəndə qonşudan aldığım boya ilə boyadığım dırnaqlarımı görsün deyə, əlimi uzadıb, salam verdim. Qaşını çatıb əlimə baxdı: Mən “dırnağı laklı” qıza salam vermirəm. Get, lakını sil, bir də lak vurma” – dedi. Bu söz mənə güllə kimi dəymişdi. Bibimin “sən evin ilk uşağı idin, doğulanda qız olduğuna görə atan bikefləmişdi” sözü beynimdə səslənir, qız olduğuma görə əllərimə, dırnaqlarıma, bütün bədənimə nifrət edirdim. Boyanı bıçağın ucu ilə qaşıyıb, dırnağımı təmizlədim., İndi 35 yaşım olsa da, dırnağımı boyaya bilmirəm...

“Kamaz” bizim taleyimizin yazıldığı yer olmuşdu. Qardaşlarım bu gün ağırtonnajlı maşın sürücüsüdür, mən isə qələm əhli...

♦ P o e z i y a

Polad BİLALOĞLU

ÖMRÜMÜ

Kərpic-kərpic hörülmüşdü,
sökdüm əlimlə ömrümü.
Neçə dərin dərdim ilə
şumlayıb əkdim ömrümü.

Həyatımı gülünc etdim,
Dizlərimi balınc etdim,
Əsəbimi qılınc etdim,
Doğrayıb tökdüm ömrümü.

Taleyimdə oynatdığım,
Başımı qoyub yatdığım,
Göz yaşım ilə islatdığım
Yaylığa бүkdüm ömrümü.

VERDİM

Özüm tanrı payımı
bir kasıb ələ verdim.
Bəslədiyim bu canı
bir qara telə verdim.

Becərdim dərd-qadamı,
Böyütdüm öz adımı.
İçimdəki odumu,
Yandırır külə verdim.

Çox qəmləri unuttum,
İçimdəcə üyütdüm.
Sevincimi böyütdüm,
Obaya, elə verdim.

Dərd dönsə də gülləyə,
Yaşım çatdı əllyə.
Qəlbimi gözəlliyə,
Çiçəyə, gülə verdim.

İllər məni aldatdı,
Dövrən başımı qatdı,
Könlümdə ocaq çatdı,
Ömrümü yelə verdim.

MƏN BİR QARA SANDIĞAM

Mən bir qara sandığam,
İçim dərdlə doludu.
Yüküm ulu Babəkin
Qılınc çalan qoludu.

Mən bir qara sandığam
Rəngimə zülmət baxır.
Qəzəb, nifrət içində
Dərdim dünyadan ağır.

Mən bir qara sandığam,
Sirlə qıfıllanmışam.
Tanrının öz əliylə
Kilidsiz bağlanmışam.

Mən bir qara sandığam,
Üstümə nur saçan yox.
Neçə ildi bağlıyam,
Dərdli gəlib açan yox.

HADİSƏ

Gündüzlər
daş daşdığım
bəlkə bəs deyil mənə.
Gecələr də
yuxumda
Daş
daşıyıram yenə.

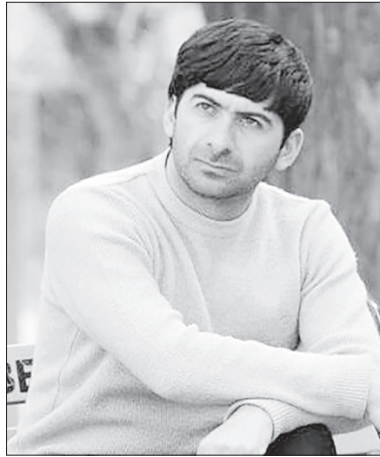
YAŞADIM

Bu dünyanın baharını görmədim,
Şaxtasında, buz-qarında yaşadım.
Ürəyimin ağrısına oyandım,
Hər gün sinə dağlarında yaşadım.

Mən isindim ürəyimin közünə,
Bir sap oldum sanki iynə gözünə,
Dərdli gəldin bu fani yer üzünə,
Dərd-qəm satan bazarında yaşadım.

Bulanmışdı, dünya məndə duruldu,
Yaş tökməkdən mənim gözüm kor oldu.
Öz ürəyim saat kimi quruldu,
Göz yaşımın axarında yaşadım.

Qoşqar QARAÇAYLI

Ən dərin, bilinməz qatın bilirəm,
Eldə çeşid-çeşid adın bilirəm...
Bütün ağrıların dadın bilirəm,
Qoy belə ağrısın ürəyim mənim...

Sıxılıb köksümə, qənimə gülür,
Dəryada qərq olan gənimə gülür,
Saçımdır bir şülək dənimə gülür,
Qoy belə ağrısın ürəyim mənim...

Dərdlə baş-başadı, verib əl-ələ,
Qoymur ömür keçsin əliboş, belə...
Gecə saat üçdü, həyat bax hələ...
Qoy belə ağrısın ürəyim mənim...

Fikir çəkiləndə baş inciməsin,
Gözlər doluxanda yaş inciməsin...
Bahar inciməsin, qış inciməsin,
Qoy belə ağrısın ürəyim mənim...

Qoşqar, həyat budur, daha nə danım,
Yalan olsa belə, gərək inanım...

Dedi sevgidəndi bir həkim xanım...
Qoy belə ağrısın ürəyim mənim...

Düzülüb sıraya gedir ahəstə,
Nə nəğmə gərəkdi, nə də bir bəstə...
Köklənib hamısı xoşbəxtlik üstə
Gəlin məşinləri kənd yollarında...

Yolların üstüylə bir cüt xətt gedir,
Arxasınca düşüb bütün kənd gedir,
Bu evdən o evə məhəbbət gedir,
Gəlin məşinləri kənd yollarında...

Kəmənd atanlara nəmər verilir,
Hər dildən bir xeyir-dua verilir,
Getdikcə çiçəyə, gülə çevrilir
Gəlin məşinləri kənd yollarında...

Bu toy subaylara toy arzulayır,
Sonra övlad-uşaq pay arzulayır,
Köylü toylarına toy arzulayır,
Gəlin məşinləri kənd yollarında...

Sevgi kitabının ilk varağıdı,
İki sevən qəlbin eşq sorağıdı...
Hərəsi bir rəngdə göyqurşağıdı..
Gəlin məşinləri kənd yollarında.

YÜZ İLİN BİRİNCİLƏRİ

MƏMMƏD ARİF
DADAŞZADƏ

10.06. 1904 – 27. 12. 1975

“...Həyat heç bir vaxt Sizin başınızı tumarlamamışdır.Çətinliklər, maneələr,...həmişə Sizi bir kabus kimi təqib etmişdir.Mənfur 37-ci ili Siz bir neçə dəfə yaşamısınız...Nələr çəkmədiniz! Üstəlik, ömür dostunuzu da itirdiniz. Özü də nə vaxt!...Lakin Siz, bir çoxları üçün cəsarətsiz görünən Siz ,özünüzdə mənəvi qüvvə,mətin iradə tapıb, bütün bu dəhşətli çətinliklərə qalib gəldiniz, keşməkeşlərdən alnıaçıq çıxdınız, bu, asan deyildi...Sizin təmkinliyinizi, təvazökarlığınızı bir çoxları başqa cür yozur, başqa şəkildə mənalandırırlar.Etiraf edirəm ki, vaxtilə mən də belələrindən olmuşam. İndi isə mən deyirəm:xalqına, vətəninə xidmət etmək istəyən Sizin yolunuzla getməlidir...”

Abbas Zamanov. 10 iyun, 1964

Mən də etirafla başlamaq istəyirəm. Müasirlərinin öz aralarında hörmət və nəvazişlə M.A.D. dedikləri Məmməd Arif Dadaşzadə ilə bağlı yazını hazırlayarkən çətinlik çəkdiyimi hiss etdim. İlk dəfədir ki, faktları və yazacaqlarımı nizamlamaqda çəkdiyim çətinliyin səbəbi onun haqqında oxuduğum 3 yazıdır. Bunlardan birincisi akademik Mirzə İbrahimovun “Ədəbiyyatımızın və mənəviyyatımızın görkəmli xadimi”(1964) məqaləsi , ikincisi, parlaq alim və nəzəriyyəçi, ziyalı obrazı və ən əsası, yüksək yazı mədəniyyəti ilə seçilən Zümrüd xanım Dadaşzadənin “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş “Nəhəng olan uzaqdan daha aydın görünər” yazısı, bir də Məmməd Arifin digər nəvəsi Aqşin Dadaşzadənin “Mənali ömrün bəzi anları”(“Azərbaycan” jurnalı, 2004, №6) məqaləsi idi. Məmməd Arif sağlığında da, vəfatından sonra da böyük ehtiramla həmkarları - peşəkar ədəbiyyatşünas - alimlər, görkəmli yazıçılar, pedaqoq və jurnalistlər, dostlar, tanışlar tərəfindən dəfələrlə anılıb, yaradıcılığı, şəxsiyyəti ilə bağlı ən gözəl sözlər, səmimi duyğular, dərin hisslərin ifadəsi olan yazılar Məmməd Arif məktəbini, demək olar, bütünlüklə təqdim edib. Amma bu

üç yazı, sadəcə olaraq, növbəti cəhdləri sanki tərksilah edir, “bütün bu deyilənlərə, yazılanlara rəğmən” daha nə demək mümkündür? – tərəddüdü yaradır. Aqşın Dadaşzadə doğru ipucu verir: “..30 ildir Arif müəllim yoxdur. Lakin indiyədək onu tanıyan, ünsiyyətdə olan, yaxud həyatının hansı dövründəsə birgə işləyən insanlar” ədəbiyyatımızın vicdanı”-nı yüksək intellekt, vətənpərvərlik, humanizm, təmənnaşılıq və kişilik rəmzi kimi xatırlayırlar. Mən isə düşünürəm ki, qoy onu yalnız zəngin ədəbi-elmi irsinə görə tanıyan, yaxud tanımayan gənc nəsil, heç olmasa, bu söhbətləri eşitsin və vaxtilə Azərbaycan torpağının necə şəxsiyyətlər yetişdirdiyindən xəbərdar olsun” (“Azərbaycan” jurnalı, 2004, №6).

Haqlıdır! Amma Məmməd Arif Dadaşzadənin “dosyesi” o qədər zəngin və ağırdır ki, yığıb-yığıldırmaq bu yazının məqsəd və niyyətini aşır. “Azərbaycan” jurnalının 9-cu “birincisi” olmuş Məmməd Arif Dadaşzadə, sən demə, 1942-1945-ci illərdə “Vətən uğrunda” jurnalının redaktoru olmasdan çox-çox əvvəl də bu jurnalda çalışmış!...Bu faktı mərhum professor Kamran Məmmədova özü danışmış, təfərrüata varmağa ehtiyac yoxdur: bu şəklin “söylədikləri” yetər:

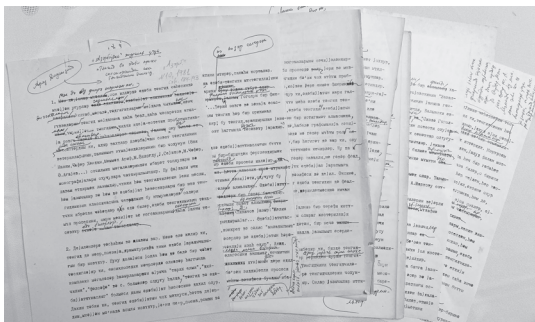
Onun jurnala rəhbərliyi dövrü jurnalın tarixində çətin və ideoloji sayıqlıq tələb edən dövr kimi səciyyələndirilə bilər. Bu tribuna həm də insanlığın faşizmə, müharibəyə qarşı birgə mübarizəyə səfərbər olduğu dövrün tribunası idi və Azərbaycan insanının, Azərbaycan yazıçısının, ümumən milli mədəniyyətin kredo-sunu ifadə edən “Vətən sevgisi bəşəriyyət sevgisindən doğar” (M.V. Belinski) (“Vətən uğrunda” jurnalı, 1942, № 7-8) formulu həm də onun redaktor kimi fərdi düşüncəsini bəyan edirdi. Jurnalın həmin ilin 4-cü sayında Məmməd Arif “Heyne və faşizm” məqaləsi ilə çıxış edərək yazırdı: “Faşistlər Qərmaniyada hökumət başına keçmələrini dünya mədəniyyətinə qarşı böyük və vəhşi hücumlarla qeyd etdilər”. Məhəlli düşüncədən uzaq olan bu mövqeyi onun bütün yaradıcı, ictimai-siyasi baxışında milli ziyalı düşüncəsini ifadə edirdi.

Məmməd Arifin “Azərbaycan” jurnalında 40-dək bədii, ədəbi, elmi-tənqidi yazısı, tərcümələri dərc olunub. İlk yazıları bədii yaradıcılıq nümunələri olub və müxtəlif imzalarla çıxıb. “Məmməd Arif” imzası ilə yazmağa 1925- ci ildən başlayıb.

Nəcəf bəy Vəzirovun portreti.
Rəssam Məmməd Arifdir. “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1926, №7 (30)

“Maarif və mədəniyyət” jurnalı ədəbi-ideoloji platforma kimi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin əsasını qoymağa başlamış, çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatından heç bir vaxt ayrı düşünülməyən Azərbaycan sovet ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığının, o cümlədən, ədəbi tənqidin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Məmməd Arif ədəbi irsə münasibət və ədəbiyyatın vəzifələri, ədəbiyyatda yüksək məfkurə və bədii keyfiyyət, tənqidimizin vəziyyəti və vəzifələri ilə bağlı yazılarla yanaşı, müasir ədəbi proses, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılıqlarını tədqiq edən fundamental məqalələrlə jurnalda ömrünün sonunadək bir müəllif kimi fəal çıxış edir və əlbəttə ki, sosrealizmi sovet ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq üsulu kimi təqdir edirdi. Müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığında bu tendensiya və mövqeyə münasibət ifadə edən yazılarda bütövlükdə Məmməd Arif ədəbi məktəbinə fərqli yanaşmaların olması təbii olsa da, onun Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəni fikir tariximizdə xidmətləri danıla bilməz. Bu, təkcə Məmməd Arif yaradıcılığına münasibətdə ifadə olunmur, sovet dövrü ədəbiyyatı və mədəniyyətinin nailiyyətlərinə qarşı inkarçı ritorika və aqressiya, təəssüf ki, obyektivlik və qəhrəmanlıq kimi dərk və təqdim olunur. Məmməd Arif və onun həmkarlarının yaratdıqları elmi - ədəbi irs Azərbaycan elmi-mədəni düşüncəsində sanballı çəkisi ilə milli düşüncənin inkişafına bu gün də xidmət edir, bu qiymətli irsin sabah da öz əhəmiyyətini qoruyacağına şübhə yoxdur.

Məmməd Arifin “Vətən uğrunda” jurnalında redaktəsi

Əslən Xızıdan olan Məmməd Məhərrəm oğlu 16 yaşında Süleyman Sani Axundovun məktəbində müəllim işləyib. 26 yaşında Azərbaycan Dövlət Universitetinin “Şərq” fakültəsindən məzun olub, Moskvada aspirantura təhsili alıb, Pedaqoji İnstitutda Rus ədəbiyyatı kafedrasında rəhbərlik edib, ötən əsrin 30-40-cı illərində paralel olaraq, maarif komissarının müavini işləyib. Mühəribə illərində

“Vətən uğrunda” jurnalına rəhbərliklə yanaşı “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının inkişaf yolları” mövzusunda namizədlik (1944), on il sonra isə “C. Cabbarlının yaradıcılıq yolu” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. 1938-ci ildə Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri, bir il sonra həmin İnstitutun direktoru olub. Repressiyalar dövrünün I mərhələsində elmi-pedaqoji, ideoloji sahələrdə fəal çalışmış Məmməd Arif “II dalğanın” hücumunda “böyük qəzəbə” tuş gəlib. Aha! 1950-ci ildə məlum olub ki, “bolşevizm əxlaqına zidd adətləri və ikiüzlülüüyü yayan, <...> saysız-hesabsız siyasi səhvlər buraxmış Məmməd Arifin uzun illər başçılıq etdiyi Ədəbiyyat İnstitutunun fəaliyyətində də sovet ədəbiyyatı problemlərindən uzaqlaşmaq, ədəbi irsə qeyri-tənqidi münasibət, keçmişi idealizə və burjua millətçiliyi təzahürləri kimi zərərli meyllərə yol verilmişdir. Məmməd Arif isə dönə-dönə olan tənqiddən heç bir nəticə çıxarmamışdır” (Ədəbiyyat qəzeti” 1950, № 21).

Qəfil təftişin nəticəsi ağır oldu; Məmməd Arif 37-nin pantürkist ittihamından da ağır suçla ittiham edilirdi: Türk casusu. Hətta, Heydər Hüseynovdan da betər! Bundan sonrası isə “məntiqi ardıcılıqla” davam etdi; bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırılan, partiya sıralarından xaric edilən, Yazıçılar İttifaqı sıralarından çıxarılan 46 yaşlı Məmməd Arifi intiharın bir addımlığından nə qurtarmışdı? Təkcə doğmaların səksəkə içində göz-qulaq olmaq söylərimi, evinə səssiz zəng edib həmirinə şükür edənlərin nigaran nəfəsimi, sifarişli “baltaçıların” arxasınca düşüb üzrxahlıq etmələrimi, sədaqətli ömür-gün yoldaşının təsəllilərimi? Əslində, günahsız olduğuna inanan alimin o ağır günlərdə özünə də zəif görünən böyük iradəsi, əqidəsi və bir də qələmi bu arif adama dönüklülük, simasızlıq, ədalətsizlik zərbələrini sinirməkdə kömək olmuşdu. Yeganə övladı Arazın nə günahı vardı və bütün baş verənləri 4 yaşlı körpənin ruhuna – ömrünə hopdurmağa atalıq duyğusu qıya bilərdimi?...

Qəzəbin kökündə iki səbəb dururdu: rejimin “bizim kimi düşünməyən bizdən deyil” hökmü və bir də çuğulların canfəşanlılığı! O da, insafən, dilini dinc qoymamışdı; yavaşca da olsa, Kişinin milli dildə danışmamasına “ağız büzmüşdü”, kimlərinse yanında söylənmişdi ki, azərbaycanca danışa bilirmi ki, məruzə də eləsin?! Bunun üstündən də, Ziyalıların sözünün bir olmalı olduğu məclisdə (Bakı ziyalılarının yığıncağı. 14.07.1950) mətləbdən yayınmaqla Heydər Hüseynovu ifşa etməməsi... Məmməd Arifin sükutu cəzələndirilir və bu cəza müddəti “nəhənglərin süqutunacan” çəkdi. Məşhur Doktor döngəsi, 5 ünvanında təcrid yaşamağa məcbur qalan Məmməd Arif taleyin dönüklüyü illərində Davam Etməyə güc tapdı və bu Düzüm bir sıra qiymətli elmi-tədqiqat işi ilə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatına L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanının iki cildinin tərcüməsini bəxş etdi. Məmməd Arif 25 yaşında Remarkın “Qərb cəbhəsində təbəddülət yoxdur” romanını tərcümə etməklə (“İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, 1929, № 10 – 12), bu sahədə səriştəsini ortaya qoymuşdu. Epopeyanın tərcüməsi isə, onun tərcüməçiliyinin tacı (M. İbrahimov) kimi qiymətləndirildi. Evripid, Servantes, Bexer, Çexov, Qorki, Qoqol... yaradıcılığından etdiyi tərcümələr, Avropa və rus ədəbiyyatı nümunələrinin tədqiqi ilə bağlı çoxsaylı nəşrləri onun mədəniyyətlərin inteqrasiyasına verdiyi töhfələrin bir qismidir. Tərcüməçilik onun yaradıcı fəaliyyətinin yalnız bir istiqaməti idi və məlumdur ki, Məmməd Arifin milli ədəbiyyatşünaslığın F.Köçərlidən sonra ən əsas hadisə və meyillərini, inkişaf mərhələləri və qanunauyğunluqları əhatə edən ədəbiyyat tarixi əsərinin müəllifi, milli tənqidin XX əsrdə yüksək zirvəsi (Ş. Salmanov) kimi qiymətləndirilən ədəbiyyatşünas, tənqidçi fəaliyyəti yalnız məhəlli xarakter daşıyırdı. Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı” kitabının (1958) ingilis, fars, rus, bolqar, erməni dillərində də nəşr olunması, “Ədəbi tənqidi məqalələr” (1958), “Seçilmiş əsərləri” (1972-1973) İki cildə, rusca, ondan əvvəl – (1967-1970) Seçilmiş əsərlərinin 3 cildə nəşr olunması “Məmməd Arif məktəbi” ifadəsini reallaşdıran fundamental elmi-nəzəri yaradıcılığının müəyyən səhifələrini təşkil edir. Müasir ədəbi prosesin elə bir sahəsi olmamışdır ki, M. Arif yenilikçi meyil və təmayülləri diqqətdən kənarda qoysun. Ədəbi irs, ədəbiyyat tarixi, dil - üslub, teatr, dramaturgiya ilə bağlı tədqiqatları müasirlik və tarixilik kontekstində

dəyərləndirmələr konseptuallığı ilə diqqət çəkir. Ədəbiyyat tarixi tədqiqinin əsasını qoymuş alimlərdən biri olmuş Məmməd Arifin monumental ədəbiyyatşünaslıq sahəsində xidmətlərini qeyd edən müasirləri həm də onun alim – insan obrazını xüsusi vurğulamışlar: “Kim böyüklüklə sadəliyin vəhdətini görmək istəyirsə, Sizə baxmalıdır, Sizdən ibrət almalıdır” (Ş.Mehdiyev).

“Hər uğurlu kişinin arxasında bir güclü qadın durur” ifadəsinin müxtəlif təfsiri mümkündür və zənnimizcə, qadının “gücü” yox, cütlüyün ruhi- mənəvi birliyinin gücü hər ikisinin həyatında uğurun formulu kimi səciyyələnir. Bu mənada Məmməd Arif böyük həyat yoluna düzgün seçimlə çıxmışdı. Azərbaycanda pedaqogika üzrə alimlik dərəcəsi almış ilk qadın Zümrüd xanım Axundova ilə Məmməd Arifin Ailə Universiteti saf münasibət, ləyaqət, nəciblik, bütövlük, fədakarlıq, təmizlik, dürüstlük, zahiri təmtəraqdan uzaq sadəlik və bu gün qərribə də səslənsə, inanıb tapındıqları əqidəyə inam, ideala sədaqət nümunəsi ilə təkcə övlad – məzun yetişdirmədi, nəsillərə nümunə oldu. Müəllim adını, nüfuzunu şərəflə daşımaqla yanaşı, onu mədəni-mənəvi düşüncəmizin sərvəti kimi dəyər ölçüsünə ünvan etdi.

“Həyatımda çox çətinliklərlə, çox məhrumiyyətlərlə üzləşmişəm. Mənə qarşı saysız-hesabsız haqsızlıqlar olub. Sındırmaq, əymək istəyiblər məni. Bütün bunlara baxmayaraq, ömrüm boyu öz tənqidçi vicdanımın əyildiyini xatırlamıram”. Məmməd Arif

Şəxsiyyəti, bütövlüyü, ləyaqəti, prinsipiallığı ilə ədəbiyyatımızın, tənqidimizin vicdanı ola bilmiş Məmməd Arifin Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə xidmətlərinin səviyyəsi filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı fəxri ad və təltifləri, yüksək dövlət orden və medalları, Akademiyanın vitse-prezidenti vəzifəsi ilə rəsmi etiraf almaqla yanaşı, həm də mənəvi repressiyanın bəraət aktı, qeyri-standart situasiyalarda müəyyən normaların yaradılması cəhdləri kimi başa düşülməlidirmi? Nəzərə alsaq ki, bu etiraflar totalitarizmin birinci mərhələsindən uzaqlaşma dövrünün əvvəlində, stalinizmin çöküşündən sonra başlamışdı, Məmməd Arifin məhrum edildiyi vəzifə və statusları qaytarılmışdı, bununla belə, bir alim ömrünün yüksələn tempi bərpa olunurdu, onun şəxsi keyfiyyətləri ilə vətəndaş məsuliyyətinin dərkə müstəvisində bir intellektual-ideoloji rezonans effekti yaranırdı.

Dadaşzadələr soyadının ləyaqətini və mənəvi çəkisini şərəflə daşıyan yalnız oğlu, dünyadan vaxtsız köçmüş gözəl alim, filologiya elmləri doktoru Araz Dadaşzadə, onun övladları deyil. “Məmməd Arif məktəbi”nin bu gün də davam edən yolu yaşıdır.

“Azərbaycan” jurnalının bir əsrlik tarixində onun ədəbi siyasətinin düzgün müəyyən edilməsi, bu xəttin sağlam mənəvi-mədəni-elmi əsaslarla davam etdirilməsi, milli düşüncənin müstəqil dövlətçilik siyasətinə xidməti kimi böyük amala qulluq edənlərin sırasında Məmməd Arif Dadaşzadənin parlaq adı, böyük istedadı, nəcib şəxsiyyəti xalqa, vətənə sədaqətlə xidmətin nümunəsi kimi minnətdarlıqla anılır.

Südəbə AĞABALAYEVA

Əziz MİRƏHMƏDOV

Bizim “Azərbaycan”ımız...

Bizim dünyamızda gözəl bir adət var; yaxşı adamların doğum gününü xoş duyğular, xoş sözlərlə xatırlayıb yad eləmək. Hər hansı bir xalqın mənəvi həyatının ayrılmaz parçası, zینəti olan qəzet və jurnalın da habelə. Çünki hər ikisi dünyaya yeni bir varlığın gəlməsi deməkdir. Birində insanın özü, o birisində isə onun mənəvi övladı doğulur. “Azərbaycan” jurnalı bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə incilər bəxş etmiş bir xalqın fərasətli mənəvi övladı olduğuna görə doğuluş gününü də xatırlayıb bayram eləmək təbiidir, xoşdur.

Mən bu jurnalın milyonlarca oxucusundan biriyəm. Təxminən əlli il onun hər nömrəsini səbirsizliklə gözləyən, sevə-sevə oxuyub təsirlənən, öyrənən bir oxucu...

“Azərbaycan”la bilavasitə tanışlığım otuzuncu illərin əvvəlində, o hələ “İnqilab və mədəniyyət” adı ilə çıxdığı zamandan başlanmışdır. O zaman respublika nəşriyyatı indikindən qat-qat az kitab buraxdığına görə, bu jurnal xeyli dərəcədə kitabı əvəz eləyirdi. İllər boyu “Ədəbiyyat qəzeti” ilə birlikdə bu jurnalın da nömrələrini yığıb saxlamışdım. Onların sayı artıb yüzlərə çatdıqda oxucuların geniş dairəsinin istifadəsi xatirinə hamısını Nizami muzeyinə bağışladım.

Qırx-əllinci illərdə bir ədəbiyyatçı kimi “Azərbaycan”ın sələfi “Maarif və mədəniyyət”i də vərəqləyib tədqiq elədiyim günləri məmnuniyyətlə xatırlayıram. Məndə bu hissi doğuran tək cə xitiasımla bağlı bir ehtiyacın təmin olunması deyildi. Həllədi cə amil nəşrinin ilk çağlarından sosializm quruculuğunun, mədəni inqilabın pafosunu, kommunizm ideallarının mahiyyətini məhəbbətlə bizə çatdıran “Azərbaycan”ın dərin məzmunu, zəngin mündəricəsi, sağlam ideya – ədəbi istiqaməti idi. Oxucu aşkar görürdü ki, “Azərbaycan” doğrudan da bir aləmdir. O, bəşər mədəniyyətinin, ilk növbədə isə bizim dogma, bədii, fəlsəfi, elmi-estetik fikirlərimizin aynasıdır.

“Azərbaycan” yazıçıların bir neçə nəslinin tərbiyələnməsinə, sənətin böyük sirlərini öyrənməsinə kömək etmiş, sırasıyla oxucuları ilə mənəvi-estetik cəhətdən qidalandırır, ədəbiyyatı sevməyə, qiymətləndirməyə alışdırmışdır. Hər iki halda müəllim, məktəb rolu oynadı.

Böyük Oktyabrda sonra ərəşə gəlmiş onlarca söz ustamız üçün “Azərbaycan” gözəl yaradıcılıq laboratoriyası olmuşdur. Bir çox Azərbaycan ədəbiyyatşünasları elm aləminə vəsiqəni ondan almışlar. Yaşdılarım, qələm dostlarım kimi, mən də bu jurnalın səhifələrində ilk yazılarımin nəşrini ciddi bir imtahandan çıxmağa bərabər tutmuş, hətta bununla öz-özlüyümdə gizli bir qürur hissi keçirmişəm. Məhəmməd Hədinin ədəbi irsi haqqında ilk yazım bir müddət “Vətən uğrunda” adı ilə çıxmış bu jurnalın 1946-cı il 5-6-cı nömrəsində getmişdir. Sonralar ara-sıra burada, sözsüz, eyni səviyyədə olmayan tənqidi məqalələr, ic-

ЭЗИЗ МИРЭМЭДОВ

ЭЗИЗ МИРЭМЭДОВ

mallar, etüdlər, Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı məsələlərinə dair tədqiqlər, rəylər çap etdirmişəm ki, bütün bunlar üçün “Azərbaycan”a minnətdaram.

...Adətən yubiley zamanı keçmişin xoş günləri yada düşür. Bu yazı da belə ənənəvi ruhda başlanmışsa, elə çıxmasın ki, bizim yubilyar jurnalımızın ömür yolu həmişə hamar olmuş, o həmişə xoş ədəbi ab-havada işlənmişdir. Xeyr, böyük dahilərdən birinin “Həyat yolu Nevski prospekt deyil” kəlamını “Azərbaycan”ın keçdiyi yola da tətbiq etmək olar. Onun səhifələrində rast gəldiyimiz bir sıra ədəbi mübahisələr, haqlı-haqsız tənqidlər, bəzən biri digəri ilə uyuşmayan fikri-estetik xətlər, habelə aşkar yanlışlıqlar bu gün nə qədər təəccüblü görünsə də, nə qədər təəssüf doğursa da, bunların hamısına ədəbi həyatın ayrı-ayrı illərdəki müxtəlif inkişaf təmayüllərinin inikası, tarixən şərtlənən təzahürləri kimi baxmaq lazımdır. Əslinə qalsa, sosializm realizmi ədəbiyyatının və onun nəzəri-estetik əsaslarının hansı mübarizə yollarından keçib gəldiyi, necə çətinliklə qələbə qazandığı yalnız belə bir mürəkkəb, rəngarəng ədəbi mənzərə fonunda bütün vüsəti və aydınlığı ilə dərk oluna bilər.

Tarix də, ədəbi proses də davam etməkdədir. Jurnalın redaksiyası indi, sözsüz, onun tarixində əlamətdar olacaq yubiley nömrəsi ilə bərabər, yəqin ki, növbəti nömrələr üçün əsərlər, yazılar, xəbərlər də hazırlayır. Biz “Azərbaycan”ın ildən-ilə daha mənalı, daha gözəl, daha təsirli olacaq yeni nömrələrini, həmişəki kimi yenə maraqla gözləyəcək, acgözlüklə oxuyacağıq.

Böyük arzularımdan biri Cənubi Azərbaycan ictimai-bədii fikri ilə əlaqənin əsaslı surətdə möhkəmlənməsi, “Varlıq” kimi fədai-jurnalların gördükləri tarixi işin geniş əks etdirilməsidir. Sonra: gənc yazıçıların bədii əsərlərini müntəzəm çap edən “Azərbaycan” əsərlər haqqında qayğı və tələbkərliklə, inandırıcı və təsirli tənqidi icmallar, rəylər, məktublar, qeydlər nəşri ilə də ardıcıl məşğul olmağa borcludur.

Nəhayət: klassik irslə bu günün bədii məhsulunu, dogma ədəbiyyatla SSRİ xalqlarının, Qərbin və Şərqi ədəbiyyatının jurnalda müəyyən tənəsüblə təmsil olunması ciddi məsələlərdən biridir. Bu işdə hər hansı uyğunsuzluq, aludəlik oxucunun haqlı narazılığına səbəb ola bilər.

“Azərbaycan”ın bu gün altmış yaşı var. Bu, əməlli-başlı yetkinlik dövrüdür. Şübhə eləmir ki, o, öz oxucularının məhəbbət və etimadını gələcəkdə də ləyaqətlə doğruldacaqdır.

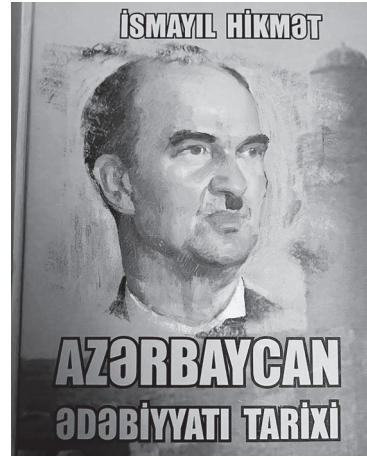
Sənə uğurlar, bizim sevimli “Azərbaycan”ımız!..

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

SUFİZMƏ VƏ HÜRUFİZMƏ FƏRQLİ KONSEPTUAL TARİXİ- ELMİ BAXIŞ

*İsmayıl Hikmətin “Azərbaycan
ədəbiyyatı tarixi” üzərində düşüncələr*

Böyük türk alimi İsmayıl Hikmətin 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunan iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” ədəbiyyatımızın orta əsrlər dövrünü araşdıran ilk sistemli tədqiqatdır. O, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatını iki mərhələyə ayıraraq tədqiq edir. Birinci mərhələyə XIII-XIV əsrlərin, ikinci mərhələyə XV-XVII əsrlərin ədəbiyyatını daxil edir.

İ. Hikmət Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini yazan və yaxud bu tarixi yazmağın bu və ya digər dərəcədə iştirakçısına çevrilən tədqiqatçılar arasında yeganəsidir ki, ədəbi materialın arxasınca yox, önündə gedərək bu materialı öz dünyagörüşü və ədəbiyyat konsepsiyası ilə dəyərləndirir. Onun dəyərləndirmələrində ya təsdiq, ya inkar pafosu, ya da ikisinin də iştirakı həlledici meyarlar kimi çıxış edir.

Alim ədəbiyyat tarixinin obyektini kimi götürdüyü dövrləri ümumən təsəvvüf ədəbiyyatı kimi təhlil edir. Birinci mərhələni “Dini cərəyan”, ikinci mərhələni isə “Elmi cərəyan” adı altında ümumiləşdirir və araşdırır. Tədqiqatçı “Elmi cərəyan”ı təsəvvüfün Azərbaycan ədəbiyyatında keçdiyi ikinci böyük mərhələ kimi təsəvvür edir və onu birinci mərhələdəki təriqət ədəbiyyatının transformasiyası, yaxud başqa bir şəkli kimi qəbul edir. Lakin ümumən təsəvvüf çərçivəsində qalan ədəbiyyata türk şeirinin inkişafında xüsusi rol vermir.

Kitabın “Miladi on üçüncü əsrdən on beşinci əsrə qədər” bölməsində İ. Hikmət üç sənətkarın portret-oçerkini önə çəkir: Həsənoğlu, Qazi Bühranəddin və İmadəddin Nəsimi.

İ. Hikmət öz “Ədəbiyyat tarixi”ndə bu sənətkarları, ilk növbədə, XIII-XIV əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri kimi bir araya gətirir. Təbii ki, bu üç sənətkarı birləşdirən ikinci əsas cəhət onların anadilli ədəbiyyatımızın ilk nümayəndələri olmalarıdır.

Tədqiqatçı XIII-XIV əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında “Dini cərəyan. Təsəvvüf (Mistisizm)”ü dövrün ədəbiyyatının əsas estetik hadisəsi kimi fərqləndirir. Bu fərqləndirmənin məntiqi bizə Həsənoğlu, Q. Bühranəddin və İ. Nəsimini birləşdirən mühüm cəhət kimi təsəvvüfə bağlılıqları haqqında düşünməyə əsas verir. Məqsədimiz bu düşüncə kontekstində İ. Hikmətin sufizmə və hürufizmə

fərqli konseptual tarixi elmi baxışını aşkarlamaq və perspektivlərini müəyyən-ləşdirməkdir.

İ.Hikmət bu üç şairin təsəvvüfə bağlılıqlarında keyfiyyət fərqləri görür. Həsənoğlunu ortada olan iki qəzəlinə əsasən təsəvvüfə bağlı sənətkar hesab edir, onu “böyük İran mütəssəvif şairlərini tədqiq ilə onlara nəzirə yazmış olduğu açığa çıxan” bir şair kimi görür. Nəsimini isə mərhələnin ədəbiyyatında dini cərəyanın – təsəvvüfün və onun bir qolu olan hürufiliyin ən əsas nümayəndəsi kimi dərk edir. Onu “təhsilini tamamlayıb, həyata atılacağı zamanlarda sufilik yoluna girmiş və yavaş-yavaş həyatdan çəkilərək cəzbə dərəcələrinə varan bir mütəssəvif”, bağlandığı təriqətin “məczub bir propaqandaçı misyoner”i kimi qiymətləndirir. Bu isə mahiyyətə o deməkdir ki, Nəsimi şeirlərini mənsub olduğu təriqət ideyalarının təbliğinə həsr edir. Bu xarakteristikalar Həsənoğlu ilə Nəsiminin dini cərəyana bağlılıqları arasındakı keyfiyyət fərqi çox dəqiq ifadə edir. Qazi Bühranəddin isə təsəvvüfə bağlılıqda nəinki Nəsimi deyil, heç Həsənoğlu da deyil. İ.Hikmətə görə, Qazi Bühranəddinin “...təsəvvüfə aşkar göstərən parçaları vardır: öylə olmaqla bərabər o, təriqətpərəst və təlqinçi bir şair deyildir (Yəni o, Nəsimi ruhlu şair deyildir – T.S., Y.D.). Onda təsəvvüf ancaq bir “elm bəzəyidir”. Alim əlavə edir ki, “heç bir zaman təsəvvüf Qazi Bühranəddində bir qayə olaraq görülməmişdir (Yəni bu cəhəti ilə Qazi Bühranəddin Həsənoğludan da fərqlənir – T.S., Y.D.)”.

Lakin Qazi Bühranəddinin bəzi əsərlərini təsəvvüfdən kənar təsəvvür etmək olmur. İ.Hikmət Qazini şeirlərində özünü göstərən təsəvvüflə daha çox “elmi cərəyan”a bağlayır. Ancaq onu bu cərəyanın mütləq təmsilçisi elan etməkdən də çəkinir. Çünki tədqiqatçıya görə, bəzi qəzəlləri “təlmihləri və təşbihləri etibarilə bir az elmi cərəyan məhsulları arasına girirsə də, tamamilə o çərçivənin içində qalmayırlar”. Bu mülahizələrdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Qazi Bühranəddinin şeirindəki təsəvvüf əlamətləri, olsa-olsa, bədii təsvir və ifadə vasitələri rolunda çıxış edir. Bu da mahiyyətə, İ.Hikmətin təsnifatını əsas alsaq, az-çox şəkildə onun “elmi cərəyan”a daxil olması və yaradıcılığına təsəvvüfün ədəbi ənənədən gəlməsi anlamında başa düşülməlidir. Bu qənaətlər prinsip etibarlı ilə müasir tədqiqatlarda da təsdiqlənir. Y.Babayev yazır ki, “məhəbbətə münasibətdə bir təriqət yolçusu, vəhdəti-vücudçu kimi düşünür... Bununla belə, Qazi ardıcıl təriqətçi deyil. Onun mütəssəvüf baxışları sürəkli və sistemli xarakter daşımır. Bütün poeziyasının canına hopmur, lirik “mən”in düşüncə və idrak axarına çevrilmir. İlk baxışda, vücudi-mütləqin ilahi neməti kimi dəyərləndirilən eşq yer üzünə endikdən sonra bir növ bəşəriləşir, maddi məzmun kəsb edir, dünyəvi mahiyyət qazanır və sanki onun ilahi keyfiyyəti alt qata keçir” (2, 288-289).

İ.Hikmətin elmi məntiqində Həsənoğlunu, Qazi Bühranəddini və Nəsimini bir araya gətirən, daha mühüm ortaq bir cəhət vardır.

Alim bütövlükdə orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatını ümummüsəlman mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi alır. Lakin müasir ədəbiyyatşünaslıqdan fərqli olaraq o, Azərbaycan ədəbiyyatının ümummüsəlman mədəniyyətinə bağlılığını “üçlüyün (ərəb, fars və türk mədəniyyətinin – T.S., Y.D.) universal sintezi”, “türk mədəniyyətinin tarixi qüdrəti” kimi (3, 366) yox, bu mədəniyyətin təsir dairəsində qalan, türk mədəniyyətinin qövmiliyinə, orijinal inkişaf yoluna mənfi təsir edən amil kimi dəyərləndirir. Xüsusən, farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatına bu cür dəyər

verir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini daha çox türkdilli Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi inkişaf yolu kimi təsəvvür etməsi də bununla bağlıdır. Bizim “türk mədəniyyətinin tarixi qüdrəti” kimi qiymət verdiyimiz və ümummüsəlman mədəniyyəti kontekstində inkişaf edən ədəbiyyat olaraq dərk etdiyimiz ədəbiyyatın ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini İ.Hikmət “elmi cərəyan”a verdiyi xarakteristika zəminində aşağıdakı kimi xülasə edirdi: “İnkişaf edən ədəbi cərəyan elmi cərəyan idi. Yəni elmi və ədəbi feyzini mədrəsədə alan, saraylar mühitində genişləyən sxolastik bir ədəbiyyat idi. Təbii, bunun müəyyən bir dairəsi, müəyyən bir dili, müəyyən bir qənaəti və müəyyən bir sənəti vardı. Şair öz duyğularını duyduğu kibi duyurmaq azadlığına sahib deyildi. Ustadından nə görürsə, onu öyrənməyə, onu təqlid və tənzir etməyə məcbur idi. Bu məcburiyyət də bizdəki əsliyyəti və yaradıcılığı öldürmüşdür. Həqiqətdə bu cərəyana məxsus olan türk ədəbiyyatı klassik və sxolastik fars ədəbiyyatının nəzirəsidir. Təkmil hisslər, fikirlər, xəyallar, hətta təşbih və istiarələr, sami və turyələrin hamısı bir mənşədən, bir əsldən gəlməkdə, hətta qövmiyyət fərqi belə görülməkdədir (məntiqlə “görülməməkdədir” olmalıdır – T.S., Y.D.). Hələ zehniyyət və qənaət tamamilə bir-birinin eynidir: islamidir. Mövzularda belə bir dəyişiklik yoxdur. Təsəvvüfi bir tələqqi ilə ta ərəblərdən başlayaraq iranilərə, oradan da bizə qədər gələn istiarə və timsali eşq və hiss əfsanələridir”. Təbii ki, islamiyyətin həyatımıza və mədəniyyətimizə ciddi şəkildə nüfuz etdiyi zamanların ədəbiyyatına bu baxış sistemi müasir ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi üçün qəbul edilməzdir. Ümummüsəlman mədəniyyəti çərçivəsində formalaşan ədəbiyyatımızda türk ruhunun, dünyagörüşünün aktiv mövqedə dayanması haqqında tezis bu dövrdə bizə məxsus ədəbiyyatın orijinallığını mühafizə edən əsas amil kimi önə çəkilir. Məsələn, ədəbiyyatşünaslıq Nizamiyə münasibətdə “müsəlman mədəniyyəti kontekstinə etnik təfəkkürdən gələnlər”i (məsələn, Şirin, Fitnə, Nüşabə kimi surətlərin yaranmasını – T.S., Y.D.), “etnik mədəniyyətin müsəlman mədəniyyətində həzm olunmadığı”nın (4,53-54) göstəricisi kimi şərh edərək “bizdəki əsliyyət və yaradıcılığı” mühafizənin, mahiyyətə isə orijinallığın xüsusiyyətləri kimi qəbul edir. Doğrudan da, etiraz edilməyə yer qoymayan bir arqumentdir. Bu nöqteyi-nəzərdən müasir ədəbiyyatşünaslığın başqa bir arqument-faktına da nəzər yetirək: “Məsələn, panteist estetika Q.Burhanəddinin poetik sistemini izah etmək üçün kifayət eləmir, çünki Q.Burhanəddin qədim türk poetik təfəkkürünü də yaşadır...” (4,26).

Başqa bir ədəbi mərhələnin nümayəndəsi Kişvəri yaradıcılığında ümummüsəlman mədəniyyətində türkləşmənin baş verdiyi bir məqama müasir ədəbiyyatşünaslığın çəkdiyi diqqətə biz də diqqət göstərək: “Göründüyü kimi, Kişvəri qəzəldən gəraylı məqamında istifadə edir, klassik şeir janrlarında folklor potensialı tapır və həmin potensialı bütün gücü ilə reallaşdırmağa çalışır – Kişvəri qəzəli azərbaycanca danışdırır...” (4,31).

Müasir ədəbiyyatşünaslıqla İ.Hikmətin baxışlarını qarşı-qarşıya gətirsək, birincinin ikincinin mövqeyini tam təkzib etdiyini düşünməliyik. Ancaq hər iki mövqeyi tam halda qarşılaşdırsaq, birincinin ikincinin mövqeyini təsdiqlədiyini təsdiqləməli olarıq. Məsələ burasındadır ki, İ.Hikmət sözü gedən dövrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatının “klassik və sxolastik fars ədəbiyyatı”nın təsirindən çıxması məsələsini sənətkarın istedadının dərəcəsinə bağlayaraq, şairlə sənətkar arasında əsaslı fərq qoyur. Bu, fərq mahiyyətə M.F.Axundzadənin

nəzmlə şeir, nazımlə şair arasında qoyduğu fərqlə müqayisə edilə bilər. İ.Hikmət ancaq şair olanı fars ədəbiyyatının təqlidçisi kimi görür. "Həm şair, həm də sənətkar" olanı isə həqiqi istedad sahibi, sənətdə novator kimi dəyərləndirir. İ.Hikmətə görə, "klassik və sxolastik fars ədəbiyyatı"nın təsirində qalanlar ancaq "şair" olanlardır və onların yaradıcılığının türk şeirinin inkişafında rolu yoxdur.

İ.Hikmət həm "dini", həm də "elmi cərəyan" mərhələlərində "həm şair, həm də sənətkar" olan xeyli şair görür. Tədqiqatçının fikrincə, sözü gedən dövrlərdə türk şeirini irəli aparan ancaq bu tipli sənətkarlardır: "Çərçivəsi cızılmış bu dar sahə içində yapıla biləcək bütün fəvqəladəlik şairin öz qüdrət və qabiliyyətinə, həyəcan və sənətinə bağlıdır.

Minlərcə insan tərəfindən söylənmiş, təkrar edilmiş mövzuları eyni qalıblar, eyni malzamə və vasitələrlə başqa dürlü söyləmək imkanını yaradan şair, şübhə yox ki, həm şair, həm də sənətkardır. Bu şərait içində yalnız öz qəlbi ifadəsi, öz rəfiq hissi və həqiqi həyəcanı ilə seçilərək özlərinə birər xüsusi mövqe yapan bir çox şairlər bu əsrdə meydana gəlmişdir". Alim hesab edir ki, bu tip şairlər içərisində "hamısının birincisi Azərbaycan dili və ədəbiyyatını və dolayısı ilə də bütün türk ədəbiyyatını ölməz bir dərəcəyə yüksəldən Füzulidir".

Bu nöqtəyi-nəzərdən İ.Hikmət təsəvvüf çərçivəsindən ya büsbütün, ya da bu və ya digər dərəcədə çıxı bilən ədəbiyyatı təqdir edir. Tədqiqatçı o şeiri, yaxud yaradıcılığı qəbul edir ki, orada həqiqi hissi yaşantının, fikrin, duyğunun ifadəsi var. Bu, İ.Hikmətdə sənətə dəyər vermənin ən ali meyarıdır. İkincisi, tədqiqatçı o sənəti dəyərləndirir ki, orada qövmi, başqa sözlə, xəlqi xüsusiyyətlər görünür. Bu qövmi xüsusiyyətlər təsəvvüflə qarışıq bir şəkildə də, ondan tam azad olmuş formada da meydana çıxı bilər. İ.Hikmət hər iki "çıxış"ı qəbul edir. Onun üçün həqiqi hissi yaşantının, fikrin və duyğunun ifadəsi şeirin təsəvvüfə müqavimət halını ifadə edir. Bu müqavimət isə özlüyündə qövmi xüsusiyyətlərin ifadəsinə yol açır. Məhz bu yolla türk şeirinin özünü təsdiqi başlanır.

Alim üçün dini cərəyanın üç əsas nümayəndəsi kimi verdiyi Həsənoğlu, Qazi Burhanəddin və Nəsimi ona görə həqiqi şairdirlər ki, onların üçünü bir araya həm də yaradıcılıqlarında təzahür edən qövmi xüsusiyyətlər gətirir. Başqa sözlə, onları türk ruhunun şeirdəki ifadəsi birləşdirir.

İ.Hikmət Həsənoğlu yaradıcılığını ona məlum olan biri farsca, biri isə azərbaycanca yazılmış qəzəlləri əsasında dəyərləndirir. Xüsusən "Apardı kön-lümü..." qəzəli üzərində dayanır. M.F.Köprülüzadəyə istinadla bu qəzəli anadilli şeirimizin əlimizdə olan ilk nümunəsi və sənətkarlıqla yazılması, "özündən sonra gələnlərə şəkil, ahəngi və təntənəsiylə könül çəkən bir nümunə olmuş mənzumə" olmaq baxımından dəyərləndirir. Bu dəyərləndirmə qəzələ İ.Hikmətin tarixilik prizmasından baxışını ifadə edir. O, bu qəzələ farsdilli ədəbiyyatdan anadilli ədəbiyyata keçid prosesinin təmsilçisi kimi dəyər verir. "Bu tərzdə yazılmış farsca mənzumələrə bir növ nəzirə olan bu qəzəl yazıldığı əsrə nəzərən bir sənət bədiesi sayıla bilər. Vəzni, ahəngi, qafiyələri, xüsusilə təkrar edilən bir neçə qafiyələri Şərq zehniyyətilə yazılan ən sənətkar mənzumələrdəndir". Qəzəl "Şərq zehniyyəti"nin məhz Azərbaycanca ifadəsi baxımından, eyni zamanda, Azərbaycan dilinin Şərq zehniyyətini poetik səviyyədə ifadə imkanlarını ortaya qoymaq nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilir.

Tədqiqatçıya görə, qəzəl həm də Şərq zehniyyətinin və fars şeir dilinin zamanının türkcəsinə necə mənfi təsir etdiyini də ortaya qoyur: "Dil də türkün saf və səmimi dili deyil, dinin və mədəniyyətin təsiriylə farslaşmış və qərbləşmiş (?) qarışıq dildir". İ.Hikmət Həsənoğlunun dilini "türkün saf və səmimi dili"nin ifadəçisi kimi görmək istəyir. Həsənoğlu bu dilin təmsilçisi ola bilirmi? Tədqiqatçı M.F.Körpülüzadənin Aşıq Çələbi təzkirəsinə istinadla haqqında danışdığı "Həsənoğlu türküləri" üzərində dayanır. Doğrudur, bu "türkülər"dən əlimizdə nümunələr yoxdur. M.F.Körpülüzadə də, İ.Hikmət də mənbələrin verdiyi məlumata əsasən Həsənoğlunun "Azərbaycanda və Rumda şöhrət qazanması"nın türkcə şeirlərindən, xüsusən "Həsənoğlu türküləri"ndən kənarda mümkünsüzlüyü üzərində dayanırlar. İ.Hikmət hesab edir ki, Əhməd Yasəvi "heca və ərüz vəznə ilə yazdığı türkcə hikmətləri ilə türk dil və ədəbiyyatının dirilməsinə" necə xidmət etmişdisə, "Həsənoğlu türküləri"nin xalq arasındakı məşhurluğu da onun bu tip xidmətdən kənarda olmadığını göstərir. Buna görə də tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, "...Həsənoğlunun ən qiymətli əsərləri o xalq arasında yayılmış, xalq hissiyyatına tərcüman olmuş və əsrlərcə təkrar edilmiş olan türkülərdir, lakin təəssüflər olsun ki, bunlar bu ana qədər heç ələ düşməmişlərdir. Biz onlarda Həsənoğlunun həqiqi şairliyini, səmimiyyətini, həqiqi ilhamını, həqiqi eşqini görəcəyiz". Bu fikirlərində İ.Hikmət nə dərəcədə haqlıdır? Bu gün də "Həsənoğlu türküləri"nin əldə olmaması tədqiqatçının öz qənaətində nə dərəcədə haqlı olub-olmadığını deməyə çətinlik törədir. Lakin bir məsələ var. Müasir ədəbiyyatşünaslıq artıq Həsənoğlunun azərbaycanca yazılmış bir yox, üç qəzəlidən danışır. "Apardı könlümü..." qəzəlidən sonra tapılmış son iki qəzəl Həsənoğlunun türkdilli yaradıcılığı və bədii dili haqqında müəyyən qənaətlər söyləməyə imkan verir. Bu qəzəllərin birincisi "Necəsən, gəl, ey yüzi ağum bənim" misrası ilə başlayan, ikincisi isə "Kim?" rədifli qəzəlidir. Ədəbiyyatşünaslıqda xüsusən birinci qəzəl məzmun və dil xüsusiyyətləri baxımından yüksək dəyərləndirilir. Altı cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin üçüncü cildində oxuyuruq: "Şairin daha sadə və xalq dilinə yaxın bir tərzdə yazılmış "Necəsən, gəl, ey yüzi ağum bənim" qəzəli isə aşırıq şeirini, el ədəbiyyatı nümunələrini xatırladır" (5, 83). Həsənoğlu yaradıcılığında fars dilinin təsiri altında qalan poetik dildən həqiqi poetik türkcəyə keçidin məhz bu qəzəldə baş verdiyini onun dili haqqında Y.Babəyevin verdiyi xarakteristika tam təsdiq edir: "Qəzəldə diqqəti cəlb edən ən başlıca cəhət dilin sadəliyi və canlılığıdır. Buradakı bəzi idiomlara, frazeoloji birləşmələrə, xalq ifadələrinə, canlı ünsiyyət dilinə məxsus deyimlərə nəzər salmaq: yağını odlara əritmək; çağrı xoş keçmək; əsli yuca, könlü alçaq; dağın ürəkdə yanmaq; sirrini fəş etməmək; qapıda qışılmaq; yoluna gömmək; baxa durmaq və s. bu cür xalq və danışiq ləksikasına xas ifadələrin bolluğu şeirin dilinə və ümumi ruhuna təbii və milli bir çalar təlqin edir. Həmin təbiilik və millilik qəzəlin məzmununa da təsirsiz qalmır" (2, 165). Qəzəlin məzmununu isə Y.Babəyev belə qiymətləndirir: "Sırf dünyəvi motivli "Bənim" qəzəlində həyatı bir gözəl və ona saf və insani sevgi hissi öz əksini tapmışdır" (2, 164). Deməli, şairin azərbaycanca yazılmış ikinci qəzəlində "Şərq zehniyyəti"ndən uzaqlaşma baş verir. Dünyəvi məzmun aparıcı meylə çevrilir. "Şərq zehniyyəti"ndən azadlıq dili də fars təsirindən qurtarır. İ.Hikmətin "Həsənoğlu türküləri"ndə görmək istədiyi keyfiyyətlərin mühüm bir qismi artıq şairin yaradıcılığında gerçəkləşir. Gerçəkləşməyən bir əsas cəhət

qalır. Şeir forması yenə də ənənədə olduğu kimi farsdan gəlir. Lakin mühüm cəhət odur ki, farsca əlimizdə olan qəzəilindən azərbaycanca əlimizdə olan qəzəllərə qədər Həsənoğlu yaradıcılığı tədrisi, lakin əsaslı təkamül prosesi keçirir. Əvvəlcə farsca qəzəl gəlir. Bu, Həsənoğlu yaradıcılığının bütün xüsusiyyətləri ilə ümummüsəlman mədəniyyəti çərçivəsində olduğunu göstərir. Sonra fars zehniyyəti ilə və sanki fars dilinin azərbaycancalaşdırılmış variantında yazılmış türkcə ilk qəzəli gəlir. Bu qəzəlin yazılması zamanı onun farsdilli şeirdən təsirlənməsi ədəbiyyat tarixlərimizdə xüsusi vurğulanmışdır (2, 160). Deməli, ənənəvi poetik təfəkkür qalır, dil dəyişir. Lakin bu dil ənənəvi poetik dilin təsirindən qurtarıb xəlqi xarakter ala bilmir. Azərbaycanca yazılmış ikinci qəzəldə isə dünyəvi məzmunun aparıcılığı ilə ənənəvi poetik təfəkkür orijinal poetik təfəkkürlə əvəzlənir və ənənəvi poetik dildən imtina olunur, türk dili poetik dildə novatorluğun daşıyıcısına çevrilir. Həsənoğlu şeirinin keçdiyi bu “yol”un üfüqlərində “Həsənoğlu türküləri” görünür. Çünki məzmunun ənənəvi zehniyyətdən uzaqlaşdığı, dilin xalis türkcənin xüsusiyyətlərini daşdığı zaman poetik formanın türkləşməsinə keçid artıq zaman baxımından an işidir. Bu “anın işi” isə bizi “Həsənoğlunun türküləri”nə aparır. Onların nə vaxtsa tapılacağı ehtimalını qat-qat qüvvətləndirir. Həsənoğlunun tapılan qəzəlləri İ.Hikmətin öz mülahizələrinin və şairin mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün əsas götürdüyü tendensiyanın həqiqətə tam yaxın olduğunu işarələyir.

Məhz bu işarələnən cəhətlər Həsənoğlu və Nəsimi arasındakı irs-varislik əlaqəsini bütöv şəkildə təsəvvür etməyə imkan verir.

Nəsimiyə münasibətdə müasir ədəbiyyatşünaslıqla İ.Hikmətin baxışları arasında bir-birini tamamlayan və ayıran əsaslı cəhətlər vardır. Yuxarıda da İ.Hikmətin təsəvvüf ədəbiyyatına onun mənşəyi, ideya əsasları, ümumtürk mədəniyyətinin daxili təbiətinə yadlığı baxımından tənqidi münasibət göstərdiyini qeyd etmişik. Bu münasibətin davamı kimi o, Nəsiminin də tapındığı ideyaları qəbul etmir. O, Nəsimi yaradıcılığının əsasında dayanan eşq fəlsəfəsinə tənqidi münasibət bəsləyir. Bu eşqin xarakterini İ.Hikmət aşağıdakı kimi təsəvvür edir: “Bu eşq bir eşqi-təbii, bir eşqi-insani deyil, eşqi-fəlatüni (eşqi-ilahi) idi. Hüsni-mütləqə bəslənən eşq idi. Fəqət Nəsiminin nəzərində hüsni-mütləq hüsni-fəzl, vücuti-mütləq Fəzlullah olduğu üçün eşqi də Fəzlullah münhəsir deməkdi. Nəsimi də daxil olduğu halda bütün hürufilər Fəzlullahın allahlığını iddia edirlər”. Bu, İ.Hikmətin münasibətinin yox, Nəsiminin şeir poetikasının göstəricisidir. İ.Hikmət Nəsimi şeirlərinin konkret təhlili əsasında bu poetikadan aldığı bir qənaəti də açıqlayır: “Haqqın öz nəfsində olduğunu iddiaya qədər varır”. Nəsiminin Allahı Fəzlullahda, bəzi məqamlarda da özündə görməsini İ.Hikmət qəbul edilməz hesab edir: “İştə aşiq-şairi şaşırda, çıxmazlara düşürən hiss yanlışlığı, eşq yanlışlığı burada... çocuq zehniyyətinin belə qane olmayacağı hürufilik oynacağına Nəsiminin necə olub da qapılmış olduğuna şaşmamaq əldən gəlməz”.

Nəsiminin bu eşqi Tovhidə qarşı durur və Allaha şəriq qoşmaq anlamına gəlir. İ.Hikmətin Nəsimi ideyalarına, bütövlükdə təsəvvüfə tənqidi münasibətinin kökünü, heç şübhəsiz ki, ilk olaraq, onun islami dəyərlərə birmənalı inancında axtarmaq lazımdır. İkincisi, İ.Hikmət Nəsimi ideyalarında həyatı bir dəyər görmür. Hesab edir ki, “bu zehniyyətin həyatı, ictimai, iqtisadi heç bir müsbət, yaradıcı və yaşadıcı qiyməti yoxdur”.

Ümumiyyətlə, təsəvvüfün insanın həyat eşqini öldürməsi, insanın təbii duyğularının əleyhinə çevrilməsi 20-ci illər ədəbiyyatşünaslığında birmənalı qəbul edilmiş baxış sistemi idi. "Ədəbiyyatdan iş kitabı"nda təsəvvüfün fəlsəfi mahiyyəti haqqında oxuyuruq: "İnsan "vücudi ünsür" ilə "ədəmi ünsür"dən mürəqqəbdir... Həyatın qayəsi, kamal dərəcəsini dərk etmiş olan bəşərin mənbəi-əslisi olan "lahut"ə irişərək "vücudi-mutlak"a kavuşmaqdan ibarətdir. Lakin ədəmi vücud, nəfsin müstəbid arzu və tələbatı buna maneədir. İnsan cəvhəri-əslisi etibarı ilə məsumdur. Hər fənalıq və şərr ədəmi vücuda və nəfsə aiddir. İnsan zahiri şəkli, "ədəmi vücud"i kəndində tamamilə məhv etməyincə, kamal dərəcəsinə yüksələrək hakka vasil ola bilməz. İnsan nəfsinə hakim olaraq, onun qürur və iradəsini kırmaq və ədəmi vücudi məhv edə bilmək üçün ən birinci vasitə eşkdir" (6,119). 20-ci illər ədəbiyyatşünaslığı təsəvvüfdəki "eşq"ın insana qarşı çevrilmiş mahiyyətini görürdü və onu elə bu mahiyyətdə də dəyərləndirirdi: "Təsəvvüf ümumiyyətlə dində böyük bir inqilab etmək istərkən "vücudiyyəti-xiyaliyyə" sisteminə uymakla insanları tamamilə həyat və həqiqətdən uzaqlaşdırdı" (6,121). Müasir ədəbiyyatşünaslıq isə təsəvvüfün Allahı insanda axtarışına humanizm, həm də ali səviyyədə ifadəsini tapan humanizm donu geyindirir. Fikrimizcə, son ədəbiyyat tarixində yer alan aşağıdakı fikir Nəsiminin, ümumiyyətlə, bütövlükdə təsəvvüfün təbliğ etdiyi ideyalara müasirlik donu geyindirmək istəyinin ifadəsidir: "Nəsimi humanizminin başlıca fərqləndirici cəhətini müəyyən etmək lazım gələydi, yəqin ki, bunun yüksək talantlı, təbiətdəki harmoniyaya və insan gözəlliyinə vurğun olan böyük bir şairin humanizmi olduğu üzərində dayanardı" (5, 230).

Müasir ədəbiyyatşünaslığın insanda Allah axtarıcılığını humanizm kimi qələmə verməsinin, bu fəlsəfənin insanın həyat eşqinə qarşı çevrilmiş olmasına dair tarixi ədəbiyyatşünaslıq qənaətlərindən üz çevirməsinin səbəbi nədir? Kökü hara bağlanır? Müasir ədəbiyyatşünaslıq iddia edir ki, "Nəsiminin insan konsepsiyasının zirvəsində və yekununda kamil şəxsiyyət problemi dayanır" (2, 231). Fikrimizcə, Nəsiminin hürufizmində insan kamil şəxsiyyət statusu qazanıb zirvəyə yüksələ bilər. Lakin bu yekun deyildir. Yekun insanın Allaha çevrilməsi ilə baş verir.

Bu tədqiqatlarda "insan – Tanrı" münasibətlərinin onun yaradıcılığının "ən başlıca təsvir və tərənnüm obyektı olması"na dair yer alan fikirlər də Nəsimi hürufizmində insana münasibətin ona humanist yanaşmadan doğduğuna dair fikirlərin sübutu kimi səslənə bilmir.

Obyektivlik və elmi həqiqət naminə etiraf etmək lazımdır ki, müasir ədəbiyyatşünaslıq Nəsiminin hürufi estetikasını hərtərəfli və dərinlən, bütün mürəkkəbliyi ilə izah edir.

Eyni zamanda, müasir ədəbiyyatşünaslıq Nəsimi şeirində müxtəlif məzmun qollarını fərqləndirir. Y.Babayevin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər)" kitabında bu istiqamətdə aparılmış bölgü diqqətimizi xüsusilə cəlb edir. O, Nəsiminin şeirlərini "mövzu-məzmun dairəsinə və ideya istiqamətinə görə" "təriqət poeziyası, dünyəvi poeziya, dini poeziya nümunələri" adı altında üç qrupa ayırır. Hər qrup daxilində də tipoloji təsnifat apararaq yarımqrupları fərqləndirir. Məhz bu qrup və yarımqrup bölgülərindən çıxış edərək, qətiyyətlə demək olar ki, bu gün milli nəsimişünaslıq kifayət qədər irəli getmişdir. Halbuki İ.Hikmət Nəsimi şeirinə bütövlükdə hürufi poetikası prizmasından baxır. Doğrudur, "Etməgil!" rədifli

qəzəlini nəzərdə tutaraq “Nəsiminin bilxassə bu aşiqanə və rübabi şeirləri başqa yazılardan üstündür” fikrini irəli sürməsi diqqətdən yayın bilməz. Əslində, bu mülahizədə Y.Babəyevin fərqləndirdiyi “dünyəvi poeziya” qolunu İ.Hikmətin də fərqləndirdiyi qənaətinə gəlmək olar. Lakin müasir ədəbiyyatşünaslıq Nəsiminin “dünyəvi poeziya”sının nümunələri kimi onlarla şeiri təhlil müstəvisinə gətirir (2,245). İ.Hikmətin təsəvvüründə isə Nəsimi poeziyası bəzi istisnaları çıxmaq şərti ilə hürufiliyin estetik ifadəsidir. Müasir ədəbiyyatşünaslığın Nəsimi şeirinin mövzu-məzmun tipologiyası ilə bağlı təqdim etdiyi bölgü onun dünyəvi məzmunlu şeirlərində insana humanist münasibətin həqiqi bədii ifadəsini təhlil müstəvisinə gətirməyə imkan verir. Fikrimizcə, müasir ədəbiyyatşünaslıq Nəsimi şeirindəki humanizmi məhz bu istiqamətdə axtarmalıdır. Düşünürük ki, Nəsiminin İnsan – Allah konsepsiyasının humanizm kimi mənalandırılması isə ədəbiyyatşünaslıq ənənəsindən gəlir və çox ciddi siyasi-ideoloji motivlərlə bağlıdır.

Sovet siyasi rejimi 20-ci illərin sonlarından etibarən öz həqiqi simasını ortaya qoyanda pantürkizmlə bərabər, panislamizmə qarşı mübarizəni də özünün ideoloji məqsədlərindən birinə çevirdi. Türk xalqlarının mədəni birliyi kimi, müsəlman millətçiliyi də kifayət qədər təhlükəli hesab olundu. Müsəlman xalqlarının mədəni-mənəvi birliyini nəzərdə tutan ümmətçilik zərərli ideologiya kimi rədd edildi. Buna görə də ümmətçiliyin əsasında dayanan İslam dininə düşmən münasibətin formalaşdırılmasına başlandı. Sovet rejiminin ateist siyasəti ümumən götürəndə islam dininə tənqidi münasibəti, onun təbliğini və daşıyıcılığını qadağan etməyi nəzərdə tuturdu.

Sovet rejiminin mədəni siyasətində klassik irsi də özünün ideoloji mövqeyinə uyğun şəkildə tədqiq və təbliğ etmək əsas istiqamətlərdən biri idi.

Bu istiqamətin funksiyasını həmin illərdə tənqidçi Ə.Nazim dəqiq formulə etmişdi: “Klassikləri Lenincəsinə öyrənməli!” (7, 246).

“Klassikləri Lenincəsinə öyrənmə”nin ədəbiyyat tarixi istiqamətində ortaya çıxan ilk məhsulu iki cildə ibarət “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1943-1944) idi. Kitabın annotasiyasında yazılmışdı: “...Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” ədəbiyyatımızın tarixini yaratmaq işində ilk təşəbbüsdür” (8). Kitabın “ilk təşəbbüs” olması nəyi işarələyirdi? Axı ən azı mütəxəssislərə bəlli idi ki, bu kitaba qədər F.Köçərli və İ.Hikmətin ədəbiyyat tarixləri çap olunmuşdu. Annotasiyada bu faktlar niyə nəzərə alınmamışdı? Bu sualın əsl cavabı belədir ki, “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” “klassikləri Lenincəsinə öyrənmək” yolunda, doğrudan da, ilk təşəbbüs idi. Bu “müxtəsər ədəbiyyat tarixi” klassik irsi lenincəsinə öyrənmək naminə (əslində klassik irsi qoruyub saxlamaq, təbliğ, nəşr və tədqiq etmək naminə) müəyyən itkilərlə tam şüurlu olaraq razılaşmağa məcbur olmağın nəticəsi idi. Məsələn, burada ədəbiyyatımızın tarixi kökünü ümumtürk qaynaqlarına bağlamaqdan, ümumtürk abidələrindən başlamaqdan vaz keçilmişdi.

Təqdim olunan klassiklərə mümkün olan qədər kommunist ruhu calanırdı. Məsələn, Nəsimi yaradıcılığı az qala ateist ruhlu bir yaradıcılıq kimi təqdim olunurdu. Daha doğrusu, sözü gedən dövrdə Nəsimi yaradıcılığında aparıcı istiqamət olan hürufi poeziya onu klassik sənətkar kimi təqdim etməyin (onun irsini nəsilədən nəsilə ötürməyin, yaşatmağın) üsulu kimi çıxış edirdi.

Siyasi rejim “dinə qarşı mübarizə aparmaq bütün materializmin və deməli, marksizmin əlifbasıdır” tezisini (9, 5) elmi düşüncəyə ötürür və ədəbi materiala

bu prizmadan baxış tələb edirdi. Ədəbiyyatşünaslıq Nəsimi hürufizmində İslam dininə müxalif mövqe görür, bu mövqeyin bədii ifadəsini dinə qarşı mübarizə silahı kimi təqdim edir, İslam dinini insana mühafizəkar münasibətdə suçlayır. Onu gözdən salmaq məqsədilə hürufizmdə insana böyük dəyər verilməsini önə çəkirdi. Elmi düşüncə hürufizmin fəlsəfəsinin "dini doqmatizmdən çox materializmə yaxın olduğu"nu (8, 123) döviyyəyə buraxırdı.

Ədəbiyyatşünaslıqda hürufiliyin fəlsəfəsinə və onun ədəbiyyatdakı ifadəsinə dinlə müqayisədə humanist mahiyyət daşması mövqeyindən dəyər verilməyə başlayır: "Hürufilikdə hər şeydən əvvəl şəxsiyyətin qiymətləndirilməsi əsas yer tutur. Hürufilərə görə, mənəvi cəhətdən təkmilləşmək yolu ilə allah dərəcəsinə yüksələ bilər. Bunun üçün isə şəxsiyyətin azadlığı əsas şərtidir.

Hürufilər islam dininə əsaslanır, lakin onu öz əqidələrinə uyğun olaraq şərh edirdilər... Fəzlullahın "Cavidannamə" əsərini Quran adlandırırdılar" (8, 136). Tovhidin İnsan – Allahla, "Qurani-Kərim"-in "Cavidannamə" ilə əvəzlənməsi hürufi poetikasını, o cümlədən Nəsimi yaradıcılığını antidini mövqedən qiymətləndirmək üçün zəruri elementlər kimi önə çəkirdi. Ədəbiyyatşünaslığa görə, Nəsimi "həyatın yalnız burada, yer üzündə olduğunu söyləyir" (8, 139). Sözü gedən zamanda ədəbiyyatşünaslıq "mənəvi cəhətdən təkmilləşmək yolu"nun "həyatın yer üzündə olması"na tam zidd məzmun kəsb etməsinin mahiyyətinə varmağı lazım bilmir.

Hürufizmin öz humanizmi ilə islam dinindən daha mütərəqqi bir mahiyyət daşması fikri 60-cı illərin ədəbiyyatşünaslığında, ədəbiyyat tarixlərində də qüvvədə qalır: "Nəsimi dini hökmlərdən məqsədəuyğun bir şəkildə istifadə edərək şəriət təbliğatçılarının heç dərəcəsinə endirdikləri insan şəxsiyyətini yüksəltməyə, onun yaradıcı bir varlıq olduğunu göstərməyə çalışır" (10, 279). Hürufizmə və Nəsiminin hürufi poetikasına mütərəqqilik mahiyyəti aşılamaq üçün İnsan-Allah ideyası insan şəxsiyyətinin ucalığı ideyası ilə əvəz olunur. Halbuki bu cür əvəzlənmə dini-fəlsəfi təlim kimi hürufiliyin də, onu təbliğ edən Nəsimi şeirinin də əsas məqsəd və mahiyyətini təhrif edir.

Sözü gedən dövrün ədəbiyyatşünaslığı birbaşa hürufi poetikasının təlqinlərindən çıxış etmək imkanına malik olmadığına görə, onun qarşısında təhlil sferasına daxil etdiyi mətni təkcə hürufi poetikası baxımından yox, həm də ideologiyanın tələbləri baxımından şərh etmək məqsədi dayanır. Buna görə də çox vaxt onun məntiqi davamlı xarakter ala bilmir, bəzən mətn həqiqətindən çıxış edərək mahiyyəti düzgün açır, bəzən də ideoloji sifarişi yerinə yetirərək əsassız fikirlər irəli sürür, beləliklə, şərhlər ziddiyyətli xarakter daşıyır. Ədəbiyyatşünaslıq yaxşı bilir ki, sufi-təsəvvüf təliminə görə, "ilahi ruh ilə birləşmək"ə, "vəhdətə nail olmaq üçün insan dörd inkişaf mərhələsi keçirməlidir" (10, 212). Ədəbiyyatşünaslıq onu da yaxşı bilir ki, bu mərhələlərin dördüncüsü həqiqətdir, yəni allahın özü ilə birləşmək (vüsala çatmaq), özünü və maddi varlığını unudaraq "tərkidünya" olmaq, "fənayə qovuşmaqdır" (10, 212). Bu fikirlər, bilavasitə sufi poetikaya nüfuzdan doğur və elmi mahiyyətini bu gün də saxlayır.

Ədəbiyyatşünaslığın şərhlərində ideologiyaya xidmət edən cəhət hansıdır? Məsələ burasındadır ki, hürufiliyin baş məqsədi kimi elan edilən, hürufiliyi təbliğdə əldə bayraq edilən "insan şəxsiyyətini yüksəltmək" missiyası ilə bu təlimin əsasında duran "özünü və maddi varlığını unudaraq "tərkidünya" olmaq

tələbi əks qütbləri ifadə edir. Həmin tələbin sufizmin inkişaf mərhələlərinin dördüncü pilləsinin əsasında durmasının birmənalı elmi həqiqət olduğunu qəbul etsək, bu təlimin insan şəxsiyyətini yüksəltmək missiyasına yer qalmır. Başqa sözlə, müasir siyasi terminlə ifadə etsək, bu missiya fiaskoya uğrayır.

Əslində missiya ilə tələb arasındakı əlaqə daha müəkkəbdir. Çünki nəzəri baxımdan bu iki tərəf bir-birini həm də tamamlayır. "İnsan şəxsiyyətinin yüksəlməsi" sufizm təlimi baxımından Həqiqət mərhələsinə yüksəlişdir. Bu, nəticədir. Nəticəyə varmaq üçün insan əvvəlki üç mərhələdən – şəriət, təriqət, mərifət mərhələlərindən keçməlidir. Bu mərhələləri keçib Həqiqətə çatmaq üçün insanın "özünü və maddi varlığını unudaraq tərki-dünya olması" isə əsas və həlledici şərtidir.

Bəs elə isə missiya ilə tələb arasındakı zididdiyət nədən ibarətdir? Hürufilik təliminə və onun poeziyadakı ifadəsinə rəğbəti olmayan İ.Hikmət belə vurğulayır ki, hürufilərə görə, bütün aləm "vücudi-mütləqin saysız cilvələri (görünüşləri) olduğu üçün hər biri saysız və sonsuz ad və sifətlərinin birər məzhəbidir... Bu məzhəbiyyət və qabiliyyətdə bütün mövcudatların ən mükəmməli insandır". İ.Hikmət onu da vurğulamağı lazım bilir ki, hürufilikdə insana verilən bu rolun istinad nöqtəsi və başlanğıcı Qurani-Kərim ayələridir. Tədqiqatçı qeyd edir ki, hürufilər insana verilən bu dəyərin öz başlanğıcını "Qurani-Kərim"-in "Ənə xələqəl-insan fi əhsəni-təqvim" ("Biz insanları ən yaxşı tərtib və nizamda yaratdıq") ayəsindən götürdüyünü etiraf edirlər. "Ən yaxşı tərtib və nizamda yaradılan" insanın kamil insana çevrilməsi üçün "Qurani-Kərim"-in irəli sürdüyü şərt çox əhəmiyyətli olmaqla bərabər, həm də çox sadədir. Ən-Nəhl surəsinin 35-ci ayəsində deyilir: "...İnsanların borcu isə Allahın onlara verdiyi ağıl və iradə ilə haqqı batildən ayırmaq, yaxşı işlər görüb savab qazanmaqdır". Allahın insanlara borc bildiyi bu sifətlər möminliyin şərtləridir. Deməli, "Qurani-Kərim"-ə görə, mömin insan-kamil insandır. Bütövlükdə sufizmdə, eləcə də hürufizmdə kamil insana çevrilməyin şərti "özünü və maddi varlığını unudaraq, "tərki-dünya" olmaq"dır (10, 212). Bunun əsas şərti isə insanın nəfsinə qalib gəlməsidir. Nəfsin küfr sayılması "Qurani-Kərim"-dən də keçir. Allah yanında "nəfsini özünə tanrı edən"lərin (Əl-Casiyə surəsi, 23-cü ayə) cəzası ağır olur. "Nəfsini (gunahlardan) təmizləmək" möminliyə gedən yolun şərtinə çevrilir. Əş-Şəms surəsində deyilir: "Nəfsini (gunahlardan) təmizləyən mütləq nicat tapacaqdır! Onu (günaha) batıran isə, əlbəttə, ziyana uğrayacaqdır" (Əş-Şəms surəsi, 9-10-cu ayələr). "Qurani-Kərim"-də nəfsin təmizliyinin meyarı halal olan, onu günaha batırmağın meyarı isə haram olandır. Bütün hallarda Allahın insan nəfsinin qarşısına qoyduğu şərtlər onu maddi dünyadan sərf-nəzər etmir, dünya malından ayırmağı nəzərdə tutmur.

Sufizmdə isə nəfsin öldürülməsindən, insanın maddi dünyadan, dünya malından, haramlıq və halallığından asılı olmayaraq üz çevirməsindən söhbət gedir.

Sufizmin nəfs şərtlərini müasir ədəbiyyatşünaslıq aşağıdakı kimi şərh edir: "Nəfs insanı həqiqi varlıqdan ayıraraq "kölgə dünyaya" bağlayan maddi dünya həvəsləri və ehtiraslarıdır. Tamah, dünya nemətlərinə aludəçilik, sərvət, dövlət, mənəb, şəhvet hissi, şöhrətpərəstlik, zahiri tənəne və dəbdəbəyə meyl, zahiri gözəlliyə aldanış və s. nəfsani ehtiraslar sırasındadır" (2, 123). Diqqət edilsə, görmək mümkündür ki, sufizmdə nəfsin öldürülməsinin şərti kimi irəli sürülən

və bu sitatda həmcins üzvlər kimi sadalanan sifətlərin, demək olar ki, hamısı “Qurani-Kərim”in “haram olanlar siyahısı”nda var. Bu sifətlərin və əməllərin batil sayılması insanı maddi dünyadan uzaqlaşdırmaq məqsədi daşımır, onu dünya nemətlərinə aludə olmamağa, halallıqla yaşamağa çağırışa hesablanır. Bu mənada sufizmdə həmin sifətlərin “nəfs”dən sayılması tamamilə qəbul ediləndir. Lakin sufizm insanın maddi dünya ilə əlaqələrini bu çərçivədə saxlamır. Sufizmdə insanın maddi dünyadan büt-bütün sərf-nəzər edilməsi başlıca şərtə çevrilir. Ədəbiyyatşünaslıq sufizmin “nəfsin öldürülməsi”ndə büt-bütün irəli getdiyi, əslində ifrata vardığı cəhətlərə də diqqət yetirir: “Başqa sözlə, məhəbbət və eşq nəfsə uyduqda Tanrı sevgisi dünya sevgisi ilə əvəzlənir. Maddi dünya ehtiras və həvəsləri əsl sevgi kimi dərk edilir və naqis ehtiraslar, dünyəvi düşüncə və maraqlar bəndənin həyat idealına, yol yoldaşına çevrilir” (2, 126). Bu şərtlər daxilində artıq məsələ mürəkkəbləşir, dolayısı ilə ya da elə birbaşa insanın, maddi dünyada yaşayan insanın maddi dünya ilə əlaqəsini kəsməsi həlledici şərtə çevrilir. Çünki sufizm Tanrı sevgisi ilə dünya sevgisini üz-üzə qoyur. Salikin dünya sevgisindən qeyd-şərtsiz, yəni halala, yaxud harama meyl etməsindən asılı olmayaraq əl çəkməsi şərti irəli sürülür. İkincisi, “dunyəvi düşüncə və maraq” “naqis ehtiraslar”la eyniləşdirilir.

Ədəbiyyatşünaslıq sufizmə xas xüsusiyyətləri, onun sufi şəirdəki ifadəsini bütün mürəkkəblikləri, hətta ziddiyyətləri ilə birlikdə bədii nümunələrin estetik şərh yolu ilə aşkarlayır. Bu, əlbəttə, müasir ədəbiyyatşünaslığımız üçün olduqca müsbət bir haldır, onun əsaslı irəliləyişindən xəbər verir. Tarixi poetikanın estetikasını aşkarlayıb, ənənələrini müəyyənləşdirmək ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. O, bunun öhdəsindən uğurla gəlir – deyə bilərik.

Lakin müasir ədəbiyyatşünaslıq sufizmə və bütövlükdə tarixi ədəbi prosesə baxışda bir əsas cəhəti çox vaxt unudur. Ədəbiyyatşünaslıq sufizmi bitərəf mövqedən şərh edir. Vəzifəsini onun poetikasının bütün mürəkkəbliklərini açmaqda bitmiş hesab edir. Lakin, fikrimizcə, məsələ burada bitmir axı! Əslində müasir ədəbiyyatşünaslığın təsəvvüf ədəbiyyatına bitərəf mövqedən yanaşdığını da söyləmək həqiqəti tam ifadə etmir. Çünki əgər o təsəvvüfün “söz sənətinin yüksəlişinə rəvac verən ciddi stimulaşdırıcı rolunu” oynaması qənaətindədirsə, onun “orta əsrlərdə dərin məzmun, ideya və mündəricəyə malik tərqiyyət ədəbiyyatının yaranmasına səbəb olması” mövqeyindən çıxış edərsə, bu tip ədəbiyyatsız Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının orta əsrlər dövrünün “çox yoxsul, bəsit və miskin görünməsi”ndən söhbət edərsə, bu artıq həmin ədəbiyyata verilən yüksək dəyərdir.

İ.Hikmətin təsəvvüf ədəbiyyatına, o cümlədən hürufi sənətə baxışları müasir ədəbiyyatşünaslıqdakından fərqlənir. O, hürufi poeziyanı, məsələn, Nəsiminin timsalında yüksək sənət dili və ümumiyyətlə sənətkarlıqla ifadə olunan propaqanda, təbliğati məqsəd daşıyan bir ədəbiyyat hesab edir. Bu təbliğatın əsasında duran ideyanı isə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “çocuq zehniyyətinin belə qane olmayacağı hürufilik oyuncağı” hesab edir.

Bununla belə, İ.Hikmət Nəsimini orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli sənətkarı hesab edir və bütövlükdə onun yaradıcılığını ədəbiyyatımızın irəliyə doğru hərəkətində çox böyük dəyərə malik olması mövqeyindən qiymətləndirir.

İ.Hikmət Nəsimi şeirinə, ilk növbədə, lirik qəhrəmanın hissi yaşantılarının, fikrin emosional ifadəsinin (bu fikirlər mahiyyətcə İ.Hikməti qane etməsə də) miqyassız vüsətinə görə yüksək dəyər verir. Nəsimi “coşqunluq etibarilə yüksək” bir şair, hətta Füzulidən də yüksək, Füzulidən də lirik, Füzulidən də aşıqdır” deyir.

İkincisi, Nəsimi şeirini öz sənətkarlıq qüdrəti ilə ənənə yaratmaq gücünə, bu ənənənin əsrlərlə öz təsirini saxlamasına görə qüdrətli sənət hesab edir. İ.Hikmət yazır: “Ondan iki əsr sonra gələn və türk ədəbiyyatında səmimiyyət və rübabiliklə yüksək bir mövqe tutan Füzuli Nəsiminin sənətdə də, hicran və ələmdə də, yas və mələmətdə də şagirdi – irfanidir, feyzini ondan almışdır”.

Üçüncüsü, İ.Hikmət Nəsimi sənətkarlığının həlledici gücünü onun şeir dilinin qeyri-adiliyində axtarır. Nəsiminin şeir dilini tarixilik prinsipi əsasında dəyərləndirən İ.Hikmət onun türk şeir dilini özünəqədərki zamanla müqayisədə çox irəli apardığını, bu dili “çox sadə, çox canlı və çox səmimi” bir dilə çevirməsini şairə “ədəbiyyat tarixində qiymətli bir yer qazandıran” mühüm amil hesab edir.

İ.Hikmətə görə, sadə xalq dilində və heca vəznində yazdığı şeirlər Nəsimi yaradıcılığına xalqı ruh aşılamış, xalq sənətinin yazılı ədəbiyyata nüfuzuna mühüm təsir etmişdir. Nəsimi yaradıcılığının bu istiqaməti türk şeirində hecanın əruz vəzninə müqavimət imkanlarını artırmış, milli poeziyada xəlqiliyin – türk ruhunun qüvvətlənməsinə təkan vermişdir.

Alim hesab edir ki, türk xalqları ədəbiyyatı, ayrı-ayrı türk ləhcələrində yaranan ədəbiyyat üzərində Nəsimi şeirinin qüvvətli təsiri danılmazdır.

Sovet dövrünün ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi, məsələn, Nəsimiyə münasibətdə İ.Hikmətin araşdırmalarına konseptual dəyər vermir. Üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” ndəki “Nəsimi” oçerkinin müəllifi M.Quluzadə M.F.Köprülüzadənin Nəsimi ilə bağlı araşdırmalarına “bəzi diqqətləyiq fikirlər irəli sürmək” baxımından dəyər verib, ümumilikdə Nəsimiyə baxış konsepsiyasına tənqidi münasibət göstərsə də, belə qənaətə gəlmişdir ki, “İsmayıl Hikmət, Məhəmməd Xalid kimi müəlliflər isə Köprülüzadənin verdiyi məlümata əhəmiyyətli bir şey əlavə etməmişlər” (10, 269). Əlbəttə, bu fikir tam yanlıştır. İ.Hikmət öz “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”ndə Nəsimiyə iri həcmli bir oçerk həsr etmişdir. Bəs nə üçün M.Quluzadə iki məsləkdaşdan birinin M.F.Köprülüzadənin Nəsimi haqqında çox yığcam mülahizələrinə, həm təqdir, həm də tənqid gözü ilə baxaraq münasibət bildirdiyi halda (ümumi şəkildə olsa da), İ.Hikmətin tədqiqatlarını təhlil müstəvisinə gətirmədən, onları tam qeyri-obyektiv mövqedən dəyərləndirir. Fikrimizcə, bu münasibətin kökünü hər iki tədqiqatçının (M.Quluzadə və İ.Hikmətin) Nəsimiyə baxış konsepsiyaları arasındakı fərqdə axtarmaq lazımdır. Nəsiminin əsərlərini yaradıcılığındakı tərəqqipərvər ideyalar kontekstində dəyərləndirən M.Quluzadədən fərqli olaraq, İ.Hikmət Nəsimi yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən hürufi ideyalarına kəskin tənqidi münasibət bəsləmişdir. Nəsimini bu mövqedən dəyərləndirmək nə qədər obyektiv elmi münasibətin nəticəsi olursa-olsun, sovet ədəbiyyat tarixçisini maraqlandıra bilməz. Çünki sovet ədəbiyyat tarixçisinin qarşısında, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hürufiliyin insan konsepsiyasını ateist mövqeyə yüksəltmək vəzifəsi qoyulur. Buna görə də M.Quluzadə İ.Hikmətin mövqeyini qəbul edə bilmir. Bu zaman elmi etika tələb edir ki, o, İ.Hikmətin

fikirlərini müddəa-müddəa təkzib etsin. Lakin sovet ədəbiyyatşünaslığı buna da getmir, sadəcə, bu fikirlərə ümumi tənqidi münasibət ifadə edib inkar edir.

Müasir ədəbiyyatşünaslığımız müstəqillik dövrünün tələblərindən irəli gələn ədəbiyyat tarixi yaratmaq fikrinə düşərkən onun ənənəsini yenə də sovet dövrünün ədəbiyyat tarixlərində axtarır. İ.Hikmətin ədəbiyyat tarixinə sovet dövrü ədəbiyyat tarixçiliyinin münasibəti ilə müstəqillik dövrünün ədəbiyyat tarixçiliyinin münasibəti arasında əsaslı fərq nəzərə çarpmır.

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda səslənən və yuxarıda xatırlatdığımız bir mülahizənin üzərinə bir də qayıdaq: "...Həmin ədəbiyyatı (təriqət ədəbiyyatını – T.S., Y.D.) orta yüzilliklər ədəbi meydanının məhsulları içərisindən götürsək, meydan çox yoxsul, bəsit və miskin görünər" (2,135). Bu mülahizəni prinsip etibarı ilə bir də təkrarlamağımız, onun üzərinə qayıtmaq ehtiyacı ondan yaranır ki, xatırlanan mülahizədə yalnız bir ədəbiyyatşünasın mövqeyi yox, bütövlükdə müasir ədəbiyyat tarixçiliyimizin baxış bucağı sərgilənir. Bu baxış bucağında isə müasir ədəbiyyatşünaslığın təfəkkür tipi ehtiva olunur. Bu təfəkkür tipində isə orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ağırlıq mərkəzində dayanan təriqət ədəbiyyatı, ümummüsəlman mədəniyyətinin tərkib hissəsi şəklində olsa da, milli sərvət kimi qavranılır. Müasir ədəbiyyatşünaslıq var olanı şərh və qeyd-şərtsiz təqdir etmək yolu ilə gedir. Ədəbiyyatşünaslığımızda ədəbiyyat tarixinə fərqli konsepsiyalardan yanaşmaq və təhlil etmək ənənəsi formalaşmamışdır, ədəbi-tarixi materialı fərqli elmi dünyagörüşü mövqeyindən təhlil təcrübəsi yoxdur. Ədəbiyyat tarixindən ədəbiyyat tarixinə keçdikcə sənətkarın həyatı və yaradıcılığını, bütövlükdə ədəbi prosesi daha zəngin material əsasında araşdırmaq, onun estetikasının dərinliklərinə getmək təcrübəsi var, lakin onlara fərqli konsepsiyalarla təhlil etmək təcrübəsi yoxdur. 30-cu illərdən üzü bəri yaranan ədəbiyyat tarixlərimiz kollektiv yaradıcılığın məhsulu kimi meydana çıxır. Əslində ayrı-ayrı oçerklərin fərdi yaradıcılıq məhsulu kimi yaranmasını nəzərə alsaq, fərqli konsepsiyalarla baxışa da yer qaldığını düşünmək olar. Lakin "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndən başlayaraq ədəbiyyat tarixlərimiz elmi redaktorların redaktəsi altında işıq üzü görür. Günümüzdə elmi ədəbiyyatların əvvəlində müəllif imzası ilə ardıcıl şəkildə yer alan elmi redaktor imzası, sözün həqiqi mənasında, formal xarakter daşısa da, ən uzağı isə əsərin elmi üslubunda qüsura yol verilməməsinə xidmət etsə də, sovet dövründə yaranan ədəbiyyat tarixlərimizdə elmi redaktorların rolunda ağırlıq mərkəzi ideoloji funksiyanın üzərinə düşmüş, müəlliflərin oçerklərinin ümumi məzmununun, ideya əsaslarının, baxış bucaqlarının ideolojinin sərhədlərindən kənara çıxmasına imkan verilməmişdir.

Bu mənada ədəbiyyat tarixlərimiz ideoloji konveyerdən keçərək nəşr olunmuşdur. Müstəqillik dövründə bu ideoloji konveyer yoxdur. Düşünmək olar ki, ədəbiyyatşünaslığımız və ya ədəbiyyatşünaslarımız ədəbiyyat tarixinə baxış bucaqlarını sərbəst şəkildə ortaya qoya bilərlər. Müstəqillik dövründə fərdi yaradıcılıq məhsulu kimi ortaya çıxan elmi araşdırmalarda, az da olsa, bu istiqamətin faktlarına rast gəlirik. Bütövlükdə və ümumən isə bizim humanitar elmi fikrimiz azad deyildir. O hələ də sovet ədəbiyyatşünaslıq elminin yaratdığı çəmbəri dağıdıb keçmək imkanlarında deyil. Sovet ədəbiyyatşünaslığının metodoloji ənənəsi inersiya şəklində müasir ədəbiyyatşünaslıqda yaşamaqdadır. "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndən üç cildlik

“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nə keçən ənənələr müstəqillik dövrünün ədəbiyyat tarixlərində, bu ədəbiyyat tarixlərinin strukturuna və ideya əsaslarına sadıq qalmağa məcbur olan ali məktəb və hətta orta məktəb dərslərlərində də qalmaqdadır. Əlbəttə, ədəbiyyat tarixlərindəki, eləcə də ali məktəb dərslərlərindəki oçerklər fərqli keyfiyyət müstəvisində meydana çıxır. Bu fərqlilikdə müəllifin ədəbi materiala baxış bucaqlarında da az-çox fərqlər nəzərə çarpır. Bu nəzərə çarpan fərqlər oçerk müəllifinin fitri istedadının təlqinlərindən asılı olur. Bu ədəbiyyat tarixlərində sənətkarlara, tədqiq olunan dövrlərə sovet ədəbiyyat tarixlərindən gələn, aşkar görünən ideoloji meyllərdən imtina mövqeyi var, lakin ona fərqli konsepsiya ilə tam müqavimət göstərmək imkanı formalaşmamışdır. Hətta müasir ədəbiyyatşünaslıq ənənədə fərqli konsepsiya ilə yazılmış ədəbiyyat tarixinin mövcudluğunun da tam şəkildə fərqi nəzərə almır. Biz bu fikri söyləyərkən İ.Hikmətin haqqında söhbət gedən ədəbiyyat tarixini nəzərdə tuturuq. F.Köçərlinin “Ədəbiyyat tarixi”ndən “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nə qədərki mərhələdə İ.Hikmətin “Ədəbiyyat tarixi”nin ortaya çıxması, onun tamam fərqli konsepsiya ilə yazılması müstəqillik dövrünün ədəbiyyat tarixçiliyində diqqət mərkəzinə gəlmir. İdeoloji zamanda prinsipcə qadağan olunan kitabın müstəqillik dövrünün ədəbiyyat tarixlərinin yazılmasında ən əsas başlanğıc rolu oynaya biləcəyi haqqında elmi düşüncə formalaşmır. Amma formalaşmalıdır. Hesab edirik ki, ədəbiyyat tarixçiliyimizdə günün prioritet məsələsi məhz bu olmalıdır.

Təyyar SALAMOĞLU
Yədulla DADAŞLI

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayıl Hikmət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. İki cild. (Transliterasiya və tərtib edənlər: Təyyar Salamoğlu, Yədulla Dadaşlı). Bakı. Elm və təhsil, 2022.
2. Babayev Yaqub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı. Elm və təhsil, 2014.
3. Şəmsizadə Nizaməddin. Seçilmiş əsərləri. Üç cild. II cild. Bakı. Elm, 2010.
4. Cəfərov Nizami. Seçilmiş əsərləri. Beş cild. II cild. Bakı. Elm, 2007.
5. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cild. III cild. Bakı. Elm, 2009.
6. H. Zeynallı, Abdulla Şaiq, Musaxanlı, Əfəndizadə C. Ədəbiyyatdan iş kitabı. Bakı. Azərneşr, 1928.
7. Əli Nazim. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Yazıçı, 1979.
8. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. İki cild. I cild. Bakı. EAAzF Nəşriyyatı, 1943.
9. Mustafayev Qədim. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda islam ideologiyası və onun tənqidi. Bakı. Maarif, 1973.
10. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cild. I cild. Bakı. Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1960.
11. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə məna tərcüməsi. Bakı. Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, 2022.

♦ Kitabl ar, r əylər

TALEYİN FƏDAKARLIQ QÜTBÜ

Əziz oxucu, bu yazını bir xeyli götür-qoy etdikdən sonra, birbaşa sənə ünvanladığım suallarla başlamaq istəyirəm:

– Heydər Əliyevlə Zərifə Əliyeva 1948-ci ildə tanış olsalar da, yalnız 1954-cü ildə ailə qura biliblər. Sən bunun səbəblərini bilirsənmi?

– “Yaxşısı budur razılaşın, yoxsa, qoşulub qaçacağam!” İnana bilərsənmi, hələ tələbə ikən Zərifə Əliyeva valideynlərinin qarşısına belə bir “ultimatumla” çıxıb?

– “Əmioğlu, gəl səni evləndirək!” Sən bilirsənmi, Zərifə Əliyevanın vəfatından bir il sonra, özündə cəsarət tapıb bu təkliflə Heydər Əliyevi dindirən kim olub?

– “General arvadı olmaq üçün leytenanta ərə getmək lazımdır”. Sən bilən, Zərifə Əliyeva bu sözü kimə deyərmiş?

– Heydər Əliyev “Milyonlarla qızılgül” (“Million-million alıx roz”) mahnısının nəqaratını hansı məşhur ifaçı ilə birlikdə oxuyub?

– SSRİ Xalq artisti Lyudmila Zıkina Heydər Əliyevə vurulduğunu, sən bilirsənmi harada etiraf edib?

– Sən bilirsənmi, İlham Əliyev yeniyetmə yaşlarında neçə azyaşlı uşağı dənizdə batmaqdan xilas edib?

– İlham Əliyevin erkən cavanlıq yaşlarında, motorlu qayıq işə salaraq, mühafizəsiz açıq dənizə çıxmağının səbəbi nə imiş?..

Əziz oxucu, bu və buna bənzər yüzlərlə sualın cavabını Xalq yazıçısı Elmira Axundovanın “Zərifə və Heydər Əliyevlər: ƏBƏDİYAŞAR MƏHƏBBƏT” sənədli romanında tapa bilərsən. Əslində, elə mənim də məqsədim, səni bu əvəzsiz sənət abidəsi – “bitməyən bir eşq hekayəti” ilə baş-başa qoymaqdır, səndə bu kitaba qarşı, necə deyərlər, maraq oyatmaqdır. Bu əsər barəsində rəsmi rəy yazmaq niyyətindən çox uzağam.

Bəli, “Bitməyən bir eşq hekayəti...”; bu, görkəmli filoloq alim, diplomat və ən sonunda da “Əbədiyaşar məhəbbət”in tərcümanı Vilayət Quliyevin sözüdür; daha doğrusu, bu əsər haqqında gəldiyi sonucdur. Amma bu ad mənə böyük türk müğənnisi Kayahanın eyni adlı, bütün türk dünyasında

çox sevilən mahnısını da yada salır. Və hətta mənə elə gəlir ki, haçansa bu romanın motivləri əsasında film çəkilsə, musiqi axtarmağa dəyməz, bu məşhur mahnının melodiyları, bütün ssenari boyu prodüserin də dadına çatır, bəstəkarın da. Bəli, bu roman, neçə illərdən bəri solmayan, saralmayan bu mahnı kimi lirik və həzindir.

Doğrusu, bu romanı birnəfəsə oxuyandan, daha doğrusu, su kimi içəndən sonra, bir xeyli kəsdirə bilmədim ki, nə deyim? Ürəyimi necə boşaldım? Axı, sağolmuş Vilayət romana yazdığı "Sözardı"nda bir ədəbiyyatşünas kimi də hər şeyi söyləyib.

"...Əliyevlər fenomeni haqda çoxsaylı tarixi-puplusist əsərlərin müəllifi, xalq yazıçısı Elmira Axundovanın növbəti kitabını oxuyanların ilk qənaəti yəqin ki, belə olacaq: onları tale bir-biri üçün yaradıb! Zərifə və Heydər Əliyevlərin ailə ittifaqı yalnız iki unikal insanın şəxsi xoşbəxtliyi zəminində qurulmayıb, həm də minlərlə insanın həyatında və taleyində, Azərbaycan xalqının XX əsrdəki mədəni-mənəvi mövcudluğunda nəcib, xeyirxah iz qoyub."

Bu son dərəcə dəqiq, aşılarmış ümumiləşdirmədən sonra daha nə deyəsən? Kitabı hələ oxumadan, sadəcə, vərəqləyəndə, məlum olur ki, müəllif çeşidli məkanlarda Əliyevlər ailəsini yaxından tanıyan yüzlərlə (bəlkə də minlərlə) insanla görüşərək onların təəssüratlarını və həm də xatirələrini qələmə (daha öncə isə yəqin ki, lentə) alıb. Ancaq, sözsüz ki, əsas məsələ bu xatirələri, təəssüratları saf-çürük eləmək, ipə-sara düzməkdi. V.Quliyevin vurğuladığı kimi, Zərifə və Heydər Əliyevlər təmasda olduqları bu insanların hər birinin yaddaşında silinməz izlər qoyub, qeyri-adi məhəbbətlərinin işıq və istiliyini onlarla da paylaşblar. Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində Heydər Əliyev fenomenini çoxcildlik "Şəxsiyyət və zaman" sənədli romanında ictimai-siyasi çalarlarla rəsm edən Elmira xanım yeni kitabında şəxsi həyat tarixçəsinə əsaslanaraq, iki görkəmli şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətləri zəminində həssas və insani mövzuya toxunub".

V.Quliyev "Sözardı"nda, hətta macal taparaq, bir oftalmoloq kimi gənc yaşlarında Zərifə xanımın qayğısını görmüş Paşa Qəlbinurdan da sayqı ilə bəhs eləyib.

Və beləcə, mənə qalır yazılarını, janrından asılı olmayaraq, daima maraqla izlədiyim Vilayətin fikirlərinə şərik olmaq. Amma bu müstəvidə mənə də söyləməyə sözüm varmış və bu söz birdən- birə yadıma düşdü. Yadıma düşdü ki, hələ 2021-ci ilin payızında Kiyevdə, Azərbaycan səfirliyində Elmira xanımla görüşərkən, bu əsər barədə söhbətimiz olub və bu söhbətin "525-ci qəzet"də (27 oktyabr 2021-ci il tarixli sayında) izi qalıb.

"...Ağacın yarpaq tökümlü başlasa da, səfirliyin həyəti yaşıllıq içində üzür, elə bil yaz yenidən gəlib. Hətta qızılgül kolları da ovuc içi kimi pardaqlayıblar. Qan-qırmızı meyvələrini hasilə gətirmiş itburnu kolunun qarşısında ayaq saxlayıram.

- Belə yerdə necə darıxmaq olar?..
 - Məni daha çox yaradıcıq düşündürür, buraya gələndən bir cümlə də olsun, ürəyimcə yazı yaza bilməmişəm.
 - Ulu öndərlə bağlı beşcildlik romanlar silsiləsindən sonra daha nə yazmaq istəyirsiniz?
 - Heydər Əliyevlə bağlı yeni kitab.
 - Altıncı cild?
 - Yəqin ki...
 - Bəyəm Ulu öndərlə bağlı elə anlar qalıbmı ki, Siz bu barədə yazmayasınız?
 - Qalıb, mən də elə o anları planlaşdırmışam...
- ...Elmira xanımın illər öncə, bu gün artıq dünyanın onlarca ölkəsində çap olunan o kitablar üzərində işlədiyi vaxtlar yadıma düşür. Əslində, bizim ədəbi yollarımız da o cildlərdən ikisinin redaktəsi zamanı kəşmişdi.
- Hətta mən Zərifə xanım Əliyeva haqqında da kitab yazmağı planlaşdırmışam... Materiallarım da, demək olar ki, hazırdı..."
- Bəli, bu da Zərifə xanım Əliyeva haqqında həmin kitab: "Zərifə və Heydər Əliyevlər: "ƏBƏDİYAŞAR MƏHƏBBƏT". Həqiqətən də Zərifə Əliyevanın həyatını Heydər Əliyevsiz necə təsəvvür etmək olar?
- Doğrusu, o söhbət zamanı mənə elə gəlmişdi ki, bu, sadəcə bir istəkdir. Elmira xanımın bu həyatda hələ də gerçəkləşməyən istəklərindən biri kimi. Bütün arzuları həyata keçən bir kimsə varmı bu dünyada?
- Əlbəttə, "Əbədiyaşar məhəbbət" in necə meydana gəlməsi haqqında Elmira xanımın etirafı daha maraqlıdır:
- "...İrihəcmli əsər – altıcildlik "Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman" roman tədqiqatı üzərində işlədiyim dövrdə, təbii ki, qəhrəmanımın ömür-gün yoldaşının şəxsiyyəti ilə də maraqlanmışdım. Çoxsaylı müsahiblərim Zərifə xanım haqqında, xüsusilə də Heydər Əliyevlə qarşılıqlı münasibətləri barədə xeyli maraqlı şeylər danışmışdılar. Və zaman keçdikcə bu mozaik epizodlardan mükəmməl bir lövhə yarandı. Və başa düşdüm ki, Heydər Əliyevə həqiqi ailə xoşbəxtliyi, bir-birindən layiqli, istedadlı oğulla qız bəxş edən yeganə qadın haqqında yazmasam, qəhrəmanımın həyat və tale epopeyası yarımçıq olacaq".
- "Əbədiyaşar məhəbbət" romanını əzəmətli bir bina kimi təsəvvür etsək, bu tikilinin "daşı" müxtəlif məkanlarda, ayrı-ayrı zamanlarda alınmış müsahibələrdir. Müəllifin ricətləri, daha doğrusu, ümumiləşdirmələri, bu "daşları" düzmək, müsahibələri bir-birinə bağlamaqla, ədəbi qəhrəmanların daha dolğun obrazını yaratmaq üçündür. Dəqiq bilmirəm, dünya ədəbiyyatında, məhz, belə bir romançılıq təcrübəsi var, ya yox, amma düşünürəm ki, bu bədii üslub öyrəniləcək...
- Romanda bir-birinə bənzəyən, o qədər də çəkisi olmayan müsahibələr də nəzərə çarpır, amma, dərhal romanın sütununa çevrilən söhbətlər daha

çoxdur. İlham Əliyevin Zərifə xanım – yəni öz anası haqqında xatirələri, yalnız səmimiyyəti ilə seçilmir, müəssisə daha dərin köklərə varır:

“...Anamın həyat fəlsəfəsinin köklərini ilk növbədə onun uşaqlıq illərində axtarmaq lazımdır. Anam tez-tez deyirdi ki, uşaqlıq insan həyatının fəvqəladə əhəmiyyətə malik dövrüdür və onu heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Uşaqlıq elə bir dünyadır ki, insan bütün həyatı boyu ona müraciət edir. Xeyirxahlığın, başqalarına can yandırmağın nə demək olduğunu insan uşaqlıq dövründə başa düşür. Anam həkim sənəti etikasına həsr olunan kitabının bir fəslini belə “Fədakarlar Günəş kimi lazımlıdır” adlandırmışdı.”

Zərifə Əliyevanın adıçəkilən kitabında söhbət, təbii olaraq həkimlərin fədakarlığından getsə də, bu yazıda mənim vurğulamaq istədiyim məqam, müəllifin qəhrəmanlarının fədakarlığıdır və romanda belə fədakarlıqlardan biri “...yaxşısı budur razılaşın, yoxsa qoşulub qaçacağam” deyər valideynləri ilə qarşıdurmadan çəkinməyən Zərifə Əliyevadırsa, digəri daha ciddi müstəvidə ölçüyəgəlməz təzyiqlə üzləşən cavan leytenant Heydər Əliyev özüdür.

Bu fədakarlıqların nəticəsi isə, göz qabağındadır. Təbii ki, bir-birini tamamlayan iki ömrün hekayəti nəticəsində də bu günlər sevə-sevə mütaliə etdiyimiz “Əbədiyaşar məhəbbət” yaranıb. Və sözün bu yerində Heydər Əliyevin Moskvada işləyərkən köməkçisi olmuş Yuri Soloduxinə etdiyi etirafı bir daha xatırlamamaq olmur:

“...Yuri Nikolayeviç, baxın, mən kim idim? Kiçik əməliyyat müvəkkili. O isə nazir qızı idi. Əgər valideynlərinə deməsəydi ki, “yaxşısı budur razılaşın, yoxsa qoşulub qaçacağam”, onda heç vaxt ailə qura bilməzdik...”

Bəli, “Əbədiyaşar məhəbbət” romanında FƏDAKARLIĞIN iki qütbü parlayır və onların birində Ulu öndər canlanırsa, digər qütbə Zərifə xanım Əliyevanı görürük.

Müəllif “Xarakterlərin formalaşması” fəslində qeyd edir ki, Heydər Əliyevi gənc yaşda tanıyanların, demək olar ki, hamısı onun xarakterindəki mühüm bir cəhəti xüsusilə vurğulayırdı – cavan oğlan təbiət etibarilə LİDER idi. İstənilən uşaq oyununda, istənilən dəstədə, istənilən şərtlər daxilində o, mütləq birinci olmalı idi. Bu liderlik keyfiyyəti ailədə, məktəbdə, texnikumda, yaş və vəzifə baxımından özündən böyük şəxslərin olduğu dostları arasında da danışsız qəbul edilirdi. Artıq o zamanlar çoxları əmin idilər ki, o, mütləq qabağa gedəcək. Amma “qabağa” hara?

Sözün bu yerində isə, E.Axundova yazıçı-publisist, şair Musa Urudun “Urud” kitabına üz tutaraq, 1939-cu ildə on altı yaşlı Heydər Əliyevin həmyaşıdı Qasıma zarafatla söylədiyi ifadəni yada salır: “...Ay Qasım, əgər haradasa işləmək lazımdırsa, ən yaxşı yer Mircəfər Bağirovun yeridir. Qalan hamısı boş şeydir!”

Bəli, “Əbədiyaşar məhəbbət” nə qədər kövrək duyğularla yazılsa da, yumor duyğusundan da xali deyil. Əslində isə, belə məlum olur ki, baş

qəhrəman öz həqiqətini bu zarafatın alt qatında ifadə eləyibmiş.

Nahaq yerə demirlər ki, niyyətin hara, mənzilin ora. Amma Heydər Əliyev bu "mənzilə" otuz il sonra, 1969-cu ilin iyulunda Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi seçiləndə gəlib çıxdı. Musa Urudun qeyd etdiyi kimi, otuz il öncə Urud kəndində, Bazar çayının qırağında yaşanan duyğular həqiqətə çevrildi.

E.Axundova 1956-cı ilin hadisələrinə baş vuraraq, vurğulayır ki, Bakıda gənc DTK zabiti üçün yeni həyat başlanmışdı. Bu yeni həyatda cəlbədicə planlar və xüsusi əməliyyatlar, mənsəb pillələri ilə sürətli irəliləyiş, dostluqlarını ömrü boyu yaşatdığı adamlarla görüşlər bir-birini əvəz edirdi. Şəxsi həyatının ən böyük hadisəsi isə, heç şübhəsiz, eyni soyadı daşıyan Zərifə adlı qızla tanışlıq olmuşdu...

E.Axundovanın "Əbədiyaşar məhəbbəti"-i on bir fəsildən ibarətdir və bu fəsilərin beşində Heydər Əliyevin fəaliyyəti daha zəngin çalarlarla oxucuya çatdırılıbsa, beşində Zərifə xanımın obrazına daha çox yer ayrılır. On birinci fəslə isə, demək olar ki, qəhrəmanların "ortaq məkanı" kimi təsəvvür etmək olar. Söhbət Zərifə xanımdan gedəndə müəllif daha çox Zərifə xanımın qardaşı, akademik Cəmil Əliyevin, ya da Zərifə xanımın rəfiqəsi olmuş, akademik Püstəxanım Əzizbəyovanın xatirətlərini yada salır.

"...Bir dəfə Böyük Teatra, "Karmen" operasına getmişdik. Karmen rolunu Davıdova oynayır. Möhtəşəm zalda nəfəsimizi içimizə çəkib oturmuşduq. Birinci pərdə qurtarandan sonra Zərifə yavaşca qulağıma pıçıldadı: "Yadımdadır, nə vaxtsa sənə demişdim ki, həyat nağıldır? Bax, indi də biz birlikdə böyük bir nağılın içində düşmüşük. Amma biz elə yaşamağıq, ürəyimizdə elə parlaq işıq olmalıdır ki, həyatımız nağıla çevrilsin və daxilimizdəki işıqla, xeyirxahlıqla şərab qalib gəlməyi bacaraq..."

Məncə, romanın daha dinamik "Sevmək haqqı" fəslə bütünlükdə əsil məhəbbət örnəyidir. Qəhrəmanların fədakarlıq meydanı – fədakarlığı bu parçada daha qabarıq nəzərə çarpır. Və bu məqamda akademik Cəmil Əliyevin xatirətinə müraciət eləyən müəllif yazır ki, beləcə Əziz Əliyevin ailəsi üçün çox da münasib olmayan bir vaxtda Heydər Əliyev Zərifə arasında münasibətlər sürətlə inkişaf etməyə başladı. Vəziyyətin maraqlı xarakteri özünü bir də onda göstərirdi ki, gənc zabit gələcək qayınatası ilə bağlı kompromatları araşdırandan idarədə çalışırdı. Və sözün bu yerində Cəmil Əliyevin xatirəti isə, bu fəslə uğurlu sonluqla tamamlayır: " – O, bacıma bəslədiyi hisslərin səmimiyyətini və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərini atdığı addımlarla əyani sübut etdi. Nəzərə alın ki, bu zaman bütün gələcək karyerası, xüsusi xidmət orqanlarında işləməsi təhlükə altında idi. Düşünürəm ki, hər adam belə çətin sınaqdan şərabla, üzüağ çıxmağı bacarmazdı. Heydər Əliyev isə hər şeyin fəvqində dayana bildi."

Romanın "Ordinatorluqdan akademikliyə" fəslə, demək olar ki, Zərifə xanımın təbabət sahəsindəki uğurlarına həsr olunub. Artıq 70-ci illərdə,

80-ci illərin əvvəllərində Zərifə xanımın bütün ölkəyə səslən "Şinqayırma sənayesində gözün istehsalat patologiyası", "Yod sənayesində peşə ilə bağlı göz xəstəliklərinin profilaktikası", "Xroniki yod zəhərlənməsi zamanı oftalmologiya" kimi sanballı momoqrafiyaları şap olunmuşdu və akademik A.P.Nesterov azərbaycanlı həmkarının peşəkar xüsusiyyətlərini belə qiymətləndirmişdi: "Zərifə Əliyevanın əsərləri, peşə oftalmologiyası ilə bağlı elmi tədqiqatların metodikası baxımından klassik nümunə sayıla bilər".

Xatırimdədir, hələ 1980-ci illərdə qələm dostum Nemət Veysəlli bir zaman Bakı Şin zavodunda işləyərkən, Zərifə xanımın onun gözlərini necə müalicə etməsindən, respublika rəhbərinin xanımının sadəliyindən, qayğıkeşliyindən ürəkdolusu danışardı. Düşünürəm ki, Zərifə xanımla ünsiyyəti olmuş bütün insanları dindirməyə, sorğu-suala tutmağa can atan müəllif, yəqin ki, Nemət Veysəllinin əmək fəaliyyətinə 60-cı, 70-ci illərdə Bakı Şin zavodunda başladığını bilsəydi, yəqin ki, onu da dindirərdi və "Ordinatorluqdan akademikliyə" fəslində müəllifin bir müsaibəsi də artardı. Zərifə xanım özü isə, öz böyük məsuliyyətini 1983-cü ildə şap olunmuş "Yüksək borc hissi" kitabında ifadə edib və Elmira xanım da görkəmli oftalmoloqun fikirlərini məqamında dilə gətirib: "...Yalnız xəstənin iztirabını öz əzabı, öz ağrısı kimi qəbul edən həkim daşdığı yüksək ada, həqiqətən də, layiqdir. Belə həkim üçün xəstə ilə hər görüş, hər söhbət fərd və cəmiyyət, ən başlıcası isə, öz vicdanı qarşısında böyük daxili məsuliyyətdir".

E.Axundova yazır ki, Zərifə xanım demək olar ki, heç kimə müsahibə vermirdi. Yerli, hətta Mərkəzi Televiziya əməkdaşlarının təklifindən boyun qaçırdı. Svetlana Nəcəfovanın xatırladığına görə, yalnız bir dəfə "Azərbaycan qadını" jurnalına böyük müsahibə vermişdi. Onda da çox mədəni şəkildə, amma etiraz qəbul etməyən tonda, şəxsi həyat və ailə ilə bağlı heç bir suala cavab verməyəcəyini bildirmişdi. Svetlana xanım danışdı: "...Şəxsi həyatı, ailə qurduqları ilk vaxtlar üzləşdikləri qayğı və çətinliklər haqda bir neçə qeyd aparmaq istəyəndə, Zərifə xanım ehmalca əlini əlimin üstünə qoydu: "Bunlara ehtiyac yoxdur. Kimin həyatında belə çətinliklər olmur ki?".

Sözün bu yerində, sadəcə, bu kitabın oxucusu kimi mənə ən çox düşündürənsə, hər müxbiri "yaxına" buraxmayan Zərifə xanımın Svetlana Nəcəfovaya müsahibə verməsi oldu.

Mən ötən əsrin 70-ci illərində Svetlana xanımla qonşu redaksiyalarda (o, "Azərbaycan pioneri", mən isə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində) işləmişdik. Svetlana xanım nur kimi yadımda qalıb və mənə elə gəlir ki, Zərifə xanım da bu nurdan qaça bilməyib. Yeri gəlmişkən, şəxsi müşahidəmə əsasən, deyə bilərəm ki, Elmira xanımın varlığına da belə bir nur hakimdir və hər müsahib, necə deyərlər, ondan qaça bilmir. Hələ mən 2000-ci illərin ortalarında "Şəxsiyyət və zaman" romanlar silsiləsinin ilk iki cildini redaktə eləyərkən, bu fikrə gəlmişdim. Fakt budur ki, o,

“Əbədiyaşar məhəbbət”də də ən çətin müsahibləri ram etməyi bacarıb. Hətta sərtliyi ilə hafizələrdə qalan rəhbər partiya işçilərini, o cümlədən S.Qasimovunu da... Svetlana xanım isə Zərifə Əliyeva haqqında həm də bu sözləri dilinə gətirib: “Zərifə xanım unikal şəxsiyyət idi. O, daim çevrəsində gözəl ab-hava yaradır, qonaqların hər birinə Azərbaycan, Azərbaycan qadını haqqında dolğun təsəvvür əldə etməyə imkan yaradırdı. Özü isə, sözün həqiqi mənasında, ən yaxşı keyfiyyətləri ilə Azərbaycan qadınlığının simvolu idi...”

E.Axundovanın “Əbədiyaşar məhəbbət”dəki müsahibləri sırasında keçmiş Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin generalı Aleksandr Qudkov, Sov. İKP MK katibi Aleksandra Biryukova, RSFSR Nazirlər Sovetinin sədri Vitali Vorotnikov, şərqsünas akademik, dövlət xadimi Yevgeni Primakov, dünya şöhrətli müğənni Lyudmila Zıkina, general-polkovnik Aleksandr Kostinov kimi şəxsiyyətlər də var. Və onların Ulu öndər haqqında fikirləri üst-üstə düşür, bir-birini tamamlayır. Bu baxımdan Yevgeni Primakovun qənaəti, sanki, Heydər Əliyev fenomeni haqqında ümumiləşdirmədir.

“O, məqsədyönlülüüyü ilə seçilirdi. Bir. Yeni ideyanı dərhal tuta və fikir süzgəcindən keçirib özünü künləşdirə bilirdi. İki. Təşkilatçılıq baxımından, şübhəsiz, çox istedadlı adam idi. Üç. Respublikanın maraqları ilə yaşayırdı. Ölkənin inkişafı üçün böyük işlər görürdü. Dörd. Dediklərimin həqiqət olmasına qətiyyət şübhə yoxdur...”

Romanda Zərifə Əliyevanın sağalmaz xəstəliyə düçar olması, bundan xəbər tutan Ulu öndərin təbii iztirabları haqqında da geniş söhbət açılıb, lakin mən bu yazıda bu mövzudan yan keçmək, bu barədə söhbəti müəllifin öz ricası ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm: “ZƏRİFƏ XANIM HEYDƏR ƏLİYEV ÜÇÜN, BƏLKƏ DƏ FƏRQİNƏ VARMADAN NƏFƏS ALDIĞI HAVA, OKSİGEN İDİ. VƏ BİRDƏN-BİRƏ SEVİMLİ XANIMINI, DOSTUNU, SİLAHDAŞINI İTİRƏNDƏ ONA ELƏ GƏLDİ Kİ, BOĞULUR, HAVASI ÇATMIR”.

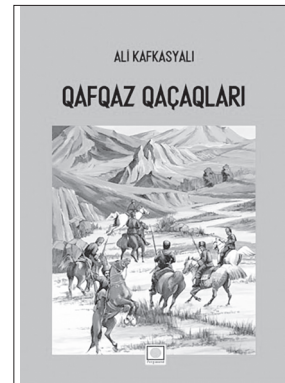
Belə, əziz oxucu, mən bilmirəm “Əbədiyaşar məhəbbət”lə səni nə qədər tanış eləyə bildim, amma etiraf edirəm ki, əsasən, müəllifin fikirlərinə şərik çıxmaqla sözümlü dedim. Və beləcə, son olaraq da düşüncələrimi, dəfələrlə Ulu öndərlə həmsöhbət olmuş, xarici səfərlərə getmiş Elmira xanımın qənaəti ilə tamamlamaq istəyirəm. Çünki o, bu romanda təsvir olunan taleyüklü, tarixi hadisələrin şahidi olub, bu gün isə, həm də iştirakçısıdır. Və elə iştirakçı kimi də, ərklə yazır: “Məşhur Amerika dizayneri Diana sevimli əsəri haqqında suala belə cavab vermişdi: “Ən yaxşı əsərim övladlarımdır”. Heç şübhəsiz, Prezident İlham Əliyev də Zərifə və Heydər Əliyevlərin, əbədiyyət ömürlü məhəbbətinin meyvəsi olan ən mükəmməl əsəridir.

Məmməd ORUC

Vaqif OSMANOV

"AZADLIĞIN ƏZABI DA ŞİRİNDİ..."

*Ali Kafkasyalının "Qafqaz qaçaqları"
tarixi sənədli romanı ilə bağlı düşüncələr*

Qarsda doğulan Oğuz Türk kökənli professor, yazıçı Ali Kafkasyalı "Qartallar sınır tanımaz", "İran coğrafiyasında Türklər", "İran Türk aşığıları və milli kimlik" "İran Türkləri", "Azərbaycanın alim qadınları", "Qafqaz qaçaqları" və milli kimliyimizə işıq salan bir çox başqa əsərlərin müəllifidir. O, bu əsərini babası Məmməd Babanın (Bayramoğlu) və atası Aloy Hacınin xatirəsinə ithaf etmişdir. Sənədli romanı Azərbaycan türkcəsinə tənqidçi Məti Osmanoglu uyğunlaşdırmışdır.

Yazıçı "Qafqaz qaçaqları" əsərinin ilk səhifəsində öz missiyasını və məramını bir-cümlə ilə açır: "Qəhrəmanların dastanları yazılmasa, xalq satqınların yalanlarını oxuyar".

"Qafqaz qaçaqları" romanı tarixi, etnoqrafik bilgilərin zənginliyi ilə çox dəyərlidir. Əsərdəki etnoqrafik etüdlər – xalqların adət-ənənəsi, yaşayış mühiti, şəraiti, təbiət, yaylaq, qışlaq, arxac, yataq, köç təsvirləri, qaçaqların geyimi, silah-sursatı, Aloy Hacınin, Qaçaq Nurunun, Alı ağanın özünəməxsus cəhətlərinin, geyiminin,... incə cizgilərlə təqdimi informasiya mənbəyi, tarixin az öyrənilmiş qatları kimi maraqlı və yaddaqalandır. Bu yanaşma Ali bəyin də zəngin məlumatlı olduğunu göstərir.

"Hətta bir çox yazıçı, şair və siyasət adamının həyat yoldaşı, qızı, anası, qaynanası tutulub qısa adı ALJİR (ruscadan çevirdikdə Vətən xainləri arvadlarının Akmola həbs düşərgəsi – yazıçının qeydi) olan Orta Asiya həbs düşərgələrində, fermalarda işlədirdi". Romanda hadisələr qırmızı terror "trio"-su sovet-bolşevik-daşnak birliyinin hakimiyyətinin ilk illərində Qazax, Borçalı bölgələrində, Ermənistan və Türkiyə ərazisində cərəyan edir, obrazlar da o dövrdə yaşamış real insanlardır. Yazıçı zəngin təxəyyülü və təhkiyəsi ilə onları yaxından tanıdır. Məmməd Baba, Aloy Hacı, Qaçaq Nuru, Şərif Şikəstə, Zalxa ana, Gülləloğlular, Təmtullular, Təmənoğlular, Əhməd Əfəndi və başqaları o dövrün haqq-ədalət qoruyucuları, məzlumların arxası idilər. ÇEKa rəisi Hüseynov, İtdiş Vəli, Lələ yoldaş, Çoban Oruc, Cöngə Yusif, milis rəisi Həsən, "naçalnik milisiya" Mamed, şər hakimiyyətə qulluq edən milislər, NKVD qulbəçələri – sapı özümüzdən olan baltalar hər an arxadan zərbə vura bilərdilər.

Niyə Cümhuriyyətin süqutundan, bolşevik inqilabından sonrakı 30-cu illərdə Qazax-Borçalı bölgəsində "qaçaq dəstələri" yaradıldı? "Kommunist

Partiyası, ÇEKa və milis dəstələri tərəfindən yürüdülmən "Sovet sistemini qəbul, müxalifləri isə məhv etmək planı" cərəvivəsində təqib olunan və milis mərkəzinə çağırılan şəxslər əlüstü bir-birləri ilə əlaqə yaradıb vəziyyəti qiymətləndirirdilər. Bunlardan qabaq çağırılanların başına gətirilənlərdən xəbərdar olduqlarına görə, yaxalarını ələ vermədilər".

V.İ.Leninin "Torpaq haqqında dekret"i insanları dilənçi kökünə salırdı, nələri varsa, əllərindən alınır, "milliləşdirilirdi". Səsini çıxardanlara "sus, dinmə!" ultimatumu verirdilər. Dinəni ölüm, yaxud Sibir gözləyirdi. Ona görə də el qeyrəti çəkənlər, haqsızlığa dözməyənlər, mənliliyini, qürurunu, namusunu, ismətinə qoruyanlar mütləq birləşməliyidilər. Onlar anlayırdılar ki, "dustağ damlarında can çürütməkdənsə, Çeka zindanlarında sümüklərini əritməkdənsə, milislərin təhrikləri qarşısında içindən qırıla-qırıla yaşamaqdansa, dağlarda döyüşə-döyüşə ölmək daha yaxşıdır". Nə idi "qaçaq dəstələri" yaradıb Türkiyəyə getmək istəyənlərin məqsədi, andı?

* *"Məqsədımız xalqa edilən zülmələrin qarşısını almaq, məzlumları qorumaq, onların intiqamını almaqdır.*

* *Çarəsizlik olmasa, bir kimsənin nə malına, nə də canına toxunulacaq.*

* *Hec bir şəkildə bir kimsənin namusuna toxunulmayacaq. Yaxınlarımızı, qohumlarımızı, xalqımızı haqsız yerə sürgünə göndərənlərin, insanları qətl edənlərin belə, arvadına, qızına qarşı pis əməllərə yol verilməyəcək.*

* *Ehtiyac olanda, qarşdakının kimliyindən asılı olmayaraq, atı və ya silahı əlindən alınacaq.*

* *Bir vacib məsələ də budur ki, Sovet rəhbərləri və onlarla əlbir olanlar bizim adımıza söz çıxaraçaqlar. Bunlara əhəmiyyət verməyəcəyik. Bizim niyyətimizi Haqq bilir, xalq da biləcəkdir".*

Məqsədin, niyyətin, andın, mənəvi dəyərlərə sayğının, milliliyin ən demokratik quruluşun Ana Yasasından üstün olduğuna şübhə yoxdur. Əgər dünyanın əksər dövlətləri yırtıcı xislətlərini dəyişib haqq yoluna qədəm bassalar, "Qaçaq dəstəsi"nin məqsədini, andını bir ibrətamiz örnək kimi qəbul etsələr, günahsız insanların qanı tökülməzdə, mənəvi dəyərlər ayaqlar altına atılmazdı, irtica və hegemonluq at oynatmazdı. "Dövlət iddiaçıya, hökumət hakimə, ədalət ədavətə çevrilməzdə".

"Günün qovurduğu, suyun islatdığı, soyuğun üşütdüyü" qaçaqlarının qoruyucu mələkləri vardı – cəsərət, dəyanət, iradə, əzm, təmkin.

Ali bəy "Qafqaz qaçaqları" tarixi-sənədli romanında Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistandakı bir çox toponimləri (coğrafi adları), onların yerləşdiyi əraziləri yerli-yataqlı təsvir edir. Qaltan, Maymaq, Babakər, Ağlağan, Ələyəz, Göydağ dağları, Damğaçı, Ağtala, Qalaça, Qoç, Mağaracıq kəndləri, Dəvəboynu, Çömçə dərəsi, Qozluq meşəsi, Tüklüburun yarpağı, Kəklik qayası, Canbasar, Bozyoxuş bu yerlərin qədim türk oylaqları olmasının dəqiq sübutudur. Coğrafi adlar da milli kimliyimizin ən etibarlı təsdiqidir.

Ali Kafkasyalı nəinki o dövrün tarixi şəraitini, eləcə də Qazağın, Borçalının, Ermənistanın, Türkiyə ilə sərhəd ərazilərin flora və faunasının, relyefinin müxtəlifliyini yaxşı bilir. Onun təbiət təsvirləri o qədər mükəm-

məldir ki, oxucu özünü ecazkar və əsrarəngiz dağda, dərədə, meşədə, çay sahilində hiss edir, yorulmur:

“Göydən düşən yağış dənələrinə acıq verirmiş kimi, çayın suyu göyə sıçrayırdı. Hər düşən yağış damcısının ardınca onlarla damcı onu qovurmuş kimi havaya sıçrayırdı...

...Səhərin sərin mehi ilə otların, çiçəklərin yarpaqlarında parlayan şəh damlaları sevgilisini yola salan gözəllərin yaşaran gözləri kimi işıldayırdı...

Əsərin baş qəhrəmanlarından biri Məmməd Baba (Məhəmməd Bayramoğlu) İkinci Şıxlıda yaradılan Kənd Mühafizə Birliyinə başçılıq edirdi.

“On beş ildən artıqdır İkinci Şıxlı kəndinin yaylaq, qışlaq, qoruq yerləri ilə buradakı təsərrüfatlarını, yataqlarını, mal-heyvanlarını qoruyan, Qafqaz İslam Ordusu Qazağa gələndə ona bələdçilik edən və ayaqları donan əsgərləri kənddə saxlayıb müalicə etdirən Məmməd Baba dəyərlərin dəyərini itirdiyi, tərəflərin yeri dəyişik düşdüyü, at izinin it izinə qarışdığı, xainlərin işğal gücləri ilə əməkdaşlıq etmək üçün yarışa girdiyi, namərdlərin tənha yer tapıb gizlənməyə çalışdığı” dönmədə başçılıq etdiyi dəstə ilə Yuxarı Salahlı təpəsinin yaxınlığında “gürcü basqınlarına qarşı əlləri tufənglərinin tətiyində idi”. O, Qırmızı Ordu süvarilərindən birinin gözlənilməz qılınc zərbəsi ilə şəhid oldu. Qırmızı Ordunun da gürcülərlə işbirliyində olması çoxunun ağlına gəlmirdi. Məmməd Baba ən yaxın dostu və köməkçisi Binnət Əfəndiyə vəsiyyətini elədi: “A Binnət, Hacıya söylə, mənə təpənin üstündə dəfn eləsin”.

Məmməd Babanın son vəsiyyəti ovaxtkı və indiki cavanlar üçün qısa yaddaş kartıdır, tariximizə müdrik yanaşmadır:

– Çarlar bizə yaman tor qurmuşdu, bolşeviklər də onu tamamladılar. Əvvəlcə erməniləri və gürcüləri Anadolunun və Azərbaycanın üstünə saldılar. Ermənilərə Anadolunun və Azərbaycanın bir çox yerlərini işğal etdirdilər, qətlər törətdilər, digər yandan gürcülərə Ərdahan, Şavşat, Artvinlə birlikdə Axalkələk, Axısxa, Borçalı torpaqlarını və bizim kəndləri işğal etdirdilər. Bizim başımız ermənilərlə, gürcülərlə didişməyə qarışanda özləri əvvəlcə Azərbaycanı, ardından da Ermənistanı işğal etdilər. İndi Gürcüstanı alırlar”...

İkinci Şıxlı camaatı gürcülərin zülmündən qaçıb on bir ay sığındıqları Yuxarı Salahlıdan doğma kəndinə qayıdırdı. Ancaq Məmməd Babasız. “Kənd viranəyə dönmüşdü. İşə yarayan bir şey qalmamışdı. Gürcülər daşınan əşyalardan bir şey belə saxlamamış, daşınmaz əmlakı da çapıb-talamışdılar. Qapı-pəncərələri, çardaqları söküb dağıtmışdılar. Cığırları ot basmış, təndir buxarıları, anbarlar, mal damları yerlə bir olmuşdu. Damların uçuq-sökükləri arasından boy verən qanqal, gicitkən, ot-ələf dizə verirdi”.

Tanış və ürəkgöynədən mənzərələri indi də Qarabağda və ətraf rayonlarda gördük.

“Məmməd Babanın şəhid canı cənnətə yola salındı, onun şəhidliyi könüllərdə yer aldı; cəsədi isə Yuxarı Salahlı təpəsinin üstündə şəhid abidəsi dəyəri qazandı”...

Aloy Hacı'nın ömrü bir insan ömrünə sığmırdı. Doğrudan da ona "od", "alov", "aloy" ləqəbini verənlər çox uzaqgörənmiş. İti ağı, dərin zəkası, inanılmaz cəsarəti, bəbir cəldliyi, qartal baxışları onu çox sudan, oddan, alovdan, çətin vəziyyətlərdən sağ-salamat qurtarmışdı. Aloy Hacı Vətəni, millətini, azadlığı, müstəqilliyi, haqqı, ədaləti sevənlər üçün həyat enerjisiydi, dara düşənlər üçün Simurq quşunun lələiydi, Vətəninin düşmənləri – azadlıq işığından gözləri qamaşan yarasalar, xalqa etdikləri zülmün, tökdükləri nahaq qanların hesabının soruşulacağı, ona cavab veriləcəyi günü gözlərinə yuxu getməyib səksəkə içində gözləyənlər üçün qorxulu və gerçək rəya idi Aloy Hacı.

Özü yardım əli uzatmağı çox sevsə də, yardım ummağı sevməyən Aloy Hacı'nın portretinə Ali Kafkasyalının gözü ilə baxaq. Atanı oğul qədər yaxşı kim tanıyar ki:

"Atasına oxşayan Aloy Hacı heç nədən qorxmırdı. Qurddan qaplana, qartaldan çaqqala qədər, uçar-qaçar vəhşi heyvan sürülərinin gəzib-dolaşdığı meşələrdə günlərlə qala bilirdi. Daşqın çaylardan üzüb keçir, sel oyruqlarında gizlənir, günlərlə üzər-gəzər heyvanların ətindən yeyib, bitkilərlə qidalanır, bu cür həyat sürə bilirdi... Aloy Hacı görkəmini, yerini dəyişdirərək aylarla yalnız qurd kimi yaşadı... Aloy Hacı çox cəld, çevik və dəqiq atıcı idi"...

Aloy Hacı'nın belə xüsusiyyətlərini çox saymaq olar. Qurd düşmüş yarasını özünün odda qızdırılmış xəncərinin şış ucuyla dağlaması, onun dözümlünün hansı həddə olması heyretlidir.

"Qaçaqların həyatda qalmaları təmkin və diqqətindən asılıdır. Quş kimi ürkək, qartal kimi diqqətli, bəbir kimi cəld olmaq məcburiyyətindədirlər". Bunu Aloy Hacı'nın, Qaçaq Nurunun və onların silahdaşlarının sağ qalmaq, mücadilədə qalib gəlmək, məqsədlərinə yetmək uğrunda yorulmaz və mətin mübarizəsi təsdiq edir.

Aloy Hacı'nın sahibi kimi qorxmaz, dözümlü, düşmənin üstünə gedən, durub-dayanmaqdan xəbəri olmayan "Göy qulan"-ı da həmişə onun arxası, xilaskarı olub. "Göy qulan" Göy Türkün doğrudan da yaraşığı, arxadaşydı.

Romanın ayrı-ayrı "alt başlıqları" Cümhuriyyət dövrü və keçən yüzilliyin 30-cu illərinin tarixi olaylarından çoxhissəli film çəkmək üçün qiymətli ssenaridir. Tariximizin şanlı, qəhrəmanlıqla zəngin anlarını, mərdlik, kişilik xüsusiyyətlərini, həmçinin "insanların bədənində baş, divarında daş qoymayan bolşeviklərin" insanlığa sığmayan əməllərini gələcək nəsillərin yaddaşına həkk eləmək üçün belə filmin çəkilməsi kino sənətindəki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti boşluğunu doldurardı.

Bəlkə yazıçılarımızdan, kinossenaristlərdən kimsə "Aloy Hacı" filmi üçün mükəmməl bir ssenari yazsa, rejissorlar da çəkə. Zənnimcə, möhtəşəm film alınar...

Bolşevik ideologiyasının əsas prinsipi SSRİ adlı xalqlar həbsxanasındakıları manqurtlaşdırmaq idi. Ona görə də "irfan məclislərinə dəvət edilən" Şərif Şikəstə və onun kimi digər aydınlar "xalq düşməni" damğası ilə məhv

edilirdi. Şərif Şikəstə və onun məsləkdaşları "sovet idarəçiliyinin təkərinin topuna çomaq salmaq" missiyasını yerinə yetirirdilər. "Müasir dünya elmlərini öyrənən, Cəlil Məmmədquluzadə, Firidun bəy Köçərli ilə dost olan, "Şahnamə"ni tərcümə edən, uzaqgörən olmağı başına bəla" gətirən müdrik el ağsaqqalı Şərif Şikəstəni "zərəsizləşdirməyin" ən uğurlu yolu onu Sibirə sürgünə yollamaq idi.

Şərif Şikəstənin Sibirə sürgün zamanı cib dəftərində etdiyi qeydlər onun bir filosof kimi bütövlüyünün və sürgün həyatının dözülməzliyinin ifadəsidir:

"Ədəb-əxlaq gözə görünür. Hər cür dəyər zədələnib. İnsani duyğular aradan çıxıb. İnsanlığa sığmayan hərəkətlər məni həddən artıq qayğılandırır (payız, 1930, Xaçmaz).

...Günlərlə yemək, su verilmədən bu havasız, işıqsız vaqonlarda insanlar bir-birinin üstünə qalaqlanmış halda yol gedirdi. Ölənlər də olurdu. Onlara baxanda bizim bəxtimiz gətirib: heyvan vaqonu ilə gedirik (payız, 1930, Dərbənd).

...Mənə qarşı da eynilə belə davranmışlar, məni də kəndimizdən tutub gətirdikləri maşından bir soldat "Bir hoppan görüm... qoca kaftar!" deyərək eynilə bu şəkildə təpikləyib yerə atmışdı. Zavallı qocanın maşından salındığını görəndə mənim də bədənimdən ağrılar, sızıltılar keçdi (payız, 1930, Mahaçqala).

...Ölüləri qatardan qarın üstünə atırlar, tibb işçiləri onları xərəyə qoyurlar. İşə gedənlər və iş növbəsindən çıxanlar ölülərin yanından keçib gedirlər. Ya qorxularından, ya da dəfələrlə gördüklərindən onlar üçün adiləşmiş mənzərə olduğuna görə heç kəs dönüb ölənlərə tərəf baxmır (payız, 1930, Saratov).

...Bizim millətdə qadının başını qırmaq əxlaqa sığmırdı. Kaş gözlərim kor olaydı, bu mənzərəni görməyəydim (payız, 1930, Adninski)".

...İrkutski vilayətinin Anqarski rayonunun Adninski qəsəbəsindəki "məhkumlar koloniyasında" "eşidib, dinləyib gördüklərindən" Şərif Şikəstə belə qənaətə gəlir və təsəlli tapır ki, "bütün Sovet İttifaqında vəziyyət eynidir. Əslində bizdə xainlər və satqınlar daha az imiş"...

Adninskinin kənar məhəlləsində yaşayan mətbəə işçisi "düşərgə rəhbərliyinin kağız-kuğuzlarını cildləyən Kazan tatarı Şərif Şikəstənin dəftərlərini cildə salıb, üstünə də düşərgə rəhbərliyinin "Baxılmışdır" ştampını vurdurdu, poçtla Şərif Şikəstənin evinə – Azərbaycana, Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndinə göndərdi. Heyf ki, Şərif Şikəstənin ÇEKa və Kommunist Partiyası tərəfindən başlarına gətirilməyən müsibət qalmamış ailə üzvləri onun evdəki əsərlərinin bir qismini torpağa basdırıb, bir qismini də yandırdıqları kimi, Sibirdən göndərilmiş bu dəftərləri də təndirə atıb yandıracaqdılar".

Sən demə, insanlar kimi talelər də əkiz olur. Mirzə Cəlilin həyatı ilə Şərif Şikəstənin həyatında oxşarlıqlara rast gələndə heyrətləndim. Mirzə Cəlil şaxtalı qış günlərində övladları soyuqdan ölməsin deyə, əlyazmalarını sobaya atıb üzünü yana çevirirdi ki, göz yaşlarını evdəkilər görməsin...

Ali bəyin təsvir etdiyi Zalxa ana obrazı cəfakəş, uzaqgörən, qayğıkeş, qorxmaz, qanlı olayların içində bişən, övladlarına da igidlik, ərənlilik aşılayan, düşməndən intiqam almağı tövsiyə edən Oğuz Türk qadınıdır. Əri Məmməd Baba şəhid oldu, övladları Hümmət, Səməd sürgünə, oradan da faşizmə qarşı müharibəyə göndərildi və qayıtmadılar, sonbeşiyi Koroğlu 25 il Sibir sürgünündə olub qayıtdı, Aloy Hacı qaçaq həyatı keçirməyə məcbur edildi, sevimli gəlininin onu tərk etməsindən üzülsə də qürurunu, əyilməzliyini, təmkinini itirmədi; Zalxa ana “gözlərinin yaşını ürəyinə axıtmağı bacarırdı”.

“Qaçaq Nuru Qafqazda yoldaşları ilə dağa çəkildə and içib verdikləri sözləri, vədlərini yerinə yetirmək üçün səy göstərirdi. Bütün dərdi, qayğısı bu idi... Qafqazda olanda intiqam alacaqlarına söz verib and içən yoldaşlarından çoxu Türkiyə Cümhuriyyətinin “Mühacir haqqı” kimi verdiyi ev, bina, əkin və öyrüş yerinə bağlanıb qalmış, sözlərini və andlarını unutmuşdular. Bunların arasında arvadı əmək düşərgəsinə göndərilənlər, oğul-qızı kolxozda işlədilənlər, atası güllələnənlər var idi... Bəziləri də “min gün qoyun kimi yaşamaqdansa, qoç kimi, qoçaq kimi bir gün yaşamaq daha yaxşıdır”, – dedi”.

Aloy Hacı ən yaxın silahdaşı və dostu Qaçaq Nurunun məktubunda yazılanlara laqeyd qala bilməzdi. Nargin adasında həbs olunan Qafqaz İslam Ordusunun zabiti Qəhrəman Paşazadəni Bakıdakı qeyrətli vətənsəvər insanlar həbsxanadan qaçırmış, Gürcüstan ərazisinə keçirmişdilər. Zabit oradan Türkiyəyə keçmək istərkən Tiflisdə tutulmuşdu. Onu Tiflisdən – NKVD-nin pəncəsindən xilas etmək üçün kömək istəyən Qaçaq Nuruya özlərini yetirən Aloy Hacıнын və qaçaq dostlarının fədakarlığı, onların qızıl pullarının hamısını bu işə səxavətlə xərcləməsi əqidə, məslək yolunda birliyin qürurverici təntənəsidir.

Aloy Hacı yaralananda məsləkdaşına təsəlli üçün, “könlü xoş olsun deyə” Qaçaq Nuru da onun atına mindi. Qaçaq Nuru Aloy Hacıнын ürəyi sıxılanda onu atdan endirir, atı yedəyinə alıb irəliləyir, ən yaxın silahdaşının yaralanması onu düşüncələrin qucağında uzaqlara aparır, arxadan gələn, onlara çata bilməyən dostunu bir anlıq unudur, arxaya çevriləndə Aloy Hacıyı görmür.

“Övladını itirmiş ana əndişəsi ilə gözlərini yanındakıların üzündən dolandırıb fəryad etdi:

– Alooooy, harda qaldın?

Fəryadı meşənin dərinliklərində əks-səda verən Qaçaq Nurunun ömründə bu cür xəcalət çəkdiyi, peşmanlıq keçirdiyi hal olmamışdı, bu dərəcədə sarsıntı keçirməmişdi...

...Bir əlində tüfəngini, o biri əlində xəncərini və tapançasını tutaraq yayından çıxmış ox kimi gəldikləri yolla geri götürüldü. Sanki yerimir, uçurdu. O qədər yolu bir dəqiqənin içində qət etdi. Aloy Hacıyı görəndə ömrünün ən sevincli anlarını yaşadı... Vəznəli çuxasının ətəyinə büküldüyü yaralı və qırıq qolunu o biri əli ilə tutub ona doğru gələn Aloy Hacıнын qarşısında dayandı:

– Aloy, üzr istəyirəm. Məni əfv elə. Səni necə buraxıb gedə bilərdim?”

Aloy Hacı'nın qüruru, alicənablığı, dözümlü qarşısında baş əyməmək mümkün deyil: “bağırıb, geridə qaldığını bildirməyi, kömək istəməyi qüruruna sığışdırmadı”.

Qaçaq Nurunun üzr istəməsinə, əfv olunmasını diləməsinə ölüm ilə üz-üzə qalan Aloy Hacı'nın cavabı böyüklük, cəsarət və sınımazlıq nişanəsidir:

– Özünü niyə həlak edirsən? Mən gəlirdim. Allah səndən razı olsun.

“Qaçaq Nuru Aloy Hacı'nı qucaqlayıb öpdü:

– Sənə qurban olaram. Sənin kimi fədakar və igid bir qardaşdan necə keçə bilərəm? Qorxma, həkim gətirəcəyəm, səni sağaldacağam. Nə qədər ki sağam, səni burda qoymaram. Allahın izni ilə səni Türkiyəyə aparacağam. Sənin dostun olmaqla qürur duyuram”.

Bu da Qaçaq Nurunun insanlığının, dostluğunun böyüklüyü, zirvəsidir...

Aloy Hacı'nın ağrıların məngənəsində ölüm-dirim çarpışması, sağlamlıq durumunun ağırlaşması nəticəsində özündən getməsi, bir neçə dəqiqəlik özündən həyat əlamətlərinin yox olması, bu məqamda dostlarının səksəkəsi, ona edilən təcili yardım romanda elə təhkiyə ilə, elə həssaslıqla qələmə alınmışdır ki, oxucu bu birliyə, dostluğa heyran qalır.

Daha iki incə nüans – ağrının şokundan ayrılan kimi Aloy Hacı barmağındakı ömür-gün yoldaşının yadigarı üzüyü axtarması və atının başqa adam tərəfindən, həm də başqa atın yəhəriylə yəhərlənməsinin qəlbinə toxunması böyük Türkün milli ruhunun ölməzliyinin sübutudur, həm də yazıçının soy-kökünə, milli məniyyətinə qırılmaz bağlılığıdır. Atının belində Ləmbəli Süleymanın atının yəhərini görməsi Aloy Hacı halbahl etmişdi: “vurulmasına səbəb Ləmbəli Süleyman olduğuna görə indi onu görəsi gözü yox idi”.

Qoca tarix sübut etməkdədir ki, “Türklər savaşağa başlasa, şeytanı cəhənnəmdə əsir alarlar” (Çingiz xan). Bunu İkinci Qarabağ müharibəsindəki Zəfərimiz, xüsusilə Şuşanın xain düşmənlərdən azad edilməsi səhnələri təsdiq etdi. Gələcək Türkündür!..

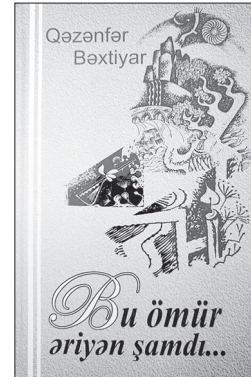
Azərbaycanın və bütöv Turan birliyinin intellekt və aydınlıq meyarı Üzeyir bəy Hacıbəyli 1918-ci ilin 31 mart soyqırımı haqqında yazırdı: “Əgər bu qanlı faciəni unutsaq, belə qanlı olaylar mütləq təkrarlanacaq”. Üzeyir bəyin uzaqgörənliyinə tarixin müxtəlif dövrlərində şahid olduq. Son 30-32 ildə Qarabağda baş verənlər bunun ən yaddaqalan ifadəsidir.

Ali Kafkasyalının “Qafqaz qaçaqları”, “Qartallar sınır tanımaz” tarixi-sənədli romanlarındakı həqiqətlər Türk dünyasının hər bir övladı üçün “Vətən tarixi” adlı həyat və mübarizə dərslidir. Bu dərslərdə yazılanları övladlarımıza, nəvələrimizə, gənclərimizə, bütün Vətən, torpaq, azadlıq və müstəqilliksevər insanlara öyrətməli, oxumalı və yazmalıyıq ki, unutmayaq, kiminsə unutmamasına imkan verməyək. Unutmasaq, başımıza gələn və gələcək bələlərdən qurtularıq...

May, 2022

Tanrı ənəm kimi

Qəzənfər Bəxtiyarın "Bu ömür əriyən şamdı..." kitabı ilə bağlı düşüncələr

Ədəbiyyat hər şeydən əvvəl tarixdir. Özü də təkcə dövrün, zamanın tarixi yox, həm də (və daha çox) insan qəlbinin, insan ruhunun, düşüncəsinin ən incə, pünhan ştrixlərlə ifadə olunan tarixi!

Qəzənfər Bəxtiyarın "Bu ömür əriyən şamdı" adlı şeirlər kitabında yer alan poetik nümunələr eynilə o cürdü. Yəni, insan qəlbinin, insan ruhunun və düşüncələrinin əsintiləri, yaşamı tarixləşib o şeirlərdə. "Taleyin yolunda bitib yol olan, gözəl arzulara yetib yol olan" bir aləmin unudulmaz xatirələri tarixləşib hər misrasında.

*Sən istəsən yanına,
Hamıdan tez gələrəm –*

mərdanəliyi, abır-həyası, vəfadarlığı var bu şeirlərdə. Lap elə bir sözdə, bir ifadədə; yəni Qəzənfər Bəxtiyar Azərbaycan, ümumtürk əxlaqından gələn bir səmimiyyətlə "Sən istəsən gələrəm" deyir, "gəlirəm" yazmır. Qarşı tərəfin istəyinə hörmətlə yanaşır, onun durumunu, vəziyyətini nəzərə ala-ala yazır. Q.Bəxtiyar "çölündə bahar, içində qış ömrü yaşadan" bir insanın yaşantıları fonunda, əslində hər kəsə tanış və hər əziz olan duyğuları qələmə alır. Bu ömürdə ayların, illərin, anların fəsil-fəsil şəkillənmiş, naxışlanmış ilmələri əbədiləşib, kök atıb. Misralara hopub. Ömür kitabına dönüb. Əbədiləşib.

Böyük rus tənqidçisi Belinski vaxtilə yazırdı ki, poeziya, şeir insan qəlbinin, taleyinin bir parçası kimi olmalıdır. Oxucu poeziyada öz ömrünün-gününün, öz varlığının, həyatının bir parçasını görməli, onunla üzbəüz dayana bilməlidir. Belə olmasa poeziya oxucuya doğmalaşa bilməz. İnsan poeziyada özünü tapmalıdır. Deyək ki, belə, Qəzənfər Bəxtiyarın "Gördüm" adlı şeirinin oyatdığı təəssürat kimi; bu şeirdə təsvir olunan həyat reallıqları, ümumi mənzərə, tale yaşantıları az qala hər kəsin ömründən-günündən keçib gedib. Elə o qaçan ceyrandan, mələk quzunun özündən belə hər bir oxucuda nəşə unudulmaz xatirə var. Bu gəlimli-gedimli dünyaya olan təəssüfümüz, xəyal qırıqlıqlarımız, ümidli-ümitsiz günlərimiz fotosurəti, gerçək siması şəkillənib

bu lakonik poetik lövhədə. Özünün-özünə olan söhbətin kimi oxuyursan bu misraları:

*Neynim, bir gözü ağlar,
Bir gözü gülər gördüm.
Ceyranı qaça-qaça,
Quzunu mələr gördüm.*

*Düşdüm sən düşən oda,
Sirr verdim dostə-yada.
Daha mən bu dünyada
Ta nələr... nələr gördüm.*

Yadda qalan, poetik hərarəti və həyat qənaətləri olan misralardı. Canlı lövhə kimi şəkillənib. Bu, hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlir ki, Qəzənfər Bəxtiyar şeirə, poeziyaya, ümumən, yaradıcılıq işinə tale yazısı, qismət kimi baxır. Şeir ondan ötrü narahatlığın obrazıdır. Bu narahatlığın ağır məsuliyyəti, qəlb çırpıntısı, şövqü var. Şeir onun üçün Tanrı ənamı, Tanrı payıdır və Qəzənfər Bəxtiyar taleyinə yazılan bu Tanrı payının ənamının dərin şükranlığını yaşayır. Şeir onun üçün düşüncələrinin bəyanı, qəlbinin səsi, ruhunun şəkli kimidi, sevgi məktubu, sevgi müjdəçisidir:

*İndən belə nə yuxu yat,
Od qucaqla, ocağı çat.
Əcəb yaşayırdım rahat,
Mən şeir yazıram indi.*

*Bu daşdır, bu da tərəzi,
Hər kəlməsi sənək əziz,
Sənə bir məktub əvəzi
Mən şeir yazıram indi.*

*Sarılib ilim ayıma,
Qəzənfər düşüb oyuna,
Şükr edib Tanrı payına,
Mən şeir yazıram indi.*

Əsl şair ovqatının şeiridir. Sənət qarşısında məsuliyyət hissini bütöv, boyaboy ifadə edir. Oxuduqca hiss edirsən ki, bu misraların müəllifi poeziyanı böyük şairimiz Əli Kərimin dililə desək, "iynənin ucu boyda kor işiq sevən kimi" sevir. Ona ömrünün-günün bir parçası kimi bağlıdır və yenə də böyük şairimiz Səməd Vurğunun təbirincə desək, "Şair olan əmrə peşiman ola bilməz. Əsl şair şeirin gətirdiyi narahatlıqda öz rahatlığını tapmalıdır və Qəzənfər Bəxtiyar da bir söz adamı olaraq bu yolla gedir, eyni duyğuları yaşayır. Ən əsası da, yaşadır... Anladır ki:

*Qəzənfərəm, haqqı sevmək qanımnda,
Həyatım görünür ağ saçlarımda.
İnsan kamil olsa hər zamanında
Yaşamaq, yaşatmaq mənalı olur,*

Poeziya bütün zamanlarda insanın insan kimi yaşaya bilmək arzusuna dəstəkçi olub. Poeziya ümid, təsəlli mənbəyidir. Poeziya gözlə yox, fəhmlə, idrakın işığıyla görə bilmək məharəti, hadisəsidir. Şeir mütləqə, yəni, mənəvi paklığa, özünüdərkə aparan, o yolu açan vasitədir. Bütün hallarda isə bu prosesin daxilində, necə deyirlər, özülündə şair səmimiyyəti, duyğusal deyim, ifadə vasitəsi dayanmalıdır. Razılıq doğuran cəhət odur ki, Qəzənfər Bəxtiyar ilk növbədə diqqətə çatdırmaq istədiyi fikri şair səmimiyyətinin köynəyindən keçirir. Onun poeziya dili xalq təfəkküründən, elat düşüncəsindən gəlir. Amma bütün hallarda cilalı və mükəmməldir. Q.Bəxtiyarın yaradıcılığında kövrək uşaq səmimiyyətilə müdrik, böyük həyat təcrübəsinə malik insanın təkzibolunmaz qənaətləri bir araya gəlir. Səmimiyyət duyğusu Q.Bəxtiyarın poetik düşüncələri, həyat, zaman, vaxt və bəxt haqqında olan düşüncələrinin “əlindən tutub” oxucu zövqünün körpüsündən rahatca keçirir. Qəzənfərin şeir dili oxucunu yormur. Bu şeirlər ilk növbədə zövq mənbəyidir. Doğma yurdu, Vətəni, milli dəyərləri sevmək dərsi verir. Onun şeirləri sazın bütün pərdələri üstündə rahatca gəzişən ustad ozan barmaqları kimidir. Hər misrasının ayrıca havası, havacatı var. Əsl ustadnamələr kimi yadda qalır:

*Elə yaşayaq ki, bu dünyada biz,
Qoy bizdən nə çiçək, gül inciməsin.
Qismətimiz nə olacaq, bilmirik,
Saxlaya hörməti, el inciməsin.*

*...Qəzənfər, həmişə haqq üstün gəlir,
İnsanlıq, məhəbbət göyə yüksəlir.
Bu hikmət həmişə bağrımı dəlir:
Gəl keç ürəyimdən, yol inciməsin!*

Bu düşüncə, deyim tərzəi ilk növbədə ulu ozanlarımızdan, o cümlədən, ustadlar ustadı Aşıq Ələsgərdən gəlir. Əmanət kimidir. Qəzənfər Bəxtiyar bu əmanətə, ustad yoluna vəfalı olan söz adamıdır.

Dahi filosof Demokrit yazırdı ki, şairin ilahi ilham və müqəddəs ruhla yazdığı hər bir şey olduqca gözəldir. Qəzənfər Bəxtiyarın poeziyası ilk növbədə məhz Demokritin haqqında bəhs etdiyi gözəl olan şeydən, gözəlliyin özündən gəlir. O, şeirə təkcə ifadənin deyil, həm də təfəkkürün xüsusi forması kimi yanaşır. Bilir ki, şeir sözdən istifadənin ən mükəmməl vasitəsidir. Onun üçün şeirənin harmoniyası əsasdır.

Heç də təsadüfi deyil ki, dahi yazıçı L.N.Tolstoy deyirdi: "Poeziya insan ürəyində yanan alovdur. Bu bilmədən özünü də, başqalarını da yandırır. Əsas məsələ bax, bundadır". Bəli, yandırır, amma bu yanğı daha çox yaşatmağa xidmət edir. Lev Karsavinin dili ilə desək, şair uşaq kimidir – o, dünyanın ən gözəl təbəssümüylə, yəni göz yaşı içində olan təbəssümlə gülür. Mety Amondin dediyi kimi, poeziya üçün ideya hər şeydir. Poeziya ideyaya duyğunu qatır. Eyni zamanda poeziyanı Tanrının qulağa pıçıltısı kimi də xarakterizə edirlər.

Heç bir tərəddüdə yol vermədən deyə bilərik ki, Qəzənfər Bəxtiyar da söz adamı olaraq şeirə, poeziya sənətinə bu yüksək fikir və münasibətlər mövqeyindən yanaşır. Bilir ki, şair ömrü əriyən şam kimidir. Amma bu şam yandıqca his vermir. Daha çox paklaşdırır, daha çox insaniləşdirir, insanı mənfi, effekt ötürən duyğularından xilas edir. Bir qələm adamı olaraq özü də bütün müşkülləri, çıxılmazlıqları xeyirə yozur. Xeyirin yanında olur. Yaxşını, mənəvi böyüklüyü təbliğ edir. Fərqindədir ki:

*Zamandır ömürdən gedən anbaan,
Dəyər, qiymətin arıflar bilər.
İnsanı yaşadan sevgidir, inan,
Bunu sevilənlər, sevənlər bilər.*

*...Qəzənfər, bu həyat maraqlı, gözəl,
Bir şirin nemətdir, ondan kam alağ.
Təki ömür versin Yaradan bizə,
Mehriban yaşayaq, mehriban olaq.*

Bu səmimi, müdrik deyimlər ədəbiyyatın, şeirin, sözün əbədi missiyası ilə vəhdət təşkil edir ki, mehribanlıq səadətdir, mehribanlıq dünyanın rahatlığına, əmin-amanlığına təminat bazasıdır. Ona görə də həyata, dünyaya baxışını bütün aydınlığı ilə ifadə etməyə çətinlik çəkmir:

*Dünyamızı bir qüvvədir Yaradan,
İnsanlığı götürməyə aradan.
Ondan başqa yox bur canlı yaradan,
Qan ökməyə bu dünyad amandır.*

*Qəzənfərin öz düşüncə tərzə var,
Ürəyində qalaq-qalaq arzu var.
Taleyində neçə-neçə yazı var,
Bir kimsəni sarsıtmayaq, amandır.*

Əsl şair arzusunun, sənətkar istəyinin şəkillənməsi, misralara yansması faktıdır bu deyilənlər. Məram, istək gözəldir. Vacib arzular, kamil duyğulardır.

Qəribə və çox vacib bir dünyagörmüslük var Qəzənfər Bəxtiyarın həyata, insani münasibətlərə baxışında; belə ki, ilk növbədə onun səmimi, təvazökar, barışdırıcı xarakteri insana (təbii ki, ilk növbədə oxuculara) dinc-yanaşı, mehriban yaşamağın nümunəsini ifadə edir. Rahat yaşamağın, barış içində yaşamağın yolunu göstərir. Bu mənada Qəzənfər Bəxtiyarın poeziyası maarifləndirici, tərbiyəedici poeziyadır. Başlıca missiyası tərbiyələndirmək, düz yol göstərməkdir. Ancaq şair “Başın burax” şeirində hissiz, duyğusuz, dərdə-qəmə biganə insanların buz kimi soyuq, etinasız insanlarla yaxın olmağın da qəbuledilməzliyini diqqətə çatdırmağı unutmur. “Qəlbinin şamı” yanmayan insanların əslində yaş kötür kimi his verdiyinin gerçəkliyini anladır.

*Səni duyub anlamırsa,
Yüz yanırsan, bir yanmırsa,
Xəmri yalan yoğrulubsa,
Beləsinin başın burax.*

*Qəlbinin şamı yanmırsa,
Dar gündə sənə qalmırsa?
Dərdi ürəyə salmırsa,
Adın tutma, başın burax.*

*...Qəzənfər, qəlb gen olmursa,
Hərdən boşalıb-dolmursa,
Belə ömür yaşanmırsa,
O qəlbin də başın burax,
O kəsində başın burax!*

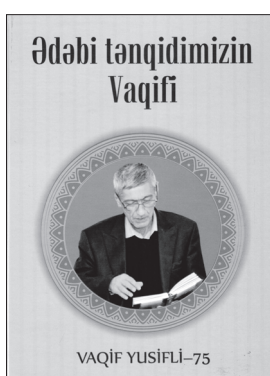
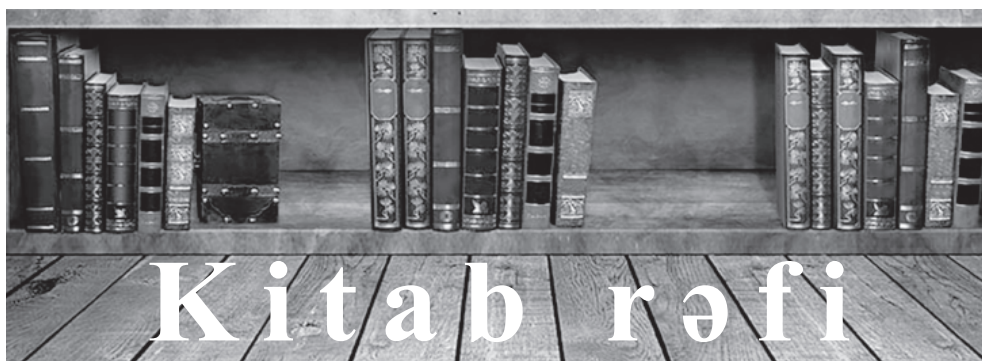
Şair bütün hallarda halallıqla yaşayanların, mənəvi saflığın yanında-
dır. Quru ağacla, barsız bağla xeyirxahlıq hissi olmayan insanı eyni göz-
də görür. Halallığa sevinənlərin tərəfindədir. Öyü, fəxarət yeri odur
ki:

*Qəzənfərəm, ağartdığım ağ saçın
Qiyət verib, sevənini görmüşəm.
Qəlbi bulaq kimi diri insanın,
Öz eşqində ucalığın görmüşəm.*

Q.Bəxtiyar bütün yaşam, həyat tərzı və yaradıcılı-
ğı ilə bu cür dəyərlərin yanındadır. Həyatı belə gö-
rür, belə anlayır və belə anladır. Çünki o özü də
paklığı görüb sevinən, halallığa tapınan, eşqi, insan-
lığı ilə ucalan bir insan, həssas söz adamıdır...

Dayandır SEVGİN

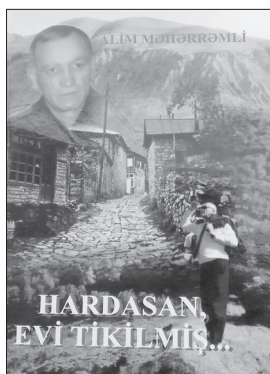
**ƏDƏBİ TƏNQİDİMİZİN VAQİFİ
VAQİF YUSİFLİ-75
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL", 2023**

Azərbaycanın görkəmli tənqidçisi, filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflinin anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş kitabda tanınmış sənətkarlar, elm xadimləri, tənqidçi və ədəbiyyatşünasların onun haqqında yazdıqları məqalələr, resenziyalar və rəylər toplanmışdır.

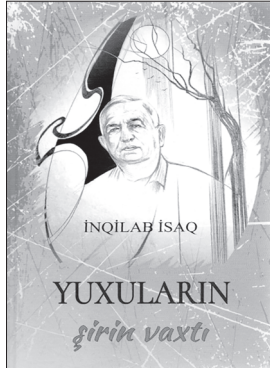
**DİLARƏ ADİLGİL
366 GÜN VƏ YA UZUN İLİN İNANCI
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL", 2023**

Kitab müəllifin sayca üçüncü iri həcmli əsəridir. Bu romanında Dilarə xanım memuar janrına sadıq qalaraq 2020-ci ildə yaşanan ən önəmli hadisələri bədii-publisistik dillə anlatmağa çalışıb. 44 günlük müharibə və pandemiya müəllifin baş mövzudur.

**ALİM MƏHƏRRƏMLİ
HARDASAN, EVİ TİKİLMİŞ...
BAKİ, "ADMİU" nəşriyyatı, 2023**

Müəllifin müxtəlif məzmunlu şeirləri, tərcümələri və haqqında qələmə alınmış ədəbi qeydlərdən və tərcümələrindən ibarət olan bu nəşr müəllifin ikinci kitabıdır. Birinci kitabı "Səni də öyrətdim ayrılıqlara" adlanır.

İNQİLAB İSAQ
YUXULARIN ŞİRİN VAXTI
BAKİ, "ZƏRDABİ NƏŞR" MMC, 2023

Kitaba şairin son illərdə qələmə aldığı yeni şeirləri toplanmışdır. Öz fərdi üslub və məzmun yenilikləri ilə seçilən müəllif şeirlərinə ülvi hisləri, vətən sevgisini, uşaqların rəngli dünyasını, insanın dünyaya münasibətini mövzu seçmişdir:

*Bütün sabahlar bu gün,
 Bütün günlərim sabah.
 Yaşayıb unudulaq–
 Günahdır, vallah, günah.*

MƏNZƏR NİYARLI
SƏNƏTİN SEHRİ
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL", 2023

Mənzər Niyarlının kitabında toplanmış məqalələrinə tanınmış yazıçıların əsərləri təhlil olunur, gənc yazıçıların yaradıcılığına nəzər salınır. Əsasən ailə-məişət, mənəvi-əxlaqi, müharibə faciəsi motivlərini araşdıran tədqiqatçı əsərləri təhlil edərkən, müəlliflərin hadisələrə fərqli münasibəti üzərində dayanmış, eyni mövzunun müxtəlif inter-

pretasiya özəllikləri əsasında ümimiləşdirmələr aparmışdır. Kitabda müəllifin bədii-publisist məqalələri də yer almışdır.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Əlioğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru